859.09
N64

AUREL NICOLESCU

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI LIMBA ROMÂNĂ

52914

BUCUREȘTI • 1971
EDITURA ȘTIINȚIFICĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Şcoala ardeleană reprezintă unul dintre cele mai complexe şi mai ample evenimente ale culturii româneşti vechi. Situată la începutul perioadei moderne a culturii româneşti, Şcoala ardeleană — pe de o parte — continuă direcţia cea mai avansată a culturii anterioare iar — pe de altă parte — dezvoltă trăsături noi care anunţă etapa actuală.

Cercetarea acestei mişcări culturale româneşti s-a bucurat, întotdeauna, de o atenţie susţinută, după cum rezultă chiar şi numai din parcurgerea fugară a numeroaselor titluri existente în bibliografia de la finele volumului. Nu există însă o lucrare de ansamblu, de tip monografic, în care să se cuprindă toate aspectele complexe, numeroase şi vaste împreună cu nenumăratele lor implicaţii. O astfel de cercetare de ansamblu poate fi pregătită prin lucrări mai puţin cuprinzătoare consacrate unor teme mai restrînse, din a căror categorie face parte şi lucrarea de faţă, intitulată **Şcoala ardeleană şi limba română.**

Ne-am oprit atenţia asupra acestui aspect deoarece considerăm că limba română constituie, împreună cu istoria patriei, cele două coloane în jurul cărora s-a ridicat edificiul impunător al Şcolii ardelene. Atît cercetătorii din trecut, cît şi cei de astăzi recunosc, în mod unanim, importanţa pe care o are limba pentru perioadele de formare a culturii româneşti.

„Formele limbii, originea şi legătura lor sînt obiectul unor cercetări ştiinţifice, care urmăresc de la o vreme aceeaşi

țintă ca și istoria, cea mai mare țintă a vieții noastre întregi din acele timpuri: afirmarea drepturilor pe care ni le dă trecutul și pe care avem datoria a le coborî în prezent". (N. Iorga, *Istoria literaturii române* II (1901), p.2—3).

„Limba națională a fost întotdeauna pîrghia cea mai puternică în perpetuarea existenței naționale [...]. Instinctiv popoarele s-au solidarizat în vechime în jurul limbii lor și, o dată cu răspîndirea ideilor umaniste, și-au apărat-o conștient din ce în ce mai puternic". *(Istoria literaturii române* II (1968), p. 27.)//

Convinși că limba română constituie un punct central și pentru Școala ardeleană, ne-am propus să prezentăm o schiță în legătură cu atitudinea teoretică și practică a cărturarilor ardeleni asupra limbii noastre. Ținînd seama de vastitatea și complexitatea acestei mișcări culturale ca și de spațiul tipografic acordat, lucrarea nu depășește dimensiunile unei prezentări generale. Concepută ca o lucrare de informație și nu ca un tratat de erudiție și de exegeză, cartea nu și-a propus să rezolve nenumăratele aspecte privitoare la Școala ardeleană, nu pe deplin clarificate de lucrările anterioare, în legătură cu definirea, doctrina, raporturile cu iluminismul occidental și cu biserica catolică etc. De altfel, pentru prezentarea aprofundată a oricăruia din aspectele amintite sau din cele neamintite se pot realiza lucrări care pot depăși dimensiunile celei prezente.

Pentru a fi mai ușor de urmărit, am încercat să evităm aglomerarea de trimiteri la lucrările folosite. În locul „subsolului" încărcat, am preferat un sistem de numere prin care se indică lucrările din bibliografia anexată la sfîrșitul lucrării. Tot pentru a ușura consultarea datelor privitoare la viața și activitatea cărturarilor le-am grupat în note biobibliografice situate în ANEXE. Tot aici, sub titlul TEXTE, au fost prezentate cîteva dintre paginile cele mai reprezentative și, uneori, greu de găsit. Bibliografia dată la sfîrșit a căutat să grupeze nu numai lucrări privitoare la activitatea lingvistică, ci ea consemnează și alte lucrări ale cărturarilor ardeleni. Pentru a veni în ajutorul celui care dorește să folosească bibliografia ca instrument de lucru s-a adăugat o listă a abrevierilor bibliografice și un indice de nume.

INTRODUCERE

Perioada de formare și dezvoltare a Școlii ardelene poate fi considerată o epocă de ridicare și de renaștere spirituală a românilor. Nici unul dintre evenimentele culturale anterioare nu o poate egala în amploare. Deși fenomen de proporții neobișnuite, depășind cu mult toate realizările de mai înainte, Școala ardeleană nu este o apariție meteorică lipsită de legături cu manifestările anterioare și nici generată, în mod exclusiv, de contactul cu culturile străine. Dimpotrivă, prin rădăcinile pătrunse adînc în trecut pînă la primele manifestări ale ideii de neam, prin preluarea făcliei de lumină din mîna înaintașilor și, mai ales, prin consecințele profunde asupra consolidării națiunii române, Școala ardeleană rămîne un fenomen cu adevărat românesc.

Chiar dacă dimensiunile culturale ale Școlii ardelene depășesc atît de mult realizările anterioare — ilustrate prin cei cîțiva cronicari sau autori de scrieri religioase — încît s-ar putea crede că sînt două etape de cultură, nu numai foarte îndepărtate în timp, dar și puternic distincte ca structură, în realitate avem de-a face cu aceeași linie ascendentă a culturii românești, care începe de la primele încercări de folosire a limbii române în scris și ajunge pînă la marile realizări contemporane.

Școala ardeleană rămîne un fenomen românesc și prin raportarea la alte momente de răscruce ale dezvoltării noastre în ceea ce privește contactul cu celelalte culturi mai avansate,

precum și prin prelucrarea ori încorporarea elementelor noi în fondul cultural de veacuri al poporului românesc.

Ridicată în plină interferență a unor culturi străine, Școala ardeleană receptează și selectează numai ideile conforme cu specificul nostru național. Sistemul de idei dezvoltat în această perioadă se armonizează atît de bine cu tradițiile literare naționale, încît poporul și cărturarii din Transilvania și le însușesc cu ușurință și rapiditate.

Ținînd seama de toate aceste considerente, ne propunem să evidențiem rolul jucat de limba română în cele mai diverse aspecte ale culturii românești din Transilvania.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI CULTURA. În concepția de ansamblu a Școlii ardelene, cultura a ocupat un loc cu totul deosebit, ea fiind considerată ca un panaceu pentru toate nevoile și necazurile poporului român.

Ideea de cultură ca factor decisiv în acțiunea de ridicare a poporului român, la nivelul altor popoare mai avansate, era un element de prim ordin pentru cărturarii luminați din acea vreme. Una dintre primele formulări ale rolului pe care l-a jucat cultura în ridicarea poporului este considerată predica preotului Sava Popovici, ținută în 1792, la Rășinari: „Amară ticăloșenie a stării noastre prin aceste urmări ale noastre. Nu ne vedem, în ce slabă și nebăgată în seamă stare sîntem căzuți. Toată lumea vede, în ce stare proastă ne aflăm. Vedem căile despre toate părțile împiedecate pentru cîștigarea noastră a norocirii. Dară de unde pricinuiesc nouă acestea? Cu adevărat, nu din alte lucruri fără de cît însuș din neștiința noastră și din lenevirea, care avem spre cîștigarea învățăturii și a înțelepciunii.

Preamilostivul împăratul nostru, prea înaltele stăpîniri și domnii profitîndu-ne a ne îndrepta și norocirea noastră, poruncesc ca să fie școale, să ne dăm după învățătură și ocărîm învățătorii zicînd, că cum au trăit moșii noștri fără învățătură, vom trăi și noi, adecă ei au fost nenorociți, vom fi și noi nenorociți".

Cultura sau învățătura, cum i se spunea înainte de a fi intrat în limbă denumirea nouă, reprezintă unul din principalele obiective spre care se îndrepta activitatea de luminare a poporului.

Deși nu ne-am propus să analizăm legăturile Școlii ardelene cu iluminismul, care a avut un rol important în formarea și

evoluția ideilor prezente în Transilvania, notăm că succesul repurtat de acesta se explică prin existența în formația spirituală a poporului român a unei înclinații mai vechi către lumina învățăturii. Primele manifestări ale îndemnului la învățătură pot fi semnalate o dată cu cele dintîi tipărituri în limba română. Astfel Coresi, în epilogul Evangheliarului românesc tipărit în 1561 scria: „Și am scris aceste sfente cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțeleagă să învețe rumânii".

Oricît de diferit era înțelesul acestui cuvînt în împrejurările amintite, prezența lui neîntreruptă pînă în vremea Școlii ardelene subliniază existența unei tradiții care se va dezvolta în preocupări tot mai ample.

Primul elogiu adus învățăturii îl găsim chiar în cea dintîi gramatică a limbii române întocmită de Dimitrie Eustatievici Brașoveanul și anume în *Înainte cuvîntare către cinstitoriul și iubitoriul de înțelepciune cititor*. Din dorința de a-l convinge pe cititor despre utilitatea învățăturii, enumeră toate relele pe care le aduce neștiința, convins că acestea pot fi lecuite numai prin lumina cunoștinței, care se cîștigă învățînd.

Îndemnul la învățătură este prezent în scrisul tuturor cărturarilor din Școala ardeleană. Samuil Micu, zguduit de întunericul neștiinței în care zăcea poporul, găsește cuvinte emoționante pentru a-i îndemna pe contemporani să urmeze exemplul strămoșilor „care erau oameni învățați": „Cel mai de jos neam, o durere! Slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit și dintru această socoteală să-și deschiză ochii minții și, măcar puțintel, ca printr-o crăpătură, să zărească statul său. Și, privind la cei de demult ai neamului său părinți să nu facă de ocară mărirea acelora care erau oameni învățați, oameni războinici, oameni viteazi, oameni care sus căuta, nu să lăsa proști robi". Dar mult mai exact își definește Micu pasiunea pentru cultură în cîteva rînduri referitoare la dicționarul său: „Să scriu această carte m-a îndemnat dragostea pentru cultura și știința neamului meu".

În ceea ce-l privește pe Șincai, nu este nevoie de un citat ilustrativ deoarece o bună parte din viața sa a închinat-o dezvoltării culturale a poporului român din Transilvania.

De la Petru Maior care umbla prin satele din jurul Reghinului adunînd copiii de pe cîmpuri pentru a-i învăța au rămas cîteva cuvinte cu valoare profetică: „Au sosit acel timp bine

primit ca românii, smulgîndu-se din grosul întuneric al urîtei neştiinţe, să se deştepte a-şi lămuri limba sa cea română şi, lucrînd cu bunul său talent, să se procopsească* întru ştiinţe, din care se naşte întregirea minţii".

Să amintim, de asemenea, lauda învăţăturii din „chemarea" lui C. Diaconovici-Loga: „Bărbaţi învăţaţi trebuie să aibă neamul cel ce pofteşte să se cunoască că este om; după aceasta Şcoli, apoi Cărţi: că numai aceste trei sînt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul".

În sfîrşit, să evocăm şi cuvintele de încredere în biruinţa culturii româneşti din *Filosoficeşti şi politiceşti prin fabule moralnice învăţăturii* ale lui Ţichindeal: „Doară va veni şi acea vreme cînd şi românii vor dobîndi o dată învăţătură... în limba lor" sau „Cînd te vei lumina cu învăţătura, cu luminatele fapte bune te vei uni, mai aleasă naţie nu va fi pre pămînt înaintea ta".

Fără să reuşim să dăm, aici, decît cîteva mărturisiri de credinţă, ele sînt totuşi îndestulătoare pentru a ne da seama că năzuinţa către învăţătură era legată de limba română, deoarece nici unul dintre cărturari nu socotea posibilă cultura decît bazată pe limba maternă. De altfel, în unitatea limbii române trebuie căutată principala explicaţie a unităţii programului de culturalizare desfăşurat pe o întinsă arie teritorială şi de-a lungul unei jumătăţi de veac.

Din paginile scrise de cărturarii ardeleni pot fi desprinse numeroase aprecieri favorabile cu privire la cultură, dar mai presus de acestea stă activitatea desfăşurată de ei. Toţi, dar absolut toţi, şi-au pus întreaga lor viaţă în serviciul ridicării culturale a neamului nostru şi, dacă ţinem seama de toate dificultăţile cu care au avut de luptat, cu greu le-am putea găsi egali în galeria atît de bine reprezentată a cărturarilor progresişti de mai tîrziu. Din acest punct de vedere, ei vor rămîne pildă de urmat pentru generaţiile prezente şi viitoare în ceea ce priveşte totala dăruire pentru neamul din care s-au ridicat. Convinşi de importanţa activităţii practice, ei nu s-au complăcut în teoretizări „ex-catedra", ci au coborît în mijlocul poporului pentru a iniţia dezvoltarea şi răspîndirea culturii.

---

* „să se înveţe, să se instruiască"

Cărturarii Transilvaniei au fost printre cei dintîi care au înțeles că pentru ridicarea culturală a unui neam condiția indispensabilă o constituie știința de carte care se putea însuși numai în școli.

MAREA „FAMILIE" A ȘCOLII ARDELENE. Procesul de formare a acestei mișcări culturale este complex și greu de încadrat în anumite formule de tipul „curent," „tendință" etc. I-am spus totuși mișcare deoarece ne aflăm în fața unei manifestări de o amploare neobișnuită pentru cultura românească din cel de-al XVIII-lea veac. Complexitatea procesului de elaborare a acestei mișcări se datorește, în primul rînd condițiilor proprii românilor din Transilvania și, în al doilea rînd, factorilor multipli care au contribuit, fiecare în parte și toți la un loc, la nașterea acestui fenomen cultural.

Școala ardeleană s-a format în situații cu totul speciale pentru poporul român. O asemenea situație a constituit-o confruntarea cu „unirea" sau„uniația" al cărei scop mina tocmai ființa poporului . Dar „uniația" nu numai că n-a provocat pierderea credinței strămoșești, sub acțiunea catolicizantă a națiunilor dominante, ci, dimpotrivă, i-a ajutat pe românii ardeleni să facă pași însemnați către dobîndirea unor situații sociale și culturale mai bune.

Pentru a înțelege condițiile speciale în care a apărut Școala ardeleană în Transilvania din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, ar fi nevoie să se întreprindă o analiză complexă și aprofundată a condițiilor economice, sociale și culturale din acea perioadă.

Cercetînd legăturile de înrudire spirituală dintre cei care pot fi încadrați, într-un fel sau în altul, în Școala ardeleană, ajungem să ne imaginăm această mișcare ca o uriașă familie ideologică în care legăturile de rudenie sînt înlocuite prin legăturile de idei și prin identitatea sau, cel puțin, asemănarea dintre activitățile desfășurate. Îi apropie și îi leagă aceeași țintă supremă spre care își îndreaptă cu toții eforturile lor creatoare: **luminarea poporului**. Cînd se va putea întreprinde o cercetare profundă a întregii activități desfășurate în Transilvania din ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și primele din cel de-al XIX-lea, se va constata— cu siguranță —că numărul cărturarilor purtători ai unor idei identice sau asemănătoare cu cele ale Școlii ardelene este mult mai mare decît cel prezentat în istoriile literare de pînă acum.

Unii dintre aceştia se situează, din punct de vedere cronologic, înaintea Şcolii ardelene şi pot fi socotiţi precursori. Alţii, tributari prin fondul de idei şi prin unele soluţii asemănătoare, sînt contemporani (înrudiţi sau afini). Dar numărul cel mai mare în familia Şcolii ardelene îl formează cei care preiau total sau parţial ideile amplificîndu-le şi, uneori, deformîndu-le prin exagerări; pe aceştia i-am putea socoti continuatori (urmaşi sau epigoni).

Din rîndul precursorilor ardeleni fac parte, în primul rînd, toţi acei dascăli, preoţi sau profesori din Ardeal, rămaşi anonimi pînă în zilele noastre, care s-au străduit să predea scrisul şi cititul insuflîndu-le elevilor, în acelaşi timp, dragostea pentru limba română şi, o dată cu ea, conştiinţa că sînt români. Toţi aceştia au făcut parte dintr-o armată anonimă dar de neînvins, care a susţinut cu toată puterea lupta pentru biruinţa limbii române. Lupta aceasta cu rădăcini în străfundurile fiinţei naţionale s-a născut din nevoile proprii ale poporului român din Transilvania şi s-a identificat cu procesul de ridicare a poporului român.

Tot în categoria precursorilor Şcolii ardelene figurează cronicarii moldoveni şi munteni ale căror lucrări — după cum se va arăta mai departe — au fost adeseori cunoscute şi folosite de cărturarii ardeleni.

Unul dintre precursorii Şcolii ardelene poate fi socotit autorul celei dintîi gramatici româneşti, Dimitrie Eustatievici, din Braşov. Este adevărat că, în cazul acestui cărturar, nu se poate vorbi de o legătură directă de idei cu Şcoala ardeleană, deoarece singura lucrare a acestuia, înrudită cu preocupările cărturarilor de mai tîrziu, nu a văzut lumina tiparului pînă astăzi*. Părerile lui din *Înainte cuvîntare* cu privire la „folosul învăţăturii", definiţia dată gramaticii şi rolul pe care-l atribuie limbii în făurirea culturii merită să fie considerate ca un preludiu modest al argumentărilor ample de mai tîrziu.

Gherontie Cotore, socotit chiar de Micu drept un predecesor al său, este unul dintre cărturarii care au luptat pentru propăşirea românilor transilvăneni. În *Cuvînt înainte către cetitoriu* din lucrarea sa *Despre articuluşurile cele de price*

* A fost tipărită în 1969 sub îngrijirea lui N. A. Ursu.

susține teoria originii noastre romane. Ca militant împotriva neștiinței și ca adept al ridicării poporului din starea de umilință, Cotore anunță unele din trăsăturile de bază ale Școlii ardelene.

Din mediul cărturăresc al Brașovului s-a ridicat și Teodor Corbea care elaborează, prin al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea, un lexicon latino-român (178).

Figura cea mai luminoasă printre precursorii Școlii ardelene rămîne însă Ion Inochentie Micu-Klein. Fără să fie legat direct de ideile întemeiate pe cunoștințele istorice și filologice ale Școlii ardelene, episcopul Inochentie a avut intuiția clară a drumului pe care-l va urma dezvoltarea poporului român din Transilvania. Aprig susținător al dreptului la învățătură alături de celelalte drepturi care trebuiau să facă din poporul român o națiune recunoscută, Inochentie Micu are și meritul de a fi dat viață ideilor privitoare la originea romană și vechimea poporului român sau continuitatea romanilor în Dacia. Școala ardeleană datorează mult acestui spirit cutezător.

Alături de precursorii reprezentativi pot fi amintiți și mulți alții.

Mihail Halici este considerat drept autorul dicționarului român-latin cunoscut sub numele *Anonymus Caransebesiensis* (225).

Grigore Maior a fost conducător al bibliotecii organizate pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Blaj și, mai apoi, al tipografiei din Alba Iulia.

Petru Pavel Aaron, urmaș al lui Inochentie Micu în scaunul episcopal, desfășoară o amplă activitate culturală, pe linia predecesorului său.

Atanasie Rednic a fost unul din cărturarii care se îngrijesc de tipografia din Alba Iulia după moartea lui Petru Pavel Aaron.

În categoria „contemporanilor", și mai cuprinzătoare, intră nume reprezentative pentru domeniul la care ne referim: Ioan Alexi, Mihail Boiagi, Damaschin T. Bojîncă, Vasile Coloși, Constantin Diaconovici-Loga, Paul Iorgovici, Ioan Molnar-Piuariu, Vasile Popp, Gheorghe Roja, Radu Tempea etc. Toți acești cărturari, prin lucrările tipărite și prin întreaga lor activitate au rămas, pentru posteritate, reprezentanți de seamă ai Școlii ardelene. Trebuie să amintim încă o dată și de acea armată uriașă și anonimă de elevi care au

„frecventat" această școală. Ne gîndim la toți românii transilvăneni care au cunoscut, au înțeles și au preluat ideile corifeilor. Această impunătoare școală alcătuită din elevi fără nume cunoscute dar însuflețiți de dragostea de neam și cu rîvnă nepotolită pentru învățătură a constituit adevărata Școală ardeleană. Numai concepînd-o ca o vastă legătură de gîndire și de conștiință care-i unea pe toți românii din Transilvania, se poate ajunge la înțelegerea succesului de masă al ideilor răspîndite de un mănunchi restrîns de cărturari.

O activitate atît de bogată în convingeri și cu atît de multe implicații în ridicarea culturală a poporului român nu putea să nu dea naștere unei pleiade întregi de continuatori.

Categoria scriitorilor care continuă, într-un fel sau altul, ideologia Școlii ardelene este foarte mare și extrem de diversă. Există mai întîi printre ardeleni numeroși cărturari a căror înrudire cu ideile Școlii ardelene este vizibilă mai ales pe planul preocupărilor lingvistice. În rîndul acestora pot fi amintiți: Mihail Boiagi, Gheorghe Roja, Ioan Alexi, Constantin Diaconovici-Loga.

Există apoi cărturari la care prevalează preocupările istorice sau literare. Din acest grup fac parte: D. Țichindeal, Damaschin T. Bojîncă, Ioan Monorai, Vasile Popp.

Dacă ne gîndim că și primele traduceri de cărți religioase tipărite în Transilvania au trecut munții și au avut o largă circulație, cu atît mai mare trebuie să fi fost răspîndirea cărților și a ideilor din perioada Școlii ardelene, care se referea la elemente atît de apropiate sufletului românesc, cum sînt limba și istoria. În aceste condiții, nu surprinde prezența unor idei comune care pot fi considerate drept ecou al Școlii ardelene la scriitorii munteni ca: Dinicu Golescu, Iordache Golescu, Ionică Tăutu, Gheorghe Lazăr, Eufrosin Poteca, sau moldoveni ca: Gheorghe Asachi, Costache Stamati, Gheorghe Săulescu.

Activitatea prodigioasă a Școlii ardelene nu se putea opri nici în spațiu la o anumită graniță și nici în timp la o anumită dată. Toată bogăția de idei a cărturarilor ardeleni s-a revărsat în celelalte două provincii românești, Muntenia și Moldova, împletindu-se organic într-o unitate remarcabilă.

Legătura de idei a scriitorilor secolului al XIX-lea cu cărturarii ardeleni este mărturisită de aproape toţi scriitorii din perioada paşoptistă: Heliade, Asachi, Kogălniceanu, Bariţiu, Bălcescu (344).

Cel mai important dar nu şi cel mai fidel continuator al ideilor Şcolii ardelene rămîne Ion Heliade Rădulescu. Autor al unei gramatici şi al unor lucrări cu profil lingvistic, el are prilejul să reia şi să discute multe din tezele enunţate în Ardeal. Infidelitatea lui Heliade faţă de ideile Şcolii ardelene îşi are izvorul în părerea că limbile română şi italiană sînt dialecte ale aceleiaşi limbi şi deci româna trebuie să încerce să se apropie de italiană, nu de latină.

Merită, în sfîrşit, să arătăm că ideile Şcolii ardelene se leagă de un alt moment important în cultura Transilvaniei, intitulat *Curentul latinist* şi reprezentat prin: August Treboniu Laurian, Timotei Cipariu, Aron Pumnul. Legătura dintre cele două momente este realizată nu numai printr-un fond comun de preocupări lingvistice şi istorice, dar şi prin lucrări corespunzătoare: gramatici, dicţionare. Oricît de multe şi importante sînt elementele comune, deosebirile sînt prea mari ca să justifice confundarea celor două momente. Este adevărat că în Curentul latinist se regăsesc cele mai multe dintre ideile existente în Şcoala ardeleană, dar ele sînt atît de deformate în sensul exagerărilor latiniste, încît reprezentanţii curentului au fost stigmatizaţi, pe bună dreptate, drept „stricători de limbă".

LIMBA ROMÂNĂ ÎNAINTE DE ŞCOALA ARDELEANĂ. La apariţia Şcolii ardelene în cultura românească, limba română avea o existenţă de veacuri ca limbă a unui singur p[illegible]r, unitar ca neam dar împărţit în mai multe [illegible]că fiinţa limbii era o realitate de un timp atît [illegible]t, valoarea ei ca mijloc de comunicare fusese [illegible]ă vreme numai la calea orală.

[illegible]ument păstrat, care dovedeşte folosirea limbii [illegible]'s, datează din 1521* adică numai cu circa [illegible]ate de perioada la care ne referim. Vechimea

Neacşu din Cîmpulung (Muscel) către Hans Benkner d[illegible] [illegible]isorii (1521) rezultă din amănuntul cuprins în scriso[illegible] [illegible] expediţia turcilor prin Porţile de Fier.

de două veacuri a limbii scrise poate părea insuficientă — prin comparație cu celelalte limbi romanice — pentru a alcătui fundamentul trainic necesar dezvoltării unei culturi propriu-zise.

Lipsa unor lucrări scrise și, în general, a unei literaturi a fost compensată de o calitate de mare preț: unitatea. În pofida nenumăratelor și, adeseori, copleșitoarelor vicisitudini cu care a avut de luptat limba română vorbită în Transilvania, ea a rămas nealterată în structura ei generală și a continuat să fie apropiată de cea din Muntenia și Moldova.

Unitatea de limbă, reală pentru toți vorbitorii, a ajutat la păstrarea unității de neam și de credință și a fost, la rîndul ei, păstrată de conștiința că vorbitorii aceleași limbi aparțin aceluiași popor și sînt de aceeași lege. Această unitate complexă, bazată pe un puternic raport de interdependență reciprocă, s-a oglindit de la început în termenul *limbă*, folosit, pentru fiecare în parte, și, în bloc, pentru toate la un loc. „Rumân" * a fost termenul prin care se denumeau cei care se înțelegeau între ei prin *aceeași limbă*, care aveau *aceeași credință* și se simțeau încadrați în *aceeași unitate etnică* socotindu-se frați indiferent de teritoriul de unde proveneau sau unde trăiau.

În acest sens, scrisorile din secolul al XVI-lea și al XVII-lea care s-au schimbat și au circulat în cele trei provincii românești constituie și un puternic argument pentru unitatea de limbă și de neam, precum și pentru conștiința acestei unități. Vorbitorii limbii române dintr-un ținut o folosesc, în scris, către vorbitorii din alt ținut fiind convinși că vor fi înțeleși.

Convingerea că vorbesc aceeași limbă s-a format, desigur, într-un proces de lungă durată. Numai dacă acceptăm ideea că românii ajunseseră să simtă, mai de mult, identitatea de limbă ca o trăsătură caracterizatoare, ne explicăm insistența folosirii în primele scrieri a termenului *rumân*, atît pentru a determina cuvîntul limbă, cît și pentru a denumi indivizi ai aceleiași unități etnice.

---

* Din literatura foarte bogată în jurul termenului *român* să se vadă din bibliografia volumului lucrările: 255, 269.

Un rol apreciabil în constituirea și păstrarea unității lingvistice l-a avut poziția geografică și etnică a limbii și poporului român. Înconjurată de popoare cu limbi străine, limba română a fost tot timpul pîndită de primejdia de a-și pierde ființa sau măcar individualitatea. Rezistența și unitatea înnăscute au făcut nu numai ca acest lucru să nu se întîmple ci, dimpotrivă, să se consolideze și mai mult unitatea primară a limbii.

/O dată cu folosirea limbii române în cele dintîi traduceri religioase, încep să apară primele manifestări în care se exprimă, sub aspecte modeste încă, înțelegerea rolului ce-l are limba română în comunicarea ideilor. Astfel Coresi în prefață la *Întrebare creștinească*, tipărită la Brașov în 1559, își exprimă, în mod evident, preferința pentru limba română recurgînd la cuvinte din Scriptură: „Să înțeleagă toți oamenii cine-s rumâni creștini și cum grăiaște și sfîntul Pavel apostol către corinteani, 14 capete: În sfînta besearecă mai bine e a grăi 5 cuvinte cu înțeles, decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limba striină".

Deși secolul al XVI-lea are meritul de a ne fi păstrat, ca prim document de limbă românească scrisă, scrisoarea lui Neacșu din Cîmpulung către judele Brașovului și, alături de aceasta, o sumă de traduceri din textele de cult, limba din această epocă nu depășește în general, rolul său inițial de mijloc de comunicare. Abia în secolul următor, o dată cu efortul cronicarilor de a reda întîmplările petrecute, într-un fel deosebit, limba, pe lîngă mijloc de comunicare, începe să capete în mod evident, și unele funcții expresive. Cu alte cuvinte, este perioada cînd se trece de la o limbă folosită pentru traducerea unor formulări străine spre o limbă în care se exprimă gînduri și simțăminte românești, proprii celui care le gîndește și le trăiește.

Secolul al XVII-lea marchează un progres remarcabil în manifestarea conștiinței unității poporului nostru, exprimate și de data asta prin formulări care implică ideea de limbă. Astfel Varlaam, pentru prima oară în istoria neamului nostru, consfințește în scris ideea unității poporului român intitulînd prima prefață din cazanie, *Cuvînt împreună către toată semenția românească*. Privită din punct de vedere lingvistic, formularea pune în evidență capacitatea întregului popor român de a înțelege limba textului destinat lui.

Simion Ştefan, ilustru reprezentant al impulsului cultural din acest veac, este conştient, de asemenea, de unitatea românilor din Transilvania cu cei din alte ţări, în ciuda faptului că „românii nu grăiescu în toate ţările într-un chip". Stolnicul Constantin Cantacuzino * subliniază ideea unităţii românilor din diferite provincii, în pofida amestecului inevitabil şi firesc cu celelalte naţionalităţi. „Însă rumânii înţeleg nu numai ceştea de aici, ce şi den Ardeal, carii încă şi mai neaoşi sînt şi moldovenii şi toţi cîţi într-altă parte se află şi au această limbă, măcară fie şi cevaşi osebită în nişte cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceştea, cum zic, tot români îi ţinem că toţi aceştea dintr-o fîntînă au izvorît şi cură. [...]. Ca acestea dară neamuri de tot feliul, viind ei aici şi căsătorindu-se şi amestecîndu-se cu lăcuitorii pămînturilor şi aşezîndu-se, fiind dintr-aceia mai mulţi vrednici şi destoinici, rămîind moşteni şi numele de a să chema rumâni".

Secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea nu numai că dau la iveală o limbă mai evoluată în sensul unei capacităţi superioare de exprimare, dar aduc şi dovezi ale interesului manifestat de cărturari faţă de limba pe care, mai mult decît pînă acum, o folosesc şi sub aspectul expresiei, nu numai sub cel al comunicării. Contactul cu limbile cărţilor traduse îi determină să-şi dea seama de starea în care se află limba noastră şi de posibilitatea ca ea să se dezvolte. Astfel Simion Ştefan, în *Predoslovia către cetitori* a Noului Testament tipărit la Bălgrad (Alba-Iulia, 1648), şi Radu Greceanu, într-o înştiinţare din *Mineiul* tipărit la Buzău, 1698, vorbesc despre efortul de a găsi cuvintele cele mai nimerite, cu care să se îmbogăţească limba noastră.

În această perioadă se consemnează şi primele manifestări în legătură cu afirmarea latinităţii limbii române. Cronicarii moldoveni, Grigore Ureche, mai întîi, şi Miron Costin, după aceea, îşi dau seama de asemănarea limbii române cu limba latină pe care o cunoşteau din studiile lor umaniste. Grigore Ureche în capitolul despre „limba noastră moldovenească" din cronica sa şi Miron Costin în *De neamul moldovenilor* şi în *Cronica ţărilor Moldovei şi*

* *Istoria Ţării Româneşti întru care se cuprinde numele ei cel dintîi şi cine au fost lăcuitorii ei atunci.*

Munteniei, redactată în limba polonă, discută apropieri între cuvinte românești și latinești, considerate drept primele încercări de etimologii.

Nici unul dintre momentele anterioare Școlii ardelene nu anticipează mai mult concepția globală și ținuta științifică a mișcării inițiate în Transilvania decît „momentul Cantemir". Prin erudiția sa deosebită care-l ridică deasupra tuturor contemporanilor și a multora dintre urmașii săi, prin multilateralitatea preocupărilor sale care-l apropie de primii români moderni, Dimitrie Cantemir a anunțat, pe planul eforturilor intelectuale, mișcarea izvorîtă în pămîntul învecinat și înrudit al Transilvaniei. Ca o continuare a preocupărilor legate de limba noastră, prezente la cronicarii moldoveni, Cantemir consacră un întreg capitol, graiului din Moldova („Despre limba moldovenilor") în lucrarea sa de mare erudiție, scrisă în limba latină, *Descriptio Moldaviae*. Aici discută, rînd pe rînd, originea limbii române, necesitatea împrumutului din limbile învecinate, elementele autohtone, particularități dialectale specifice (palatalizarea labialelor), acțiunea centrului cultural în normarea și clarificarea limbii etc.

Legătura Școlii ardelene cu toate momentele importante dinaintea sa nu se reduce la identitatea de atmosferă în care evoluează, ci și la legăturile directe care se vor fi stabilit cu unele dintre realizările concrete din Muntenia sau Moldova. Se poate aminti, în acest sens, că opera lui Ureche a fost cunoscută de Budai-Deleanu iar în manuscrisele lui Micu a existat o traducere latinească după cronica lui Miron Costin care a fost, de altfel, direct utilizată de Petru Maior. Ideile lui Cantemir au fost de asemenea cunoscute de către corifeii Școlii ardelene. Un manuscris al cărții *Hronicul vechimii româno-moldo-vlahilor* a fost în posesia lui Ion Inochentie Micu iar Maior se referă la lucrările învățatului moldovean ca la o operă cunoscută de el: „carele foarte mare învățătură au avut, precum din cărțile ceale de dînsul scrise lămurit se vede".

Din cele prezentate pînă aici, rezultă că între Școala ardeleană și cărturarii care au precedat-o există o legătură care ne îndreptățește să-i socotim, pe aceștia din urmă drept înaintași. Dacă se urmărește evoluția limbii de la primele manifestări timide ale începutului, cu folosirea ei stîngace

în traducerile religioase, pînă la eliberarea de canoane și orientarea către drumul ei firesc din scrisul cronicarilor și apoi pînă la transformarea în obiect de cercetare științifică, se constată din plin existența unui fond comun de idei și se recunoaște lesne continuitatea neîntreruptă a ascensiunii realizate de limba română în cursul timpului.

Dacă pe planul atitudinii față de limba română, există o apropiere evidentă cu concepția Școlii ardelene, situația se schimbă în ceea ce privește punerea în practică a ideilor teoretice. După ce timp de două secole limba română fusese mai mult folosită decît observată (rarele observații și referiri fiind cu totul întîmplătoare), acum devine obiect permanent de cercetare și de studiu. Puțini dintre cei care o folosiseră în acest răstimp încercaseră să se refere la scrierea ei sau să-i cerceteze structura gramaticală ori lexicul.

Prin lucrările Școlii ardelene, limba română care fusese la început aproape numai mijloc de comunicare și dobîndise, apoi, în răstimpul unui veac, funcție expresivă evidentă devine ținta interesului științific al cărturarilor care vor s-o cunoască temeinic pentru a-și da seama cum s-o scrie și cum s-o dezvolte și s-o îmbunătățească. Deosebit de semnificativ este faptul că prin intermediul Școlii ardelene cercetarea limbii se întreprinde cu intenția de a o face cunoscută unui cerc tot mai larg de cititori intuindu-se ideea că prin cultivarea limbii se ajunge la formarea culturii.

Școala. Instituția de instruire a copiilor, așa cum o cunoaștem astăzi din experiența directă a fiecăruia, este relativ nouă. Primele începuturi ale școlii coincid cu organizarea, în jurul mănăstirilor și al bisericilor, a unor cursuri de inițiere a viitorilor clerici, în special. Adunați în jurul preoților și călugărilor știutori de carte, oameni plini de rîvnă au învățat alfabetul și s-au transformat, la rîndul lor, în dascăli pentru alți neinstruiți.

Răspîndirea cunoștințelor în primele timpuri urma calea bătătorită de veacuri a legăturii directe dintre oamenii cu mai multă experiență de viață și cei care abia intrau în ea. După cum la clacă, tinerii preluau de la bătrînii înțelepți prin experiența acumulată în școala vieții tot tezaurul de inestimabilă înțelepciune populară alcătuit din povețe, proverbe, zicători, ghicitori, doine etc. tot astfel, o dată cu apariția științei de carte, s-au adunat în jurul cunoscă-

torului de „buchi" pentru a sorbi „lumina cuprinsă în slovele" tipărite.

Se iniția, în felul acesta, sub o formă rudimentară căreia i-am putea spune „claca cu cartea", un procedeu folosit și cunoscut, în zilele noastre, sub numele de „cerc de lectură".

Procedeul este recomandat cititorilor de directorul școlii din Banat într-o carte * pe care o tipărește la începutul celui de-al XIX-lea secol: „Adunați-vă cîte cîțiva vecini: și unul să vă cetească ceva... De vi se urăște cetania svătuiți-vă... cum veți direge și îngrășa cîmpurile voastre, cum veți înfrumuseța și îmbuni dobitoacele voastre; cum veți abate vreo apă carea vă înneacă cîmpurile și casele, cum veți zidi și după care formă veți face casele voastre, ca să fie mai vederoase și sănătății mai pașnice"... (481)

Transmiterea din om în om a cunoștințelor dobîndite prin carte este o datorie asupra căreia atrage atenția și I. Molnar, în cuvîntul său *Către cetitori* din *Economia stupilor* tipărită la Viena, în 1785: „Și iarăși zic!, cetește-o pentru datoria ce ți se cuvine a avea către cei neprocopsiți, și a-i îndrepta, ca să se deprinză și alții după temeiurile cele încuviințate ale acestii desfătătoare economie și folositoare fiștecăruia casnic".

Sau, în altă parte: „Deci, te rog, cetește fiștece învățătură adeseori, ca să o pricepi și ca să poți deștepta și pe alții".

Același îndemn către răspîndirea învățăturilor cuprinse în cărți se găsește și în *Didahiile* lui Petru Maior: „le încredințăm spre cetire și spre rumegată socotire dară mai vîrtos preoților celor de prin popoară, carii atît pre cei neînțelepți precum și pre cei înțelepți grijei sale de la duhul sfînt încredințați poporeni sînt datori cu sănătoase învățături, fără sfială a-i păstori".

De la „școala de mănăstire" — multă vreme singura formă organizată de instruire — s-a trecut cu vremea la școala sătească, creată, de cele mai multe ori, în urma unor inițiative locale care nu puteau suplini, însă, atîtea și atîtea lipsuri.

Istoria școlii din Transilvania urmează aceeași cale, dar cu un element local de cea mai mare importanță. Este vorba de existența numeroaselor școli avînd ca limbi de predare:

---

* *Carte de îndemînă pentru orînduita economie, lucrarea pămîntului și pentru plămădirea și păstrarea vitelor și a păsărilor casnice.* de Gr. Obradovici.

maghiara și germana. Multă vreme acestea au fost unica posibilitate oficială pentru români de a se instrui și, de aceea, nu puțini au fost cei care au învățat să scrie și să citească în ungurește sau în nemțește, deși limba lor maternă era româna. Putem bănui însă că adevărata „școală" românească neoficială în care se folosea limba română nu-și va fi încetat, probabil niciodată de tot, activitatea în Transilvania. Aceasta o dovedește lupta necurmată pentru împlinirea acestei năzuințe, de-a lungul anilor, și faptul că nici un moment românii din Transilvania n-au încetat de a spera că va veni ziua cînd vor putea învăța în limba română. Efortul tuturor înaintașilor care au păstrat vie această scînteie a făcut posibilă organizarea învățămîntului în Transilvania — în sensul modern al cuvîntului — prin activitatea cărturarilor încadrați în Școala ardeleană. Poate că nicăieri nu se potrivește mai bine termenul de „școală" folosit pentru a denumi această mișcare, decît aici unde ne referim la evoluția învățămîntului. Într-adevăr, Școala ardeleană a fost și o grandioasă școală la care au învățat toți românii transilvăneni și, prin ecourile sale îndepărtate, românii de pretutindeni și din toate timpurile. Au învățat să-și prețuiască nu numai strămoșii din care se trag, ci și limba moștenită de la părinți, să pună la dispoziția procesului de ridicare socială și națională a poporului toată energia lor creatoare.

Acordînd Școlii ardelene meritul de a fi factorul fundamental în organizarea învățămîntului românesc din Transilvania, nu intenționăm să ignorăm toate acele diete și măsuri ale sistemului de guvernămînt care au facilitat acest proces. Studierea și cunoașterea în amănunt a situațiilor ivite arată, fără posibilitate de tăgadă, că între atitudinea afișată și între convingerile intime ale celor chemați să dea soluțiile așteptate au existat, întotdeauna, grave contraziceri. Iată, în acest sens, cîteva cuvinte edificatoare din care rezultă caracterul duplicitar al politicii școlare cînd era vorba de români: „Întîi trebuie căutate primele necesități ale vieții și dintre acestea e sigur că nu fac parte scrisul și cititul, acestea nu trebuie să fie niciodată o ocupație de căpetenie, cel puțin nu la țărănime: ar trebui învățate numai ca o ocupație secundară". (M. G. Kovachich, 1787). (102).

În Transilvania, școala a progresat mai ales prin rîvna acelor cărturari care au năzuit să transmită lumina învăță-

turii semenilor lor. În această perioadă, mai mult decît oricînd „a învăța" a însemnat acțiunea de a transmite celor din jur învățăturile dobîndite prin carte.

Învățătura era leacul potrivit pentru toate nevoile și relele. Cu știința de carte se putea vindeca „nepriceperea, neînțelepciunea, nestrăduirea", fiindcă lipsa de carte putea să-l ducă pe om „întru căi rătăcite, întru închipuire înșelătoare, în stare cu ticăloșie, supus altuia căruia după dreptatea linii neamului său nu i s-ar fi căzut" (330). Din cuvintele preotului Sava Popovici din Rășinari se poate deduce încrederea covîrșitoare acordată instruirii și, ceea ce este mai important, faptul că lipsa de cunoștințe ușurează menținerea stării de robie.

Istoria dezvoltării învățămîntului în Transilvania este ilustrată prin înființarea de centre școlare, adevărate puncte de iradiere a științei de carte. Astfel în 1701 se întemeiază școli la Alba-Iulia, Hațeg și Făgăraș. Cam în aceeași perioadă se creează școli pe teritoriul regimentelor de graniță (Năsăud, Făgăraș, Banat.)

Abia o dată cu lupta de emancipare a poporului român inițiată de Inochentie Micu, după ce în 1738 se înființase mănăstirea Sf. Treime din Blaj, se deschid în aceeași localitate două școli dintre care una folosește româna ca limbă de predare.

Învățămîntul din Transilvania capătă o deosebită strălucire prin activitatea prodigioasă a lui Gheorghe Șincai, care pe lîngă grija pentru școlile din Blaj își îndreaptă toate eforturile către școlile sătești și către școala de instruire a dascălilor de la sate. Înființarea celor peste 300 de școli sătești îl ridică pe Șincai printre cei mai buni organizatori pe care i-a avut școala românească vreodată. Și toată această muncă impresionantă este redată de neobositul „director peste școalele românilor din Ardeal" în cîteva modeste cuvinte autobiografice: „Ani 12 mereu ostenit-am fără încetare, școlile să le sporesc și apoi să le așez mai temeinic".

În aceeași muncă de apostolat se încadrează preocuparea lui Petru Maior de a ajuta școala românească. Convins că orice învățătură rodește, el cutreiera satele românești învățînd pe cei mari și, mai ales, pe copii. („Mergea Petru Maior prin sate, unde adunînd pruncii făcea examen, pre cei ce

ştia îi lăuda, pre ceilalţi părinteşte îi dojenea şi rînduia mijlociri ca să înveţe").

Pe lîngă puternicul centru şcolar al Blajului, Transilvania mai cunoaşte în această perioadă şi alte nuclee de cultură. Astfel în Braşov o şcoală de veche tradiţie era cea de pe lîngă biserica din Şchei (54) care ajunge treptat să aibă profil de seminar (3). Activitatea şcolară din acest oraş a fost strălucit reprezentată prin figura lui Dimitrie Eustatievici, organizatorul şcolii normale, a lui Radu Tempea, înflăcărat animator al învăţămîntului, şi a lui Ion Bărac.

Activitatea şcolară din Banat, mai timidă la început, capătă din ce în ce amploare. După prima şcoală comunală românească din Srediştе (271) se deschid şcoli la Caransebeş, Mehadia, Vinga, Bozovici, Slatina (594). O menţiune specială i se cuvine şcolii normale din Arad unde au activat profesori de prestigiu ca: Iosif Iorgovici, Constantin Diaconovici-Loga, Ioan Mihuţiu, D. Ţichindeal. Şi tot aici se înfiinţează, mai tîrziu (1822) un seminar.

Din procesul complex şi impunător al consolidării şcolii din Transilvania se pot desprinde cîteva direcţii generale. Se cuvine să menţionăm şi în domeniul învăţămîntului unitatea, caracteristica dominantă a Transilvaniei din acest secol. În acţiunea de răspîndire a ştiinţei de carte se constată prezenţa aceloraşi crezuri sociale şi ştiinţifice. Toţi cărturarii ardeleni, indiferent de centrul în care activează, răspîndesc aceleaşi idei şi depun eforturi similare pentru instruirea poporului. Conştienţi că fac parte cu toţii din aceeaşi mişcare de luminare a neamului românesc, se sprijină şi se apreciază unii pe alţii. Se cade să remarcăm, de asemenea, că evoluţia progresivă a şcolii din Transilvania se încadrează armonios în activitatea de ansamblu a învăţămîntului românesc. Astfel, în Moldova, se înfiinţase Academia domnească în 1714, care, din 1765, este dirijată spre ştiinţă şi filozofie. În 1818 Asachi scoate prima promoţie de ingineri români. Dar amănuntul cel mai semnificativ pentru a ilustra legătura de idei pedagogice dintre Ardeal şi Moldova îl reprezintă transferul a patru profesori ardeleni: Vasile Popp, Vasile Bobb-Fabian, Ion Manffi şi Ion Costea la Seminarul de la Socola, reorganizat de Asachi în 1828. În Ţara Românească, Şcoala domnească este reorganizată în 1776, fără să se introducă însă limba română

în predare. Și pentru această provincie se poate semnala legătura cu Transilvania prin figura de dascăl înflăcărat a lui Gheorghe Lazăr.

Succesele repurtate în Transilvania, prin dezvoltarea fără precedent a școlii, sînt, în egală măsură, succesele limbii române. Datorită, în special, eforturilor depuse de reprezentanții Școlii ardelene, școala în limba română se generalizează și capătă un prestigiu deosebit. Dezvoltarea învățămîntului în limba română a îmbogățit valențele culturii românești cu noi și prețioase elemente. Numărul știutorilor de carte s-a mărit pînă la formarea unei pături de intelectuali români care încep să pătrundă în viața publică ocupînd cele mai diverse funcții.

Profesorii. Vorbind de școala din Transilvania nu putem să nu evocăm, chiar și numai în treacăt, toată acea pleiadă ilustră de magiștri din care nu lipsește nici unul dintre reprezentanții de frunte ai Școlii ardelene, care au fost învățători prin vocație și prin practică.

În galeria profesorilor Școlii ardelene, la loc de cinste se află Inochentie Micu, organizatorul centrului școlar din Blaj, unde au activat, de-a lungul anilor, cîțiva dintre cărturarii cei mai luminați, dintre care semnalăm pe: P. P. Aaron, Vasile Filipan, Gr. Maior, Iosef Papp, popa Iancu din Sîncel, Pop Ștefan, Neagoe Ștefan, Pop Alexandru, Raica Teodor, la care ar putea fi adăugați numeroși alții. Cu totul remarcabilă este activitatea profesorală a corifeilor Școlii ardelene, dar nici scopul lucrării și nici spațiul nu ne îngăduie să stăruim asupra acestui aspect. De altfel, activitatea lor pedagogică este semnalată în notele biobibliografice de la finele volumului.

În scurta evocare a profesorilor, se cuvine să-i amintim și pe toți acei mărunți și anonimi dascăli și învățători care muncind în condiții vitrege au sădit în sufletele fragede ale copiilor dragostea pentru cuvîntul tipărit. Lor le datorăm, mai presus de toate, biruința repurtată de limba română în școală. Se poate afirma că lupta pentru carte și școală coincide pînă la identificare cu biruința limbii române și cu deplina ei instalare ca expresie a unității poporului român. Ei au mers pe linia tradiției primilor dascăli de pe lîngă mănăstiri, care scriau „rumânește" „ca să fie de învățătură" fiind convinși că numai astfel vor fi înțeleși: „în școală amu

trebuiaşte şi în beserică aşa mai vîrtos cuvîntul lui Dumnezeu trebuiaşte să înţeleagă feciorii dară cum să înţeleagă deacă învaţă în limbă străină de nu înţeleage nimea" (3).

Lupta pentru definitiva instalare a limbii române în şcoală nu a fost uşoară. Să nu se uite că limba română era limba unei populaţii tolerate care avea de luptat cu concurenţa a două limbi, maghiară şi germană, puternic susţinute de cele două capete ale monarhiei habsburgice. Multă vreme cărturarii români din Transilvania găsiseră în limba latină un sprijin în opoziţia lor naţională faţă de cele două limbi cu veleităţi şi puteri de limbi dominante, dar o dată cu dezvoltarea învăţămîntului, pericolul deznaţionalizării din partea limbii maghiare omniprezentă în tot felul de şcoli se accentua tot mai mult. Nici chiar dispoziţia guvernului din Viena, dată pe timpul lui Iosif al II-lea, de a se înlocui maghiara cu germana nu micşorează prea mult acţiunea de deznaţionalizare exercitată de limba maghiară (323).

Lupta cărturarilor români pentru apărarea şcolii româneşti (5) a cunoscut toate formele posibile, de la protest (597) pînă la rezistenţa tacită dar obstinată a maselor (care învăţau ungureşte dar vorbeau româneşte). Eforturile acestor bărbaţi luminaţi şi contribuţia lor la difuzarea instrucţiunii prin şcoală şi carte rămîn realizări de mare preţ. Cărturarii ardeleni şi-au dat seama că folosirea limbii române în tipărituri este chezăşia ridicării la lumină a neamului întreg. Au înţeles că numai în limba naţională se poate realiza cultura unui popor şi şi-au exprimat cu tărie încrederea în posibilităţile limbii române şi în viitorul luminos al acesteia. „Tocmai în limba maicii — afirmă Diaconovici-Loga — să ne luminăm că putem, cum au putut şi alte neamuri, care pînă n-au început aşa, erau şi ele întunecate". Sau cuvintele lui Ţichindeal: „Doară va veni şi acea fericită vreme cînd şi românii vor dobîndi o dată învăţătură în limba lor".

Tipografia. Dezvoltarea învăţămîntului şi a elementelor de cultură nu ar fi fost posibile fără ajutorul preţios al tipografiei. Instituţie de tradiţie şi de mare prestigiu şi pentru românii transilvăneni, tipografia a jucat un rol hotărîtor în emanciparea cultural-politică a poporului român.

Ideea reorganizării tipografiei vechi dar glorioase de la Bălgrad a avut-o Inochentie Micu, căruia necazurile vieţii

nu i-au lăsat răgazul s-o pună în aplicare. De organizarea tipografiei, de dotarea ei cu material tipografic și de scoaterea de sub tipar a primelor tipărituri sînt legate numele cărturarilor: Gherontie Cotore, Atanasie Rednic, Grigore Maior. În Transilvania pot fi semnalate și alte centre tipografice: Brașov, unde s-a dezvoltat una dintre primele tipografii românești, Sibiu, Blaj, Cluj, Timișoara.

Pentru Școala ardeleană centrul tipografic cel mai de seamă a rămas, multă vreme, tipografia Universității din Buda unde s-au imprimat cele mai multe și mai importante opere elaborate de cărturarii ardeleni. S-ar putea crede — dacă ne referim la numărul mare de manuscrise neajunse în teascurile tiparnițelor — că n-ar fi fost deosebit de cuprinzătoare capacitatea de tipărire a acestei tipografii. Impresia nu corespunde realității deoarece netipărirea acestora nu s-a datorat întotdeauna numai lipsei de spațiu tipografic. Pînă a ajunge la tipar, manuscrisul trebuia să treacă printr-un sistem complicat de cenzură unde criteriile de admitere nu erau întotdeauna în raport direct cu meritele lucrării înaintate spre imprimare. Intervenea apoi, de asemenea, criteriul implacabil al rentabilității. O carte se putea tipări dacă existau asigurări ferme că ea se va vinde. În acest sens, pretențiile tipografiei mergeau atît de departe, încît voiau să cunoască mai întîi numele eventualilor cumpărători și uneori chiar pretindeau ca cititorii viitoarei cărți să plătească dinainte o parte din costul volumului propus pentur tipărire.

Semnificative pentru dificultățile de a obține ajutoare bănești în vederea tipăririi unei cărți sînt cîteva rînduri de-ale lui Micu dintr-o scrisoare către Corneli: „ci numai aceasta pre fiește carele rog ca pentru folosul sufletesc, cine ar putea să facă bine dinainte, acum cu ceva, cu vreo coală, doaă de a tipări așa și apoi ori exemplare cu preț mai mic, ori din prețul celor vîndute să-și capete înapoi acest ajutor".

O parte din faima tipografiei de la Universitatea din Buda se datorește și participării la activitatea editorială a acesteia, în calitate de cenzori sau corectori, a celor mai proeminente figuri ale Școlii ardelene. Tipăriturile ieșite din tipografiile Transilvaniei aparțin celor mai variate domenii. După ce, la început, predominau tipăriturile religioase,

își face loc mai apoi literatura laică în care se întîlneau bucoavne, ordonanțe și edicte oficiale, dar și acele calendare atît de populare.

Tiparul românesc din Transilvania a pus în circulație cărți de importanță capitală pentru dezvoltarea limbii române.

Cartea. Răspîndită prin tipar, cartea este introdusă de școală printre cerințele vitale ale omului și se împletește strîns cu efortul de ridicare socială și națională.

Biruința scrisului* în limba română desfășurată de-a lungul a trei veacuri pe întreg teritoriul românesc a fost decisivă pentru formarea ideii de cultură. O dată cu instalarea temeinică a limbii române în paginile cărților, se pornise pe un drum fără întoarcere. În curînd, nimeni nu se va mai putea gîndi la folosirea în scris a unei alte limbi decît româna.

Oricît de puține vor fi fost cărțile tipărite în limba română, înainte de Școala ardeleană, ele au determinat o atitudine de interes și simpatie față de cuvîntul tipărit și au dus la ivirea acelei necesități aproape fiziologice care se va numi mai tîrziu „foamea sau setea de carte".

Ca urmare a apariției, în Transilvania, a școlilor cu româna ca limbă de predare s-a simțit din ce în ce mai acut necesitatea manualelor. Primele abecedare sau bucoavne, cum li se spunea, se caracterizau printr-un conținut deosebit de sumar. Din această categorie fac parte: *Bucoavnă ce are în sine deprinderea învățăturii copiilor la carte* (Bălgrad, 1699), *Bucoavnă pentru deprinderea pruncilor la cetanie* (Blaj, 1777). Alfabetul folosit cu precădere continua să fie cel chirilic. *(Bucvari sau începere de învățătură celor ce vor să învețe carte cu slove slovenești,* Viena, 1771).

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, încep să apară abecedare mai apropiate de nevoile învățămîntului. [*ABC sau bucavnă, spre folosul școlelor neamului românesc.* Sibiu, 1783; *Bucvariu. Pentru pruncii cei românești, carii să află în crăia ungurească și hotarele ei împreunate,* Beci. 1777 (1781)].

---

* Vezi P. P. Panaitescu, *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965.

Aportul Școlii ardelene la orientarea manualului către adevăratul său scop didactic a fost considerabil. Printr-un efort susținut și continuu, sporește numărul, se diversifică tematica și mai ales se îmbunătățește calitatea cărților de școală, încît se poate afirma că acum apare manualul de tip modern căruia școala românească îi datorează atît de mult. (Titlul și data cărților elaborate de cărturarii ardeleni și folosite în învățămînt se dau la fiecare autor în parte, în lista lucrărilor enumerate în notele bio-bibliografice). Școala ardeleană are meritul de a fi mers mai departe și de a fi realizat saltul de la manual la carte înțelegînd importanța acesteia pentru instruirea poporului și întreprinzînd — în consecință — o adevărată ofensivă a tipăriturilor.

Bătălia pentru carte desfășurată în cadrul Școlii ardelene ia o amploare fără precedent. În răstimpul de la 1780 pînă la 1825, adică în 45 de ani, s-a tipărit mai mult decît în cei două sute de ani cît trecuseră de la tipărirea primei cărți în limba română.

Concepția Școlii ardelene în legătură cu rolul cărții în viața omului și cu valoarea acesteia în dobîndirea cunoștințelor este cel mai bine formulată de C. Diaconovici-Loga*. După părerea lui cartea, alături de școală și învățător, era elementul de bază în acțiunea de luminare a neamului: „Bărbați învățați trebuie să aibă neamul cel ce poftește să se cunoască, că este om; după aceasta școli, apoi cărți; că numai aceste trei sînt tot scopul lucrului, de a se putea lumina neamul".

Cartea nu a însemnat, pentru reprezentanții Școlii ardelene, numai o modalitate de exprimare a tezelor științifice și deci de afirmare a valorii lor individuale, ci, mai mult decît orice, a avut un scop educativ ajutîndu-i pe români să iasă din întunericul ignoranței, învățîndu-i să cumpănească realitatea din jur pentru a alege între bine și rău. Mult îl ajută pe om experiența de viață a altora, expusă în cărți — arată S. Micu în *Etica* sa: „Prin speriința [străină atunci să dobîndească, cunoștință vie, cînd cetim și cînd auzim istoriile ceale vechi și ceala noao. Că pentru aceaia să scriu

* C. Diaconovici-Loga, *Chemare la tipărirea cărților românești* (vezi *Anexe*).

istoriile ca noi să vedem ce să cade să urmăm şi să facem şi de ce să ne ferim". (716).

Comportarea omului în societate şi atitudinea faţă de semenul său pot fi de asemenea învăţate din cărţi: „cum trebuie fieşte carele om să se poarte către cel deaproape al său cu înţelepciune şi cu dreptate, în şcoli se învaţă, toate acestea de la oameni învăţaţi, ca şi de la luminătorii neamului se pot auzi; toate acestea în cărţi se află scrisă"*.

Îndemnul la lectură apare în numeroasele prefeţe ale autorilor. Astfel Ioan Molnar — în *Economia stupilor* tipărită la Viena, în 1785, îl îmbie plin de căldură, pe cititorul cărţii sale: „Ceteşte-o în ceasurile cele ce-ţi prisosesc din slujbele tale, cu acea osîrdie cu care vei simţi că m-am sîrguit şi eu a o pune înaintea neamului mieu cu rîvnă".

Molnar îl face atent pe cititor că, pe lîngă citirea „cu osîrdie", trebuie să facă efortul de a o înţelege şi de a urma sfaturile date în carte: „Că ce iaste cetirea fără dulceaţa luării aminte? Cu adevărat, nu iaste altceva fără numai un sunet ce au trecut repede peste puterile înţălegerii, fără de a lăsa vreo lucrare de folos cugetului".

Se subliniază, în aceste cuvinte, trăsătura dominantă a cărţii din timpul Şcolii ardelene: în primul rînd, instrument util de instruire şi ajutor şi, în al doilea rînd şi în măsură mai redusă, prilej de desfătare.

Cît de profundă a fost preocuparea protagoniştilor Şcolii ardelene pentru cuvîntul tipărit rezultă nu numai din numărul mare de cărţi pe care le-au scris şi le-au tipărit, dar şi din locul important pe care l-a avut cartea în viaţa şi activitatea lor. Mulţi dintre ei au fost direct legaţi de activitatea de tipărire desfăşurată în acea perioadă. Rînd pe rînd îndeplinesc funcţia de cenzor sau corector al cărţilor româneşti imprimate la tipografia Universităţii din Buda: S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior.

Lupta pentru tipărirea şi răspîndirea cărţii în limba română a avut urmări decisive pentru limbă, ducînd la îmbogăţirea lexicului şi în special la apariţia primelor terminologii în sectoarele cele mai diverse. O dată cu difuzarea cărţilor tipărite se ajunge la cele dintîi colecţii de cărţi prin care se anunţă marile biblioteci viitoare.

---

* C. Diaconovici-Loga *op. cit.*

Biblioteca. Multiplicarea cărților cu ajutorul tiparului, valoarea deosebită a tipăriturilor și contactul cu bibliotecile din țările străine determină alcătuirea primelor colecții de cărți, ca formă originară a bibliotecii de mai tîrziu.

În Transilvania o astfel de strîngere de tipărituri și manuscrise vechi, considerate „nepreţuite și rare odoare", este organizată pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Șchei de la Brașov, încă din secolul al XVIII-lea*.

O altă bibliotecă s-a alcătuit pe lîngă biserica Sf. Nicolae din Blaj, după ce la 1738 se înființează, prin grija lui Inochentie Micu o școală și o mănăstire. Custode al acestei biblioteci este numit în 1754 Grigore Maior, care depune o rîvnă deosebită în vederea îmbogățirii fondului de cărți, ceea ce-l va face pe Samuil Micu să sublinieze meritul acestuia: „cea mai mare parte din cărțile bibliotecii mănăstirii de la Blaj a lui agoniseală și dar ieste".

Prețuirea deosebită a cărții îi face pe mulți dintre reprezentanții Școlii ardelene și pe mulți alți cărturari ai epocii să achiziționeze cărți românești și străine în vederea colecționării lor. Se ajunge astfel la inițierea colecțiilor particulare de cărți și la transformarea acestora în auxiliarul indispensabil, de tip modern, al fiecărui învățat.

---

* C. Lacea, *Biblioteca veche a bisericii Sf. Nicolae din Brașov*. Tr. 40 (1909), 100—105.

ŞCOALA ARDELEANĂ ŞI PĂRŢILE CONSTITUTIVE ALE LIMBII ROMÂNE

ŞCOALA ARDELEANĂ ŞI VOCABULARUL*. Vocabularul sau lexicul îl formează totalitatea cuvintelor unei limbi. Această parte a limbii a format dintotdeauna obiectul de observaţie pentru vorbitorii limbii române care şi-au dat seama cu uşurinţă de trăsăturile caracteristice ale lexicului: continua mişcare şi îmbogăţire, diferenţele cronologice, regionale sau sociale între cuvinte. Cu atît mai mult s-a îndreptat asupra vocabularului atenţia cărturarilor din Şcoala ardeleană, care posedau o pregătire corespunzătoare şi mult spirit de observaţie lingvistică format în situaţia specială a Transilvaniei, unde se întîlneau cuvinte din mai multe limbi, într-o continuă stare de confruntare şi influenţare reciprocă.

De altfel observaţiile asupra vocabularului se bucură, în Transilvania, de o tradiţie remarcabilă. Este de ajuns să amintim numai celebra prefaţă a lui Simion Ştefan la Noul Testament de la Bălgrad (1648), unde se semnalează valoarea de circulaţie a cuvintelor pentru selecţionarea materialului lexical („Cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate ţările, aşea şi cuvintele acelea

* Pentru amănunte suplimentare în legătură cu probleme de vocabular (pentru lexicografie să se vadă trimiterile la capitolul respectiv) se pot consulta următoarele lucrări indicate în bibliografie: 181, 182, 249, 255, 257, 265 a, 269, 275, 283, 350, 386, 651, 659, 684, 729, 748, 750, 753, 754, 756, 759.

sînt bune, carele le înțeleg toți"). Tot aici întîlnim constatarea că lexicul este eterogen („rumânii... ș-au amestecat cuvintele cu alte limbi, de nu grăescu toți într-un chip".) S-ar putea adăuga, în sfîrșit, că împrumutarea cuvîntului nou o dată cu noțiunea corespunzătoare este socotită drept soluție („nume de oameni și de leamne, și de veșmente, și altele multe carele nu să știu rumâneaște ce sînt, noi încă le-am lăsat greceaște, pentru că alte limbi încă le-au lăsat așa").

Am semnalat aceste reflecții pentru a arăta, pe de o parte, cît de vechi sînt observațiile asupra lexicului limbii române, în Transilvania, iar, pe de altă, pentru a atrage atenția asupra transmiterii opiniilor despre cuvinte în concepția privitoare la vocabular a Școlii ardelene.

Reprezentanții Școlii ardelene au fost preocupați, în egală măsură, de problemele teoretice ale vocabularului, ca și de implicațiile sale practice.

Pentru a ușura urmărirea acestor două aspecte care, în realitate, se împletesc strîns vom prezenta mai întîi opiniile despre vocabular și, apoi, activitatea de strîngere și orînduire a cuvintelor în dicționare (lexicografia).

Vocabularul limbii române stă în atenția tuturor cărturarilor Școlii ardelene și, adeseori, în lucrările lor se fac observații în legătură cu cele mai variate aspecte ale lexicului românesc.

Așa cum era firesc, multe dintre observațiile lor vizează sărăcia vocabularului, ca un fel de ecou, în timp, al unor constatări făcute în primele traduceri în limba română. Puținătatea cuvintelor din limba noastră putea fi simțită și mai bine de către cunoscătorii de limbi străine din Transilvania.

Astfel, Ioan Molnar în cuvîntul său *Cătră cetitori* din *Economia stupilor* sesizează diferențele de grai care creează dificultăți de înțelegere cititorilor („precum nu e totdeauna cu putință a călători pretutindenea fără de povățuire, așa și învățătura aceasta nu o am putut scrie în limba noastră cît să o înțăleagă toți în toate laturile"). Cauza principală a acestei stări de lucruri stă, după părerea autorului în sărăcia vocabularului („lipsa și scăderea cuvintelor").

De lipsa cuvintelor se plînge și Paul Iorgovici în *Observații de limba rumânească*. („Măcar că limba noastră e si-

reacă la cuvinte"). După părerea autorului, sărăcia este rezultatul decăderii noastre ca „naţie" şi al uitării cuvintelor care ni se par acum străine, deşi ele au existat în limba noastră, dovadă fiind prezenţa lor în limba latină („starea noastră a rumânilor de acuma ne arată chiar [= limpede] că aşa departe au căzut din floarea ştiinţelor şi a limbii, cît acuma cuvintele de ştiinţe, care s-au întrebuinţat în redecina limbii care noi o vorbim, se par noo în starea aceasta a fi streine").

Păreri şi mai interesante despre sărăcia vocabularului limbii române aflăm într-o scrisoare a lui I. Corneli, unul dintre autorii *Lexiconului de la Buda*. Adresîndu-se, în 1815, episcopului Vulcan, se referă la sărăcia relativă a vocabularului ca rezultat al necunoaşterii şi neîntrebuinţării — un aspect mai puţin sesizat de contemporanii săi. El consideră că lipsesc din lexicul comun al limbii române literare numeroşi termeni tehnici utili pentru înţelegerea numeroaselor noţiuni noi introduse prin cărţi şi şcoală.

Constatările lor privitoare la sărăcia vocabularului îi determină să găsească şi soluţiile. În felul acesta se explică faptul că în cele mai multe din lucrările lor se discută şi se preconizează îmbogăţirea lexicului prin împrumut sau derivare.

Iorgovici îşi dă seama şi de importanţa pe care o are în procesul de îmbogăţire a vocabularului, explicarea sensului cuvintelor în şcoală. („Profesorii şi învăţătorii aşa feliu de cărţi cetind pruncilor în şcoală, înţelegerea uniia fieşte căreia vorbe, cu care auctorul au ligat cugetul său, o esplică după toată cuprinderea ei, care vorbe tinerii din rînduiala Profesorului le întrebuinţează în ocupaţiile care sînt îndeletniciile scrise acas, cînd e recreaţie".) Se intuieşte, în felul acesta, ideea deosebit de preţioasă a transformării cuvintelor pasive în cuvinte active, proces care stă la baza culturalizării.

Claritatea este, după părerea lui, una din preocupările celui care scrie: „Scriitorul trebuie să întrebuinţeze aşa cuvinte, cu care vorbind să-l înţeleagă aceia pentru [care scrie". Convins că a sosit timpul să se scrie „pentru oamenii cei învăţaţi, ca printr-înşii să se nască dorul ştiinţelor celor înalte", Iorgovici se referă şi la îmbogăţirea cu „cuvinte

învățate" care pot fi împrumutate cel mai bine „din limba noastră cea de redicină decît de aiurea".

Și în privința popularizării cuvintelor noi, el atribuie un rol important scriitorilor și oamenilor de cultură. („Dacă într-o Nație se afla mai mulți oameni învățați, cuvintele acele învățate mai deseori se aud, pîn din zi în zi le încep a vorbi mai toți și cei proști, și așa iese limba înmulțită cu multe feliuri de vorbe".

Ioan Molnar se dovedește un partizan al cuvintelor preluate din alte limbi atît în *Economia stupilor*, 1785 („mi-au căutat să mă ajutoresc cu cuvinte împrumutate dintr-alte limbi"), cît, mai ales, în *Istoria Universală* (1800), care fiind o traducere îi pune numeroase probleme. („La așezarea acestei istorii am împrumutat și cuvinte de la maica noastră limba latinească, că în unele părți și ținuturi sînt lăcuitorii deprinși cu ele, iară pe alte locuri nu sînt obicinuite; pentru aceea le-am tîlcuit cu cuvinte de obște înțelegătoare, ca să respunză folosului și binelui preste tot mai cu sporiu".)

Referindu-se la greutățile întîmpinate de cei care încearcă să redea în limba românească teme științifice, Maior arată că mai înainte limba română fusese folosită numai la „lucruri de jos" și de aceea pentru a discuta „științele cele înalte", e nevoie de cuvinte luate din alte limbi („cei ce simțesc greotate întru aceasta, de acolo le vine aceea, că nu s-au dat încă a ceti cărți românești, și mai vîrtos ca pînă acum în limba românească numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care grăiesc toate moașele, au fost deprinși a vorbi și cu alții, și cu sine").

Una din problemele prezente în discuțiile despre îmbogățirea vocabularului a fost limba din care să se împrumute. Cultura latină a cărturarilor din Școala ardeleană și convingerea lor că limba noastră se înrudește cu latina i-a făcut să o considere drept principala sursă de împrumut. Micu ocupă o poziție deosebită deoarece consideră că limba greacă este tot atît de îndreptățită să slujească drept sursă, fiindcă este cea mai învățată.

(„Iară unde lipsește limba noastră românească și nu avem cuvinte cu care să putem spune unele lucruri, mai ales pentru învățături și în științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsă putem să n întindem să luăm ori din cea grecească, ca din cea mai vățată, ori din cea latinească, ca

de la a noastră maică, pentru că limba noastră cea românească este născută din limba cea latinească").

La fel cu ceilalți cărturari, Maior socotește că latina este, în primul rînd, limba din care se poate împrumuta. El adaugă însă și posibilitatea de a se recurge și la principalele limbi romanice. („Precum grecilor le iaste slobod în lipsele sale a se împrumuta de la limba elinească, și sîrbilor și rușilor de la limba slovenească cea din cărți, așa și noi toată cădința avem a ne ajuta cu limba latinească cea corectă, ba și cu surorile limbei noastre, cu cea italienească, cu cea frîncească și cu cea spaniolească").

Budai-Deleanu, în *Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*, arată foarte clar succesiunea limbilor din care trebuie să se facă împrumuturile. („Socotesc cum că... să nu mai împrumutăm fără de la limba latinească care este mama limbii noastre, iar întru lipsa cuvintelor la meșterii și științe vom împrumuta numai de la elini și latini; iar neaflîndu-se unele la aceste doao limbi vom lua de la italiană și de la franțoză").

Din formulările lor se desprinde ideea că principalul izvor pentru împrumutarea cuvintelor îl constituie limbile cu cea mai avansată cultură. Principiul este considerat valabil și astăzi.

În ceea ce privește atitudinea față de termenii împrumutați, se cuvine să subliniem că în această perioadă, apare ideea glosării termenilor cu „cuvinte de obște înțelegătoare" (Molnar) sau „bine tălmăcindu-se" (Corneli). Micu în *Logică* arată că se pot împrumuta cuvinte „mai ales pentru învățături și științe, atunci cu socoteală și numai cît este lipsă".

Cele mai multe din cuvintele împrumutate în perioada Școlii ardelene sînt neologisme. Deși termenul *neologism* nu este încă folosit, noțiunea începe să se formeze de pe acum și se recurge pentru denumirea ei la tot felul de îmbinări de cuvinte.

Iorgovici vorbește de *cuvinte alese* sau *cuvinte învățate* prezente în științe și puse în opoziție cu „cuvintele cele de toate zilele". P. Maior și Budai-Deleanu se referă la ele și le identifică prin mediul lor specific „științele cele înalte" sau „obicinuite la învățături" ori cuvinte „ce se află la cărți".

În activitatea Școlii ardelene, neologismele încep să devină cu adevărat o problemă o dată cu redactarea dicționarelor.

Lucrate după model străin în care aproape întotdeauna una din limbi era latina, se ajunge în mod inevitabil la introducerea unor termeni noi pentru a denumi noțiuni noi sau a da echivalente „românești" unor cuvinte străine.

Un număr mai mare sau mai mic de neologisme se găsește aproape în toate dicționarele din epocă: în dicționarul lui Teodor Corbea din jurul anului 1700, în cel al lui Crișan (1802), unde foarte multe sînt luate direct din latină, în al lui Ioan Bobb (1823), și mai ales în lexicoanele lui Budai-Deleanu. De altfel, ultimul este și autorul primului dicționar de neologisme intitulat *Lexicon pentru cărturari* din care nu s-a păstrat decît partea privitoare la litera A. Cărturar de frunte preocupat să-și întocmească lista de cuvinte în special din operele tipărite, Budai-Deleanu introduce „și mai multe cuvinte nu de mult de către cei mai aleși și învățați dintru nație întrebuințate care mai toate cuvintele s-au împrumutat de la greci sau de la latini". Mai important pentru istoricul tehnicii lexicografice este procedeul de a marca neologismele „cu o cruciță (:'+:)" sau cu x.

Lucrarea lexicografică, în care problema cuvintelor noi își găsește o amplă rezolvare prin acceptarea acestora în sînul vocabularului limbii române, este *Lexiconul de la Buda* (1825).

De acum încolo toate dicționarele românești vor acorda tot mai mult din spațiul lor neologismelor. Pătrunderea masivă a cuvintelor noi în lexicul limbii române din prima jumătate a secolului al XIX-lea va determina periodicele să le gloseze cu ajutorul parantezelor, a unor perifraze explicative sau chiar prin explicații separate. Periodicul ardelean *„Foaie pentru minte, inimă și literatură"* va sugera cititorilor să-și alcătuiască un dicționar de neologisme personal, strîngînd la un loc explicațiile date în paginile publicației.

Importanța prezenței neologismelor în lucrările lexicografice din Transilvania poate fi just apreciată dacă se ține seama că cele mai multe neologisme se mențin și astăzi în vocabularul limbii române.

De altfel existența cuvintelor noi în diversele lucrări redactate în perioada Școlii ardelene este rezultatul unui efort conștient și susținut de introducere a acestora, sprijinit de ideea că limba are nevoie de asemenea cuvinte. Problema pătrunderii neologismelor în limba literară a oamenilor

învățați și de aici în vorbirea oamenilor simpli a fost enunțată încă de Paul Iorgovici. („Dacă o dată se vor introduce în limba noastră între cei învețați cuvinte învețate, de la aceștia vor lua și cei proști, și așa se chitește fiecare limbă, ca cei proști de la cei învețați, iar nu aceștia de la cei proști să ia învățătură").

Atitudinea cărturarilor ardeleni, față de cuvintele noi, a diferit de la unul la altul. Cei mai mulți dintre ei le-au acceptat și au înțeles să le facă loc în scrisul lor. Au fost însă exprimate și poziții mai rezervate, de la cerința explicării acestora pînă la respingerea lor. Astfel Molnar arăta în prefața la traducerea *Istoriei Universale* că a împrumutat cuvinte care „pe alte locuri nu sînt obicinuite" și le-a tîlcuit prin „cuvinte de obște înțelegătoare".

Dintre diversele atitudini de rezervă, de evitare sau chiar de respingere se poate aminti poziția lui Gh. Șincai în vocabularul de termeni din botanică unde evită terminologia neologică. O comportare similară are Șincai și în *Catehismul cel Mare* în a cărui prefață mărturisește deschis: „În carea muncă a mea m-am sîrguit cît am putut ca de la cuvintele și vorbele cele tocma românești nici cum să nu mă abat și depărtez".

Prezența masivă a neologismelor în toate lucrările reprezentanților Școlii ardelene relevă una din trăsăturile cele mai caracteristice ale activității lor — tendința spre nou. Dornici de a ridica limba română la nivelul celorlalte limbi de cultură, ei luptă din toate puterile pentru a îmbogăți limba cu numeroșii termeni apăruți în urma dezvoltării științei și tehnicii. Datorită eforturilor depuse pentru îmbogățirea vocabularului, limba română face pași importanți spre modernizare.

Unul din meritele incontestabile ale Școlii ardelene, în privința lexicului, a fost tocmai încorporarea unui mare număr de cuvinte noi de origine latină. Chiar dacă aceste neologisme nu s-au păstrat toate, ele au pregătit vocabularul limbii române pentru acceptarea masivă a celor franceze și italiene, cărora li s-a dat o formă mai apropiată de limba latină și, implicit, de sistemul lexical românesc. Acțiunea de îmbogățire a vocabularului cu cuvinte de origine latină s-a concretizat în numeroasele lucrări lexicografice. Dintre acestea primul loc îl ocupă *Lexiconul de la Buda*,

care a reușit să amplifice vocabularul limbii literare prin cuvinte împrumutate din limba latină și din limbile romanice.

Un alt mijloc de îmbogățire a vocabularului la care au recurs cărturarii ardeleni a fost derivarea. Cel mai important adept al derivării a fost Paul Iorgovici. În prefața intitulată *La cetitor* din *Observații...*, după ce face apel la originea noastră romană („dacă te atinge cîtva lauda numelui Romanesc"), el formulează în puține cuvinte metoda sa de îmbogățire: „scutură a tot cuvîntului redecina, și de acolo trage atîtea cuvinte, pre cît se poate întinge puterea vorbei de redecină". Convins că a găsit soluția îmbogățirii vocabularului limbii române, el introduce printre exemplele sale multe cuvinte create de el.

Observînd în limba noastră existența unor particule prezente în multe cuvinte vechi, Iorgovici le folosește pentru a obține cuvinte noi formulînd regula „toată vorba de redecina care e în limba cea veche de unde noi o tragem cu toate particulele acestea, înmulțită, și în limba noastră să se înmulțească cu toate particulele care le întrebuințem numai întrunele vorbe".

Dintre exemplele pe care își bazează metoda semnalăm: „din vorba *chidere* ce vine de la *claudere*, la talieni *chiudere* zicem *des-chidere ;* din vorba *legere* și din *con*, unde *n*, se mută în litera prin care se începe vorba la care se adaugă, zicem *cullegere, alegere, înțelegere*".

Constatînd că limba se poate îmbogăți „din vorbele de rădăcină a limbii noastre și așezate după regulile și proprietețile din însa limba noastră trase", Iorgovici consideră că procedeul este preferabil împrumutului de cuvinte străine.

Deși Paul Iorgovici, ca urmare a sistemului său de derivare, acordă o preferință deosebită elementelor de origine latină sau celor romanice, nu se poate vorbi de o atitudine puristă. De altfel, ca și cum ar fi vrut să preîntîmpine o asemenea eventualitate, el își precizează foarte clar poziția: „Să nu gîndească cineva că eu umblu să laped din limba noastră cuvintele cele streine; căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie mestecată cu cuvinte streine".

Sistemul îmbogățirii vocabularului prin derivare căruia Iorgovici i-a acordat atîta însemnătate mai poate fi semnalat

și la Ștefan Crișan, C. Diaconovici-Loga și chiar la I. Budai-Deleanu.

O altă categorie de cuvinte prezente în vocabularul epocii o formează regionalismele, prin care înțelegem cuvintele folosite numai, sau mai ales, în Transilvania.

Dintre toți cărturarii ardeleni, I. Budai-Deleanu este cel care acordă o atenție deosebită regionalismelor pe care le și denumește cu termenul „provințialismuri". El le consideră nepotrivite pentru dicționarul său deoarece au o circulație prea restrînsă: „ar fi necuviincios să punem *buhaiul* și *holubul* bucovinenilor, care cuvinte ceilalți români nici le au auzit cîndva".

Față de „provițialismurile" din Ardeal, adoptă o atitudine mai îngăduitoare: „în urmă am pus mai multe cuvinte obicinuite numai în Ardeal"... „din pricină că această parte a lexiconului este mai vîrtos alcătuită pentru țara Ardealului și a eparhiilor ungurești".

Pentru tehnica lexicografică îmbunătățită se poate nota folosirea indicației stilistice privitoare la cuvîntul rural și popular: „am însămnat că numa la țărani și la poporul de obște sînt obicinuite". Există de asemenea semne ale viitoarelor notații lexicografice în legătură cu repartizarea geografică a cuvintelor: „arătînd împreună la tot cuvîntul unde să află și să obicinuiește".

Lucrările lexicografice tipărite în Transilvania cuprind numeroși termeni din graiul vorbit în această regiune. Din acest punct de vedere *Lexiconul de la Buda* excelează prin termeni regionali și populari proveniți din graiul vorbit în Transilvania.

În vreme ce în dicționare, prezența acestor termeni poate fi considerată drept urmare firească a principiului utilității, care impunea folosirea cuvintelor cunoscute de vorbitorii cărora li se adresa lucrarea, în celelalte opere, utilizarea termenilor regionali și populari avea un caracter mai puțin obligatoriu, limba scrisă evitînd, de obicei, asemenea cuvinte.

Prezența termenilor regionali și chiar arhaici în lucrările lexicografice din perioada Școlii ardelene poate fi pusă și pe seama prețuirii pe care o acordau ei acestor cuvinte.

Folosirea termenilor regionali și populari capătă o semnificație deosebită în singura lucrare literară a epocii, *Țiganiada* lui Budai-Deleanu. Într-o asemenea lucrare, toate aceste

cuvinte capătă valori expresive deosebite deoarece ele dau culoare locală și contribuie la caracterizarea personajelor. Mărturia scriitorului ne dovedește că el își dădea seama că țăranul, într-o operă literară, trebuie să folosească termeni populari și regionali: „Întîi, caută a lua aminte că poetul în voroava sa deobște să țină pretutindeni de chipul vorbei deobște și întrebuințează cuvinte obștite între țărani, afară de tîmplări, cînd vorbește altcineva".

De altfel cercetările (651) au arătat că în vocabularul *Țiganiadei* se află numeroase cuvinte vechi și populare, rar folosite sau chiar dispărute astăzi din limbă (*libovie* „dragoste", *a oborî* „a doborî", *a se oști*, *a poftori* „a repeta", *a purcede*, *a via* „a trăi" etc.).

Un alt contingent de cuvinte îl formează cele regionale provenite mai ales din regiunea Hunedoara, de unde era originar scriitorul *(clisă*, „*slănină*", *curechi*, *dîrdală* „flecăreală", *ghizdav* „frumos", *pită*, *tină* etc.).

La toate acestea se adaugă numeroase expresii specifice limbii vorbite populare *(pe nemîncat*, *într-un ceas rău*, *din fir în păr* etc.).

Asemănătoare cu regionalismele sînt cuvintele străine, prezente în graiul vorbit din Transilvania ca urmare a conviețuirii cu vorbitorii altor limbi.

Cărturarii au sesizat de timpuriu existența acestora și s-au împărțit în două mari tabere, după cum le acceptau sau le respingeau. O primă semnalare se află în gramatica lui Radu Tempea din 1897: „În Ardeal fiind românii amestecați cu unguri și nemți, cei de prin varmeghii [=districte] au amestecat limba lor mai de mult cu cea ungurească, zicînd: *tistaș*, în loc de *curat; chedveș*, în loc de *voios; duhan*, în loc de *tabac;* și iară unde sînt amestecați cu nemții, în scaunele săsești, au amestecat limba cea nemțească, zicînd: *șlofniță*, în loc de *căciulă de noapte (Schlafmütze); haltbindel*, în loc de *năframă de grumaz (Halsband)* și altele". Constatînd prezența cuvintelor „străine" el semnalează pericolul îndepărtării acestora, deoarece românul n-ar mai înțelege-o și ar fi îndreptățit să afirme că limba a fost stricată. („Cu greu este și va fi direpț aceea a aduce limba aceasta în curățenia și orighinalul ei, adecă în limba veche romanească sau rîmlenească, căci de ar aduce-o cineva în curățenie ar fi tocma latinească și italienească; și cel ce ar învăța ro-

mâneşte aşa limpede, care nu este român, cărţile bisericeşti nu le-ar putea înţelege, nici vorba obştească de acum obicinuită. Românul neînvăţat încă socotesc că ar zice că-i schimoseşti limba părintească"). Deşi din rîndurile de mai sus rezultă că Tempea îşi dă seama de pericolul epurării cuvintelor neromâneşti există, în schimb, altele în care se dovedeşte adeptul curăţirii limbii. („Aceia carii au adus şi aduc acuma roade şi mlădiţe limbii româneşti; curăţind prin multele cărţi, care le-au dat şi le dau la lumină, toată neghina ce cuprinsese limba noastră silindu-să şi de acum înainte, din cît va fi putinţa a o apropia de orighinalul ei").

Atitudinea lui Radu Tempea sugerează toată complexitatea problemei lexicale în faţa căreia, încă de la început, au fost puşi protagoniştii Şcolii ardelene. Pe de o parte ei moşteneau o limbă în care recunoşteau multe elemente străine, unele încetăţenite mai mult, altele mai puţin, iar pe de alta, trebuiau să dovedească latinitatea limbii, în pofida prezenţei acestor cuvinte. Puşi în faţa alternativei de a păstra cuvintele străine care făceau totuşi parte din vocabularul limbii române, sau de a le înlătura pentru a dovedi mai uşor originea latină a limbii române, cărturarii Şcolii ardelene vor înclina cînd spre o soluţie, cînd spre alta. În general, se poate afirma că spre purificare înclină mai ales în consideraţiile teoretice, pe plan practic însă nu se poate vorbi de o „purificare" propriu-zisă a vocabularului.

La fel cu Tempea, Paul Iorgovici recunoaşte caracterul eterogen al vocabularului nostru ca urmare a amestecului etnic şi ajunge la o constatare cu aplicabilitate generală: „nici o limbă, nici o naţie nu e nemestecată". Deşi el încearcă să îmbogăţească vocabularul limbii române pornind de la „rădăcini" vechi româneşti (de fapt latineşti), nu acceptă să i se atribuie intenţia că ar lepăda cuvintele cele străine. Teama lui de a fi considerat, cumva, inamic al cuvintelor străine este oarecum justificată deoarece în alte locuri ale introducerii se găsesc afirmaţii care, luate izolat, ar putea să ducă la concluzia (formulată de altfel de unii cercetători) că Paul Iorgovici este printre primii noştri puriştii. Iată rîndurile în care autorul îşi exprimă opoziţia faţă de cuvintele străine, privite din punctul de vedere al „derivării" imaginate de el: „fiind că cele streine nici o rădăcină n-au în limba noastră". Iar mai departe: „căci cele a noastre

curg una din alta precum curge apa limpede din izvorul său cel neturburat; iar la cele streine ne vedem siluiți".

Bun cunoscător al istoriei, Samuil Micu explică, în *Scurtă cunoștință a Istorii românilor*, împrejurările care au dus la amestecul de cuvinte din vocabularul limbii române: „Nici iaste minune că și-au stricat așa tare românii limba, și multe cuvinte de la neamurile varvare, au luoat, de vreme ce aceasta s-au întîmplat și cu romanii cei din Roma și cu grecii. [...] Iar bine să poate zice cum că românii au luoat unele cuvinte de la bulgari și de la sloveni și de la unguri, pentru că aceste neamuri și stăpîne și vecine era și împreună mestecate cu românii lăcuia și să trebuia unii cu alții, care lucru bărbații cei învățați bine l-au cunoscut și unii l-au și însemnat".

După Micu, tot cuvintelor străine li se datorează diferența dintre limba românilor din Dacia și a celor din ținutul Moglena „că noi am băgat cuvinte sloveneșți multe, ei au băgat grecești, și dintru aceasta și oarecare osibire vine în limbă". Cu toate că recunoaște îndreptățirea istorică a cuvintelor străine în limba noastră, Micu este de părere că ele n-au ce căuta în limba adresată oamenilor simpli. („Nu se cade să mestecăm cuvinte străine în limba românească, adică nemțești sau ungurești cu turcești sau slavonești sau dintr-alte limbi, mai ales cînd vorbim cu cei proști").

O justă rezolvare a raportului dintre cuvintele străine și cele românești a dat-o Budai-Deleanu în prefața la lexiconul românesc-nemțesc. El arată clar că a introdus pe lîngă cuvintele românești „și toate acele cuvinte care sînt obicinuite la tot neamul ori de la care limbă să purceagă; căci de vreme ce s-au primit o dată de către tot neamul (precum s-au zis mai sus) nu să pot zice mai multe streine, ci proprii a neamului românesc".

Chiar dacă în alte locuri Budai-Deleanu face afirmații care ar putea fi considerate drept atitudine puristă față de termenii străini, ele rămîn simple speculații teoretice deoarece în practică nu îndepărtează acești termeni din limbă.

Lucrările lexicografice din epocă înregistrează adeseori cuvinte străine (maghiare sau germane) ca urmare fie a prezenței acestora în graiul vorbit din Transilvania, fie a preluării lor din dicționarele străine folosite ca model.

Astfel în *Dictionarium valachico-latinum* apar unele cuvinte maghiare fără circulație pe teritoriul Transilvaniei.

Dicţionarul lui Bobb cuprinde şi el numeroase cuvinte regionale de origine maghiară, preluate, desigur, din cele trei dicţionare maghiare folosite.

Maghiarisme ardeleneşti figurează şi în *Lexiconul de la Buda.*

Problema cuvintelor străine găseşte rezolvări diferite în perioada Şcolii ardelene în raport cu accepţia acordată cuvîntului *străin.* Pentru unii, *străin* era denumit orice cuvînt de origine nelatină şi deci, în principiu, nepotrivit cu majoritatea celorlalte cuvinte de origine latină. Pentru alţii, *străin* era cuvîntul, de regulă, maghiar sau german, a cărui prezenţă în limbă nu afecta prea mult originea latină a vocabularului românesc deoarece avea, mai totdeauna, o circulaţie regională restrînsă. În sfîrşit, pentru alţii, *străin* era cuvîntul nelatin intrat mai de mult în limbă, cu drepturi aproape egale cu ale cuvintelor de origine latină.

Existau accepţii diferite, cu soluţii diferite, pentru aspecte multiple ale unei probleme complexe în jurul căreia vor mai gravita încă multă vreme preocupările celor mai competenţi lingvişti români*.

În această complexitate de variate accepţii, atitudini teoretice şi soluţii practice, aproape lipsite de identităţi sau coincidenţe, zadarnic s-ar încerca stabilirea unor delimitări tranşante şi precis conturate.

În general, atitudinea Şcolii ardelene faţă de cuvintele străine nu este puristă, în sensul îndepărtării lor din limbă, dar nu lipsesc atitudini şi manifestări din care s-au născut exagerările de mai tîrziu ale Curentului latinist.

Un criteriu important adoptat de Şcoala ardeleană în judecarea vocabularului limbii române a fost punctul de vedere al originii lui istorice.

Astăzi nimeni nu mai pune la îndoială că baza vocabularului limbii române o formează fondul de cuvinte de origine latină. În perioada Şcolii ardelene, latinitatea vocabularului nostru era o problemă nouă care trebuia să fie demonstrată, mai ales că existau numeroşi adversari ai acestui punct de

---

* „Prin elemente lexicale străine trebuie să înţelegem cuvintele intrate în limba noastră după constituirea ei ca idiom de sine stătător. Aceasta însemnează că, cu excepţia elementelor autohtone, latineşti şi vechi slave, toate celelalte urmează a fi socotite străine". Iorgu Iordan, LRC[2] 61—62.

vedere iar atmosfera nu era de loc prielnică afirmațiilor din care putea rezulta legitimitatea drepturilor ca națiune a poporului român.

S-a arătat mai înainte că originea latină a limbii române fusese enunțată, într-un fel sau în altul, înaintea Școlii ardelene. Afirmațiile cronicarilor în legătură cu latinitatea unui număr de cuvinte puteau ajuta, cel mult, la formarea unei opinii, dar nu erau capabile de a constitui o demonstrație propriu-zisă. La cronicari ele sînt rezultatul unor apropieri mai mult sau mai puțin accidentale. La partenerii Școlii ardelene, stabilirea originii cuvintelor devine o preocupare științifică înarmată cu toate datele pe care le punea la îndemînă stadiul redus de dezvoltare a lingvisticii românești din acea perioadă.

Demonstrarea latinității vocabularului românesc a fost o operație complexă care a a cerut timp și mijloace variate. Una din căile prin care s-a putut sublinia elocvent aspectul latin al cuvintelor românești au constituit-o dicționarele în care una din limbi era latina. Prin alăturarea cuvintelor românești lîngă cele latinești se evidențiia mai bine înrudirea lor, mai ales dacă se folosea alfabetul latin. Contribuția lexicografiei a fost remarcabilă dacă ținem seama că dintre cele 14 lucrări lexicografice redactate în Transilvania înainte de 1825, anul tipăririi *Lexiconului de la Buda*, limba latină a fost folosită în 11 din ele.

Se știe că asemănările de formă dintre cuvintele românești și corespondentele lor latinești sînt destul de neînsemnate pentru cine le privește fără să se bazeze pe cunoștințe de specialitate, deoarece multe dintre sunete au suferit transformări importante de-a lungul timpului. Iată de ce dicționarele în care alături de română figura și latina puteau constitui, cel mult, un prim pas în demonstrarea originii latine a cuvintelor românești. De acest aspect al problemei și-au dat seama și cărturarii ardeleni care au căutat să introducă în dicționare indicații etimologice, singurele amănunte cu valoare de argumente convingătoare. Asemenea observații etimologice sînt semnalate în manuscrisul dicționarului redactat de Șt. Crișan, în 1802, în tabelele etimologice anexate la *Lexiconul românesc-nemțesc* al lui Budai-Deleanu și, mai ales, în *Lexiconul de la Buda*, considerat de altfel ca primul dicționar etimologic al limbii române care a văzut lumina tiparului (670).

Deşi examinarea etimologică* a cuvintelor româneşti nu este o preocupare ştiinţifică a învăţaţilor ardeleni, ci manifestarea dorinţei de a arăta originea latină a limbii române, se recunoaşte astăzi, că etimologia ca ramură a lingvisticii, care se ocupă cu istoria cuvintelor stabilind originea şi evoluţia formei şi a sensului lor îşi are punctul de plecare în preocupările Şcolii ardelene.

Termenul *etimologie* a fost folosit în această perioadă pentru a denumi morfologia.

Stadiul redus al cunoştinţelor de istoria limbii române şi al datelor furnizate de observaţiile fonetice mai mult sau mai puţin întîmplătoare la care se poate adăuga cunoaşterea limitată a culturii atît a poporului nostru, cît şi a popoarelor cu care am trăit şi de la care am luat cuvinte — toate la un loc — explică numeroasele erori, făcute pe marginea procurării de date privitoare la originea cuvintelor din limba română.

Erorile cărturarilor ardeleni sînt privite astăzi cu oarecare înţelegere deoarece se ştie că pentru redactarea unei etimologii se cere un „summum" de cunoştinţe lingvistice şi că o etimologie bună este considerată astăzi drept „o piatră de încercare" pentru orice lingvist.

Şcoala ardeleană are meritul de a fi transformat observaţiile etimologice întîmplătoare, făcute de oameni de cultură, în etimologii propriu-zise, realizate de filologi bine pregătiţi, şi de a fi transferat etimologiile din lucrări fără profil specializat în dicţionare unde o parte specială din acestea este închinată etimologiilor. Chiar dacă etimologiile stabilite în perioada Şcolii ardelene cuprindeau numeroase erori care au împiedicat dicţionarele etimologice de mai tîrziu să le preia fără o cercetare prealabilă, activitatea etimologică iniţiată de cărturarii ardeleni a deschis seria laborioaselor studii etimologice de mai tîrziu. Lingvistica românească de astăzi recunoaşte că — în privinţa stabilirii etimologiilor — Şcoala ardeleană a iniţiat o adevărată „şcoală".

Părerile cărturarilor din Transilvania despre originea latină a vocabularului nostru au fost formulate, în repetate rînduri şi în diverse locuri, în lucrările lor.

---

* Informaţii privitoare la etimologii pot fi găsite în următoarele lucrări din bibliografie: 41, 42, 43, 257, 275, 627, 651, 759.

Pe deplin convins de latinitatea lexicului, deoarece „românii romanește sau rîmlenește au vorbit", Radu Tempea încearcă să împace existența cuvintelor de origini diferite cu dorința de a avea o limbă apropiată de „originalul ei". Pe de o parte condamnă pe Damaschin, episcopul Rîmnicului, care în traducerile sale a preferat cuvintele slavonești „puind *vreme* în loc de *timp*, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *cauză* și altele", iar, pe de alta, atrage atenția asupra pericolului curățirii în scopul aducerii limbii române la „originalul ei". Ar rezulta o limbă aidoma cu latina sau italiana iar românii n-ar mai recunoaște-o. Atitudinea lui Tempea față de latinitatea cuvintelor românești — ca de altfel și a celorlalți reprezentanți ai Școlii ardelene — poate fi caracterizată printr-o oscilație între două alternative: pe de o parte dorința ca limba română să aibă un vocabular cît mai latin și pe de alta, imposibilitatea de a îndepărta din limbă cuvintele „străine", adică nelatine, intrate mai de mult.

După părerea lui Șincai caracterul latin al cuvintelor românești este atît de evident, încît limba română ar putea fi învățată de cel care cunoaște temeinic limba latină numai pe baza studierii capitolului referitor la coruperea cuvintelor latinești, în limba română.

Latinitatea vocabularului românesc este recunoscută și de Petru Maior, care explică, în plus, inferioritatea limbii române față de celelalte limbi romanice, în această privință. După părerea lui, școala și biserica, cele două instituții de maximă importanță pentru îmbogățirea vocabularului, au fost tocmai cele care au prilejuit pătrunderea în limba română a unui mare număr de cuvinte slave. În timp ce, în limbile romanice, școala și biserica au îmbogățit vocabularul cu cuvinte de origine latină, în limba română au mărit numărul cuvintelor nelatine.

De altfel, Maior constată că diferențe de vocabular în ceea ce privește prezența cuvintelor de origine latină pot fi semnalate nu numai în comparația limbii române cu celelalte limbi romanice, ci și între dialectele limbii române („Multe cuvinte latinești pînă astăzi le țin, care la românii cei dincoace de Dunăre cu totul sînt date uitării, precum și la românii cei dincoace de Dunăre asemenea multe cuvinte latinești se află, care între românii cei dincolo de Dunăre în deșert le vei căuta").

Deși cercetarea cu adevărat științifică a vocabularului limbii române a început mai tîrziu, o dată cu dicționarul lui Cihac, putem semnala în perioada Școlii ardelene nu numai opinii despre latinitatea vocabularului, ci și încercări de a argumenta părerile emise în acest sens. Dintre corifeii Școlii ardelene, Budai-Deleanu este cel care își propune să dovedească latinitatea vocabularului românesc cu mijloace convingătoare.

El acceptă că în vocabular au pătruns multe cuvinte străine împrumutate prin schimbul direct între popoarele vecine, dar le consideră numai un „veșmînt barbar" care acoperă latinitatea vocabularului românesc. Semnificația puristă a metaforei folosite este evidentă, deoarece „veșmînt" poate sugera acțiunea de dezbrăcare sau lepădare.

Pentru a demonstra latinitatea cuvintelor din limba română, Budai-Deleanu își propune să cerceteze originea vocabularului cu ajutorul unor liste de cuvinte anexate la „introducerea istoricească" din lexiconul său. Aici se dau 14 tabele* cu cuvintele românești așezate pe origini. Procedeul listelor de cuvinte îl folosise, mai înainte, și în gramatica sa *Fundamenta* ... unde dăduse 13 asemenea tabele.

Demonstrația întreprinsă de Budai-Deleanu fusese inițiată din dorința de a dărîma aserțiunile savanților străini, Sulzer și Eder, care susțineau că numai 1/8 din vocabularul limbii române este alcătuit din cuvinte de origine latină. Răspunsul dat este pe măsura afirmației exagerate a acestora. Nu 1/8, ci 2/3 din totalitatea cuvintelor reprezintă elementul latin din lexicul românesc. Și ca și cum procentul i se părea prea mic, după cîțiva ani, îl ridică la 90%.

Se poate afirma deci, că argumentarea lui Budai-Deleanu nu poate fi considerată ca realizată, deoarece se baza pe exagerări evidente care puteau fi identificate, cu ușurință, și de adversari. Pentru noi, astăzi, constatările formulate au darul de a ne arăta cît de profundă era convingerea unuia dintre cei mai de seamă reprezentanți ai Școlii ardelene, despre latinitatea vocabularului limbii române. Oricît de multe erau elementele lexicale străine, ele nu puteau altera latinitatea vocabularului românesc deoarece toate se încadrară

* O analiză amănunțită a acestora se află în lucrarea lui I. Gheție (275).

în sistemul lexical al limbii române. („Toate dară acest feli de cuvinte ori să fie de la dațieni sau sloveni ori de aiure; fiindcă o dată s-au priimit la tot neamul, nu să pot priivi ca streine, ce adevărat românești").

În concluzie, latinitatea vocabularului limbii române ocupă un loc de seamă printre convingerile ferme ale protagoniștilor Școlii ardelene. Afirmațiile tendențioase ale adversarilor Școlii ardelene nu provoacă o renunțare de la aceste convingeri, ci — dimpotrivă — o subliniere cît mai accentuată a argumentelor folosite cu intenția de a le face cît mai convingătoare. Prin această îngroșare a demonstrației s-a ajuns la exagerări și la formularea unor erori, grave mai ales prin adoptarea lor de către urmași. Chiar dacă, ici și colo, apar manifestări ale regretului intim după un vocabular al limbii române format numai din cuvinte de origine latină, cu care s-ar fi putut reduce la tăcere afirmațiile adversarilor, trebuie să se recunoască totuși că nu s-au înregistrat cazuri de îndepărtare masivă a cuvintelor străine.

În ansamblu, atitudinea Școlii ardelene față de vocabularul limbii române atît pe plan teoretic, cît și practic prezintă mare interes pentru cunoașterea temeinică a unui sector de seamă al limbii române. Importanța acordată totalității cuvintelor românești s-a soldat cu o susținută activitate lexicografică, remarcabilă prin rezultatele concrete, dar și prin observațiile teoretice. Realizarea dicționarelor a contribuit în cea mai mare măsură la popularizarea unor cuvinte noi, ajutînd în felul acesta la îmbogățirea fondului activ de cuvinte românești, dar mai presus de toate acestea, latura cea mai valoroasă a activității practice desfășurate în lexicografie a fost stabilirea primelor norme lexicografice. Deși nu există încă studii amănunțite de specialitate în acest sens, se poate afirma că vocabularul românesc datorează mai mult decît se crede dicționarelor din Transilvania, și în special *Lexiconului de la Buda*, în privința acțiunii de cultivare a vocabularului și de formulare a celor dintîi norme lexicale.

ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI* ÎN TRANSILVANIA. În legătură directă cu vocabularul unei limbi se află lexicografia care

* Asupra problemelor de *lexicografie* se pot consulta și lucrările de la nr.: 94, 98 a, 128, 140, 181, 225, 284 a, 318 a, 566 a, 665, 670, 704, 705, 709, 753.

în sistemul lexical al limbii române. („Toate dară acest feli de cuvinte ori să fie de la dațieni sau sloveni ori de aiure; fiindcă o dată s-au priimit la tot neamul, nu să pot priivi ca streine, ce adevărat românești").

În concluzie, latinitatea vocabularului limbii române ocupă un loc de seamă printre convingerile ferme ale protagoniștilor Școlii ardelene. Afirmațiile tendențioase ale adversarilor Școlii ardelene nu provoacă o renunțare de la aceste convingeri, ci — dimpotrivă — o subliniere cît mai accentuată a argumentelor folosite cu intenția de a le face cît mai convingătoare. Prin această îngroșare a demonstrației s-a ajuns la exagerări și la formularea unor erori, grave mai ales prin adoptarea lor de către urmași. Chiar dacă, ici și colo, apar manifestări ale regretului intim după un vocabular al limbii române format numai din cuvinte de origine latină, cu care s-ar fi putut reduce la tăcere afirmațiile adversarilor, trebuie să se recunoască totuși că nu s-au înregistrat cazuri de îndepărtare masivă a cuvintelor străine.

În ansamblu, atitudinea Școlii ardelene față de vocabularul limbii române atît pe plan teoretic, cît și practic prezintă mare interes pentru cunoașterea temeinică a unui sector de seamă al limbii române. Importanța acordată totalității cuvintelor românești s-a soldat cu o susținută activitate lexicografică, remarcabilă prin rezultatele concrete, dar și prin observațiile teoretice. Realizarea dicționarelor a contribuit în cea mai mare măsură la popularizarea unor cuvinte noi, ajutînd în felul acesta la îmbogățirea fondului activ de cuvinte românești, dar mai presus de toate acestea, latura cea mai valoroasă a activității practice desfășurate în lexicografie a fost stabilirea primelor norme lexicografice. Deși nu există încă studii amănunțite de specialitate în acest sens, se poate afirma că vocabularul românesc datorează mai mult decît se crede dicționarelor din Transilvania, și în special *Lexiconului de la Buda*, în privința acțiunii de cultivare a vocabularului și de formulare a celor dintîi norme lexicale.

ÎNCEPUTURILE LEXICOGRAFIEI* ÎN TRANSILVANIA. În legătură directă cu vocabularul unei limbi se află lexicografia care

* Asupra problemelor de *lexicografie* se pot consulta și lucrările de la nr.: 94, 98 a, 128, 140, 181, 225, 284 a, 318 a, 566 a, 665, 670, 704, 705, 709, 753.

se ocupă cu legile şi principiile după care cuvintele limbii sînt cuprinse în dicţionar.

Urmărind evoluţia lexicografiei româneşti (670), se constată că preocupări în legătură cu alcătuirea dicţionarelor au apărut, în Transilvania, înainte de organizarea lingvisticii ca ştiinţă. Geneza lexicografiei a avut loc în această provincie, în condiţii oarecum deosebite de Muntenia şi Moldova unde primele glosare s-au bazat pe limba slavonă şi au fost realizate pentru a face faţă, în primul rînd, cerinţelor impuse de traducerea textelor religioase.

În Transilvania, lexicografia a folosit experienţa dicţionarelor străine în care una din limbi era latina. Datorită situaţiei specifice a acestei provincii, a trebuit să se ţină seama nu numai de cerinţele traducătorilor, ci şi de faptul că existau vorbitori a trei limbi (româna, maghiara, germana). Alcătuitorii dicţionarelor, în acest caz, urmăreau să creeze instrumente de lucru prin care să se uşureze munca traducătorilor şi, în acelaşi timp, să ajute înţelegerea tipăriturilor în limbi străine sau chiar comunicarea directă cu celelalte naţionalităţi, mai ales că limbile folosite oficial în administraţie şi şcoli erau germana şi maghiara.

În legătură cu lucrările lexicografice străine care au circulat activ, în numeroase ediţii, se poate semnala că toate aceste lucrări de amploare au stimulat creaţia lexicografică din Transilvania şi i-au servit de model.

Semnalăm cîteva dintre cele mai importante, în ordine cronologică: R. Estienne, *Thesaurus linguae latinae* 1531—1543; R. Estienne, *Thesaurus linguae graecae*; Calepinus, *Dicţionar în zece limbi* 1585; G. Tabernaemontanus, *Neu Kreuterbuch* 1588; Fabricius Basilius F. Szikszovianus, *Nomenclatura seu Dictionarium* 1590, 1630; Szenczi Molnár Albert, *Lexicon Graeco-Ungaricum* 1604, 1611, 1621, 1644, 1645, 1700, 1708; *Vocabulario degli Academici della Crusca* 1612, 1623, 1648, 1691, 1729—1738; G. Bauhinus, 1650; Iohann Tröster, *Das alt und neu teusche Dacia* 1666; Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae latinitatis* 1678; Du Cange, *Glossarium ad scriptores mediae et infimae graecitatis*, 1688; *Dicţionarul Academiei din Paris* 1694, 1718, 1740, 1762, 1798; Páriz-Pápai, *Dicţionar* 1708, 1767, 1801. Mai poate fi subliniată, încă o dată, prezenţa în dicţionare a

limbii latine ca limbă savantă, aceeași pentru vorbitorii diverselor limbi și care îi avantaja mai ales pe români, singurii vorbitori — de pe acest teritoriu — ai unei limbi romanice. În sfîrșit, se pot invoca legăturile mai strînse ale Transilvaniei cu creațiile culturale ale occidentului. Toate aceste aspecte constituie tot atîtea argumente care motivează dezvoltarea aparte a lexicografiei ardelene din secolul al XVII-lea și pînă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Cele dintîi preocupări lexicografice, în Transilvania, se referă la sumare glosări ale unor numiri de plante românești în cîteva lucrări străine din secolul al XVI-lea și al XVII-lea. (670).

Această lungă perioadă de activitate lexicografică desfășurată de-a lungul a două secole ar putea fi împărțită în mai multe etape, a căror delimitare se stabilește în raport cu situarea în timp a Școlii ardelene. O primă etapă situată la începutul secolului al XVIII-lea ar putea fi considerată fază de pionierat, inițiată de precursorii Școlii ardelene. A doua cuprinsă între 1780—1825 formează etapa de lexicografie propriu-zisă a Școlii ardelene. Cea de-a treia, extinsă pînă la 1873, ar cuprinde lucrările lexicografice elaborate de continuatorii Școlii ardelene.

Etapa de pionierat a lexicografiei ardelene prezintă trăsături specifice începutului, printre care s-ar putea semnala fie preluarea unor modele străine, fie lipsa unor cunoștințe mai specializate.

Deși primele lucrări lexicografice realizate în Transilvania nu sînt legate direct de activitatea Școlii ardelene, am socotit totuși oportun să le amintim deoarece ele ne ajută să înțelegem mai bine existența acelei tradiții lexicografice care va explica succesele repurtate, mai tîrziu, de cărturarii ardeleni, în acest domeniu. Ne vom limita însă la o expunere succintă* urmărind schematic elemente identice (numele, autorul, data, felul și alcătuirea, importanța) care să ușureze eventualele comparații.

* Amănunte pot fi găsite în lucrările indicate în bibliografie prin numerele: 98 a, 177, 178, 225, 284, 284 a, 670, 709, 709 a, 709 b, 709 c.

Între sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd este semnalată prima lucrare lexicografică, elaborată în Transilvania, și jumătatea secolului al XVIII-lea, cînd sînt relevate primele preocupări ale reprezentanților Școlii ardelene privitoare la dicționare, au apărut următoarele șase lucrări: 1. *Dicționarul latin-român-maghiar* (Lexiconul marsiglian), 2. *Dictiones latinae cum valachica interpratatione, 3. Dictionarium valachico-latinum* (Anonymus Caransebesiensis), 4. *Lexicon Compendiarium latino-valachicum. Complectens dictiones ac phrases latinas cum valachica earum interpretatione,* 5. *Nomina Vegetabilium,* 6. *Dictionarii Trium Lingvarum.*

În continuare, prezentăm o succintă caracterizare a fiecăruia:

1. *Dicționarul latin-român-maghiar,* cunoscut și sub numele *Lexiconul marsiglian* deoarece a fost găsit printre cărțile generalului italian, Luigi Ferdinando Marsigli.

Autorul, al cărui nume a rămas necunoscut, pare să nu fie român, ci un neamț din Ardeal, bun cunoscător al limbii române. Că limba autorului n-a fost nici româna, nici maghiara rezultă din faptul că la 52 de cuvinte românești și 13 maghiare nu se dau corespondentele lor.

Data cînd a fost alcătuit trebuie să fie înainte de 1700 cînd Marsigli a părăsit pentru totdeauna Ardealul. (709 b).

Lucrarea fusese plănuită în patru limbi, deoarece fiecare pagină manuscrisă a fost împărțită în patru coloane, ultima rămînînd necompletată. Lexiconul are 2396* de cuvinte, precum și numeralele de la 1 la 100. Cuvintele românești sînt scrise cu litere latine dar după un sistem latino-maghiar, folosit încă mai dinainte de către cărturarii bănățeni, prin care cuvintele latinești erau redate cu ortografie maghiară. Se consideră că lexiconul servea pentru scopuri practice ajutîndu-l pe Marsigli și pe colaboratorii săi să-și desfășoare cercetările geografice, în Banat, timp de trei ani.

Manuscrisul este păstrat în Biblioteca Universității din Bologna și a fost publicat de C. Tagliavini prin grija Academiei Române la București, în 1930 (709 b).

---

* Nr. 666 are un bis.

Lexiconul are meritul de a fi prima lucrare lexicografică realizată în Transilvania și cel dintîi dicționar trilingv, cunoscut în lexicografia românească. Fiind folosit ca vocabular de conversație, lexiconul interesează și istoria limbii române deoarece poate furniza date în legătură cu limba vorbită în jurul anului 1700.

2. *Dictiones latinae cum valachica interpretatione* a fost lucrat de Todor Corbea, fiul ieromonahului Ioasaf din Brașov, ajutat bănește de Mitrofan, episcopul din Buzău.

Data elaborării dicționarului a fost stabilită între 1691—1703, timp în care Mitrofan a fost episcop la Buzău (98 a).

Manuscrisul cuprinde 377 de foi pe care cuvintele sînt distribuite în două coloane, fiind scrise cu litere cursive și cu inițială roșie. Pentru cuvintele românești se folosesc litere chirilice. Se afirmă că modelul dicționarului a fost lucrarea lui (Szenczi) Molnar Adalbert, *Lexicon Graeco-Ungaricum*, Hanoviae, 1611 (ed. II) (98 a). Pentru a da echivalente românești cuvintelor latine, au fost traduse cuvintele maghiare sau, uneori, s-au introdus termeni maghiari prezentați ca românești.

Meritul lucrării lui Corbea constă în faptul că reprezintă primul dicționar alcătuit de un român ardelean. Numărul mare de cuvinte (cca. 30 000) se explică prin preluarea lor din dicționarul maghiar. A folosit multe ardelenisme, dar și maghiarisme.

Se cuvine să fie menționată ipoteza lui Al. Borza care crede că manuscrisul dicționarului a fost achiziționat de biblioteca mănăstirii din Blaj „unde a fost desigur consultat de toți literații și lexicografii blăjeni" (98 a).

3. *Dictionarium valachico-latinum*, denumit mai întîi *Anonymus Lugoshiensis* (299) și apoi *Anonymus Caransebesiensis* (177) a fost alcătuit de Mihail Halici din Caransebeș (225, 670).

Data la care a fost alcătuit trebuie să fie anterioară anului 1712 cînd se presupune că a murit autorul.

Manuscrisul format din 86 de foi, scrise pe ambele fețe, cuprinde peste 5 000 de cuvinte, fără să fie terminat și nici măcar definitivat, după cum rezulta din lipsa unor corespondente latinești și din greșelile în așezarea alfabetică a cuvintelor românești. Lucrarea a folosit dicționarele latinești existente în epocă și, în special, dicționarul lui B. Fabricius Szi-

kszovianus, *Nomenclatura seu Dictionarium latino-hungaricum* 1630 (98 a).

Meritul lucrării constă în faptul că pentru prima oară limba română este folosită ca limbă de bază într-un dicționar bilingv. Remarcabil prin numărul cuvintelor românești și prin regionalismele înregistrate, lexiconul pierde din importanță deoarece pentru cuvintele românești nu s-a bazat pe texte, ci pe memoria autorului.

4. *Lexicon Compendiarium latino-valachicum. Complectens dictiones ac phrases latinas cum valachica earum interpretatione* a fost realizat de un român, preot sau călugăr din regiunea Oradea. C. Tagliavini (709) și Al. Borza (98 a) îl socotesc autor pe Grigore Maior, despre care se știe că se ocupă, pe la jumătatea secolului, cu redactarea unui dicționar.

Data elaborării a fost stabilită între 1762—1776, după perioada cît a fost canonic la Oradea F. X. Rier, căruia îi este dedicată lucrarea.

Manuscrisul, care se află în biblioteca din Kalocsa (Ungaria), cuprinde, în 266 de pagini cu aproximativ 50 de cuvinte în două coloane, circa 14 000 de cuvinte. Se consideră că sursa dicționarului a constituit-o una din ediţiile lucrării *Dictionarium Latino-Hungaricum* (ediția a II-a, Nagy-Szombat, 1762 sau ediția a III-a, Sibiu, 1767).

Dicționarul este bine redactat din punctul de vedere al limbii române, consemnînd particularități dialectale ardelenești, cuvinte populare și vechi. Scrierea folosită este o chirilică foarte curată, consecventă, fără prescurtări și litere aruncate. Din punct de vedere lexicografic poate fi menționată ilustrarea cu exemple a cuvintelor mai frecvente.

5. *Nomina Vegetabilium* este un glosar modest în trei limbi (latină-maghiară-română), redactat de Benkö Lózsef și tipărit în anul 1783, în revista „Magyar Könyrház" din Pozsony.

Cuprinde 620 de numiri de plante culese de autor din graiul poporului, împreună cu alți cărturari.

Glosarul este important deoarece este prima lucrare lexicografică tipărită și primul glosar de nume românești de plante. Cunoscute de contemporani, numirile au fost preluate în lucrările lexicografice ulterioare, cum ar fi *Lexiconul de la Buda.*

6. *Dictionarii Trium Lingvarum.* Pars I, II, III, *Germano-Latino et Daco Romana* ab Aurelio Antonino Praedetis Nasody. Autorul, originar din Transilvania, elaborează dicționarul în Moldova pe la 1792—1793.

Dicționarul trilingv, format din trei volume, dovedește unele calități lexicografice cum ar fi: așezarea cuvintelor-titlu în limba germană pe două coloane, o bună ordine alfabetică, glosarea termenilor prin mai multe corespondente latine, care au valoare, uneori, de serii sinonimice. Mai puțin realizată este partea românească unde lipsesc numeroase corespondente românești.

De notat că pentru prima dată, apare limba germană într-un dicționar plurilingv. Lucrarea rămîne mai mult ca o adunare de material decît ca un dicționar terminat.

Din compararea celor șase lucrări lexicografice, elaborate înaintea Școlii ardelene, pot fi reținute unele constatări. În primul rînd toate sînt redactate în limba latină, ceea ce nu surprinde dacă se ține seama că aceasta era limba lucrărilor științifice din perioada respectivă și că lucrările similare folosite ca model se bazau tot pe limba latină. Pentru evoluția limbii noastre, interesează faptul că în toate dicționarele din această epocă figurează limba română, chiar dacă numai într-un singur caz ea constituie limba de bază. Rezultă de aici că toate aceste lucrări lexicografice, înfăptuite în Transilvania, se adresau și vorbitorilor de limbă română, că limba noastră începe să se afirme și că se pregătește, în felul acesta, apariția lucrărilor lexicografice consacrate în mod special limbii române din perioada Școlii ardelene.

Dicționarele prezintă interes pentru cercetătorul evoluției limbii române, chiar dacă nu în egală măsură, deoarece, în unele dintre ele, cuvintele românești sînt numai o simplă traducere a cuvintelor străine. Există însă și lucrări *(Lexicon compendiarum* și *Nomina Vegetabilium)* unde autenticitatea cuvintelor românești este mai mare. Nu este mai puțin adevărat că la aspectul neobișnuit al cuvintelor românești a contribuit și scrierea acestora după modelul latino-maghiar existent. Alfabetul chirilic a fost folosit la scrierea cuvintelor românești numai în *Lexicon Compendiarum.*

Scrierea cu litere latine a cuvintelor românești a avut un rol pozitiv în pregătirea inițierii lungului proces de înlocuire a alfabetului chirilic cu cel latin.

Deşi cele şase lucrări nu se prezintă într-o formă complet definitivată din punct de vedere lexicografic, ele marchează o linie ascendentă a tehnicii lexicografice şi pregătesc apariţia primelor lucrări cu adevărat lexicografice. Din cele şase lucrări, trei sînt bilingve, iar trei trilingve. În această perioadă apare şi primul dicţionar în trei volume. Încercînd să sintetizăm meritele activităţii lexicografice din Transilvania, în această etapă de pionierat, putem stabili următoarele:

— prima lucrare lexicografică în care figurează şi româna = *Lexiconul marsiglian.*

— prima lucrare lexicografică bilingvă avînd limba română ca limbă de bază = *Dictionarium valachico-latinum*

— primul dicţionar trilingv = *Lexiconul marsiglian*

— primul glosar de nume de plante şi prima terminologie botanică, în limba română = *Nomina Vegetabilium.*

Referindu-ne acum la capacitatea acestor lucrări de a fi cunoscute şi folosite de cititorii cărora le fuseseră destinate, trebuie să arătăm că numai glosarul lui Benkö *(Nomina Vegetabilium)* a ajuns să vadă lumina tiparului. Publicarea acestuia într-o revistă, datorită dimensiunilor sale reduse, explică preluarea materialului cuprins în el în alte lucrări lexicografice ulterioare. Tot în legătură cu ideea transmiterii experienţei lexicografice se poate presupune că asemenea lucrări erau cunoscute şi de alţii. În acest sens poate fi amintită ipoteza că manuscrisul dicţionarului realizat de Todor Corbea a putut fi consultat în biblioteca mănăstirii din Blaj, unde s-a găsit după moartea autorului.

În zilele noastre, pentru valoarea lor filologică, au mai fost publicate două lucrări: *Lexiconul marsilian* de către lingvistul italian Carlo Tagliavini, mare iubitor şi admirator al limbii române, şi *Anonymus Caransebesiensis* de către B. P. Hasdeu (parţial) şi Gr. Creţu (integral).

Tipărirea şi a celorlalte trei lucrări lexicografice rămîne încă un deziderat a cărui împlinire ar scoate la iveală un material lingvistic de mare preţ şi ar contribui la o mai bună cunoaştere a dezvoltării lexicografiei româneşti şi a evoluţiei limbii române.

În legătură cu netipărirea materialului cuprins în dicţionarul lui T. Corbea, lingvistul italian Carlo Tagliavini nota cîteva cuvinte care se pot referi, tot atît de bine, şi la

celelalte lucrări lexicografice netipărite: „E un vero peccato per la filologia rumena che nessuno pensi di studiare e di utilizzare i materiali di questo dizionario".

LEXICOGRAFIA ȘCOLII ARDELENE. Trecînd la etapa următoare în care se încadrează lucrările realizate de cărturarii ardeleni, grupați în Școala ardeleană, se cuvine să arătăm că o delimitare riguroasă în timp nu-i posibilă. Astfel în etapa anterioară, ultima lucrare semnalată *Dictionarii, Trium Lingvarum*, este datată 1792—1793, în timp ce începutul perioadei de activitate lexicografică al Școlii ardelene este situat pe la mijlocul secolului al XVIII-lea dacă se ține seama de existența unor preocupări vizînd înfăptuirea unui dicționar. Este de fapt vorba de propunerea episcopului Petru Pavel Aaron făcută, în 1759, lui Grigore Maior pentru a colabora la un lexicon. După răspunsul afirmativ al acestuia, este cooptat pentru lucrare și profesorul Silvestru Caliani din Blaj. Chiar dacă nu va fi fost depășită faza de proiect, cum cred unii cercetători, planul acestora merită să fie consemnat, deoarece indică preocupările existente în epocă.

Tot în categoria proiectelor poate figura intenția lui Gheorghe Șincai de a elabora un dicționar, după cum rezultă din prefața ediției din 1870 a gramaticii (670).

De altfel, gramatica lui Micu și Șincai din 1780 are la sfîrșit un glosar român-latin. Deoarece în prefață nu se amintește nimic despre el, s-a presupus că autorul ar putea fi Samuil Micu, ori alt cărturar sau, chiar, că ar fi vorba de un text tradus (670). Oricare ar fi adevărul, rămîne sigură dovada unei alte preocupări lexicografice.

În aceeași perioadă, adică, mai exact, între 1780—1783, se consideră că Budai-Deleanu a realizat primele versiuni ale lucrării sale lexicografice — *Lexicon românesc-nemțesc* — care, la 1784, era pregătită spre a fi dată la tipar. Data este deosebit de importantă deoarece confirmă părerea că activitatea lexicografică a Școlii ardelene a început, de fapt, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și că se inițiaseră premisele viitoarelor lucrări cu adevărat lexicografice. Preocuparea românilor din Transilvania pentru realizarea de dicționare era o realitate care poate fi evidențiată printr-o simplă comparație: între 1699—1799 au fost concepute 6 dicționare, iar între 1799—1825 treisprezece dicționare, 6 în 100 de ani, 13 în 26 de ani. S-ar mai putea adăuga la

această observație și constatarea că Transilvania, deținea, în această perioadă, primul loc în activitatea lexicografică față de Moldova și Muntenia unde nu se semnalează nici măcar o singură lucrare lexicografică propriu-zisă. (670).

Reamintim, în sfîrșit, că prezența, în Transilvania, a unor dicționare străine în limbile greacă, latină și în limbile moderne, care constituiau adevărate modele, a contribuit la dezvoltarea mișcării lexicografice din această epocă.

Din etapa Școlii ardelene fac parte următoarele lucrări lexicografice:

1. Samuil Micu-Klein, *Dictionarium valachico-latinum* (1759—1814)*.
2. Ștefan Crișan (Körösi), *Dicționar româno-latino-maghiaro-german* (1802).
3. Gheorghe Șincai, *Vocabularium pertinens ad tria regna naturae* (1808—1810).
4. I. Budai-Deleanu, *Lexicon românesc-nemțesc* (1784—1818).
5. I. Budai-Deleanu, *Lexicon nemțesc-românesc* (incomplet).
6. I. Budai-Deleanu, *Lexicon latino-romanicum seu valachicum* (fragmentar).
7. I. Budai-Deleanu *Lexicon frîncesc și românesc* (numai 4 file).
8. I. Budai-Deleanu, *Lexicon român-latin-german* (23 de file).
9. I. Budai-Deleanu, *Lexicon pentru cărturari* (manuscris cu 41 de file din litera A).
10. Clemens Andreas, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch.* Sibiu, 1821.
11. Ioan Piuariu-Molnar, *Wörterbüchlein deutsch und wallachische Sprachlehre.* Sibiu, 1822.
12. Ioan Bobb, *Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc.* Cluj, 1822—1823.
13. *** *Lesicon romanesc-latinesc-unguresc-nemțesc.* Buda, 1825.

În afară de aceste lucrări, a căror existență este confirmată de dovezile evidente ale materialului tipărit sau manuscris, vor mai fi existat și alte încercări lexicografice. În acest sens, poate fi amintit dicționarul în patru limbi (român-german-francez-latin) al bănățeanului Paul Iorgovici. Deși dicționarul nu s-a păstrat, existența lui este

* Datele marchează perioada cuprinsă între inițierea dicționarului și ultima încercare de tipărire, în epocă.

certificată chiar de autor care se referă la el în lucrarea sa de gramatică *Observații de limbă românească*, tipărită în 1799. Pe această bază se poate stabili și data elaborării dicționarului care trebuie să fie 1799 sau ceva mai înainte. („Aflu a fi spre folosul limbei noastre a introduce în limba noastră în locul cuvintelor acestora așa cuvinte, care sunt în limba cea veche așezate de oamenii cei aleși; cari cuvinte eu le am pus în Dicționariul meu, ce-l voi da în tipariu cu ajutoriul patronilor mei".) (Vezi textul integral în *Anexe*.)

Iorgovici a conceput dicționarul ca un fel de anexă sau, în orice caz, legat de *Observații*... și se gîndea să-l denumească glosar (sau cel puțin] așa rezultă din textul său): „În Dicționariu acela care va fi înscris Glosariu adeche carte scurtă de cuvinte în care se tîlcuiesc nominele și vorbele cele de acuma după puterea rădăcinei din limba veche, de unde vorbele sînt luate".

Strînsa legătură pe care o stabilește Iorgovici între dicționar și glosar, alăturarea celor doi termeni în pasajul citat și, mai ales, *Exemplurile*, cum își intitulează partea a doua din *Observații*... au dat naștere la ipoteza că dicționarul ar fi fost, poate, un glosar al cărui scop era să însoțească lucrarea sa de gramatică.

Iorgovici mărturisește că dragostea de patrie l-a îndemnat să înceapă alcătuirea acestui dicționar. („Eu ca un fiu a Națiii acesteia, din ardoarea către neamu meu am pus osteneala a îndrepta limba mea după cum ea cuprinde în sine regule și proprietăți, și am alcătuit spre așa sfîrșit o carte de cuvinte luate una dintr-alta cu întreaga tîlcuirea lor".)

Autorul afirma că pentru alcătuirea dicționarului nu s-a orientat după modelul altor lucrări de autoritate în materie, ci după regulile limbii. („La așa lucrare n-am urmat pe nime, nici nu m-am lăsat a duce nici prin auctoritatea (vredniciia, Domniia) a multora care altmintrelea gîndesc, ci m-am uitat numai la regulele și proprietățile ce am descoperit în însa limba noastră, și după acestea, ca după pricini din destule m-am îndreptat în lucrarea me".)

Dacă lucrarea s-ar fi păstrat, el ar fi avut meritul de a fi cel dintîi dicționar în patru limbi și, în același timp, primul în care s-ar fi folosit și limba franceză.

Prima lucrare lexicografică din această perioadă pe deplin realizată și păstrată pînă în zilele noastre rămîne dicționarul lui Samuil Micu-Klein, *Dicționarium valachico-latinum*.

Este posibil ca ideea lui Micu de a alcătui acest dicționar să-i fi fost sugerată de profesorul său, Grigore Maior, care începuse să lucreze la redactarea unui dicționar încă de la 1759. Ca urmare a legăturii dintre cei doi cărturari s-a născut ipoteza că Micu ar fi putut prelua de la magistrul său ceva material lexicografic (536).

Sigur este că la 10 martie 1801, după cum notează la sfîrșitul manuscrisului de 390 de pagini, Micu terminase dicționarul în forma în care avea să fie tipărit abia peste 143 de ani, adică în 1944, de către Ladislau Gáldi*.

Forma de dicționar bilingv pe care o avea manuscrisul redactat în 1801 a cunoscut, de-a lungul anilor, o serie de transformări. Astfel, peste doi ani, în 1803, Micu se decide să mai adauge dicționarului corespondentele cuvintelor în limbile oficiale ale Transilvaniei: maghiara și germana.

Intenția de a redacta un dicționar în patru limbi a avut-o și în prima redactare din 1801 deoarece pînă la p. 140 textul român-latin este urmat de glose maghiare și germane (253).

L. Gáldi (253, 254) plecînd de la constatarea lui N. Densusianu (204): „Pe unele locuri sînt adaușe de o mînă străină și terminii corespunzători din limba ungurească și germană" și preluînd afirmația lui N. Iorga despre colaborarea lui Micu cu Piuariu-Molnar a identificat „a doua mînă" în persoana acestui cărturar.

Se pare că una din redactări a cuprins, la început, numai trei limbi (română-latină-maghiară). Cel puțin așa rezultă din relatarea lui Micu făcută în capitolul din *Istoria* sa latină, care tratează despre activitatea literară a românilor (329). Amintind de acest dicționar român-latin-unguresc, el precizează că se află în mîinile lui Molnar, care-i adăuga limba germană.

În acest caz, aceasta ar fi redactarea care ar fi folosit din plin dicționarul lui Páriz Pápai, cum arată N. Drăganu **,

---

* A fost tipărit sub titlul: *Samuelis Klein, Dictionarium Valachico-Latinum*. Bevezető tanulmánnyal Közzeteszi. (Publié avec une introduction par J. Gáldi László). Budapest, 1944.

Introducerea este de fapt un studiu de 270 de pagini, în limba maghiară.

** DR 4 (1927) 110.

și care este indicată sub titlul: *Dictionarium latino-valachico-hungaricum în genere suo novissimum, et usui cujuslibet accomodatum* *.

În același capitol, amintit mai sus, Micu pomenește și de un dicționar român-latin-german-unguresc. Despre o lucrare similară se amintește și în prefața la ediția a II-a a gramaticii, în 1805. Nu putem ști însă dacă erau lucrări deosebite sau dacă numai titulaturile difereau.

Oricum, la 9 aprilie 1805, Micu se referă în scris la activitatea sa lexicografică. („Am scris un dicționariu latin-român-unguresc-german, cu multă muncă și năcaz, în care se arată orice cuvînt și orice frază din ce autor este. Partea germană o pune vestitul profesor de nemțește de la Universitatea din Pesta, d. Halitzki. S-a pus și partea ungurească, dar o îndreaptă și adauge izvorul, unde nu este, vestitul și cuviosul d. Virágo, ungur, care a tipărit și unele opere ale lui Cicerone traduse în ungurește") (329). Rîndurile lui Micu lasă să se vadă formația sa de cercetător exigent care nu ezită să ceară ajutorul unor colaboratori cu înaltă pregătire, dar și unele nepotriviri între intenție și realizare, deoarece în dicționarul său nu se fac trimiteri, cum afirmă aici. Colaborarea pe care o acceptă Micu se dovedește fructuoasă astfel că, după doi ani, în 1805 noua versiune în patru limbi este gata. Dar nici de astă dată nu s-a ajuns la forma definitivă întrucît, în dorința de a-l îmbunătăți, autorul acceptă sugestia directorului școlilor din Timișoara și adaugă, la cuvintele românești scrise cu litere latine, corespondentele în slove chirilice.

În acest ultim stadiu, autorul îl propune spre tipărire tipografiei din Buda. Înainte de a-i accepta dicționarul, tipografia Universității din Buda vrea să fie asigurată că lucrarea va fi cumpărată de către public și pretinde ca autorul să obțină un număr corespunzător de „prenumeranți". Pentru campania de abonare „primește un ajutor deosebit din partea canonicului I. Corneli", care încearcă, fără succes, să întrunească numărul de abonați, pretins de tipografie.

În 1806, tipografia o acceptă ca pe o lucrare ce merită să vadă lumina tiparului. Va fi contribuit la luarea acestei hotărîri și faptul că, între timp, mai primise un studiu

* LRV II 481—482.

similar al lui Vasile Coloși. Oricum ar fi, fapt este că se publică, după obiceiul vremii, în vederea popularizării, o „Înștiințare". În text, se anunță două titluri de lucrări lexicografice ale lui Micu: *Dictionarium latino-valachico-germanico-hungaricum* și *Dictionarium valachico-latino-germanico-hungaricum*. Nu este greu de văzut că, în realitate, este vorba de un singur dicționar în care limba de bază de la care se pleca era, într-un caz, româna iar, în celălalt, latina. Avem de-a face deci cu o nouă sugestie acceptată de Micu și care a dus la o restructurare a acestui dicționar atît de des refăcut. Prezența celor două lucrări amintite în înștiințare corespundea realității deoarece se dau mostre din amîndouă, dar este sigur că Micu nu apucase să le termine în momentul cînd intervine moartea sa.

Aici încetează șirul transformărilor suportate de dicționar în timpul vieții lui Micu, dar peripețiile materialului cuprins în el continuă. Într-adevăr, după moartea lui Micu, tipografia Universității din Buda încredințează materialul lui Vasile Coloși, cunoscut pentru preocupările sale lexicografice.

Vasile Coloși preia materialul dicționarului lui Micu și-l contopește cu propriul său material. Munca desfășurată timp de opt ani a îmbogățit considerabil lucrarea, după cum se notează, de altfel, și în *Lexiconul de la Buda*: „Lesiconul lui Klein foarte mult l-au avuțit". La fel susține și Gáldi bazat pe unele redactări succesive ale lui Coloși, descoperite în biblioteca episcopală din Oradea (252).

Din nou, dicționarul ajunge pe punctul de a fi tipărit, în 1814, cînd se retipărește „Înștiințarea" din 1806, cu modificările cerute de cei opt ani care s-au scurs. Dar nici de astă dată lucrarea nu se tipărește, deoarece Coloși moare.

Din anul 1815, materialul este preluat de preotul Ioan Corneli din Oradea și supus unor noi modificări și prelucrări succesive care se vor termina abia o dată cu încorporarea în lucrarea tipărită sub numele de *Lexiconul de la Buda* (1825). Dacă în „faza Coloși", amintirea lui Micu ca autor al materialului inițial este menținută de simpatizanți ai cărturarului ardelean și de retipărirea „Înștiințării", de astă dată nimeni n-ar mai putea recunoaște, cu ușurință, în materialul existent forma redactată de Micu, înainte cu 14 ani. De aceea, nu mai urmărim acum peripețiile acestui

material. Lucrarea lexicografică a lui Micu, chiar în forma primă din 1801, avea calităţi deosebite care îi dau dreptul să fie considerată ca un dicţionar propriu-zis. În acest sens se poate semnala, pentru prima dată în lexicografia românească, folosirea unor definiţii explicative pentru lămurirea cuvîntului-titlu. Este adevărat însă că nu fiecare cuvînt este însoţit de explicaţii.

Referindu-se la originea cuvintelor din dicţionar, Gáldi constată că din cele 10 000 de cuvinte cît avea, în forma din 1801, 650, adică 6,5%, sînt de origine maghiară. Din comparaţia cu procentul de 3,14% stabilit de D. Macrea, pe baza dicţionarului lucrat de Candrea-Adamescu, rezultă că numărul cuvintelor este dublu în dicţionarul lui Micu. Rezultatul nu pare surprinzător, dacă se ţine seama de timpul, de locul şi de izvoarele dicţionarului. Cercetînd proveniența cuvintelor maghiare, Gáldi constată existenţa a trei surse: a) graiul din satul natal), b) graiul din regiunea Sibiu şi c) elemente regionale specifice celor doi colaboratori, Micu şi Molnar.

O altă observaţie în legătură cu originea cuvintelor priveşte lipsa totală a cuvintelor de origine neogreacă pătrunse în limba română în epoca fanariotă. Din această constatare ar putea rezulta indicaţia că asemenea cuvinte încă nu trecuseră Carpaţii.

Pentru a realiza o privire de ansamblu cît mai cuprinzătoare asupra activităţii lexicografice desfăşurate de Micu, se cuvine să ne referim şi la munca lui de cenzor şi revizor al unui dicţionar românesc. Ne gîndim la referatul întocmit asupra dicţionarului redactat de Şt. Crişan (Körösi) * şi înaintat spre tipărire la tipografia Universităţii din Buda. Dicţionarul „nu s-a tipărit după critica severă a cenzorului Clain". (670). Observaţiile critice formulate de Micu fiind expuse mai departe, aici vrem numai să insistăm asupra conştiinciozităţii referentului („l-am cercetat şi l-am citit atent") şi, mai ales, asupra probităţii. Datorită faptului că Micu terminase, în aceeaşi perioadă, cel puţin două redactări ale propriului său dicţionar pe care nu apucase să-l tipărească s-ar putea crede că era oarecum interesat ca dicţionarul lui Crişan să nu fie tipărit şi, în consecinţă, că n-a

* Pentru amănunte să se vadă paginile consacrate acestuia.

fost cu totul obiectiv contribuind la respingerea de la tipar a lucrării. Intuind parcă posibilitatea unei asemenea aserțiuni, Micu o preîntîmpină sugerînd două alte verificări posibile: „ca să nu se creadă că sînt cumva interesat, s-ar putea face o încercare în această privință, anume să se dea acest dicționar unor români sau unor persoane care cunosc limba română, și să spună ei despre ce limbă este vorba și dacă o înțeleg; sau să se trimeată dicționarul episcopilor români care au să spună sincer părerile lor".

După cum se știe sigur, conducerea tipografiei își însușește punctul de vedere al revizorului Micu și, numai după cîteva zile, anunță Consiliul „locumtențial" că lucrarea nu poate fi tipărită. În sfîrșit, merită să fie evidențiat prestigiul lui Micu în funcția de cenzor și revizor pe care o îndeplinea de curînd și pe care o remarcă și direcția tipografiei în adresa citată unde se arată că răspunsul a întîrziat deoarece „pînă la sosirea lui Samuil (Micu) Klein la Buda, tipografia universității nu avea nici o persoană competentă care ar fi putut face referatul cerut".

În același timp cu Micu, își desfășura activitatea un alt lexicograf, puțin cunoscut, Ștefan Crișan (Körösi). În cursul anului 1802, el termină redactarea unui voluminos dicționar de peste 300 de pagini in folio, intitulat *Dicționar româno-latino-maghiaro-german*. Primele știri despre această lucrare se găsesc într-o scrisoare din 1802 prin care Crișan îi solicită ajutorul episcopului Ioan Bobb, în vederea publicării. În anul următor, reînnoiește cererea printr-o scrisoare care l-a convins pe Bobb, deoarece cu o adresă din 2 august 1803 manuscrisul dicționarului este trimis spre publicare de Consiliul „locumtențial" al Ungariei. Aici dicționarul este încredințat, la 21 noiembrie, lui Micu, numit de curînd cenzor la tipografia Universității din Buda. Acesta îl cercetează cu minuțiozitate și face un referat sever, terminat la 3 decembrie.

În referatul său, Micu subliniază valoarea științifică a materialului dar nu ezită să arate și scăderile, mai ales în privința utilității: „am aflat că este o lucrare științifică (opus eruditum) scrisă cu multă osteneală, care caută însă mai mult să demonstreze originea și proveniența limbii române din latină, decît să fie utilă tinerimii care așteaptă să i se clarifice limba, nu originea ei și proveniența cuvintelor".

Pe baza acestui referat, conducerea tipografiei informează Consiliul la 12 decembrie că nu poate tipări dicționarul, iar la 24 aprilie 1805 acesta este restituit autorului.

Existența a două pagini tipărite a dus la ipoteza că autorul începuse tipărirea dicționarului, dar a renunțat să-l publice deoarece exista un altul mai bun. Considerăm mai plauzibilă părerea că cele două pagini reprezentau un fel de „probă tipografică". Oricare va fi fost adevărul, sigur este că manuscrisul a fost cumpărat de către Asachi de la văduva lui Crișan. Se pare totuși că a mai existat o redactare alcătuită din două părți A-M, M-Z la care se referă Cipariu (149) și Eliade Rădulescu *. Astăzi se păstrează numai manuscrisul achiziționat de Asachi (la Biblioteca centrală din Iași). În schimb, nu a fost găsită încă introducerea menționată în referatul lui Micu.

Crișan amintește de un lexicon român-latin-maghiar în lucrarea sa de ortografie, tipărită la Cluj în 1805. Nu se poate ști însă dacă semnalarea este sau nu anterioară datei de 24 aprilie 1805 cînd i-a fost restituit manuscrisul. Dacă menționea ar fi posterioară, ar rezulta că Șt. Crișan n-a renunțat la gîndul de a-și valorifica materialul.

Dicționarul lui Crișan este foarte bogat (circa 10 000 de cuvinte) și are multe elemente populare și regionale care interesează și folclorul. Aron Densusianu, care-l cercetează primul, semnalează numeroase cuvinte formate după sistemul lui Iorgovici (203). Și Micu îi reproșase crearea de cuvinte noi „care la români nu au fost niciodată folosite sau auzite". Cîteva exemple de asemenea cuvinte inventate arată mai bine cît de artificială era metoda autorului (*făcăciune, făcămînt, fățaș, fierbăciune, fierbămînt* n-au figurat niciodată în lexicul limbii române).

Lipsa de precizie în glosarea cuvintelor care l-a nemulțumit pe Micu constituie o trăsătură pentru întregul dicționar. Pentru a apropia termenii de etimonul latin, se ajunge la modificarea sensului cum se întîmplă cu *fierărie* pentru care dă echivalentele lat. *ferraria* și magh. *vasbánya* ca și cum ar fi vorba de locul unde se extrage minereul de fier.

Din aspectele prezentate de Micu rezultă clar că Șt. Crișan alcătuise dicționarul, în primul rînd, pentru a demonstra

* „Curierul de ambe sexe". Periodul V. 1844, Prefața VI.

originea romană a limbii și poporului român și, mai puțin, pentru a pune la îndemîna publicului o lucrare lexicografică explicativă. Notarea cuvintelor cu o ortografie complicată și inconsecventă, cu tendințe latinizante, constituie o altă trăsătură negativă a dicționarului. S-ar putea aminti, în sfîrșit, sărăcia materialului de informație (gramatica lui Micu și Șincai din 1780 și gramatica română scrisă în germană de Molnar-Piuariu) precum și a izvoarelor din care și-a scos materialul lexical (cronica lui Miron Costin). Am fi însă total nedrepți cu un dicționar din 1802, dacă ne-am mulțumi să-i arătăm numai scăderile.

Lucrarea lexicografică a lui Ștefan Crișan are și merite apreciabile. În primul rînd se cuvine să evidențiem bogatul material lexical însumînd 10 000 de cuvinte, cu explicații și construcții frazeologice. Prezența regionalismelor și a cuvintelor vechi mărește interesul pentru lexicologia românească. Prin folosirea denumirii științifice la numele de plante, dicționarul lui Crișan constituia, de asemenea, un auxiliar prețios în studierea unui important domeniu lexical.

Dar mai presus de toate, dicționarul lui Crișan are meritul de a fi prima lucrare lexicografică română în care se indică etimonul cuvintelor în acele „observationes etymologicae". Pentru etimologiile date de Crișan, se trimite în special la latină (*cetate, cumpăra, ghiață, grîu, încărca* etc.) dar și la limbile romanice dintre care un loc deosebit ocupă italiana (*amîndoi, baston, cocie, jos* etc.). Deși pornit să demonstreze latinitatea limbii române, Crișan nu ezită să stabilească și etimologii slave (*basm, bogat, boală, bolovan, brazdă, citi, glas* etc.) și chiar etimologii grecești, turcești, maghiare, germane. Cercetătorii afirmă că etimologiile lui Crișan „sînt în marea lor majoritate acceptabile" (67).

Lucrarea lui Șt. Crișan (Körösi) se încadrează din plin în bogata activitate lexicografică desfășurată la începutul secolului al XIX-lea, în Transilvania. Dicționarul trilingv s-a bucurat, poate, de experiența unor lucrări similare, existente în epocă. Rămîne ca cercetările viitoare să întreprindă o analiză mai aprofundată a acestei importante lucrări care merită să fie studiată îndeosebi de lexicologi pentru bogăția sa lexicală caracterizată — așa cum am arătat — prin numeroase cuvinte populare, regionalisme și arhaisme. Și istoria limbii române este interesată în legătură cu formele vechi

și, mai ales, cu numeroasele etimologii care, în același timp, au și meritul de a fi primele.

Cercetarea și cunoașterea temeinică a acestei lucrări lexicografice va arunca mai multă lumină asupra unei interesante perioade din istoria elaborării dicționarelor românești.

Din activitatea lexicografiei desfășurate în primul deceniu al secolului al XIX-lea face parte și un lexicon destinat științelor naturale, elaborat de Gh. Șincai. Manuscrisul, intitulat *Vocabularium partinens ad tria regna naturae**, a fost descoperit de N. Densusianu în biblioteca episcopiei din Oradea împreună cu *Istoria naturei sau a firei*, tradusă de Șincai, după Helmuth. Data redactării este stabilită cu aproximație între 1808 și 1810. N-ar fi exclus ca izvorul lucrării să-i fi fost semnalat de episcopul Samuil Vulcan de la care a rămas un manuscris unde copiase lucrarea germană, sub titlul *Tractat despre vindecarea morburilor poporului de la țară* (100). În acest caz, traducerea a putut fi făcută în cursul anului 1809, cînd Șincai s-a oprit pentru cîtva timp în casa episcopului Samuil Vulcan.

Izvorul folosit de Șincai, pentru dicționarul său, a fost lucrarea lui P. Sigerus, *Verzeichniss der in Siebenburgen wildwachsenden Pflanzen***. Șincai nu a cunoscut, însă, o altă listă de plante medicinale din Transilvania, publicată de farmacistul Sam. Kräutner în numărul următor (III, 1793) al aceleiași publicații (100).

Vocabularul lui Șincai cuprinde, cu puține omisiuni, termenii din lucrarea lui Sigerus dar are, în plus, unii mai noi, scoși din *Istoria naturei sau a firei*. Spre deosebire de glosarul lui Benkö (vezi), lucrarea lui Șincai nu conține numai nume de plante, ci și nume de animale și de minerale, adică o terminologie mai cuprinzătoare din științele naturii.

Vocabularul este alcătuit din două părți: prima parte, între paginile 1—15, este un vocabular latin-român-maghiar-

---

* Vocabularul latin-român a fost publicat de Al. Borza (100). Același autor publicase anterior studiul: *Prima istorie naturală* (99), Astăzi manuscrisul lucrării se păstrează în secția de manuscrise a Bibliotecii filialei din Cluj a Academiei Republicii Socialiste România, în fondul Oradea sub cota 125.

** Publicată în „Siebenbürgische Quartalschrift" II (1791), anexă la fasc. 3.

german, a doua, între paginile 17—31, este un vocabular român-latin-maghiar-german. Din cei 428 de termeni dați în limba latină, la 26 dintre ei nu se dă corespondentul în românește. Natura cuvintelor românești este foarte variată: predomină cuvintele populare și unele regionalisme, dar apar și neologisme sau chiar barbarisme obținute printr-un fel de românizare a cuvintelor latine. Astfel se dau la cuvintele românești: *acipenser* pentru *acipenseres, ammodit* pentru *ammodytes, babiruss* pentru *babyrussa, citrinell* pentru *citrinella, cinipe* pentru *cynipis* etc. Majoritatea termenilor se explică printr-un sinonim. Există însă și cazuri, mai ales cînd termenul cu care se glosează este un neologism, cînd se dă un al doilea termen (de obicei un cuvînt popular sau o perifrază explicativă). Foarte rar apar explicații mai detaliate (*Amphibium*, amfibii sau care așa trăiesc în apă ca și pre uscat; *Luciopercă*, percă ce are dinți ca știuca etc.).

Unii specialiști (100) susțin că materialul a rămas necunoscut lucrărilor lexicografice ulterioare, alții cred că „vocabularul lui Șincai a fost exploatat, după toate probabilitățile, în definitivarea *Lexiconului de la Buda*, care însă l-a folosit în mod critic, operînd unele rectificări" (670).

Vocabularul de termeni din domeniul științelor reprezintă a doua lucrare lexicografică, în perioada secolelor XVIII-XIX, consacrată unei terminologii de specialiate. Lucrarea suscită interesul cercetătorilor prin efortul lui Șincai de a găsi termeni românești populari pentru o terminologie cu un procentaj neologic ridicat.

O bogată activitate lexicografică a desfășurat, la începutul secolului al XIX-lea, Ioan Budai-Deleanu*. De-a lungul a patru decenii (1780—1818), Budai-Deleanu s-a ocupat de redactarea a șase dicționare: *Lexicon românesc-nemțesc* (în întregime); *Lexicon nemțesc-românesc* (incomplet); *Lexicon latino-romanicum seu valachicum* (fragmentar); *Lexicon frîncesc și românesc* (numai 4 file); *Lexicon român-latin german* (23 de file); *Lexicon pentru cărturari* (41 de file cu litera A). Toate aceste lucrări au rămas în manuscris**.

---

* Pentru activitatea lexicografică a lui Budai-Deleanu să se vadă următoarele lucrări aflate în bibliografie sub numerele: 275, 344, 540, 651, 680, 686.

** Se află la secția de manuscrise a Academiei Republicii Socialiste România, sub cotele 2421—2525, 3728—3731.

Preocupările sale lexicografice și-ar fi putut găsi un sprijin în puținele lucrări elaborate în Transilvania dacă ele ar fi fost tipărite. După cum se știe, singura lucrare tipărită în această perioadă a fost glosarul lui Benkö într-o revistă de circulație redusă.

În schimb, în Transilvania circulau în această epocă numeroase dicționare străine (vezi mai înainte) pe care Budai-Deleanu le-ar fi putut cunoaște. Dintre toate, în mod sigur, i-au folosit lucrările lexicografice descoperite în biblioteca sa*:

Dictionarium latino-hungaricum a. Francisco Páriz Pápai (= Pápay). Tyrnaviae, 1762; *Deutsch-französisches Wörterbuch* von Roux, 1789; o lucrare neidentificată, notată *Dictionarium latino-polonicum*; un vocabular de terminologie juridică germano-român cu titlul *Deutsch wallachisches Wörterbuch über Verbrechen*, 1787.

Se presupune că primul contact cu tehnica lexicografiei îl va fi avut încă din perioada 1779—1780 cînd se afla la Colegiul Sf. Barbara, din Viena unde împreună cu tinerii învățăcei, a lucrat la glosarul român-latin tipărit în 1780, la finele gramaticii lui Micu și Șincai. Presupunerea este sprijinită chiar de cîteva cuvinte din prefață: „Eram în țară străină. Încă nu săvîrșisem școalele obicinuite, cînd am început a aduna cuvinte și a le pune în rînd după alfabet".

Oricum, în perioada anului 1780, cînd era la Viena, i-a venit ideea elaborării unui dicționar și de atunci datează și preocuparea lui de a strînge materialul necesar pe care o va califica singur mai tîrziu, în prefață; „prea nesocotită" acordîndu-și însă imediat îngăduință plină de înțelegere pentru avîntul din tinerețe: „dară ce nu face îndrăzneala tinerețelor mai vîrtos cînd se încinge cu focul patrioticesc, arzînd pururea cu dorință de a vedea cîndva și întru poporul românesc încai răsărind bunele învățături".

Dragostea pentru neamul său l-a ajutat să îndure toate greutățile și să considere lexiconul drept rodul eforturilor sale („întru care adun neamului mieu toată osteneala tinerețelor mele și o închin"). De fapt grandiosul său plan prevedea să redacteze „un lexicon în cinci părți și în zece tomuri".

* L. Protopopescu (613) și Făt-Frumos 9 (1934): 4.84—86.

Conștient de bogăția lexicală a graiului românesc din diversele regiuni locuite de români, Budai-Deleanu consideră imposibilă încercarea unui singur om de a le strînge pe toate. („Scoposul meu n-au fost să adun toate cuvintele cîte sînt obicinuite la români prin toate țările unde se află ei cu lăcuința".)

Pus în situația obișnuită pentru lexicograf de a înregistra toate cuvintele limbii sau de a le selecta, el înclină pentru prima alternativă. („Cea de frunte dătorie a unui făptori de lexicon este să adune toate cuvintele limbii aceie întru care va să facă lexiconul".)

Dîndu-și seama însă că lucrarea plănuită în mai multe volume nu s-ar putea tipări deodată, a ales limba „care este pentru românii de subt împărăția Austrii cea mai de trebuință adecă: limba nemțească". La argumentele prin care justifică alegerea limbii mai adaugă: „limba nemțească este dominatoare, neamul nemțesc este cel mai aproape de neamul nostru și are o cultură ridicată la care apelează și «franțozii» ori italienii".

Prima dintre lucrările lui lexicografice și singura definitivă a fost *Lexiconul românesc-nemțesc*. Inițiat în 1780 sub forma unei simple liste de cuvinte, sau *nomenclator* cum va denumi autorul asemenea lucrări, capătă o a doua formă, de dicționar bilingv, latin-român sau român-latin. Cea de-a treia formă, *Lexicon românesc-nemțesc*, era gata de a fi tipărit la 5 noiembrie 1784. (613).

Oricît de mari ar fi diferențele între prima și ultima formă a lexiconului, aspectele diferite aparțin aceleiași lucrări. De aceea prima variantă din 1784, pregătită pentru a fi încredințată tiparului după cum rezultă din documente (613), poate fi luată în considerație pentru a coborî limita în timp a perioadei în care s-a desfășurat activitatea lexicografică a Școlii ardelene. Din această constatare rezultă așadar că lucrarea lui Budai-Deleanu din 1784 este lucrată cu 17 ani înaintea celei a lui Micu din 1801.

Dacă se reține în istoria lexicografiei române (670) un proiect de dicționar (al lui Grigore Maior, în 1759), cu atît mai mult se poate reține această primă variantă, mai ales că se găsea într-o formă potrivită pentru tipar. În concluzie, perioada de elaborare pentru *Lexiconul românesc-nemțesc* este delimitată de datele 1784 și 1818: 1784 reprezentînd

data *primei variante* pregătite pentru tipar, iar 1818 data *ultimei variante*, de asemenea gata de a fi tipărită. Nu poate fi acceptată părerea că de la 1784 datează „primul dicționar terminat al generației Școlii ardelene" (613), deoarece varianta din 1818 aparține tot acestui dicționar „terminat" din 1784.

Dicționarul elaborat de Budai-Deleanu a avut de întîmpinat, ca și celelalte lucrări lexicografice, dificultăți neobișnuite. Cea mai mare greutate cu care a avut de luptat autorul a fost depărtarea de patrie care însemna lipsa contactului cu cărturarii și lucrările din țara sa. („Lipsit de tot prilejul de a mă sfătui cu cei procopsiți în limba noastră pentru multe îndoiele ce-mi venea în minte la tălmăcirea deplină a cuvintelor; apoi și neavînd cea mai mare parte a cărților românești și a manuscriptelor".)

Conștiința datoriei neîmplinite și teama că, după el, nu va mai fi cine să o definitiveze îl determină să stăruie în perfectarea unei lucrări, a cărei greutate o poate pricepe „numai cel ce este osândit a face lexicoane".

Dar greutățile nu se sfîrșesc nici în 1784 cînd are dicționarul pregătit pentru tipar. („Căci avînd lexiconul de mult gata, în zadar am năzuit la mulți dintru neam și, cu adevărat, la cei mai de frunte, pentru ajutorință la cheltuiala tipografului, și neavînd altă fără juruințe deșerte, am trebuit în urmă să iau bani pe camătă".)

Abia în primăvara anului 1818, revenind la intenția de a-și tipări lucrarea, obține la Lwow viza cu „bun de imprimat" pentru lexiconul român-german. Mai rămînea să se găsească fondurile necesare. În acest sens, cancelaria aulică a Galiției, determinată de o petiție a lui Budai-Deleanu, cere informații de la autoritățile din Lwow despre necesitatea lucrării și hotărăște să fie trimisă la Viena, pentru a fi cenzurată. În aceeași lună, autorul mai adresează o petiție curții imperiale. De la împărat, cererea ajunge la cancelaria aulică galițiană care cere avizul prezidiului Galiției. Prezidiul întocmește două referate și, în sfîrșit, cancelaria decide că „dicționarul său român-german și german-român la care lucrează nu este nici destul de înaintat și nici chiar partea terminată nu a ajuns la o atare perfecțiune, încît să poată fi propus pentru una din favorurile cerute Majestății Sale". (613).

După toate aceste tribulații pricinuite de eterna birocrație, lexiconul nu se putea tipări deoarece era lipsit de sprijinul material al statului, dar Budai-Deleanu nu renunță la gîndul de a-l tipări și, în februarie 1819, înaintează împăratului o contestație împotriva hotărîrii emise. Urmează cercetări, corespondențe, referințe și, la sfîrșit, refuzul. Lexicograful ardelean nu dezarmează și pornește o altă corespondență pentru a determina tipărirea, fie în Lwow la tipografia stavropighiei ucrainene, fie în Buda la tipografia universității. Nici de astă dată nu reușește.

Moartea lui, survenită la 24 august 1820, lichidează problema tipăririi lexiconului lui Budai-Deleanu, care a rămas în manuscris și în zilele noastre.

Lexiconul românesc-nemțesc cuprinde 10 000 de cuvinte — număr egal cu cel din *Lexiconul de la Buda*. Cuvintele cuprinse în lexicon sînt luate din cărțile românești: „gîndul mieu au fost dară să adun numa acele cuvinte ce să află în cărțile și scrisorile de obște a neamului românesc". Cuvintele sînt scoase din mai multe lucrări menționate în dicționar, dintre care unele religioase ca: *Biblia, Psaltirea, Mineiul*, altele istorice ca: *Cronica* lui Simion Dascălu, iar altele traduceri de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea ca: *Odiseea, Critil și Andronie, Istoria lui Sofronim și a Haritei*.

Pe lîngă cele cuprinse în cărți, lexicograful ardelean înregistrează și alți termeni, indiferent de originea lor. Se cuvine să reținem atitudinea „nepuristă" în selectarea cuvintelor: „Lîngă acestea cele din cărți și toate acele cuvinte care sînt obicinuite la tot neamul ori de la care limbă să purceagă; căci de vreme ce s-au primit o dată de cătră tot neamul (precum s-au zis mai sus) nu să pot zice mai multe streine, ci proprii a neamului românesc". Alte cuvinte străine neincluse în dicționar sînt: a) nelatinești folosite regional; b) toate cele slavonești „băgate la cărțile bisericești" „fără de nici o alegere și trebuință" care pot fi înlocuite cu altele românești „mai de înțeles". Ideea de a stabili lista cuvintelor din dicționar prin culegerea acestora din limba scrisă a textelor constituie o calitate remarcabilă și, în același timp, o anticipare a concepției și practicii lexicografice moderne.

Vorbind de „făptura cea din lăuntru" adică de structura internă a dicționarului, Budai-Deleanu consideră că un adevărat lexicon trebuie să explice „osăbitele noime" ale

cuvîntului. Se începe cu sensul de bază „fieşte-care cuvînt are mai întîi de toate noima sa cea de întîi şi firească", şi se continuă cu sensurile secundare notate prin cifre romane I, II, III etc. Importantă este şi încercarea de a lua în consideraţie sensul originar: „la tălmăcirea cuvintelor am căutat mai înainte de toate, de unde purced şi ce noimă au avut întru limba de unde au purces".

Relativ la ortografia folosită în redarea cuvintelor cuprinse în dicţionar, se arată că acceptarea alfabetului latin a fost determinată de grija pentru streini „ca să nu-i asupresc cu atîte feliuri de slove asemene întru sine". Se semnalează apoi unele modificări considerate necesare chiar „la ortografia cu slove sîrbeşti".

Clasificarea alfabetică a cuvintelor româneşti a fost făcută „după alfabetul românesc, adecă după rîndul cum urmează slovele sîrbeşti, singur numai pentru îndămînarea patrioţilor". Evident că aranjarea alfabetică a fost întocmită prin obişnuinţa autorului şi va fi fost prea tîrziu s-o mai schimbe cînd şi-a dat seama că ar fi fost mai bine altfel: „măcar că după dreapta socotinţa trebuia să-l alcătuiesc după alfabetul lătenesc". Procedeul pare şi mai de neînţeles în faţa argumentelor aduse chiar de autor, printre care se află şi ideea utilizării dicţionarului de către străini: „căci cu acest chip să ar fi putut lesni nu numai pentru noi căutarea cuvintelor străine, dară şi pentru alte limbi căutarea şi aflarea cuvintelor româneşti". Lexiconul lui Budai-Deleanu cuprinde şi indicaţii etimologice, adunate în mai multe tabele unde cuvintele sînt grupate pe origini.

Dacă se acceptă că aceste observaţii au fost făcute mai tîrziu, în jurul datei cînd pregătea varianta din 1818, se va accepta şi situarea acestora după cele din dicţionarul lui Crişan, 1802. (670). Din felul cum stabileşte listele de cuvinte pe origini se poate vedea „nepurismul" autorului care nu schiţează nici o discriminare între cuvintele latine şi cele de alte origini. Aceasta confirmă, încă o dată, că „latinismul" sau „purismul" nu pot fi considerate drept trăsături caracteristice, dominante şi definitorii pentru „practica" Şcolii ardelene. Atitudinea puristă apare însă în comentariile şi discuţiile făcute pe marginea listelor.

Lucrarea lexicografică *Lexicon românesc-nemţesc*, a lui Budai-Deleanu, se situează printre cele mai importante

dicționare din această perioadă. Însemnătatea lucrării pentru istoria lingvisticii românești rezultă dintr-o serie de calități care vor deveni proprii lucrărilor lexicografice abia mai tîrziu. În acest sens pot fi amintite: materialul lexical este scos din texte; se notează, în ordine, sensurile de bază și cele secundare; se dau numeroase indicații pentru individualizarea cuvîntului (accent, categorie gramaticală, răspîndire teritorială, valoare stilistică); indicații etimologice; neologismele sînt indicate cu semne speciale.

Lexiconul lui Budai-Deleanu nu a văzut lumina tiparului dar a venit timpul să ne gîndim la tipărirea acestuia (și a altora) pentru a dovedi că Budai-Deleanu nu a greșit cînd și-a exprimat convingerea că urmașii vor înțelege și vor aprecia mai bine lucrarea sa: „Știu că neamul viitori îl va precepe și mă va bine cuvînta în mormînt".

În 1821, s-a tipărit la Sibiu lucrarea lui Clemens Andreas, *Kleines Walachisch-Deutsch und Deutsch-Walachisches Wörterbuch.*

Dicționarul, redactat inițial ca un fel de anexă pe lîngă manualul de conversație în limba română pentru germani *Walachische Sprachlehre für Deutsche,* s-a impus ca o lucrare separată. Lucrarea este alcătuită din două părți cuprinzînd circa 5000 de cuvinte-titlu. Lista de cuvinte nu oglindește însă adevărata stare de lucruri, deoarece în ea sînt incluse numeroase nume proprii și unități lexicografice sau construcții gramaticale care s-ar fi putut încadra într-un singur articol *(aduc, aduc aminte, aducîndu-și aminte).*

Cuvintele românești sînt redate întîi în alfabetul chirilic și apoi în cel latin după ortografia epocii, bazată pe principiul etimologic. În realizarea dicționarului se poate distinge, ca particularitate de tehnică lexicografică, indicarea categoriilor gramaticale: genul, pluralul la unele substantive, unele forme verbale etc.

În privința grupării cuvintelor, alături de ordinea alfabetică la cuvintele-titlu, se recurge la strîngerea derivatelor în așa-numitul „cuib lexical" (*vînd, vînz* dar și *vîndut, vînzătoriu, vinde*). Sistemul nu este folosit însă cu consecvență. (La *gură* se dă, în același articol, expresia *gură cu gură* dar separat, în alt articol, *gură de sabie* oder *gura sabiei.*)

Dicționarul german-român nu este rezultatul reproducerii, mai mult sau mai puțin mecanice, în sens invers, al dicțio-

narului român-german. Astfel rom. *vreme* este tradus prin *die Zeit*, iar la *Zeit* pe lîngă *vreme* se dă și: *zile, timp*. La *vreme* se dă în afară de *die Zeit* și *die Kriegeszeit* care în partea germano-română este tradus prin *vremea bătăii*.

Dicționarul lui Clemens s-a bucurat de un succes neobișnuit pentru epoca aceea fiind reeditat de două ori (1823 și 1837). De altfel, în istoria lingvisticii dicționarul este considerat ca prima operă lexicografică reeditată. (670).

Explicația succesului poate fi căutată în dezvoltarea pe care au luat-o, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, traducerile, precum și în poziția importantă pe care o avea limba germană în școala și societatea din Transilvania, fiind limbă oficială. Retipărirea unui dicționar român-german și german-român demonstrează nu numai interesul românilor pentru limba germană, ci și al germanilor pentru limba română.

Un an mai tîrziu, în 1822, la Sibiu, se tipărește dicționarul intitulat: *Wörterbüchlein deutsch und wallachische Sprachlehre*. Autorul dicționarului nu este menționat, poate fiindcă s-a tipărit postum, dar cercetările (93) au demonstrat că aparține lui Ioan Molnar-Piuariu*, autor al unor manuale și al unei gramatici.

De altfel preocupările sale lexicografice sînt anterioare anului 1822 deoarece chiar prima ediție a gramaticii sale din 1780 cuprinde un glosar-anexă, care reprezintă punctul de plecare al dicționarului, după cum rezultă din prezența în dicționar a tuturor termenilor din glosar.

Structura dicționarului este rudimentară apropiindu-se de o simplă listă de cuvinte. O parte mai interesantă o formează lista de cuvinte românești cuprinse în dicționar. Faptul că termenii au trimitere exactă la pagina unde apar drept corespondente ale cuvintelor germane îi conferă valoare și de dicționar român-german. Cuvintele românești sînt scrise cu litere latine și chirilice.

În ceea ce privește elementele lexicale folosite drept echivalente ale cuvintelor germane, se pot face unele observații. Astfel se constată o evidentă predilecție pentru graiul popular. De aici și inevitabila prezență a ardelenismelor

* Pentru activitatea lexicografică a lui Ioan Molnar-Piuariu se pot consulta și lucrările indicate în bibliografie la nr. **93, 396, 670, 754.**

(istanție, budă, chindeseală etc.*)* și chiar a unor cuvinte de origine maghiară *(a buşului, a încelui, poplon* etc.*)*. Mai puține sînt cuvintele sau formele care trimit la limba germană *(formălui, recăl)*.

Din cercetarea corespondentelor românești, Molnar apare și ca un bun cunoscător al cuvintelor obișnuite mai ales în graiul muntean (*vechil, boieri* (vb.), *boier, ziafet*).

În legătură cu neologismele se observă o oarecare rezervă. Prezența unora trebuie să fie socotită obligatorie, în sensul că nu puteau fi evitate deoarece limba română nu avea un termen corespunzător (*bișcotă*, pt. Bischkote, *catar* pt. Cathar, *climă* pt. Klima, *elemosină* pt. Almosen, *influxie* pt. Einfluss, *terpentin* pt. Terpentin). Uneori în explicații apare, alături de neologismul preluat, și un cuvînt popular. (Astfel pe *Diät* îl glosează prin „dietă, cumpăt".) Pot fi semnalate și încercări de adaptare a neologismelor (*venericesc*).

În privința tehnicii lexicografice, se poate reține preferința pentru explicarea cuvîntului printr-un singur termen. Mult mai rar apare glosarea prin mai mult de două sinonime (*leiden* = a păți, pătimi, răbda, suferi; *vergiften* = a otrăvi învenina, cătrăni; *räuchern* = a tămîia, afuma, cădi). Există și situații în care termenul străin este explicat prin mai multe cuvinte care nu sînt, însă, adeseori, decît variante fonetice ale aceluiași termen (*Apotheker* = apoticariu, apotecariu, speție, spițieriu; *Speichel* = scupiat, scuipat, scuipit).

Autorul lucrării fiind medic, care a publicat și prima lucrare medicală științifică scrisă de un român (92), acordă o atenție deosebită termenilor medicali și corespondentelor românești. Ca urmare a acestei situații, în dicționar figurează o remarcabilă terminologie medicală care a jucat un rol important în procesul de fixare a uneia dintre cele mai complicate terminologii românești. Terminologia medicală românească folosită de I. Molnar-Piuariu este produsul unei îmbinări dintre cea populară cu cea științifică, savantă.

Deși dicționarul german-român al lui Ioan Molnar-Piuariu s-a bucurat de o circulația mai redusă decît cel al lui Clemens, apărut cu un an înainte, este totuși mai important prin bogata terminologie medicală, prezentă printre cele 8000 de cuvinte-titlu.

Între anii 1822—1823 se tipărește la Cluj *Dicționarul rumanesc, latinesc și unguresc**, în două tomuri, realizat „dein orenduiala" episcopului Ioan Bobb. Deși cunoscut sub numele de „Dicționarul lui Bobb" nu se știe cu certitudine dacă lucrarea îi aparține acestuia sau dacă este o preluare și o prelucrare după *Lexiconul român-latin-maghiar* al lui Șt. Crișan, al cărui manuscris îl va fi avut la dispoziție ca urmare a legăturilor lor de amiciție. Între cele două lucrări există asemănări dar numai cercetările de amănunt pot stabili în ce măsură este o preluare.

Este adevărat că din rîndurile puse de Bobb în *Cuvînt înainte* nu rezultă că scrierea îi aparține („Acest Lexicon am voit a-l așeza pentru Scolastici"), ci mai degrabă recunoașterea muncii desfășurate de alții („Însă măcar că stredanie multă a mai multora au fost întru așezarea acestui Lexicon").

Dicționarul se impune printr-o bogăție lexicală deosebită, avînd circa 11 000 de cuvinte. În lista de cuvinte sînt incluse multe latinisme, regionalisme și, chiar, maghiarisme. Prezența acestora din urmă este explicată de cercetători (284) ca urmare directă a folosirii dicționarelor lui Fr. Páris Pápai, A. Molnár și I. Márton. De altfel, chiar corespondentele românești și explicațiile date la acestea nu sînt, adeseori, decît traducerea textului maghiar din lucrările amintite. Bogăția materialului lexical provine și din ordonarea expresiilor ca articole independente, ca și din numeroasele nume proprii.

Dicționarul cuprinde un apendice, la sfîrșitul volumului al doilea, în care sînt strînse cuvinte populare românești de origine nelatină. Procedeul folosit anticipează cu cincizeci de ani pe cel din dicționarul lui Laurian și Massim și îi îndreptățește pe specialiști să considere că „lucrarea inaugurează purismul extrem în lexicografie". (670).

Se cuvine să se recunoască însă că autorul nu declară deschis că aceste cuvinte trebuie să fie scoase din limba română, ci se mulțumește să le strîngă pentru a le da sensul neapărat necesar înțelegerii de către contemporanii săi. De altfel, așa rezultă din titlul sub care le grupează: *Unor*

* Asupra dicționarului lui Bobb se pot consulta și lucrările indicate în bibliografie la nr. 284, 422, 590, 670.

cuvinte streine, ce au intrat în limba românească și pune românește înțelesu. Faptul că ele sînt, în special cuvinte slave ar putea fi însă un semn că intenția autorului a fost de a curăți vocabularul limbii române de aceste „cuvinte streine" mai ales că foarte multe dintre ele sînt cuvinte cunoscute care nu aveau nevoie să fie explicate.

Pentru structura lexicografică a lucrării sus-menționate, se poate semnala prezența unor explicații scurte, la cuvintele mai puțin obișnuite sau glosarea acestora prin două ori trei sinonime (*bineficiar*, care trăiește cu ajutoriul altuia; *chylus*, partea cea mai bună a bucatelor mîncate; *ager*, iute, grabnic, străduitor).

O calitate a dicționarului o constituie scrierea cuvintelor românești cu litere latine. Ortografia dicționarului este bazată pe principiul etimologic. Limba folosită în explicații cuprinde multe latinisme și are, în general, o sintaxă confuză.

Dicționarul lui Bobb are meritul de a fi prima lucrare lexicografică de mari proporții, apărută înainte de *Lexiconul de la Buda*. Deși mai bogat în cuvinte decît acesta, *Dicționarul rumanesc, lateinesc și unguresc* este considerat mai puțin realizat, din punct de vedere lexicografic.

*Lesicon romanesc—latinesc—unguresc—nemțesc**, tipărit la Buda în 1825, este cunoscut și sub numele *Lexiconul de la Buda* sau *Lexiconul budan***.

Dicționarul reprezintă cea mai valoroasă lucrare lexicografică dinainte de 1870, elaborat de mai mulți cărturari (Samuil Micu, V, Coloși, I. Corneli, Petru Maior, I. Theodorovici și A. Teodori), în peste 30 de ani dacă socotim că a fost început de Micu la 1795.

Istoria transformărilor succesive ale acestui dicționar cuprinde două mari etape. În prima etapă, lexiconul rămîne — în primul rînd — rodul muncii depuse de Micu, așa cum s-a fixat și în amintirea contemporanilor și urmașilor săi.

---

* Titlul complet, cu ortografia originală, este: *Lesicon romanescu-latinescu-ungurescu-nemțescu quare și mai mulți autori în cursul a trideci, și mai multoru ani s'au lucratu.* Seu *Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est.*

** În legătură cu *Lexiconul de la Buda* se pot consulta și lucrările indicate la nr. 18, 183, 200, 344, 547, 554, 590, 651, 670.

Datele cele mai importante ale primei etape* sînt următoarele: La 10 martie 1801 Micu redactase un dicționar bilingv român-latin. În 1803 adaugă și limbile germană și maghiară realizînd un dicționar în patru limbi, terminat în 1805. În 1806 printr-o „Înștiințare" se anunță tipărirea dicționarului. În mai 1806, Micu moare și dicționarul este preluat și „îndreptat" de Vasile Coloși care-l pregătește pentru tipar retipărind în 1814 înștiințarea din 1806. Cu moartea lui V. Coloși în 1815 și cu preluarea dicționarului de către Corneli se încheie prima etapă.

Etapa a doua cuprinde perioada anilor 1815—1825 cînd lucrarea, datorită modificărilor, a încetat de a mai fi socotită drept dicționarul lui Micu și devine un alt dicționar, în curs de definitivare. În 1815, după moartea lui Vasile Coloși, elaborarea dicționarului este preluată de Ioan Corneli, preot din Oradea. Cu sprijinul bănesc al episcopului Samuil Vulcan, Corneli este trimis la Buda, unde revizuiește dicționarul de la litera I înainte și-l dezvoltă adăugîndu-i numeroși termeni științifici. Corneli amplifică în mod exagerat definițiile date cuvintelor și introduce, la fiecare, indicația etimologică. După cîțiva ani de muncă din care n-au rămas decît cîteva fragmente găsite la Oradea (253), Corneli este rechemat în țară și munca se întrerupe.

În 1820, lexiconul este predat lui Petru Maior pentru a-l revizui. Deși lucrarea nu rămîne prea mult nici în grija acestuia, cele mai multe etimologii au fost revizuite și definitivate de Petru Maior care moare însă în 1821.

Din 1821 munca de definitivare a lucrării este preluată, pe rînd, de preotul Ioan Theodorovici și de fratele său, Alexandru Teodori, doctor în medicină și filozofie. Activitatea acestora a constat mai ales într-o acțiune de îmbogățire a lucrării, cu deosebire a părții de la litera I înainte, și de pregătire pentru tipar.

Privit în perspectivă lexicografică, *Lexiconul de la Buda* este considerat ca o lucrare în care „aparatul științific se află la nivelul celor mai bune lucrări străine similare contemporane" (670).

---

* Amănuntele au fost prezentate în paginile referitoare la activitatea lexicografică a lui Micu.

Valoarea dicționarului rezultă, în primul rînd, din grija cu care sînt explicate cuvintele-titlu. Procedeul explicării a mai fost utilizat și în dicționarul lui Bobb, dar numai sporadic. În *Lexiconul de la Buda*, explicarea devine sistem și se aplică mai ales la cuvintele polisemantice și la unele unisemantice. Lămuririle date constau în indicații semantice scurte, realizate prin perifraze sau sinonime așezate uneori înaintea enunțării corespondentelor din cele trei limbi străine, alteori după. Sistemul explicării cuvintelor a făcut ca lexiconul să fie considerat un dicționar explicativ.

Indicațiile gramaticale, date la fiecare cuvînt-titlu, formează o altă trăsătură importantă a dicționarului conferindu-i un evident caracter normativ. La substantive se semnalează genul și numărul marcîndu-se, cînd este nevoie, alternanțele vocalice și consonantice *(parte, -ărți, créng*, pl. *crengi, cosor*, pl. *-sóre)* și dîndu-se numai forma de plural la cele care nu apar și la singular [*cleşte* f. pl., *ciócreci* m. pl., *capre* („capere"), *cioci* „un fel de încălțăminte ușoară la greci, la comedianți și la jucăuși"]. La adjective se indică forma pentru feminin și pentru plural. La verbe se menționează prezentul indicativ, infinitivul și participiul. Criteriul gramatical este folosit și la distingerea omonimelor. Astfel cuvîntul *august* apare în trei articole după cum se referă la adjectiv, adverb sau verb. Alteori, pentru a distinge omonimele morfologice sînt folosite numai cifrele romane, în cadrul aceluiași articol (*ai* — verb auxiliar, articol genitival și interjecție).

Lexiconul folosește cifre diferite pentru a nota sensurile cuvintelor polisemantice, în opoziție cu dicționarul lui Micu unde sensurile sînt adunate sub un singur număr. Filiația sensurilor se face în funcție de criteriul istoric, de la cele mai vechi către cele mai noi. Valoarea dicționarului este sporită de numărul mare de expresii, incluse în cuprinsul articolelor și de multe ori însoțite de definiții.

Indicațiile etimologice, prezente la cele mai multe din cuvinte, formează o altă caracteristică importantă a *Lexiconului de la Buda*, fiind considerat ca cel dintîi dicționar etimologic de proporții vaste. În dicționar se dă etimonul cu regularitate la cuvintele de origine latină (eventual greacă), iar pentru celelalte, numai cînd prin „demonstrație" se ajunge tot la latină.

Redactarea etimologiilor își are izvorul în ideea justă care stă la baza concepției lingvistice a autorilor, după care limba română provine din latină. Plecînd de la această idee, apare firească tendința dicționarului de a stărui mai ales asupra originii latine a cuvintelor din dicționar, dar nu pot fi scuzate exagerările la care se ajunge.

În lucrare se dau numeroase etimologii fanteziste (*abur* provine din *vapor*, *ban* din *pecunia*, *blană* din *planca*, *bîrfeală* din *fabella*, *brînză* din *prandium*, *cimilitura* din *similitura* obținut din *similitudine* etc.).

Prezența numeroaselor etimologii greșite este oarecum explicabilă dacă ținem seama că etimologia ca disciplină se găsea într-o fază de tatonare în care își făceau loc, cu ușurință, ideile preconcepute, ca urmare a lipsei de metodă și de informare. Mai greu de trecut cu vederea sînt etimologiile latine date unor cuvinte de origine maghiară ușor de recunoscut pentru niște cărturari ardeleni (*lepedeu* pentru care se dă echivalentul maghiar *lepedö* este considerat că vine din lat. *laquear*).

Oricît de multe sînt etimologiile greșite, mai importantă este constatarea că în lexicon se află „peste o mie de etimologii latine rămase valabile" *.

S-a observat, în acest sens, că din cuvintele care încep cu *b*, numai 1/3 sînt de origine latină, iar restul de 2/3 de alte origini (651). Rezultă deci că în *Lexiconul de la Buda* există exagerări latiniste deoarece cuvinte nelatinești sînt considerate latinești, dar nu se poate vorbi de un purism în genul celui întîlnit în dicționarul lui Bobb sau, mai tîrziu, în dicționarul lui Laurian și Massim, care urmăreau îndepărtarea cuvintelor nelatinești. În *Lexiconul de la Buda* nu poate fi constatată intenția de a respinge cuvintele de alte origini.

Din punctul de vedere al numărului de cuvinte se consideră că *Lexiconul de la Buda* este mai bogat decît dicționarul lui Micu, dar mai sărac decît dicționarul lui Bobb.

Un contingent mare de cuvinte îl formează neologismele. Elaborat în perioada cînd limba se îmbogățea văzînd cu ochii, *Lexiconul de la Buda* a înregistrat un mare număr de neologisme din domeniile cele mai diferite, cum ar fi: î n v ă-

* I. Ș i a d b e i, *Lexicografia română și istoria cuvintelor*, LR 6 (1957): 6.18.

ţămîntul (*aritmetică, examen, profesor* etc.), teoria literaturii (*epilog, fabulă, strofă* etc.), arte (*arie, cortină, teatru* etc.), psihologie şi etică (*moral, generos, ipocrit* etc.), religie (*proselit, sacrilegiu, vicar* etc.), ştiinţe ale naturii (*element, erbariu, metal* etc.), viaţă socială (*conversaţie, protocol, societate* etc.).

Neologismele din dicţionar prezintă numeroase oscilaţii de formă, care reflectă procesul de adaptare, a cuvintelor nou-pătrunse în limbă. De altfel la multe dintre ele, forma se va schimba în deceniile următoare (*abeceda, favrica, patrolu* etc.).

Printre cuvintele noi din lexicon figurează şi unele latinisme, dintre care numai cîteva nu se află în limba de astăzi (*asecura, concipista, estre* etc.).

Lexiconul a reţinut din graiul vorbit în Transilvania un mare număr de regionalisme (*bai, bitong, deplău, nată* etc.). Prezenţa regionalismelor ardeleneşti a fost compensată, în oarecare măsură, prin subordonarea acestora faţă de cuvintele literare. În asemenea cazuri, se poate vorbi de primele manifestări ale ideii de normă supradialectală (la cuvinte sau forme regionale se trimite la corespondentele literare: *hodină* v. *odihnă, molifu* şi *moliftu* v. *molid, spui* v. *spun* etc.). Lipsa de consecvenţă poate fi constatată şi aici. Există regionalisme explicate tot prin cuvinte regionale (*pustă* este explicat prin *podereu* care nici măcar nu figurează în dicţionar).

Lexiconul de la Buda reprezintă o adevărată încununare a eforturilor depuse de promotorii Şcolii ardelene pentru realizarea unui dicţionar al limbii române. Lucrarea a avut o importanţă deosebită pentru dezvoltarea limbii române literare deoarece, pe de o parte, a îmbogăţit-o cu numeroase cuvinte noi şi, pe de altă parte, a căutat să stabilească anumite norme pentru materialul lexical.

O puternică influenţă a avut *Lexiconul de la Buda* asupra dicţionarelor ulterioare. Dintre autorii de dicţionare care mărturisesc deschis folosirea acestei lucrări poate fi citat G. A. Polizu. În prefaţa *Vocabularului româno-german*, tipărit la Braşov, în 1857, se arată că „Singurele uvraje care s-ar fi putut consulta la această lucrare sînt cunoscutul Lexicon în patru limbi de la Buda (1825) şi Vocabularul d-lui Iser de la Braşov (din 1850)". Poate fi amintită, de asemenea, lucrarea lui D. Pisone, tipărită la Bucureşti, în 1865 cu titlul:

Dicționari romanesc latinesc, germanesc și francesc. Lucrat după sistemul Lexiconului de Buda cu mai multe adaugeri și modificațiuni de... Precizarea, pe care autorul o introduce chiar în subtitlul lucrării și cu care își începe și cuvîntul adresat cititorului, demonstrează prestigiul de care s-a bucurat lexiconul printre alcătuitorii de dicționare. *Lexiconul de la Buda* a avut o importanță deosebită în dezvoltarea culturii din Transilvania, dacă ne gîndim că de mai mult de 100 de ani se făceau eforturi pentru realizarea unui dicționar al limbii române. Rezultă deci că principala calitate a lui a fost utilitatea. De la 1825 și pînă la 1871, *Lexiconul de la Buda* a fost cea mai necesară și mai folosită lucrare lexicografică românească. Chiar dacă dicționarul urmărea, în primul rînd, să fie util românilor și străinilor din Transilvania, ar însemna să se reducă mult importanța acestei lucrări lexicografice dacă ar fi privită numai prin perspectiva utilității. Însemnată este contribuția dicționarului și la trezirea și cultivarea interesului pentru limba română.

După apariția *Lexiconului de la Buda*, știutorii de carte care folosesc această lucrare, români și străini, adoptă o atitudine de mai mare respect față de limba română. Situarea limbii române pe același plan cu celelalte limbi dominante (maghiara și germana) și punerea ei în situația de a furniza — la fel cu acestea — echivalente lexicale pentru toate cuvintele latinești a demonstrat, mai bine decît ar fi făcut-o cele mai strălucite teorii, deplina egalitate cu celelalte limbi în privința bogăției vocabularului.

Dar *Lexiconul de la Buda* a mai făcut o demonstrație practică de cea mai mare însemnătate dovedind, fără posibilitate de tăgadă, că cele mai importante cuvinte ale limbii române sînt de origine latină. Și asta fără argumente complicate și fără demonstrații savante, ci numai prin simpla așezare a corespondentului latin după cel românesc. Pentru orice om de bună credință, asemănarea de formă dintre cele mai multe cuvinte românești și corespondentele lor latinești, subliniată și de diferențele între aceleași cuvinte latinești și corespondentele străine (maghiare și germane), constituia dovada cea mai elocventă a latinității limbii române. Este foarte adevărat că lexiconul cuprinde un număr însemnat de etimologii greșite, rezultat al zelului exagerat cu care autorii au căutat să demonstreze latinitatea limbii române. Oricît de multe

sînt etimologiile false, mai importante pentru istoria limbii române sînt cele corecte prin care — mai ales *Lexiconul de la Buda* — rămîne cel dintîi dicționar etimologic tipărit. Datorită lui se deschide în lingvistica românească o adevărată campanie pentru fixarea unor etimologii, la care au contribuit și contribuie pînă astăzi cei mai prestigioși lingviști români și chiar străini. Se poate afirma deci că *Lexiconul de la Buda* constituie începutul etimologiei ca ramură a lingvisticii românești.

S-ar putea adăuga, în sfîrșit, importanța *Lexiconului de la Buda* prin rolul jucat în străinătate. Deși pînă acum nu există decît puține date în legătură cu prezența lexiconului în bibliotecile din străinătate și cu ecoul stîrnit printre învățații din alte țări de apariția acestei lucrări lexicografice, se poate ușor presupune că rolul jucat pentru românii și străinii din Transilvania l-a avut și pentru străinii care se interesau de limbile romanice. În legătură cu folosirea lexiconului de către învățații străini se citează utilizarea lui de către romanistul Fr. Diez și slavistul B. Kopitar, mai ales pentru indicațiile etimologice (670). În plus, se mai poate semnala găsirea unui exemplar al lexiconului adnotat de cărturarul italian I. C. Magni, care a trăit în Moldova între 1832—1843. (183).

„Concepția" Școlii ardelene despre lexicografie. Încercînd să desprindem cîteva dintre părerile și atitudinile teoretice față de problema lexicografiei, trebuie să arătăm de la început că în această privință, nu se formase o concepție deplin închegată și unitară. Cărturarii epocii au cunoscut și au folosit dicționare străine, unii dintre ei au lucrat chiar la dicționare de diverse tipuri și au făcut observații legate de această activitate. De la constatările, mai mult sau mai puțin întîmplătoare, și pînă la existența unei concepții de ansamblu clare și perfect conturate este o distanță tot atît de mare ca de la empirism la știință. Fără să afirmăm că făceau lexicografie neștiind ce este și cum se lucrează un dicționar, trebuie să acceptăm că imaginea despre asemenea lucrări a primilor cărturari era destul de vagă și aproximativă. De altfel și lexicografia, ca și toate celelalte discipline cu importanță practică, urma să se deprindă din experiența directă. În această privință, un mare rol l-au avut dicționarele străine, deoarece curiozitatea științifică și dorința de a nu rămîne mai prejos decît celelalte naționalități din Transilvania i-au

determinat pe cărturarii de aici să utilizeze cu folos dicționarele străine înțelegînd treptat normele și principiile unei lucrări lexicografice.

Este semnificativ faptul că o dată cu preluarea sarcinilor de elaborare a dicționarelor, cărturarii ardeleni încadrați în Școala ardeleană încep să formuleze și primele „teoretizări" despre dicționare. Pentru ei, dicționarul încetează de a mai fi o simplă adunare alfabetică de cuvinte, apropiată mai mult de structura unui glosar, și începe să devină o lucrare științifică pentru realizarea căreia se cere cunoașterea temeinică a limbii române.

Apariția unei concepții, fie și rudimentară, despre alcătuirea dicționarelor marchează o nouă etapă în lexicografia ardeleană. De acum încolo, autorii încearcă să explice cititorilor pe lîngă unele reguli sau principii indispensabile pentru o lucrare lexicografică și utilitatea unei asemenea lucrări.

Primul dintre cărturarii ardeleni care, ocupîndu-se de alcătuirea unui dicționar, emite păreri în legătură cu utilitatea și organizarea unei lucrări lexicografice este Paul Iorgovici. Poate că aceste considerații de principiu figurau mai dezvoltate în prefața dicționarului care nu s-a păstrat. Ele figurează sporadic și în *Observații*... de unde le spicuim. Iorgovici încearcă să explice cititorilor necesitatea dicționarului plecînd de la existența termenilor de specialitate în diverse științe: „la fieștecare din științele aceste se cer cuvinte alese", pe care „pentru a nu le zeuita, oamenii cei aleși le au așezat în cărți typărite". Cuvintele trebuie să fie „cu adevărata lor înțelegere puse", iar aranjarea să fie alfabetică „după rîndul literelor prin care încep".

Explicațiile acestuia referitoare la dicționar cuprind multe din indicațiile tehnice ale lexicografiei moderne demonstrînd că autorul cunoștea structura unei lucrări lexicografice. După părerea lui Iorgovici, lipsa dicționarelor și a gramaticilor este cauza sărăciei vocabularului sau a „uitării cuvintelor", cum se exprimă el, socotind că toate acele cuvinte întîlnite în lucrările de știință vor fi existat cîndva în limba română („Care se vor părea la mulți că sunt noi, dară în faptă ale noastre sunt, ci mai s-au zeuitat din limba noastră din multe pricini, iar mai vîrtos din neaverea Dicționariului și a Grammatichei").

Pentru prima dată apar, în lexicografia din Transilvania, manifestări ale teoretizării purismului care va ajunge la apogeu mai ales la succesorii Școlii ardelene. Preferînd cuvintele românești „luate din vorbele de rădăcină", Iorgovici își exprimă opoziția față de cuvintele străine care nu pot intra în dicționar: „fiindcă cele streine nici o rădăcină n-au în limba noastră; pentru aceia nu se pot întrebuința nici în Dicționariu scris după rădăcina cuvintelor noastre". Din păcate, dicționarul său nu s-a păstrat și nu putem ști dacă a pus în aplicare ideile sale puriste, sau s-a oprit numai la teoretizare, așa cum au procedat mulți dintre corifeii Școlii ardelene.

Deși este adevărat că și-a exprimat rezerva față de cuvintele străine, considerăm că se exagerează totuși cînd se afirmă că „Iorgovici își propunea să tipărească un glosar special care să cuprindă echivalentele latinești ale cuvintelor nelatine din limba română, desigur în scopul înlocuirii termenilor nelatini prin termeni latini" (670). Acceptînd această presupunere ar însemna să-i atribuim lui Iorgovici o atitudine de deosebită exagerare întîlnită abia, tîrziu, în timpul Curentului latinist.

Samuil Micu este primul lexicograf care înțelege că o lucrare lexicografică trebuie să îndeplinească anumite condiții și să se conformeze unor principii dinainte stabilite. Mobilul activității lexicografice, ca de altfel al întregii sale vieți și activități, se află — după propria-i mărturie — în dragostea pentru cultura patriei: „Să scriu această carte m-a îndemnat numai iubirea pentru cultura și știința neamului meu". Străduințile depuse sînt justificate de utilitatea lucrării realizate: „M-am străduit cu multe oboseli și veghi să alcătuiesc mai cu seamă un dicționar, pentru ca în felul acesta să ușurez și alor noștri care voiesc să învețe alte limbi, precum și altora care voiesc s-o învețe pe a noastră".

Micu redactează dicționarul cu conștiința unei supreme responsabilități considerînd că este datoria lui să-l realizeze deoarece nu se știe dacă altcineva, după el, se va mai ocupa de o asemenea lucrare: „Căci, dacă eu nu voi scoate un dicționar ca acesta, nu știu cînd va mai lua asupră-și o osteneală ca aceasta cineva". El consideră dicționarul ca o lucrare fundamentală pentru cultura națională: „și prin această să aduc și cinste neamului întreg, ca să aibă și el un dicționariu, de care nici o nație nu e lipsită decît a noastră și cea

țigănească". Micu este conștient că a depus toate eforturile de care a fost capabil pentru realizarea unei asemenea lucrări capitale: „Ce-am putut, am făcut; mai mult nu pot face".

Dicționarul lui Micu nu este precedat de o prefață în care să se găsească expunerea principiilor care au stat la baza redactării. Asemenea indicații pot fi însă desprinse din referatul pe care-l întocmește pe marginea dicționarului român-latin-maghiar elaborat de Ștefan Crișan, alias Körösi. În calitatea sa de recenzor în tipografia Universității din Budapesta, l-a analizat cu atenție, după cum singur mărturisește: „l-am cercetat și l-am citit atent, împreună cu introducerea scrisă în limba română". Întrucît introducerea la dicționarul lui Crișan nu s-a păstrat, ne mulțumim numai cu observațiile lui Micu, utile totuși datorită referințelor la principiile de lucru.

Cea mai importantă observație se referă la lipsa de echilibru dintre caracterul teoretic și cel practic. Micu reproșează lucrării că a făcut din demonstrația teoretică un scop în sine: „caută însă mai mult să demonstreze originea și proveniența limbii române din latină, decît să fie utilă tinerimii". Accentul pe utilitate și, deci, pe caracterul practic al unui dicționar dovedește, aproape, o înțelegere modernă a rolului de instrument de lucru pe care-l are dicționarul în cultura națională. Pe linia accesibilității ca trăsătură obligatorie a unui dicționar, Micu arată că dicționarul se parcurge cu dificultate datorită extravaganțelor ortografice. Inexistența unei corespondențe între literă și sunet și îndeosebi lipsa de consecvență în stabilirea valorilor fiecărei litere, rezultate, cel puțin în parte, ale intenției de a demonstra latinitatea limbii române fac dificilă folosirea dicționarului.

Una dintre caracteristicile unui bun dicționar o constituie menirea de a reda lexicul real al limbii comune. În acest sens, Micu reproșează dicționarului prezența unor cuvinte nefolosite niciodată de români. Se surprinde, aici, tendința preluată din *Observațiile...* lui Iorgovici de a forma cuvinte noi. În aceeași ordine de idei consideră inoportună prezența unor cuvinte populare cu circulație restrînsă la anumite regiuni. După Micu, dicționarul are rostul de a explica fiecare cuvînt definind cît mai exact sensul; iată de ce subliniază negativ neindicarea sensului exact la toate cuvintele.

Deși introducerea lui Șt. Crișan la *Dicționar român-latin-maghiar* nu s-a păstrat, concepția lexicografică a autorului

se poate desprinde din corespondența cu episcopul Ioan Bobb (689) și din referatul lui Micu, întocmit în calitatea sa de cenzor și revizor la tipografia Universității din Buda. (67). Concepția lui Crișan s-a format dominată de ideea că limba română este de origine latină și că poporul român se trage din romani. Se poate ușor înțelege zbuciumul lui Ștefan Crișan, fiu al unui preot român de sat, care va fi acceptat să i se schimbe numele în Körösi la Colegiul reformat din Cluj, dacă nu cumva nu și-l va fi schimbat înainte tocmai ca să poată merge mai departe la carte. E lesne de bănuit ce va fi însemnat mai tîrziu, pentru profesorul român Crișan, contactul cu *Elementa linguae...* a lui Micu și Șincai, alături de atîtea și atîtea idei noi care-i încălzeau mintea și inima. Nu-i greu de înțeles de ce toate aceste idei noi se constituie într-un crez de viață căruia se simte dator să-i slujească. Așa se explică de ce Șt. Crișan transformă dicționarul său, care trebuia să fie o simplă lucrare explicativă, într-o demonstrație a originii și a provenienței limbii române din latină. La fel se motivează ortografia latinizantă din dicționar și aceeași explicație o au acele „Observationes etymologicae", cărora le datorăm inițierea unei discipline care va aduce succese indiscutabile în lingvistica românească.

Considerăm că nu este tocmai potrivit calificativul „latinist" acordat lui Crișan. Acesta nu-i latinist, deoarece nu falsifică realitatea lingvistică din dorința de a demonstra latinitatea limbii sale și nici nu îndepărtează din dicționarul său cuvintele de alte origini, pentru a le păstra numai pe cele latinești. Dimpotrivă, alături de etimologii ale cuvintelor latine, se dau și etimologii slave, grecești, turcești etc.

Micu socotește că o asemenea demonstrație nu își are locul într-un dicționar, unde trebuia să se explice, în primul rînd, limba, nu originea și proveniența cuvintelor. Făcînd aceste observații, Micu uitase că el însuși strecurase, pentru prima dată, idei similare într-o umilă carte de rugăciuni și n-avea de unde să știe că propriul său dicționar avea să fie înglobat într-o lucrare lexicografică mai amplă în care se vor menționa „originea și proveniența cuvintelor".

Rezultă deci că în dicționarul lui Crișan se află greșeli inevitabile, dacă ținem seama de stadiul general al lexicografiei românești.

Concepția lexicografică a lui I. Budai-Deleanu este ușor de desprins deoarece autorul și-a expus, cu destulă claritate, punctele de vedere în prefața lexiconului pregătit pentru tipar. Geneza activității sale lexicografice este strîns legată de efervescența ideilor și a preocupărilor lingvistice manifestate la sfîrșitul secolului al XVIII-lea la toți protagoniștii Școlii ardelene. Și Budai-Deleanu, ca și toți ceilalți, își dă seama de utilitatea unui dicționar pentru procesul de dezvoltare a culturii poporului român din Transilvania: „Pricina mi-au fost lipsa unei cărți ca aceasta în limba română; îndemnul, iubire de neam; scoposul, folosire de obște". El pornește să lucreze cu gîndul că este cel dintîi român care realizează un dicționar și că în felul acesta își îndeplinește o datorie, căci cine știe cît timp ar trece pînă s-ar mai ocupa altcineva de o astfel de lucrare („doară încă un veac ar trece pînă cînd să va afla cineva să priimească atîta greutate asupra sa iar neamul românesc va rămîne lipsit de lexicon singur din vina mea").

Lexiconul este — după părerea lui Budai — o lucrare de importanță deosebită. Așa își explică faptul că „neamurile Europii, care au făcut cel mai întîi pas cătră cultură, mai întăi de toate s-au grijit de lexicon întru limba sa". Lexicoanele sînt importante nu numai pentru că „hotărăsc noimele cuvintelor și le fac stătătoare" (adică stabilesc semnificația proprie a cuvintelor), ci „pun și temeiul învățăturilor". Ideea că dicționarul, alături de gramatică și ortografie, formează temeiul culturii unui popor l-a călăuzit pe Budai-Deleanu în întreaga sa activitate. Inițierea lexicografiei ca disciplină o pune pe seama dorinței oamenilor înțelepți de a învăța limbile. Ei și-au dat seama că „mult mai lesne să ar putea învăța cînd să ar pune toate cuvintele elinești și lătinești după slovele alfabetului, apoi să se tălmăcească fieșcare cuvînt pre limbile cele vieţuitoare întru care vorbim". Explicînd componența unui dicționar, Budai-Deleanu discută dificultățile ridicate de stabilirea listei de cuvinte în funcție de cuvintele care trebuie să fie introduse sau nu în dicționar. La începutul muncii sale de lexicograf credea că toate cuvintele trebuie să fie strînse („cugetul mieu era cel mai de frunte să adun toate cuvintele adevărate, românești și să le înșir după alfabetul românesc"). Mai tîrziu și-a dat seama că un asemenea deziderat este imposibil de realizat („să cade a ști că scoposul

meu n-au fost să adun toate cuvintele cîte sînt obicinuite la români prin toate țările unde se află ei cu lăcuința ; căci aceasta ar fi fost cu neputință unui om singur a săvîrși"). Înțelegînd că un lexicon nu poate cuprinde totalitatea cuvintelor unei limbi, încearcă să explice cititorilor că mai ales două categorii de cuvinte a adunat: cuvintele existente în limba scrisă a cărților și cuvintele uzuale pentru întreg poporul. („Gîndul mieu au fost dară să adun numa acele cuvinte ce să află în cărțile și scrisorile de obște a neamului românesc. Lîngă acestea și toate acele cuvinte care sînt obicinuite la tot neamul ori de la care limbă să purceagă".)

Se adaugă la acestea neologismele folosite de cărturari în diverse discipline științifice sau specifice pentru terminologiile meseriilor. („Pus-am la lexicon și mai multe cuvinte nu de mult de cătră cei mai aleși și învățați dintre nație întrebuințate care mai toate cuvinte s-au împrumutat de la greci sau de la latini și însemnează numiri sau obicinuite numa la învățături sau meșterii".)

În general, se poate afirma că în concurența dintre operațiile de adunare a materialului și de selectare a lui domina prima. Budai-Deleanu își dă seama de aceasta și încearcă să obțină aprobarea viitorilor săi „critici" reamintindu-le că totuși sarcina unui dicționar este adunarea tuturor cuvintelor. („De voi fi pentru aceasta cîrtit de oarecare; poftesc să binevoiască acei cîrtitori, mai înainte de toate, a băga samă cum că cea de frunte dătorie a unui făptori de lexicon este să adune toate cuvintele limbii aceie întrucare va să facă lexiconul".)

Cuvintele neînglobate în lexicon aparțin la două categorii: cele străine cu circulație restrînsă („obicinuite numai la o parte din români") și cele specifice numai cărților bisericești („toate cuvintele rusești și sîrbești fără de nici o alegere și trebuință băgate la cărțile bisericești").

Pentru a-i face pe cititori să înțeleagă mai bine structura internă („făptura lui cea din lăuntru") a lexiconului îl deosebește de „nomenclator", un fel de listă de cuvinte „fără a tălmăci osăbitele noime". Tot pentru cititorii care „n-au avut prilej pînă acum de a învăța limbi streine cu mijlocirea lexiconului, nice au luat samă la întregimea limbii", cărturarul ardelean face o succintă prezentare istorică, subliniind inevitabilitatea împrumuturilor din alte limbi. Con-

cepția lui Budai-Deleanu asupra componenței lexicale, privită din punctul de vedere al originii cuvintelor, este partea cea mai valoroasă prin justețea ideilor expuse și prin caracterul judicios al soluțiilor găsite.

Cu toate că se strecoară în prefață unele formulări, care — luate izolat — l-ar pune pe Budai-Deleanu în postură de latinist, în ansamblul concepției sale el rămîne departe de exagerările atribuite, de obicei, cărturarilor din Transilvania. Astfel, vorbind de cuvintele „adevărate strămoșești" le socotește „purcegătoare de la limba latinească". El consideră că, pentru calitatea de cuvînt românesc, nu originea este factorul decisiv, ci deplina încorporare a acestuia în sistemul lexical al limbii. („Căci de vreme ce s-au primit o dată de către tot neamul (precum s-au zis mai sus) nu să pot zice mai mult streine, ci proprii a neamului românesc".)

Tot ca o anticipare de concepție și tehnică lexicografică, se poate aminti că Budai-Deleanu imaginează cel dintîi un sistem de coparticipare la dicționar a cititorilor sau a unor eventuali corespondenți. („Am socotit ca tipărindu-să acest lexicon românesc-nemțesc înainte, să poftesc pe toți patrioții și întîi pre cei învățați în limba românească, ca să binevoiască a cerceta din cuvînt în cuvînt lexiconul acesta și a lua seamă de nu au rămas afară cuvinte chiar românești și obicinuite în țara lor; și deacă ar afla unele să le însămneze cu tălmăcirea adevăratului înțeles a lor, apoi să mi le trimită, ori prin poștă ori cu măcar alt prilej, ca să poci băga acele noao cuvinte la a dooa parte, adecă: la lexiconul românesc și lătinesc".)

În prefața lexiconului său, Budai-Deleanu socotește necesar să dea și cîteva indicații în legătură cu ordinea sensurilor și a cuvintelor „pentru cei ce n-au fost obicinuiți a întrebuința lexiconul". Apare în felul acesta o preocupare tot mai evidentă de a-i ajuta pe cititori să înțeleagă mai bine rostul dicționarului și să se învețe să scoată, din consultarea lui, maximum de profit.

Expunerea punctelor de vedere în legătură cu diversele aspecte ale lexiconului capătă o importanță deosebită pentru istoria lexicografiei românești. Pentru prima dată un lexicograf încearcă să-și lămurească, pe larg, cititorii asupra structurii unui lexicon explicîndu-le principiile care au stat la baza alcătuirii lui.

Meritul deosebit al ideilor lui Budai-Deleanu constă în justețea lor și în faptul că cele mai multe anunță concepția lexicografică modernă.

Plecînd de la poziția importantă pe care o ocupă *Lexiconul de la Buda* în lexicografia românească, am fi tentați să considerăm că aici trebuie căutată și formarea unei adevărate concepții lexicografice românești. Din păcate participarea succesivă la alcătuirea lui a nu mai puțin de șase cărturari a făcut imposibilă păstrarea unei unități de concepție.

Cu toate acestea, în prefața acestei lucrări, se formulează idei care vor deveni, mai tîrziu, norme obligatorii pentru orice lucrare lexicografică. Se stabilește astfel ideea că elaborarea unei lucrări lexicografice pretinde de la autori o pregătire specială și mai ales o temeinică cunoaștere și stăpînire a limbii române („De bărbați în lucrul științelor și mai întîi în cunoașterea limbii românești bine deprinși"), marcîndu-se în felul acesta depășirea hotărîtă a fazei în care dicționarele erau elaborate de nespecialiști.

LEXICOGRAFIA DIN TRANSILVANIA DUPĂ LEXICONUL DE LA BUDA*. Apariția *Lexiconului de la Buda* a însemnat pentru mișcarea lexicografică din Transilvania o împlinire a eforturilor depuse de-a lungul a zeci de ani. Se pare că acest dicționar răspundea din plin necesităților, deoarece abia după aproape cinci decenii se trece la elaborarea unei alte lucrări lexicografice cu intenția de a o depăși pe cea existentă.

După tipărirea dicționarului, Transilvania pierde supremația lexicografică în favoarea celorlalte provincii, Muntenia și Moldova, unde se va simți influența mișcării lexicografice inițiate de Școala ardeleană.

După 1825, se observă o puternică tendință spre specializare, pe tipuri de dicționare și pe regiuni. Un avînt deosebit capătă dicționarele bilingve, tot mai solicitate de public. Dar, în timp ce în Transilvania aproape toate au ca limbă de bază germana, în Muntenia limba străină este franceza, aproape în toate dicționarele bilingve. Astfel, în perioada 1826—1837, apar zece dicționare germano-

* Pentru toată această perioadă amănunte se pot găsi în lucrările din bibliografie de la nr. 94, 670, 704, 705.

române și româno-germane, dintre care cele mai multe s-au tipărit în Transilvania.

După germană, o altă limbă folosită în dicționarele bilingve din Transilvania, după 1826, este latina. Și în privința acestor dicționare, cu latina ca una din limbi, întîietatea o deține Muntenia, ca urmare, printre altele, a stabilirii multor cărturari ardeleni în școlile muntene. Unul dintre acești cărturari, Nifon Bălășescu, este autorul celei mai importante lucrări din domeniul lexicografiei latino-române din perioada 1826—1870: *Dicționarium latino-romanicum* din care apare pe rînd, în 1848, o fasciculă la Sibiu și primele patru fascicule în 1860, la București. Dicționarul în întregime n-a fost tipărit niciodată.

În anul 1864, la Sibiu, apare singura lucrare lexicografică în care una din limbi este latina, tipărită în Transilvania, în perioada 1826—1870, sub titlul: *Dicționarelu latinu-romanu pentru începători* de Ion Micu Moldovanu, cu circa 5 000 de cuvinte-titlu.

Cea de-a treia limbă folosită în dicționarele bilingve din Transilvania este maghiara. Și în cazul acestei limbi, perioada 1826—1870 este mai slab reprezentată decît perioada anterioară. Abia în 1869 apare, la Brașov, *Dicționari unguresc-romanesc. Magyar-román szótár* de George Bariț cu un mare număr de cuvinte grupate pe „cuiburi lexicale".

În tot acest timp nu mai poate fi amintită nici o lucrare lexicografică ieșită din comun, ca și cum lumea cărturarilor s-ar fi mulțumit cu succesul monumentalei opere lexicografice care a fost — pentru acea perioadă — *Lexiconul de la Buda.*

Știința și practica întocmirii dicționarelor va căpăta din nou amploare în Transilvania, abia după anul 1870 o dată cu dicționarul alcătuit de Laurian și Massim și, mai ales, mai tîrziu, o dată cu preluarea de către Sextil Pușcariu, în 1906, a muncii de elaborare a marii lucrări lexicografice care avea să fie *Dicționarul limbii române.*

Privită în ansamblu, activitatea lexicografică desfășurată în Transilvania în perioada Școlii ardelene a avut o importanță hotărîtoare în formarea concepției despre redactarea dicționarelor și în orientarea activității lingvistice românești către realizarea unui dicționar al limbii române.

Necesitatea tot mai mult simțită a unui dicționar explică introducerea, în programul de lucru al Societății Academice Române, înființată în 1867, ca unul din punctele de maximă importanță, „compunerea unui Dicționari român, cît se poate mai complet și mai rațional, așa încît să poată fi dereptariul limbei".

Transilvania a desfășurat de-a lungul a mai mult de două secole o activitate bogată, multiplă și variată, concretizată în tot felul de lucrări lexicografice: dicționare bilingve și plurilingve, dicționare de neologisme și de terminologii speciale, dicționar de limbă română veche, glosare și dicționar enciclopedic. Elaborarea tuturor acestor lucrări a însemnat nu numai un cîștig imediat pentru cultura românească, prin apariția unor lucrări de mare utilitate, ci și un exercițiu practic cu valoarea unei adevărate școli, în care s-a deprins măiestria redactării dicționarelor.

Meritul principal în făurirea și dezvoltarea lexicografiei românești din Transilvania le revine cărturarilor încadrați prin ideile și activitatea lor, în Școala ardeleană. Aceste minți luminate au înțeles importanța dicționarelor pentru făurirea culturii naționale și au făcut toate eforturile posibile pentru a le realiza.

În răstimpul celor două secole, al XVIII-lea și al XIX-lea, lexicografia ardeleană cunoaște cele mai variate forme de tehnică lexicografică, de la întocmirea unor simple liste de cuvinte sau glosare, de cele mai multe ori copiate sau imitate după lucrări străine și pînă la dicționarele propriu-zise dotate cu definiții dezvoltate, cu adevărate scheme pe puncte la fiecare cuvînt, din dicționarele plurilingve sau enciclopedice.

Chiar dacă primele glosare și dicționare au fost concepute și efectuate, în oarecare măsură, după modele străine, treptat s-au eliberat de sub influența lor și au apărut cele dintîi manifestări ale lexicografiei românești, care vor iniția o tradiție lexicografică românească cu rol de adevărată școală la care vor deprinde tehnica lexicografică autorii de dicționare de mai tîrziu. În perioada Școlii ardelene s-a început elaborarea principalelor norme lexicografice și s-au făcut primele încercări de definire a cuvintelor românești.

De la *Lexiconul marsiglian*, redactat în jurul anului 1700, și pînă în 1940, cînd Sextil Pușcariu încetează munca de redactare la *Dicționarul limbii române*, știința și practica

întocmirii dicţionarelor din Transilvania au contribuit, de-a lungul a 240 de ani, la crearea şi dezvoltarea lexicografiei româneşti.

Se poate afirma deci că eforturile cărturarilor ardeleni şi, în special, ale celor încadraţi în Şcoala ardeleană stau la temelia marilor înfăptuiri lexicografice româneşti, dovedind încă o dată rolul Şcolii ardelene în consolidarea ştiinţei şi culturii noastre naţionale.

După ce la începutul activităţii lexicografice din Transilvania, dicţionarele realizate, în bună măsură, prin iniţiative şi eforturi individuale, vizau utilitatea practică imediată, se ajunge treptat să fie concepute ca lucrări de amploare interesînd cultura naţională în ansamblu.

ŞCOALA ARDELEANĂ ŞI ORTOGRAFIA. Deşi ortografia nu este considerată parte constitutivă a limbii, ea fiind numai un sistem de reguli proprii limbii respective, şi privind scrierea corectă, trebuie totuşi să fie luată în consideraţie dacă ne ocupăm de raporturile Şcolii ardelene cu problemele de limbă. Ortografia a ocupat un loc important printre aspectele lingvistice abordate de cărturarii ardeleni. Ortografia reprezenta pentru ei nu numai totalitatea regulilor prin care se stabilea scrierea corectă a cuvintelor româneşti, ci şi un mijloc important pentru a demonstra originea latină a limbii române.

Termenul *ortografie* este înţeles şi folosit în mod corect de toţi cărturarii din această perioadă datorită faptului că cele două elemente care formau termenul puteau fi uşor analizate. Încă din prima gramatică a limbii (1757) a lui Dimitrie Eustatievici Braşoveanul, unde se acordă ortografiei spaţiul unui capitol de 28 de pagini, se explică proveniența cuvîntului: „Ortografia purcede dintru aceste cuvinte greceşti: ὀρθός ‚drept' şi γράφω ‚scriu' şi să numeşte *ortografia*, dreaptă scrisoare".

Pentru scrierea limbii române se folosise, de la primul document păstrat, scrisoarea boierului Neacşu (1521), şi pînă în perioada la care ne referim, timp de mai bine de 250 de ani, alfabetul chirilic. Alfabetul chirilic împrumutat de la slavi, care-l creaseră după modelul celui grecesc pentru a nota sunetele slave, nu se potrivea întru totul cu fonetismul şi structura neolatină a limbii române. Deşi fusese adaptat pentru a putea fi folosit la scrierea limbii române, alfa-

betul chirilic se prezenta ca un sistem de semne cu multe „nepotriviri", ceea ce făcea să fie simțit ca străin de către cărturarii ardeleni.

În schimb, literele latine formau pentru cărturarii ardeleni argumentul peremptoriu al latinității noastre. Petru Maior în *Dialog* . . . constată că multe cuvinte românești nu par latine la prima vedere fiindcă strălucirea lor este umbrită de alfabetul chirilic. Îndată ce cuvintele sînt scrise cu litere latine iese la iveală originea lor latină. („De cîte ori mi s-a întîmplat mie de îndoindu-mă de vreun cuvînt oare latinesc este, cît l-am scris cu slove sau litere latine îndată cu strălucire i se văzu latina lui față și părea că rîde asupra mea de bucurie.)

Identificarea originii latine a limbii române a dus, în mod inevitabil, Școala ardeleană către înlocuirea alfabetului chirilic, care ascundea adevărata față latină a limbii noastre. Corifeii Școlii ardelene se declară adversari hotărîți ai alfabetului chirilic ajungînd să considere „buchile" drept o adevărată profanare pentru limba română (Micu).

În sprijinul scrierii cu litere latine, Școala ardeleană avea precedentul unor texte scrise cu litere latine încă din epoca anterioară. Dintre acestea se pot aminti: fragmentul Todorescu din secolul al XVI-lea, psalmii lui Mihail Halici-tatăl, din 1640, Cartea de cîntece a lui Grigore Sándor de Agyagfalva din 1642, Catechismul lui Ștefan Fogarasi din 1648, manuscrisul calvino-român de pe la 1660, versurile lui Valentin Frank von Frankenstein din 1679, Psaltirea lui Viski din 1697, Catechismul tradus de G. Buitul încă din 1636 și reeditat în 1703 *. Pot fi adăugate la aceste texte și trei lucrări lexicografice apărute înainte de Școala ardeleană: *Lexiconul marsiglian, Anonimul din Caransebeș* și *Lexicon Compendiarum.*

Toate aceste texte și altele care vor mai fi fost reprezintă simple încercări individuale făcute după modelul ortografiei maghiare. Date fiind deosebirile dintre limba maghiară și limba română, orice tentativă de a scrie românește cu ortografie maghiară era sortită eșecului, deoarece nu putea

* Romulus Todoran, *Observații asupra grafiei chirilice a unui manuscris românesc din Transilvania de la începutul secolului al XVIII-lea.* SCL 11 (1960): 3.755—760.

să ducă decît la falsificarea limbii române. Petru Maior, în *Orthographia* . . . din 1819, dă cîteva exemple de cuvinte românești scrise cu litere latine în ortografie maghiară și combate orice experiență de acest fel.

Înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin nu a fost, așa cum s-ar putea crede, o operație de simplă substituire a unor litere cu altele, ci un proces complex în care avantajele și dezavantajele rezultau din natura limbii române și din deprinderile grafice existente. Alfabetul chirilic avea de partea sa tradiția formată în mai bine de două veacuri de utilizare în scrierea limbii române, în timp ce alfabetul latin nu fusese folosit decît în mod accidental. Este adevărat însă că alfabetul chirilic fusese conceput pentru notarea limbilor slave și constituia pentru limba română, latină prin structura sa, un sistem împrumutat și deci neadecvat. În această privință, avantajul era de partea alfabetului latin.

Introducerea literelor latine în scrierea limbii române a fost o acțiune care nu s-a efectuat fără rezistență și opoziție din partea adepților scrierii tradiționale și fără ezitări, oscilații și reveniri din partea celor care susțineau scrierea nouă.

În 1784, numai cîțiva ani după lansarea ideii că alfabetul latin trebuie să-l înlocuiască pe cel chirilic, a apărut la Viena o lucrare în legătură cu scrierea cu litere chirilice, intitulată *Orthographia sau scrisoare dreaptă pentru folosul școalelor neamnicești.* Considerată de cercetători * drept prima încercare de simplificare a scrierii chirilice, lucrarea reprezintă și o luare de atitudine indirectă împotriva atacurilor desfășurate de adepții alfabetului latin.

Molnar în gramatica sa din 1788 era de părere că adoptarea literelor latine servește numai la stabilirea etimologiilor. Deși cunoscuse expunerea principiilor din *Elementa* . . . 1780, el folosește tot vechile slove chirilice, iar cînd este obligat să folosească literele latine pentru transcrierea anumitor cuvinte, recurge în special la ortografia maghiară.

Un alt adept declarat al slovelor chirilice a fost Radu Tempea. În prefața gramaticii sale din 1797, explică pătrunderea acestora o dată cu limba slavă bisericească, ceea ce constituie, după părerea lui, un argument pentru

* G. F. Țepelea, *Prima simplificare a ortografiei cu caractere chirilice.* BOR 7—8 (1965). 772—782.

păstrarea chirilicelor. Cu toate acestea, cînd se referă la cuvintele latinești, el recurge la principiul etimologic apropiind cuvintele românești de formele corespunzătoare din latină.

Nici chiar după apariția ediției a II-a a gramaticii lui Șincai, ideea folosirii alfabetului latin nu era acceptată. Astfel, în 1806, administrația din Transilvania era preocupată de normarea scrierii chirilice.

Adept întîrziat al scrierii chirilice a fost și Uroș Nestorovici. Fiind consilier crăiesc, el alcătuiește, pentru școlile din Banat, o lucrare de ortografie pe care o tipărește în Buda, în 1818, sub titlul: *Orthographia sau dreapta scriere pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești*. Concepută ca un manual practic, lucrarea tratează numai despre scrierea cu litere chirilice.

De altfel, chiar mai tîrziu, după ce alfabetul latin începuse să fie folosit pe scară mai largă, pot fi întîlnite lucrări scrise cu litere chirilice, cum ar fi dicționarul german-român tipărit de S. Petri la 1863. Autorul își susține, în prefață, protestul împotriva curiozităților, oscilațiilor și inconsecvențelor ortografiei latinești din epocă: „ortografia română cu litere latine nu e supusă unei sisteme generale observate de nația întreagă".

Deși principiile teoretice ale scrierii cu litere latine erau formulate, susținătorii lor nu le-au pus în aplicare imediat. Explicația este simplă: riscau ca lucrările lor să nu fie citite și înțelese de nimeni. Se poate remarca, în acest sens, că deși teoretic ei susțin utilizarea literelor latine, în lucrările lor continuă să folosească scrierea chirilică sau pe amîndouă, în paralel, pentru a veni în ajutorul cititorilor (Micu în varianta dicționarului din 1805, Molnar la 1822 și chiar *Lexiconul de la Buda*, 1825).

Atitudinile nu sînt întotdeauna tranșante, nici la cei care susțin slovele chirilice, nici la adepții scrierii cu litere latine. Astfel Radu Tempea, adept al slovelor chirilice cu care și-a scris gramatica din 1797, socotește că „slovele românilor de demult au fost ceale latinești". Ideile sale privitoare la originea latină a limbii române îl determină să încerce o aplicare „sui-generis" a principiului etimologic asupra cuvintelor scrise cu litere chirilice în așa fel încît să se vadă cît mai bine originea lor latină. Anticipînd obiecțiile și nedumeririle pe care le poate stîrni sistemul său, caută să se jus-

tifice în „Cuvîntare înainte". („Nici să te miri, iubite cetitoriule, căci am schimbat sau scurtat unile cuvinte, care pînă acum într-alt chip s-au răspuns, căci în orighinalul limbii nostre mai întîi așa s-au răspuns trăgîndu-se de la latin; în l. d. pild. *sore* (latin: *sol*), în loc de *soare*, *omeni* (lat. *homines*) nu *oameni*, *duo* (lat: *duo*) nu *doao* și alt.")

Atitudinea față de introducerea literelor latine prezintă variații mai mari decît poate rezulta din opunerea părerilor celor două teze. De cele mai multe ori, fiecare preopinent este gata să accepte soluții de compromis adoptînd atitudini mai împăciuitoare, cînd este vorba de punerea în practică a ideilor sale.

Dîndu-și seama că o aplicare imediată și generală a alfabetului latin este, practic, imposibilă, susținătorii alfabetului latin acordă alfabetului chirilic dreptul de a fi folosit, în continuare, în scrierile religioase. Pentru menținerea literelor chirilice în scrierile bisericești se pronunță: Radu Tempea, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Vasile Gergely de Csokotis, Ion Budai-Deleanu.

Dintre învățații străini care au discutat, în această perioadă, problemele ortografiei române merită să fie amintit Franz Joseph Sulzer care consacră limbii române un capitol intitulat *Grammatikalische Abhandlung von der Walachischen Sprache* în *Geschichte des transalpinischen Daciens*, Viena, 1781. Autorul discută regulile de scriere cu litere chirilice luate din gramatica lui Eustatievici Brașoveanul. După părerea lui, limba noastră pe care o numește *slavo-româna* nici nu se poate scrie cu litere latine.

Mai tîrziu, în 1829, slavistul Kopitar, într-o recenzie făcută dicționarului lui Bobb și *Lexiconului de la Buda*, va pleda pentru alfabetul chirilic opinînd că alfabetul latin nu are litere pentru toate sunetele românești și sugerează o combinație între cele două alfabete.

Pentru ilustrarea dificultăților introducerii alfabetului latin în scriere este de ajuns să amintim că, deși preconizarea înlocuirii alfabetului chirilic este anunțată în 1779, introducerea oficială a alfabetului latin are loc abia în 1860 în Muntenia și 1862 în Moldova, adică aproape după 100 de ani.

S-ar mai putea pomeni, în sfîrșit, că nici chiar această introducere oficială nu a avut loc decît după efectuarea a două etape intermediare de mare importanță: simplificarea alfa-

betului chirilic de către Heliade în *Gramatica rumănească* din 1828 și trecerea la alfabetul de tranziție. Să se reţină apoi amănuntul deosebit de semnificativ că în Transilvania pătrunderea alfabetului latin s-a făcut fără o legiferare de stat.

Prin adoptarea treptată dar generală a alfabetului latin se poate întrevedea, încă o dată, acea unitate specifică a românilor din Transilvania care au văzut în scrierea limbii române cu litere latine încă un prilej de a sublinia latinitatea poporului român și, implicit, dreptul de a fi considerat ca naţiune egală cu celelalte.

Pentru atingerea ţelului propus nu era de ajuns, însă, adoptarea literelor latinești deoarece folosirea acestora nu putea fi făcută oricum, ci trebuia să urmărească demonstrarea originii latine a cuvintelor. Pentru realizarea acestui deziderat se cerea ca ortografia să fie astfel dirijată, încît să scoată în relief forma primitivă (sau latină) a cuvintelor, adică fiecare cuvînt să se scrie în așa fel încît să se apropie cît mai mult ca formă de prototipul originar latin.

Captivați de posibilitățile mari ale ortografiei în dezvăluirea originii latine a cuvintelor, corifeii Școlii ardelene adoptă ideea introducerii literelor latine prin care se putea pune mai bine în evidență latinitatea cuvintelor din limba română. În felul acesta ia naștere principiul etimologic care va fi folosit în scris, într-o măsură mai mare sau mai mică pînă în 1953 cînd prin noile norme ortografice se dă cîștig de cauză, în mod oficial, principiului fonetic.

De la formularea principiului etimologic și pînă la punerea lui în practică scrierea limbii române a avut de parcurs un drum lung.

Păreri în legătură cu ortografia se întîlnesc aproape în toate lucrările cărturarilor Școlii ardelene. Concepţia lor ortografică și soluțiile preconizate în vederea punerii ei în aplicare se găsesc, mai ales în lucrările consacrate, în mai mare măsură dacă nu chiar în mod special, acestei probleme. Pentru a ușura prezentarea le enumerăm aici în ordine cronologică:

1779 Samuil Micu, *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin.*
1780 Samuil Micu și Gheorghe Șincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.*
1797 Radu Tempea, *Gramatica românească.*

1801 Samuil Micu, *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlavia fiesteqvarui creştin.*

1804 Gheorghe Şincai, *Epistola către Lipszky.*

1805 Gheorghe Şincai, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.* Ed.a II-a.

1805 Ştefan Crişan (Körösi), *Orthographia latino-valachica.*

1809 Gheorghe Roja, *Măiestria ghiovăsirii româneşti.*

1812 Ion Budai-Deleanu, *Fundamenta grammatices romaenicae seu ita dictae valachicae* şi, mai tîrziu, *Temeiurile gramaticii româneşti.*

1818 C. Diaconovici-Loga, *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii româneşti.*

1818 Uroş Nestorovici, *Ortografie.*

1819 Petru Maior, *Orthographia romana sive latino-valachica* reprodusă şi în *Lexiconul de la Buda* (1825).

Prezenţa atîtor lucrări consacrate, într-o măsură mai mare sau mai mică, aspectelor privitoare la scrierea limbii române este edificatoare pentru importanţa acordată ortografiei în perioada Şcolii ardelene.

Încercînd să prezentăm cîteva dintre soluţiile date problemelor de ortografie adoptate în vremea Şcolii ardelene, nu ne putem opri atenţia decît asupra celor mai semnificative. Procedînd în felul acesta, încercăm să punem oarecare ordine într-un material extrem de complex şi divers, în care se găsesc din plin numeroase fluctuaţii şi ezitări, retuşări şi reveniri.

Pentru a ilustra lipsa de consecvenţă şi caracterul oscilant al soluţiilor formulate, pot fi amintite cîteva cuvinte scrise de Micu în prefaţa *Acathistului*: „Am zis că *a* făr' de accentul cel ascuţit la mijlocul cuvîntului se zice ca ъ. Ci ori cu accent însemnat, ori făr' de accent, cel ce este bun român ştie cînd *a* se zice ca *a*, sau ca ъ sau ca ѫ". Se află, în aceste rînduri, mai mult decît o observaţie judicioasă; este cuprinsă atitudinea de bun simţ a poporului român care n-a acceptat niciodată creaţiile artificiale ale cărturarilor, ci a continuat să vorbească limba vorbită de veacuri.

Cea dintîi formulare a principiilor ortografice ale Şcolii ardelene a fost prezentată în prima carte tipărită în întregime cu litere latine de un român transilvănean: *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin*, la Viena, în 1779, a lui Samuil Micu-Clain.

La sfîrşitul cărţii, sînt înşirate „literele romanilor celor vechi: A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V U X Y Z J".

Acceptînd alfabetul latin în întregime, Micu punea la îndemîna culturii românești un sistem de scriere mai potrivit cu natura limbii române dar pentru a cărui instaurare definitivă mai trebuiau rezolvate nenumărate chestiuni de amănunt.

Prima literă a alfabetului latin, **a**, ar fi trebuit să fie folosită fără dificultăți, deoarece ea se găsește și în limba latină și corespunde unui sunet identic în ambele limbi. Cu toate acestea i se atribuie valori diferite lipsite de o bază reală, atît în privința notației, cît și a semnificației.

A este folosit în *Carte de rogacioni...* (1779) cu diverse notații: *á* (*cáp, nás, lánce*) sau *aa* (*cápraa*). Aceleași notații sînt păstrate în *Elementa* (1780) și în *Acathist* (1801). Abia în ediția a doua (1805), printre alte simplificări se renunță la *á*, dar se mai păstrează *aa*. Reapare *á* la Șt. Crișan în *Orthographia* (1805). Ion Budai-Deleanu preconizează pe lîngă folosirea accentului ascuțit și a celui grav. Petru Maior în *Orthographia* (1819) propune notarea cu apostrof deasupra pentru a-i da valoarea lui *ă*.

Semnificațiile atribuite literei *a* sînt, de asemenea, diferite de la o lucrare la alta. În *Carte de rogacioni...* se arată că „înainte de *n, mb, mp* se zice qua și ѧ: *pane, camp*". Se formulează însă și excepții: „*a* far de *lance* și tot quare cu doi *n* se scriu: *ann*". S. Micu, în *Acathist* (1801), îi atribuie lui *a* „trei sonuri sau glasuri: *a, ă* și *î*". Pentru a fi citit *a* se folosește accentul ascuțit, în timp ce „*a* far de áccentul cel ascutzit lá mislocul cuventului se zice qua ъ".

Budai-Deleanu acordă valori greu de sesizat pentru un vorbitor obișnuit: accentuat sau neaccentuat („întunecat sau mic"), *lung* („chiar sau mare") iar dacă *a* formează silabă cu unele grupuri consonantice va fi pronunțat *î*.

Din prezentarea diverselor „soluții" formulate în jurul literei *a*, se vede cît de complexe erau dificultățile cu care au avut de luptat și cît de încurcate au fost rezolvările preconizate de ei.

E ridica mai multe probleme în privința corespondenței cu litera chirilică є pe care ar fi trebuit s-o transcrie. În această perioadă litera є are două pronunțări: *e* și *ie*. Așa crede, de exemplu, și Radu Tempea, în comentariile din gramatica sa. Mai exact expune cele două valori Budai-Deleanu: „întăi, cînd să află la începutul cuvîntului, atunci să pronunție ca și cînd ar avea un *i* denainte sa, precum ꙗ

să grăiește ca cînd ar fi ѣѕ. A douăle, să grăiește ca și *e* lătinesc și *e* a ghermanilor".

Nici pentru celelalte vocale soluțiile n-au fost ușoare. Cînd vocalele corespundeau cu cele existente în latină, se preconiza păstrarea lor, dar în cazul vocalelor românești *ă* și *î*, pe care latina nu le avea, problema era foarte complicată.

Rezolvarea cea mai simplă ar fi fost găsirea unor semne noi, dar în felul acesta s-ar fi ajuns la știrbirea aspectului latin al scrisului românesc și așa ceva nu trebuia să se întîmple. Iată de ce notarea sunetelor *ă* și *î* a constituit dificultatea supremă în toate sistemele de scriere etimologică. Încurcăturile porneau, de altfel, din interiorul alfabetului chirilic unde existau două semne ъ și ѫ care puteau fi folosite unul în locul altuia, iar pentru sunetul *î* exista, în plus, și semnul ѩ, situat la inițiala cuvîntului. În privința lor, Dimitrie Eustatievici Brașoveanul arată că ele nu apar „întru început" și „ъ des în loc de ѫ să scrie", iar îndreptarul ortografic din 1784 precizează: ъ să nu să puie în loc de ѫ, pentru că alta-i ръѕ și alta-i рѫѕ". Aceeași observație este reluată de Radu Tempea, în gramatica sa: „рѫъ, cu ѫ, însemnează rîu de apă, iar ръѕ, cu ъ însemnează un lucru rău".

O soluție comodă ar fi fost să se nege existența lor. Oricît de fantezistă și greu de susținut ne apare, astăzi, ideea contestării unui sunet, ea i-a tentat pe cei care ar fi dorit o identitate perfectă între literele alfabetului latin și sunetele limbii române. C. Diaconovici-Loga în *Ortografia...* arată, în mod eronat, că la început ъ avea ambele valori: „după ce lăpădară românii literile strămoșilor săi, pe la anul 1440, și luară ale slovenilor, dintru-ntîi numai pre ъ cu tonul său îl întrebuințau și în cuvintele acelea unde acum punem pre ѫ".

Petru Maior, amintind că în tinerețea sa a auzit numai *ă* în gura bătrînilor, observă că *î* nu era folosit în sudul Dunării: „Mai este de observat că românii din Dacia lui Aurelian nu întrebuințează niciodată sonul ѫ ci numai ъ, ei nu zic *mînî* ca românii din Dacia Vechie, ci *mănî ;* și ușor s-ar putea desvăța și Românii din Dacia Veche de acest son ѫ. Atît cel puțin este sigur, că mulți, deși îl pronunță, nu-l scriu niciodată, ci întrebuințează totdeauna litera ъ și pentru *î*. În manuscriptele vechi nu se vede nicăieri, ѫ ci numai ъ".

Părerea lui Maior că românii s-ar putea dezvăța ușor de sunetul *î* ne apare astăzi mai curioasă chiar decît afirmația lui C. Diaconovici-Loga că *î* n-ar fi existat, în etapa de început a limbii române.

La aceeași părere se raliază și Budai-Deleanu („Eu așa socotesc că s-au băgat la noi acele doao vocale și că în limba noastră nu să află, ci sînt numa închipuite"). El îi consideră răspunzători de introducerea literelor *ă* și *î* în scrisul românesc pe vorbitorii limbilor rusă și slovacă . („Întroducătorii slovelor acestor nu au fost români, ci ruși sau sloveni, căci să fie fost români lesne putea să bage de samă că noi în limba noastră nu avem mai multe vocale de *a, e, i, o, u* ca și alte neamuri. Dar ei ne-au făcut șepte".)

Pînă la urmă, prezența acestor sunete între vocalele limbii române reprezenta o realitate care nu mai putea fi contestată. Pentru a nu introduce litere noi, singura soluție era să fie notate tot cu ajutorul literelor latinești ajutate de semne speciale sau așezate în poziții deosebite.

Ca semne deosebite sînt folosite: accentul grav (Budai-Deleanu, Gh. Roja), apostroful pus deasupra lui *a, e, i* (Maior), circumflexul așezat pe vocalele *a, i, e [Elementa* (1805), Gh. Roja*]*.

Notarea consoanelor în scrierea cu litere latine a ridicat, de asemenea, multe greutăți. Ca și în cazul vocalelor, în română sînt consoane identice cu cele din latină și care au fost notate, fără greutate, cu litere latine. Pe lîngă acestea, există însă altele care nu au comun cu sunetele latinești decît punctul de plecare, în sensul că provin din același sunet latin.

Din această categorie fac parte consoanele semioclusive *č, ğ, ț,* șuierătoarea *ș* și oclusivele palatale *k', g'*. Pentru notarea semioclusivelor s-a recurs la modelul limbii italiene care folosind principiul silabic conferă valoarea de semioclusive consoanelor *k* și *g* dacă sînt urmate de vocalele *e, i*. Soluția dată încă în *Carte de rogacioni* (1779) a fost păstrată pînă astăzi (C. Înainte de *a, o, u* quasi *K*: *car, corn ;* înainte de *e, i* qua ч: *cine ce face.* G. Înainte de *a, o, u* quasi г; înainte de *e, i* quasi џ: *fuga, gura, fugit, genere*).

Pentru cea de-a treia semioclusivă, *ț*, s-au folosit numeroase notări. Astfel, în *Carte de rogacioni,* este notat *ti* („de n-a fi înainte s, quasi ц: tiene) sau *ç* (*ç* cu coadă se dice quasi:

façie, chiaçie); la fel procedează Budai-Deleanu. Soluțiile sînt menținute și în *Elementa* (1780), în timp ce în *Acathist* (1801) se păstrează numai *ti* și se adaugă *tz*. În *Elementa* (1805) alături de *ti* se dă și *thi*. Petru Maior în *Orthographia* (1819) pe lîngă *ç* dă și *ț*, care a rămas în ortografia românească.

Tot greu de rezolvat a fost și scrierea oclusivelor palatale *k'*, *g'*. În *Carte de rogacioni* nu figurează, în mod special, dar rezolvarea poate fi desprinsă din motivarea dată la *h* („Nu se aude, dar de va fi, înainte de *h*, *c*, atunci de este după *ch*, *e* au *i*; quasi *K*: deschide"). Despre *g'* găsim la litera *ç* exemplul *ghiaçie* care ne arată că fără să o comenteze, în mod special, Micu nimerise soluția care a rămas în ortografie pînă astăzi. Introducerea unui *h* între *c*, *g* și vocalele următoare *e*, *i* îi aparține lui Șincai care a utilizat-o în *Epistola către Lipszky* (1804), sub influența ortografiei italienești. Notația este păstrată în *Elementa* (1805) și preluată de Petru Maior.

Semnalăm, în sfîrșit, că pentru notarea șuierătoarei *ș*, în *Carte de rogacioni* se alătură un *i* după *s* („*si*, quasi: siedi"). În *Elementa* (1780) este folosit *si*. În *Acathist* (1801) pe lîngă *si*, se dă *shi*. În *Elementa* (1805) apare *sc*, sub influența ortografiei italienești. Ca și în cazul lui *ț*, soluția o dă Maior în *Orthographia* (1819), sub forma *ș*.

Chiar numai din faptele prezentate pînă aici, se desprinde cît de complex a fost procesul de înlocuire a literelor chirilice prin litere latine.

Campania susținută a Școlii ardelene, în vederea introducerii alfabetului latin a provocat un viu interes în toate ținuturile locuite de români *.

În Transilvania, încă de la începutul secolului al XIX-lea, oficialitatea politico-administrativă se preocupă de problema ortografiei. Printr-o adresă din 9 septembrie 1806 i se cere lui Samuil Vulcan, episcopul unit de Oradea, un memoriu în legătură cu utilizarea alfabetului chirilic în scrierea limbii române, care să slujească la orientarea tipăriturilor de la Buda și a manualelor școlare (641). Preotul Ioan Corneli, directorul școlilor naționale, redactează un răspuns documen-

* Să se vadă, pentru amănunte: Emil Vîrtosu, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968.

tat și detaliat în care arată că „silabisirea" cu litere chirilice e ridicolă și că fiind uniți, românii s-ar schimba cu totul dacă ar întrebuința și alfabetul latin, pe care el, în calitate de director al școlilor, l-a și introdus în școlile lui.

Folosirea alfabetului latin în școală se vede și dintr-o scrisoare adresată lui Dimitrie Țichindeal de către Samuil Vulcan care-l felicită pentru faptul că pe elevi „îi învățați a scrie cu slove latinești, fiind acesta începutul culturei". (528).

Există informații (618) că guvernul împărătesc a poruncit, în două rînduri, 1833, 1846 să se învețe și să se scrie cu „literile cele frumoase latinești". Deși introducerea reală a alfabetului latin era mai avansată decît în Țara Românească și Moldova, nu se cunoaște nici un act din care să rezulte că în Transilvania oficializarea scrierii cu litere latine s-ar fi făcut înaintea celorlalte provincii românești.

Se constată că deși existau nenumărate dificultăți în calea adoptării alfabetului latin, scrierea cu litere latine făcuse progrese remarcabile în direcția răspîndirii și a instaurării definitive. Încă din 1847, Timotei Cipariu tipărea la Blaj „Organul luminărei" cu „litere latine și limbă cît se ar putea mai curată".

În aprilie 1860, se înființează la Sibiu „conferințele Comisiunii filologice romanesci transilvane" care acceptă principiul etimologic susținut de Cipariu. În septembrie 1860, în Țara Românească și Moldova se introduce oficial alfabetul latin, iar în 1869 noua ortografie cu alfabet latin este adoptată și de Societatea Academică Română (428).

În Țara Românească, procesul de instaurare a alfabetului latin cunoaște cîteva momente mai importante. Aici, principalul adept al scrierii latine era Iancu Văcărescu, despre care se afirmă că scrisese o gramatică cu litere latine.

În 1828, apare *Gramatica rumănească* a lui Heliade Rădulescu, în care se preconiza simplificarea alfabetului chirilic. O critică a acestei gramatici și a tendinței de a adopta unele litere latine formulează Naum Rîmniceanul în 1835.

În 1841, pe lîngă Mitropolia din București a luat ființă Comisia documentală, care se ocupa de transcrierea actelor românești scrise cu alfabet chirilic într-o scriere chirilică unitară și caligrafică.

O dată cu înființarea „Asoțiației pentru înaintarea literaturii", se discută în 1847 înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin.

În proclamația revoluției de la 1848, se prevedea și înlocuirea alfabetului chirilic prin alfabetul latin.

Între 1850—1851, Eforia Școalelor întocmește un proiect ortografic care consolidează scrierea cu litere chirilice. Abia în 1856 „hotărăște ca de acum înainte să se adopte literele latine, atît în cărțile didactice, cît și în scriere". În noul sistem se mai păstra totuși o literă chirilică ъ.

În sfîrșit, la 8 februarie 1860, se publică ordinul prin care alfabetul latin este introdus în administrația publică „pentru a nu mai continua haosul feluritelor ortografii".

Și în Moldova, drumul spre oficializare a cunoscut cîteva situații, care merită să fie menționate. Neofit Scriban a publicat în 1838 *Cathisis*, prima carte apărută aici în întregime cu „literele strămoșești". În același an, M. Kogălniceanu recenzează cartea, elogiind și activitatea Școlii ardelene de a reintroduce literele „strămoșești".

La 7 noiembrie 1844, profesorul G. G. Săulescu din Iași publică un proiect despre „ortografia cu care s-ar pute' scrie limba română cu litere simple latine".

În 1846, Scarlat V. Vîrnav tipărește la Paris o broșură în care arată necesitatea înlocuirii alfabetului româno-chirilic prin cel latin.

În 1859, consiliul școlar din Iași, la solicitarea Ministerului Cultelor și Instrucciunii Publice, ia în discuție introducerea alfabetului latin în școlile din Moldova. În același an, în lucrările Comisiei centrale de la Focșani se discută și adoptarea literelor latine „într-un chip absolut".

Din prezentarea celor cîteva date privitoare la istoricul problemelor de ortografie în cele trei provincii românești, a rezultat cu claritate avansul remarcabil pe care l-a avut Transilvania față de celelalte provincii. De aceea, în problema ortografiei, Școala ardeleană a jucat un rol hotărîtor în formularea și răspîndirea ideilor privitoare la necesitatea introducerii alfabetului latin.

Cît de mari au fost dificultățile și cît de puternică a fost rezistența retrogradă a celor care apărau scrierea veche cu litere chirilice, se poate ilustra prin următoarea întîmplare relatată de Iacob Negruzzi. Un anume Gheorghe Cantemir,

boier din Bacău, primind o adresă oficială la 17 februarie 1861, scrisă cu litere latine, o înapoiază cu următoarea adnotare scrisă cu litere chirilice: „Nici franțuzăști, nici lătinești, nici păsărești, n-am învățat. Să fiu cîne, de am putut ceti literile de mai sus și prin urmari nu înțăleg ce să ceri di la mine, căci eu toate dările le am plătite, după cvintanțiele ce păstrez".

Pentru Școala ardeleană adoptarea principiului etimologic în scrierea cu litere latine era inevitabilă, deoarece numai dacă se evidenția caracterul latin al cuvintelor demonstrîndu-se originea latină a limbii și prin ortografie, se realiza obiectivul propus. Va trebui să treacă mulți ani pînă ce orientarea etimologică a ortografiei să se schimbe, iar principiul director să devină cel fonetic.

Abia în zilele noastre s-a realizat o ortografie unitară, stabilită pe baze științifice, aceeași pentru toți membrii colectivității, putînd fi învățată și aplicată cu ușurință. Deși principiului etimologic, singurul acceptat de Școala ardeleană, i-a fost preferat cel fonetic, socotit mai potrivit pentru natura limbii române, ortografia actuală ia în considerație, uneori, criteriul originii sau al tradiției. Astfel se păstrează în scris, forma *el, ea, este* etc. deoarece urmărim să păstrăm o formă consacrată. Aceeași dorință pentru păstrarea unei forme tradiționale a impus menținerea lui *â* în cuvîntul *român* și derivatele sale.

Oricît de multe și de variate au fost părerile protagoniștilor Școlii ardelene în legătură cu alfabetul latin, a existat o idee unitară pe care au acceptat-o și au adoptat-o toți și anume că scrierea limbii române trebuie s-o apropie de formele latine.

O recunoaștere a intenției de a apropia scrierea cu litere latine a limbii române de scrierea limbii latine o întîlnim în rîndurile adresate de Budai-Deleanu lui Petru Maior, unde se discută probleme de ortografie: „oricît să ne trudim noi a aduce limba cu totul la scrisoarea lătenească, totuși aceasta nu poate să fie întru toate și cu totul, fiindcă mult foarte s-au depărtat, întru unele, de limba lătenească".

Acceptarea unanimă a principiului etimologic a marcat, o dată în plus, unitatea Școlii ardelene ca fenomen cultural. Dacă pe plan teoretic, principiul etimologic a fost general acceptat, în punerea lui în practică s-au manifestat cele mai

diverse şi, adeseori, contradictorii soluţii. Aşa se explică faptul că, deşi s-au realizat multe lucrări consacrate ortografiei, la care s-au adăugat numeroase observaţii prezente în gramatici sau chiar în prefeţele unor lucrări fără caracter lingvistic, nu s-a ajuns la stabilirea unor reguli ortografice general acceptate. Inexistenţa unui îndreptar practic a lăsat deschisă cale discuţiilor şi exagerărilor care au tergiversat şi mai mult rezolvarea practică a problemei. Soluţiile diferite adoptate în scrierea cu litere latine a limbii române din Transilvania, Banat şi Bucovina explică constituirea unei comisii care avea sarcina de a redacta o ortografie românească unitară cu litere latine, potrivită pentru a fi folosită în administraţie şi şcoală *.

Publicarea observaţiilor cu privire la ortografie ale lui Micu în *Carte de rogacioni* (1779) a însemnat declanşarea unui viu schimb de păreri la care vor participa, mai întîi, protagoniştii Şcolii ardelene şi apoi, o dată cu înfiinţarea Societăţii Academice Române**, cercuri din ce în ce mai largi. În discuţiile despre ortografie purtate de-a lungul anilor, ideile corifeilor Şcolii ardelene îşi păstrează valoarea de termen de comparaţie.

Controversele în jurul ortografiei iniţiate în Transilvania de Şcoala ardeleană şi continuate apoi de întreaga activitate din această provincie au determinat, în mare măsură, intercalarea ortografiei alături de gramatica şi dicţionarul limbii române în programul de realizări adoptat, în 1869, de Societatea Academică Română.

Dezbaterile purtate la Academie au arătat cît de mult se răspîndise principiul etimologic pe care Şcoala ardeleană îl iniţiase. Timp îndelungat proiectele şi părerile despre ortografie au fost dominate de ideea că scrierea cu litere latine a limbii române trebuie să pună în evidenţă originea latină a cuvintelor. Adepţii latinismului în limba română nu ţineau seama de evoluţia ei istorică şi de tradiţia scrierii noastre care fusese fonetică. Zelul lor etimologic a fost principala frînă care a împiedicat multă vreme definitivarea unei ortografii ştiinţifice a limbii române.

---

* D. Macrea, *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 65—99.

** Flora Şuteu, *Proiectele ortografice ale Societăţii Academice Române* LR 15 (1966): 5.503—518.

Cu toate erorile, inconsecvențele și exagerările cuprinse în încercările de a folosi literele latine în scrierea limbii române, care îi îndreptățesc pe cercetătorii actuali să considere ortografia Școlii ardelene drept „partea ei cea mai negativă" *, am stăruit, în mod deosebit, asupra părților pozitive ale acesteia. Ortografia noastră de astăzi datorează înaintașilor, în primul rînd, folosirea literelor latine. Pentru asta a fost nevoie să se învingă greutățile unui alfabet fixat mai înainte cu două mii de ani, care avea litere în plus pentru sunete inexistente în limba română *(q, k, y)* și, în schimb, era lipsit de semnele necesare pentru redarea sunetelor caracteristice ale limbii române *(ă, î, ș, ț, ce, ge, che, chi, ghe, ghi)*. Găsirea tuturor acestor semne o datorează ortografia actuală tot Școlii ardelene. Complicațiile inutile și propunerile neviabile au fost cernute de trecerea timpului și respinse, ajungîndu-se la ortografia de astăzi care și-a propus să redea științific, simplu și clar limba vorbită.

Prin înlocuirea alfabetului chirilic cu cel latin s-au pus primele jaloane ale drumului la capătul căruia se afla — după cum credeau protagoniștii Școlii ardelene — demonstrația mult căutată a originii latine a limbii române. Pe drumul deschis prin preconizarea reformei ortografice s-au aflat argumente convingătoare dar și aserțiuni lipsite de conținut științific. Erorile au fost preluate de cărturarii Curentului latinist care le-au amplificat transformîndu-le în exagerări grave și lipsite de viabilitate, după cum o dovedește îndepărtarea lor din lingvistica românească actuală. Argumentele științifice, demonstrate sau numai schițate de Școala ardeleană, au fost preluate, corectate și dezvoltate de lingvistica românească modernă și se găsesc la loc de cinste în lingvistica națională actuală.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI GRAMATICA **. Pentru cărturarii epocii de care ne ocupăm, gramatica avea un înțeles deosebit de cuprinzător și se situa față de științele vremii pe o poziție avansată. Am folosit termenul *gramatică* în accepția foarte cuprinzătoare utilizată în perioada Școlii ardelene, care îngloba

* D. Macrea, *op. cit.*

** Pentru problemele de gramatică se pot consulta următoarele lucrări din bibliografie: 25, 149, 227, 258, 262, 276, 301, 318, 347, 453 a, 516 a, 520, 522, 527, 537, 571, 582, 598 a, 645, 692, 699, 700, 701, 722, 750, 755, 756, 758.

observații de gramatică propriu-zisă, de formare a cuvintelor sau privind diverse aspecte ale limbii române. Toate aceste comentarii gramaticale puteau să se găsească în tratate de gramatică propriu-zisă dar și în manuale sau expuneri generale cu alt profil.

Gramatica reprezenta pentru cercetătorii din această epocă un „summum" al cunoștințelor lingvistice, în care intrau, pe lîngă noțiunile de structură gramaticală, nenumărate aspecte privitoare la organizarea limbii române ca limbă modernă. În lucrare, vor fi prezentate, de aceea, atît păreri și realizări privitoare la structura gramaticală a limbii române, cît și observații lingvistice în legătură cu alte aspecte ale limbii române.

Studiul gramaticii s-a bucurat în Transilvania de o atenție deosebită ca urmare a condițiilor speciale în care s-a dezvoltat cultura în această provincie. Situarea limbii române într-un mediu lingvistic format din limbi diferite ca origine și structură a impus un contact imediat și a determinat o acțiune de cunoaștere a limbilor străine și a lucrărilor destinate acestora.

În același timp, printr-un fel de metodă comparativă „sui-generis", vorbitorii ardeleni alăturînd construcțiile prezente în limbile străine de cele din limba lor au ajuns să sesizeze mai ales deosebirile, adică aspectele care le produceau cele mai mari dificultăți. Ajungeau, în felul acesta, în contact direct cu structura gramaticală a limbilor folosite. La aceasta, se adăugau informațiile căpătate prin școală și, mai tîrziu, prin folosirea tratatelor străine de gramatică. Existența lucrărilor consacrate, în primul rînd, gramaticii latinești și apoi celei germane și maghiare constituia o realitate care explică, într-o anumită măsură, „familiaritatea" cărturarilor ardeleni cu problemele de gramatică.

Dintre lucrările mai importante, consacrate gramaticii și apărute în diverse limbi străine, care vor fi circulat în Transilvania, pot fi enumerate cîteva mai importante.

Între gramaticile latinești, un loc de seamă a ocupat cea a lui Gregorius Molnar, apărută la 1556 și reeditată de 33 de ori pînă în 1830 cînd a apărut ultima ediție. Semnificativ este amănuntul că 16 ediții, adică aproape jumătate din totalul lor, s-au tipărit în principalele centre culturale din Transilvania: Cluj 1556, 1671, 1680, 1691, 1694, 1728, 1735, 1750,

1798; Brașov 1643, 1703; Sibiu 1664, 1682, 1731, 1754, 1786, 1798, 1830.

Dintre gramaticile grecești sînt amintite mai ales două: a lui Constantin Lascaris apărută în secolul al XV-lea și reeditată de mai multe ori pînă în secolul al XVIII-lea, fiind folosită și ca manual școlar, și a lui Antonios Catiforos, apărută la Veneția în 1734.

Se poate să fi circulat și Gramatica de la Port-Royal *(Grammaire générale et raisonnée)* care în această perioadă ajunsese la ediția a V-a (1750). Sigur este că în catalogul manuscris al seminarului din Blaj, întocmit în 1777, și în biblioteca lui Budai-Deleanu figurau manuale didactice, gramatici și dicționare în limbile greacă, latină, slavonă, franceză, germană, italiană și maghiară (613).

Se cuvine să amintim apoi că în Transilvania s-a elaborat și prima gramatică a limbii române, apărută cu 23 de ani înaintea celei realizate de gramaticienii Școlii ardelene. Este vorba de lucrarea lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, intitulată *Gramatica rumânească*, scrisă — așa cum am arătat — în 1757 și rămasă în manuscris pînă în zilele noastre *. Elaborată în Brașov, unul dintre cele mai importante centre de cultură din epoca veche, unde s-a păstrat primul document de limbă românească (scrisoarea lui Neacșu, 1521) și unde și-a desfășurat prodigioasa activitate de tipărire a primelor traduceri religioase în limba română Diaconul Coresi, această gramatică contribuie la faima Transilvaniei ca protagonistă în acțiunea de cercetare științifică a limbii române.

Încercarea lui Staicu din Tîrgoviște care a tradus, în calitatea sa de dascăl la școala slavonă, gramatica lui Meletie Smotrițki, pe la 1670, nu poate fi luată în considerare pentru Transilvania.

Pentru a aprecia cît mai exact efortul corifeilor Școlii ardelene de a realiza o gramatică științifică a limbii române, merită să amintim că în celelalte țări existau de mult și instituții care încurajau elaborarea de scrieri pentru o mai bună cunoaștere a limbilor. Astfel în Italia fusese creată, încă de la 1583, Academia della Crusca care redactase un dicționar

---

*Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, *Gramatica rumânească (1757). Prima gramatică a limbii române*. Ediție, studiu introductiv și glosar de N. A. Ursu, Editura științifică, București, 1969.

în șase volume, iar în Franța, Académie Française, la 1634, care-și propusese să întocmească o gramatică și un dicționar. Deși gramatici de tipul manualelor existau încă din evul mediu, cercetarea cu adevărat științifică a început însă, și aici, abia în secolul al XIX-lea. Astfel primul tratat de gramatică al unei limbi romanice vechi a fost realizat de-abia la începutul secolului al XIX-lea, în 1816, de François Raynouard sub titlul *Grammaire de la langue romane*. (Prin termenul *romane* se înțelegea vechea provensală.) Și pentru limbile germanice se semnalează tot la începutul secolului (1819) scrierea lui Iakob Grimm, *Deutsche Grammatik*. Iar lucrarea de bază pentru studiul limbilor romanice *Grammatik der romanischen Sprachen* a lui Friedrich Diez apare abia în anii 1836—1843 *.

Ca urmare a contactului cu gramaticile celorlalte limbi, cărturarii epocii și-au dat seama de importanța acestei lucrări în care materialul limbii se organizează într-un ansamblu de reguli privitoare la modul cum cuvintele se leagă între ele formînd propoziții, iar acestea la rîndul lor fraze. Pentru înțelegerea structurii gramaticale a limbii române, cărturarii ardeleni au avut un sprijin de seamă în gramatica limbii latine care nu se deosebea, în mod esențial, de cea a limbii române. Avantajele asemănării dintre structurile celor două limbi cuprindeau însă și pericolul alunecării către identificarea celor două structuri. Neexistînd diferențe prea mari s-a putut ajunge relativ ușor la impresia că structura gramaticală a limbii române nu diferă de loc de cea a limbii latine. De aici și pînă la preluarea nemodificată a anumitor categorii gramaticale nu mai era decît un pas ușor de făcut. În această situație specială trebuie căutată explicația năzuinței spre sublinierea exagerată a caracterului latin al gramaticii românești.

În loc de a căuta să descopere, pe baza cercetării temeinice a faptelor de limbă, regulile și raporturile stabilite de-a lungul veacurilor, cărturarii ardeleni au preluat, de obicei de-a gata, aceste reguli și legi existente în lucrările latinești. Faptul că se orientau după gramatica unei limbi lipsite de viață i-a făcut să accepte, cu oarecare ușurință, normele și preceptele existente în cărți stabilite de gramaticieni, și să ignore,

* Iorgu Iordan, *Lingvistica romanică*, București, 1962.

aproape total, gramatica limbii vii, singura care ar fi putut să le pună la îndemînă normele și regulile juste și reale.

Orientîndu-se după gramatica înregistrată în cărți, gramaticienii din Transilvania au putut ușor să cadă în greșeala de a considera drept abateri și erori fapte din limba română care nu corespundeau structurii gramaticale latinești. Și, cum ei socoteau că îndreptarea limbii este nu numai de dorit dar chiar obligatorie pentru un cărturar, au putut ajunge ușor la tentația de a corecta gramatica românească. „Corectările" lor, în sensul refacerii caracterului latin al structurii gramaticale sînt rezultatul gîndului generos de a repara unele „stricăciuni", chiar dacă în realitate ei participau, în felul acesta, la falsificarea limbii. Dată fiind asemănarea mare a structurii gramaticale a celor două limbi, ei considerau posibilă corectarea prin revenirea la forma inițială „necoruptă" și în același timp prin reînvierea unor forme dispărute, dar socotite drept uitate.

Școala ardeleană nu avea la îndemînă o prezentare istorică a structurii gramaticale românești pentru a-și da seama că trăsătura dominantă și caracteristică a sistemului morfologic românesc o dădea tendința spre simplificare. În felul acesta n-au ținut seamă că numeroase forme complicate la substantiv, adjectiv și verb fuseseră lăsate deoparte, în procesul de evoluție îndelungată a limbii.

Prin realizarea unei gramatici, Școala ardeleană depășea pentru moment, punctul de vedere al utilității și accesibilității, care călăuzise atît făurirea dicționarului cît și —în mai mică măsură — a ortografiei. Se pătrundea, în felul acesta, în domeniul lucrărilor științifice, în care aveau întîietate mai ales argumentul și demonstrația. Căci o gramatică a limbii române redactată în limba latină avea rostul să-l convingă și pe cel mai îndărătnic adversar al latinității limbii române că limba noastră este de origine latină. Este adevărat că era și un manual, în măsura în care putea servi profesorilor pentru predarea elementelor fundamentale ale gramaticii.

Desigur că și dicționarele ori lucrările de ortografie au fost, în felul lor, demonstrații vizînd latinitatea limbii române. În cazul acestora, intenția era însă mai puțin ostentativă deoarece erau adresate, în special, românilor.

Încercări de a apropia gramatica limbii române de cea a limbii latine pot fi semnalate în istoricul acestei discipline încă de la prima gramatică românească a lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul. Cercetări recente * au demonstrat că principalul model al acestuia a fost gramatica latină a lui Gregorius Molnar, intitulată *Elementa gramaticae latinae*, apărută la Cluj în 1556 și reeditată de foarte multe ori. Dacă un cărturar ca Eustatievici, care își făcuse studiile la Kiev, și-a dat seama că o gramatică românească trebuie să fie alcătuită mai ales după modelul unei gramatici latine cu atît mai legitimă apare orientarea adoptată de cărturarii ardeleni.

Pentru întocmirea unei gramatici a limbii române era nevoie de o concepție asupra rolului gramaticii în dezvoltarea limbii, de cunoștințe temeinice privitoare la structura gramaticală, de existența unei terminologii gramaticale corespunzătoare și, evident, de rezolvarea numeroaselor chestiuni de amănunt pe care le implica elaborarea unei opere de o atare importanță. Nici una dintre aceste condiții, pe care azi le considerăm obligatorii și indispensabile, nu le îndeplinea știința limbii în momentul în care începe activitatea corifeilor Școlii ardelene. Este ușor de înțeles că prezența unor lucrări străine similare, utilizate de cărturarii ardeleni în munca lor științifică, a evidențiat rostul, importanța și necesitatea unei gramatici în limba română. Dar în timp ce gramaticile altor limbi decît latina stîrneau mai mult o curiozitate teoretică, gramaticile latine determinau stabilirea unor apropieri și asemănări atît de evidente cu gramatica limbii române, încît în mod inevitabil se năștea gîndul că o lucrare similară putea fi realizată, relativ ușor. Oricît de mari erau asemănările constatate, nimeni nu-și putea închipui că o gramatică a limbii române s-ar fi putut realiza printr-o simplă copiere a celei latine. Interesul promotorilor Școlii ardelene pentru gramatică, manifestat mai ales în prefețele celor mai diverse lucrări, s-a concretizat în elaborarea unor tratate sau manuale de gramatică, unde își expuneau ideile teoretice asupra acestui important capitol al limbii române și încercau să prezinte legile și normele practice după care să se orienteze cel care folosea limba română în scris.

---

* N. A. Ursu, *op. cit.*

Protagoniștii Școlii ardelene, chiar cînd nu erau autori de gramatici, erau de acord în a recunoaște importanța pe care o are cunoașterea structurii gramaticale a limbii române pentru toți vorbitorii acesteia.

Radu Tempea consideră gramatica drept una dintre științele cele mai importante deoarece „măiestria grammaticească este începerea și povățuirea, spre toate celelalte măiestrii și științe înalte". Gramatica este „cheia care dintru întunerecul necunoștinții ne deschide ușa prin care venim la lumina înțelepciunii". Lipsa unei gramatici românești este cauza decăderii și coruperii limbii române. [„Căci lipsindu-ne această mai întîi trebuincioasă măiestrie, ce au putut alta a naște fără decît dezrădăcinarea mai întîi a limbii noastre românești (care au fost cea veche rîmlenească), după aceea lipsa cărților de măiestriile și științele cele înalte, apoi înbeznirea minții, înecarea de tot în prostie și neștiință; și iată acum sîntem ce ne vedem cu ochii, și ne simțim pre noi înșine!"]

Paul Iorgovici mărturisește zelul său patriotic pus în slujba elaborării unei gramatici, care are sarcina de a îndrepta limba: „ce se atinge de mine, eu ca un fiu a Nații aceștia, din ardoarea cătră neamu meu am pus osteneala a îndrepta limba mea dopă cum ia cuprinde în sine regule și proprietăți". Mergînd pe linia concepției adoptate de înaintașii săi și, poate, influențat chiar de aceștia, C. Diaconovici-Loga manifestă o prețuire deosebită față de gramatică. În prefața gramaticii tipărite la Buda, în 1822, consideră această carte „învățătură limbei și cheia altor învățături" și „spre înfrumusețarea limbei". Ideile formulate aici le reia cu prilejul unei încercări de reeditare a gramaticii, în 1838, cînd repetă imaginea atît de folosită în epocă socotind-o „cheia tuturor învățăturilor".

Pentru Budai-Deleanu gramatica formează împreună cu dicționarul fundamentul culturii românești, după cum afirmă în prefața lexiconului său: „pus-am temeiul culturii: alcătuind acest lexicon și o noao gramatecă, care va ieși deosăbit în tipari".

În perioada Școlii ardelene, au apărut tot felul de lucrări în care sînt discutate probleme de gramatică; gramatici cu caracter științific și cu proporții de tratat, manuale care au

BIBLIOTECA ... „GHEORGHE LAZĂR"

servit în şcoală, îndreptare, disertaţii etc. Pe toate acestea, ca şi în cazul celorlalte lucrări, le-am grupat la un loc aşezîndu-le în ordine cronologică:

1780 *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae composita ab Samuele Klein de Szad. Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Şincai.* Vindobonae, 1780.

1783 Gheorghe Şincai, *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul şi procopseala şcoalelor celor normaleşti a neamului românesc. ABC oder Namenbuchlein zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen.* Blasendorf, 1783.

1783 *Prima principia latinae gramatices quae ad usum scholarum valachico-nationalium.* Propter majorem incipientium puerorum facilitatem, adjecta valachica lingua, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit GEORGIUS GABRIEL ŞINKAI de eadem AA. LL. Philosophiae & SS. Theologiae Doctor, ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director & Catecheta. Balasfalvae, 1783.

1785 I. Budai-Deleanu, *Îndreptătoriu al învăţăturilor întru a formari şi pe tinerii şcolari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli.* [Rămasă în manuscris].

1788 Ioan Molnar-Piuariu, *Deutsch-walachische Sprachlehre,* Viena, 1788. [Lucrarea a mai avut încă două ediţii, 1810 şi 1823, amîndouă apărute la Sibiu].

1797 Radu Ţempea, *Gramatică românească,* Sibii, 1797.

1799 Paul Iorgovici, *Observaţii de limba românească.* Buda 1799 [Lucrarea a fost reeditată de I. Heliade Rădulescu în „Curier de ambe sexe", periodul II, 1838—1840, nr. 6, p. 82—118].

1805 *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae.* Emendata facilitata et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de eadem AA.LL. Philosophiae & SS. Theologiae Doctorem, Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transilvaniae Principatu primum atque emeritum Directorem, nunc penes Regiam Universitatem Pestanae Typographiam Typi Correctorem Budae. Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1805.

1810 Anton de Marki, *Auszug aus der für Normal- und Hauptschule vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre in deutscher und wallachischer Sprache, enthaltend das Wichtigste der deutschen und wallachischen Sprache dann die Uebereinstimmung oder Abweichung der letztern von der erstern.* Zum Gebrauche derjenigen welche die deutsche oder wallachische Sprache zu erlernen Lust haben, nach den in der besagten deutschen Sprachlehre vorkommenden Paragraphen kurz und sasslich verfasst. Tschernowitz, 1810.

1812 Petru Maior, *Dissertație pentru începutul limbei românești* și *Dissertație pentru literatura cea veche a românilor*, Buda, 1812.
[Ambele lucrări au fost publicate în volum o dată cu *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* întocmită de... Buda, 1812].

1812 I. Budai-Deleanu, *Fundamenta grammaticis linguae romaenicae seu ita dictae valachicae usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata*. Lwow, 1812.

1813 D. Țichindeal, *Arătare despre starea acestor noao scolasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești*. Buda, 1813.

1815 Mihai Boiagi, *Gramatică macedono-vlahă*. Viena, 1815.

1816 I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii românești* (mss.) [Lucrarea nu este datată, dar cercetătorii (275) au stabilit că este posterioară celei tipărite (1812) și anume după anul 1815].
Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești (mss.) [Deși nedatată, lucrarea a fost scrisă în urma lucrării *Temeiurile*... așa cum rezultă din text].

1819 Petru Maior, *Dialog pentru începutul limbii române între un nepot și unchi*. Buda, 1819.

1822 C. Diaconovici-Loga, *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor*. Buda, 1822.

1826 Alexi I., *Grammatica daco-romana sive Valachica*. Viena, 1826

Întocmirea unei gramatici impunea rezolvarea unui număr important de aspecte privind organizarea materialului. Considerînd gramatica drept o disciplină cuprinzătoare, cărturarii ardeleni au grupat în ea variate și multiple chestiuni teoretice sau practice referitoare la morfologie, sintaxă, ortografie, prosodie, ca părți mari, fiindcă — în rest — aici pot fi întîlnite tot felul de observații privitoare la limba română.

Pentru ca scrierile realizate să fie cu adevărat științifice și utile celor cărora le fuseseră destinate, era necesar să se găsească răspuns la nenumăratele întrebări puse de morfologia și sintaxa românească, atît de puțin cercetate pînă atunci. Analiza sau prezentarea în amănunt a acestora pot forma obiect de cercetare pentru un studiu de strictă specialitate care și-ar propune aceasta ca scop. Aici, spațiul acordat impune o limitare a expunerii la cîteva semnalări necesare ilustrării efortului pe care corifeii Școlii ardelene l-au depus pentru găsirea celor mai potrivite soluții.

Din morfologie, **substantivul,** prima și cea mai frecventă parte de vorbire, comportă diverse observații.

Declinările, descrise în *Elementa* (1780 și 1805) unde criteriul folosit este genul, sînt două, masculină și feminină și cinci la Budai-Deleanu, care le identifică în raport cu desinențele. Confruntînd declinarea din limba română cu cea din slavă și italiană, Petru Maior dovedește apropierea de italiană și, implicit, de latină. Se realizează, în felul acesta, o adevărată demonstrație a latinității limbii române printr-un fel de metodă comparativă în care limba slavă era opusă unei limbi romanice.

În privința **cazurilor**, tendința cunoscută de a apropia gramatica limbii române de cea a limbii latine se manifestă din plin. Pentru a se proba identitatea dintre cele două structuri gramaticale, se adaugă, în mod artificial, și *ablativul* (*Elementa* 1780 și 1805; Iorgovici; Budai-Deleanu). Budai-Deleanu împarte cazurile în două grupe: *drepte* (nominativul și vocativul) și *strîmbe* (celelalte).

Categoria **genului** are o situație deosebită în gramaticile Școlii ardelene. Dacă ținem seama de tendința generală de identificare a structurii gramaticale a limbii române cu cea a limbii latine, ar fi fost firesc ca în toate lucrările, fără rezerve, să se considere că genurile substantivului sînt trei: masculin, feminin și neutru. Cu toate acestea, cele mai multe înregistrează numai două. Neacceptarea automată a celor trei genuri dovedește că apropierea de structura gramaticală a limbii latine nu s-a efectuat, întotdeauna, prin ignorarea situației reale a limbii. În *Elementa* (1780 și 1805), se prezintă numai două genuri: masculinul și femininul. Se întrevăd totuși printre rînduri manifestări ale unui început de acceptare a genului neutru, deoarece se discută sensul neutral al pronumelor [*Elementa* (1780 și 1805)]. În *Lexiconul de la Buda*, substantivele au, de asemenea, numai două genuri. Budai-Deleanu consideră că sînt neutre substantivele care la singular au formă masculină, iar la plural, feminină. După părerea lui Diaconovici-Loga asemenea substantive nu sînt nici „bărbătești nici femeiești, ci oarecum un gen de mijloc".

Articolul a provocat discuții interesante deoarece el nu figurează ca atare în gramaticile latine. Prezența lui în lucrările Școlii ardelene demonstrează încă o dată că aceasta nu copiază întotdeauna structura limbii latine, ci în unele situa-

ții o folosește cu discernămînt. Semnificația acestui amănunt poate fi și mai bine evidențiată dacă se amintește că articolul nu figurează ca parte de vorbire distinctă în gramatica lui Eustatievici, ci este tratat împreună cu pronumele „pentru că nu are atîta putere ca în limba elinească".

În *Elementa* se constată că numai articolul devenit parte de vorbire se declină. În schimb, se confundă articolul nehotărît cu pronumele și cel adjectival cu pronumele demonstrativ.

Poate că cel mai ilustrativ exemplu de confuzie generat de analiza articolului îl furnizează gramatica lui Iorgovici unde se susține că *o* de la inițiala cuvîntului *oreceva* este articol. Și asta se face numai pentru a demonstra teza forțată și încîlcită după care articolul proclitic nehotărît feminin *o* este identic cu articolul feminin enclitic hotărît, pe care-l notează tot prin *o* („după regulile gramaticii noastre litera *o* e articul a genului feminin și în cazul nominativ articolul definit se pune la sfîrșitul cuvîntului, precum *o zi* în nomin *zio, o ste, steo*").

În legătură cu originea articolului, Petru Maior demonstrează latinitatea lui prin comparația cu celelalte limbi romanice. În privința poziției, el sesizează diferența dintre poziția enclitică a articolului românesc față de poziția proclitică în limbile romanice.

Adjectivul este grupat adeseori cu substantivul în categoria *nume* din cauză că ambele părți de vorbire numesc, adică dau un nume, unul obiectelor, celălalt însușirilor. În gramaticile lui Budai-Deleanu se dau trei „graduri" de comparație: *pozitiv, comparativ* și *superlativ*. Ca particule folosite la formarea superlativului se enumeră: *prea, foarte, cel mai, și mai*.

Pronumele este tratat cu o atenție deosebită în gramaticile epocii. Explicația trebuie căutată în asemănarea evidentă cu partea de vorbire din limba latină, ceea ce făcea posibilă o apropiere între cele două elemente. Desigur nu apar încă toate felurile de pronume. Există, în schimb, altele care nu s-au păstrat cum sînt pronumele *„absolute"* (în care sînt grupate *care, cine, ce,* cînd nu sînt nici relative, nici interogative) sau *„osăbite"* (în care sînt incluse: *altru, alt, alaltru, celălalt*). În tratarea pronumelui apar unele confuzii cu omonimul acestuia, articolul: pronumele nehotărît este con-

fundat cu articolul nehotărît, iar pronumele demonstrativ cu articolul adjectival.

Numeralul este amintit, în general, în toate gramaticile respective. Cu atît mai curioasă apare lipsa lui din părțile de vorbire tratate în gramaticile lui I. Budai-Deleanu.

Verbul este o parte de vorbire deosebit de frecventă în limbă, cu multe categorii preluate din latină, dar și cu aspecte noi apărute ca urmare a evoluției, petrecute de-a lungul veacurilor. Din cauza deprinderii de a folosi ca model gramatica latină, se ajunge la o imitare exagerată a organizării verbului în gramatica limbii române.

În *Elementa*, formei pronominale folosite în conjugare i se atribuie două valori: una pasivă (verbul activ devine pasiv dacă este însoțit de acuzativul pronumelui personal *me văd*), cealaltă neutră *(me tem)*.

La moduri, apare unul în plus: *partițipiumul* (Tempea) sau *partițipia* (Budai-Deleanu). În *Elementa*, sub influența gramaticii latine se dau mai multe forme la gerunziu și participiu prezent, iar participiul trecut este socotit supin.

Categoria timpului prezintă numeroase forme luate ca atare din limba latină și nejustificate de situația din gramatica românească. Astfel infinitivul are trei timpuri: prezent, trecut (sau absolut) și viitor; participiul, prezent și trecut, iar viitorul apare la imperativ, participiu și infinitiv.

Și tratarea verbului în gramaticile Școlii ardelene ne dă ocazia să constatăm că, deși cărturarii ardeleni sînt puternic atrași de asemănările cu structura gramaticală din latină, nu ezită totuși să semnaleze interesante elemente de morfologie populară românească. Din această categorie fac parte formele de indicativ prezent *(sent, sentem, senteți, sent)* în care litera *e* nota sunetul *î*, în opoziție cu formele savante, latinizante *(sunt, suntem, sunteți, sunt)*; formele populare de viitor de tipul *oi fi*; forma perifrastică pentru mai-mult-ca-perfect *(eu am fost lăudat)*; formă unică pentru persoana a III-a singular și plural. În acest sens, se poate semnala și diferența dintre cele două ediții din *Elementa*: la 1780 se folosește *e* iar la 1805, *î*.

Părțile de vorbire neflexibile: *adverbul, prepoziția, conjuncția* figurează în gramaticile Școlii ardelene fără prea mari schimbări față de situația lor actuală.

Cercetînd felul cum se prezintă morfologia în gramaticile Școlii ardelene, se observă cu ușurință tendința acestora de a demonstra că toate părțile de vorbire prezente în morfologia latinească s-au păstrat și în limba română.

Deși numărul părților de vorbire diferă în unele gramatici, el este — în general — același cu cel din morfologia actuală. De fapt chiar în gramaticile care nu au zece părți de vorbire, nepotrivirea numerică se datorește în mare parte terminologiei folosite. Astfel în gramaticile lui Radu Tempea și Budai-Deleanu există o parte de vorbire *nume* în care se includ, de obicei, substantivul și adjectivul. Lucrările din perioada Școlii ardelene acordă mai multă atenție morfologiei, unde asemănările cu limba latină erau mai evidente. În *Elementa*, de exemplu, sintaxei i se acordă 15 pagini din totalul de 75. Deși sintaxa se pretează mai puțin la apropieri de limba latină, atît de obișnuite în gramaticile epocii, se manifestă și aici tendința de a sugera că sintaxa românească este aceeași cu cea latinească. Cărturarii ardeleni nu puteau să știe că, deși sistemul sintactic al limbii române este același, în liniile lui esențiale, cu cel al limbii latine, asupra sintaxei s-au exercitat mai ușor influențele străine.

Trecînd peste unele exagerări, erori și inconsecvențe, lucrările de gramatică ale reprezentanților Școlii ardelene au meritul de a fi contribuit la o mai bună cunoaștere a structurii gramaticale a limbii române. Datorită apropierii de gramatica latină au rezultat unele confuzii sau chiar falsificări ale realității lingvistice prin introducerea unor forme latinești fără corespondent direct în limba română. Trecerea timpului, progresele importante realizate de lingvistica românească și intervențiile specialiștilor de mai tîrziu au clarificat confuziile și au restabilit integritatea adevărurilor științifice. Oricît de multe au fost erorile strecurate în cercetările gramaticale din cauza tendinței de a demonstra, și cu ajutorul gramaticii, latinitatea limbii române, efortul cărturarilor din Transilvania de a realiza gramatici românești a avut darul de a contribui la organizarea și sistematizarea materialului cuprins în aceste lucrări. Prin alăturarea celor două structuri gramaticale s-a demonstrat transmiterea fidelă a sistemului gramatical latin în limba română. Deformările, greșelile și confuziile au fost risipite pe măsură ce lingvistica românească a progresat.

În general, se poate accepta ideea că gramaticile realizate în perioada Școlii ardelene trebuie socotite ca realizări vrednice de atenție, chiar pentru epoca noastră în care cercetarea structurii gramaticale a limbii noastre a făcut progrese deosebite.

Terminologia gramaticală alături de celelalte terminologii* arată efortul depus de cărturarii ardeleni pentru alcătuirea termenilor științifici românești de care aveau nevoie științele ce se dezvoltau în Transilvania, aproape în același timp cu cele din Muntenia și Moldova.

Școala ardeleană prin reprezentanții săi a contribuit la formarea și consolidarea terminologiei științifice din cele mai diverse discipline ca: agronomia, filozofia, geografia, științele fizico-chimice, științele naturale. (754). Se poate aminti, bunăoară, aportul lui Micu la inițierea terminologiei filozofice. Alături de toate acestea un loc important ocupă terminologia gramaticală, la definitivarea și finisarea căreia au contribuit toți creatorii de gramatici. Cît de mult datorește terminologia gramaticală de astăzi Școlii ardelene se poate vedea prin comparație cu toate nomenclaturile confuze, complicate și stîngace din gramaticile anterioare ale lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul, Macarie și Staicu din Tîrgoviște. Chiar în 1797, cînd Radu Tempea tipărește o gramatică românească, el avea să mai lupte cu toate dificultățile nomenclaturii gramaticale, deoarece *Elementa*, scrisă în latinește, nu-l ajuta prea mult. El va adopta, de aceea termeni greoi, realizați prin calchiere, dar va îndrăzni să facă un pas important către terminologia de tip latin adăugînd în paranteză numirile latine: *verbul lucrătoriu (verbum activum* sau *transitivum), verbul neutru (verbum neutrum), verbul deponent (verbum deponens).*

Un pas mai departe către realizarea unei terminologii gramaticale mai potrivite îl face C. Diaconovici-Loga care, alături de termenul obținut prin calc, adaugă și neologismul de origine latină: *verbe pătimitoare sau pasive, depunătoare sau deponente, întorcătoare sau reciproce, nefățești sau impersonale.*

---

* Informații privitoare la *terminologii* pot fi găsite în următoarele lucrări din bibliografie: 265 a, 275, 350, 386, 546 a, 651, 659, 729, 753, 754.

Toate aceste dibuiri sugerează greutățile pe care le-au înfruntat primii creatori ai terminologiei gramaticale românești. Meritul cărturarilor ardeleni, în această privință constă în faptul că au intuit calea de formare a termenilor gramaticali din limba română. Terminologia gramaticii românești care este latină prin structură și organizare nu putea fi obținută decît prin preluarea termenilor latinești și adaptarea acestora la specificul gramaticii românești. S-au ivit și aici exagerări, după cum era oarecum firesc, dar timpul le-a cernut și le-a îndepărtat.

Dintre termenii, uneori stîngaci, alteori curioși folosiți în lucrările de gramatică din perioada Școlii ardelene dăm cîteva exemple, în ordine alfabetică. Cuvîntul prin care indicăm sensul termenului gramatical l-am pus între ghilimele, numai cînd este nevoie; cînd termenul este un determinant, am pus imediat după el, în paranteză, determinatul. Pentru a completa imaginea și pentru a oferi ocazia unor comparații, am intercalat și termenii folosiți de D. Eustatievici Brașoveanul, pe care i-am marcat printr-o steluță. În schimb, nu am trecut termeni din *Elementa*, scrisă în latinește.

absolut (pronume), Budai; *activ* (verb) Budai; **adăogător* (nume) „adjectiv"; *adăugătorul* „adjectiv", Șincai; *alăturător* „comparativ", Tempea; *alcătuirea cuvintelor* „sintaxa", Loga, Tempea; *anomale* (verbe) „neregulate", Budai; *aplecare* „declinare, conjugare", Tempea; al *arătării* (mod) „indicativ", Tempea; ale *arătării* (interjecții), Budai; **arătătoare* (închipuire) „indicativ"; *arătătoare* (nume) „pronume demonstrative", Tempea; *articulul*, Tempea; **asemănare* „comparație".

**bărbătesc* „masculin"; ale *bucuriei* (interjecții), Budai; *categorii* „diateze", Budai; **cădere* „caz", Tempea, Șincai; **chip* „mod", Tempea; *comparativ*, Budai; *compuse* (adverbe, prepoziții), Budai; *coniuncția*, Tempea; *conjugații*, Budai; *conjunctivul*, Budai; *construcciuni*, Iorgovici; *covîrșitor*„superlativ, Tempea; *crescămîntul numelui* „augmentativ", Loga; **cuvînt* „frază, vorbă".

**dătătoare* (cădere) „dativ"; *defective*, Budai; *demonstrativ* (pronume), Budai; *despărțite* (prepoziții), Budai; **despărțitoare* (înainte punere) „prepoziție separabilă"; **despărțitoare* (împreunare) „conjuncție disjunctivă"; **despărțitor* (nume

numărător) „numeral distributiv"; ale *despreunării* (conjuncții) „adversative", Budai; *enjuctii* „conjuncții", Loga; **față* „persoană", Tempea, Budai; **fără de fețe* (grai) „verb impersonal"; *fățești* (nume) „pronume personale", Tempea; **femeiesc* „feminin"; *gerundul*, Budai; **grai* „verb", Tempea; *imperativul*, Budai; *impersonal*, Budai; *indicativul*, Budai; *infinitivul*, Budai; *interiecția*, Tempea; *interjețe*, Loga; ale *îmbărbătării* (interjecții), Budai; **împărtășire* „participiu"; **împiedecare* „virgulă"; ale *împotrivirii* (conjuncții), Budai **împotrivitoare* (împreunare) „conjuncție adversativă"; **împreunare* „conjuncție"; *împreunate* (adverbe) „compuse", Budai; ale *împreunării* (conjuncții) „copulative", Budai; al *împreunării* (mod) „conjunctiv", Tempea; **împreunătoare* (împreunare) — „conjuncție copulativă"; **înainte puitoare* (încheietură) „articol antepus"; **înainte punere* „prepoziție"; **încheietură* „articol"; *închietură* „propoziție", Loga; a *îndoielii* (adverbe), Budai; **înființitor* (nume) „substantiv"; **înjugare* „conjugare"; **înmulțitor* „plural", Șincai; **întrebător* (nume), Tempea; *întrebător* (pronume), Budai.

**jumătate de soroacă* „virgulă"; ale *jurării* (interjecții), Budai.

a locului (adverbe), Budai; **lucrător* (grai) „activ", Tempea, Loga; **luntoare* (cădere) „caz ablativ"; **micșoritor* (nume) „diminutiv"; *moduri*, Budai; *multoratec* „plural", Tempea; *mutarnic* (nume) „adjectiv", Tempea; **născătoare* (cădere) „cazul genitiv"; *nedeplin trecut* „imperfect", Budai; *nedespărțite* (prepoziții), Budai; **nedespărțitoare* (înainte punere) „prepoziție inseparabilă"; al *nehotărîrii* (mod) „infinitiv", Tempea; *nehotărîte* (prenume), Budai; **nehotărîtoare* (închipuire) „infinitiv"; **neîngăduitor* „negativ"; *neînsușite* (nume) „pronume nehotărîte". Tempea; *neregulare* (verbe), Budai; *neutru* (verb) „reflexiv", Tempea, Loga, Budai; *nomine* „nume", Iorgovici; *nuitoare* (adverbe) „negative", Budai; **numărător* (nume) „numeral"; *nume*, Tempea; *numere*, Budai; **numitoare* (cădere) „nominativ"; *optativ*, Budai; *orthoepia*, Loga; *osăbit* (pronume), Budai; **osebit* (nume) „propriu"; *partițipia*, Budai; *partițipiumul*, Tempea; *pasiv* (Budai); **părticea* „particulă"; *părticele* „conjuncții", Loga; *pătimitoare* (însemnare) „semnificație pasivă"; **pătimitor* (grai) „verb pasiv"; *pătimitoriu* „pasiv", Tempea, Loga; *pentru nume* „pronume", Șincai; *period*, Loga; *perso-*

nal (pronume), Budai; **pe urmă puitoare* (încheietură) „articol postpus"; **plecare* „declinare", Șincai; *poftirei* (chipul), „optativ-condițional", Tempea; al *poruncirii* (mod), Tempea; **poruncitoare* (închipuire) „imperativ"; *posesiv* (pronume), Budai; *pozitiv*, Budai; *purcegătoare* sau *izvorețe* (adverbe) „derivate", Budai; **purcezător* „derivat"; *preste trecut compus* „mai-mult-ca-perfectul perifrastic", Budai; *preste trecut simplu* „mai-mult-ca-perfectul", Budai; *prezent*, Budai; *primitive* (adverbe), Budai; *pronume*, Tempea.

reciproce sau *pre sine lucrărețe* (pronume), Budai; *relativ* (pronume), Budai; **săvîrșitor* (grai) „verb absolut"; *scăzământul numelui* „diminutiv", Loga; **sfîrșitură* „terminație"; *simple* (adverbe, prepoziții), Budai; *singuratec* „singular", Tempea, Șincai; *starnic* (nume) „substantiv", Tempea; **spre grăire* „adverb"; *statornicul* „substantiv", Șincai; **stăpînitor* (nume) „posesiv", Tempea; *substantiva*, Budai; *superlativ*, Budai; *supin*, Budai; *syntaxa* sau *alcătuirea cuvintelor*, Loga; *tăgăduitor* „negativ", Budai; *temeielnic* „pozitiv", Tempea; *terminuri*, Tempea; *timpuri*, Tempea, Loga, Budai; ale *tocmelii* (conjuncții), Budai; *transitiv*, Budai; **trecător* (grai) „verb tranzitiv"; *trecut* sau *absolut*, Budai; (deplin) *trecut compus*, Budai; (deplin) *trecut simplu*, Budai; *trecută săvîrșită* (vreme) „timpul perfect"; **trecută demult săvîrșită* „mai-mult-ca-perfect"; **trecută nesăvîrșită* „imperfect".

țesătura... cea din lontru „structura", Maior.

**unitor* (număr) „singular".

verb, Tempea, Budai, Loga; *vorba* „verb", Șincai; *vremi* „timpuri", Tempea.

**zicere* „cuvînt".

Din compararea termenilor folosiți de reprezentanții Școlii ardelene cu cei din gramatica lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul se constată unele asemănări frapante care ar putea duce la concluzia că au existat copieri și preluări, de la o lucrare la alta. Dacă la termenii dați s-ar fi adăugat și cei folosiți în gramaticile lui Macarie, Staicu din Tîrgoviște și Ienăchiță Văcărescu, problema s-ar fi complicat și mai mult, deoarece asemănările și identitățile s-ar fi înmulțit. În realitate, cercetătorii* au arătat că apropierile se explică

* N. A. Ursu, *op. cit.*

prin faptul că toți au recurs la calcuri lingvistice „după aceiași termeni de origine greacă sau latină. Datorită caracterului internațional al terminologiei gramaticale, termenii românești calchiați trebuiau, în mod firesc, să fie aceiași sau aproximativ aceiași la toți cărturarii epocii respective, fie că erau traduși după termenii grecești sau latinești, fie că copiau termenii corespunzători slavoni, la rîndul lor calchiați tot după cei grecești sau latinești".

Dintre cărturarii Școlii ardelene, I. Budai-Deleanu folosește o terminologie gramaticală mai apropiată de cea care se va instaura definitiv în limba română.

Este adevărat că terminologia gramaticală folosită în perioada Școlii ardelene este plină de stîngăcii, dar trebuie să se țină seama că adoptarea și adaptarea termenilor au ridicat întotdeauna dificultăți deosebite, care n-au putut fi învinse decît după îndelungate eforturi. Spre ilustrare pot fi amintite cuvintele lui N. Drăganu: „Termenii cei mai importanți ai sintaxei dați de Aristotel au fost traduși mai întîi de Böetius cu *subjectum* și *predicatum*. Au trebuit mai mult de o mie de ani pînă au prins rădăcini sigure termenii de « subiect » și « predicat »".

Încercarea Școlii ardelene de a pune bazele terminologiei gramaticale românești prin apropierea acesteia de terminologia latină constituie încă unul din motivele care ne îndreptățesc să privim cu admirație la activitatea desfășurată cu atîta pasiune și dăruire de înaintașii noștri.

Din activitatea desfășurată de Școala ardeleană în domeniul gramaticii rezultă că reprezentanții săi sînt interesați și de aspectul teoretic, dar mai ales de cel practic. Scopul activității lor rămîne realizarea unei gramatici prin care să se ușureze comunicarea între vorbitorii aceleiași limbi și obținerea unei exprimări corecte, orale și scrise.

Paul Iorgovici consideră că gramatica constituie un ajutor de preț pentru tinerii din școli deoarece contribuie la îmbunătățirea exprimării și la dobîndirea unei înțelegeri mai bune („prin regulele limbii, ce o știe din sugere, se dezvăluie într-înșii putința de a grăi și se întinde la ajungerea înțelegerii a oamenilor celor aleși la minte, prin care și mintea lor se frumusețaze").

Conștiința de luminători ai poporului îi determină să acorde o grijă deosebită aspectului practic al gramaticii,

iar activitatea de profesori a celor mai mulți, împreună cu folosirea gramaticilor drept manuale de predare în școală, îi obligă să se ocupe și de aspectele privitoare la predarea gramaticii. În felul acesta se ajunge la redactarea primelor indicații de metodică. Astfel, în *Gramatica românească* din 1799 a lui Radu Tempea, se dau îndrumări de metodă. Realizată după „systema normalicească", lucrarea cuprinde tabele centralizatoare „din care mai multă deslușire și înlesnire la alte învățături le va veni". Pentru ca lucrarea să-i ajute pe cei care ar dori să învețe gramatica latinească a adăugat și „terminurile latinești, ca cînd ar începe orice român a învăța limba latinească mai bine și mai cu lesnire să poată pricepe și învăța".

În gramatica lui C. Diaconovici-Loga, apărută la Buda, în 1822, și folosită în predare, timp de zece ani, la școlile din Arad, se fac observații de metodică a gramaticii în legătură cu împărțirea cunoștințelor pe clase, folosirea exemplelor și a tablei de scris, predarea paralelă a morfologiei și a sintaxei părților de vorbire.

Lucrările de gramatică și indicațiile practice date în ele, în legătură cu organizarea și predarea noii discipline, au pregătit înfăptuirea primelor studii de metodică destinate predării în școli a limbii române.

Remarcabil este și efortul cărturarilor de a desprinde regulile gramaticale din limba vie, trăsătură obligatorie pentru gramaticile de mai tîrziu. Exprimarea acestui punct de vedere se află expus cu claritate în gramatica lui Paul Iorgovici: „Regulele care eu am observat, și după care am păsit în ecsemplurile acestea sunt luate din însa limba noastră; așadar de vom urma după ele, aflu că vom păși după proprietatea limbii noastre".

Cu privire la circulația pe teritoriul Transilvaniei a lucrărilor de gramatică și a ideilor cuprinse în ele, se poate nota că deși nu se formase deprinderea obligatorie de a fi citate scrierile folosite, aproape toți cărturarii ardeleni menționează celelalte gramatici apărute. Se manifestă și în cazul acesta, cunoscuta solidaritate a cărturarilor din Transilvania, care nu reproșează lucrărilor precedente lipsuri în informație sau erori în tratarea problemelor de gramatică.

Circulația gramaticilor nu se limitează la teritoriul Transilvaniei, ci se extinde și asupra Principatelor. În Muntenia,

Ion Heliade Rădulescu a folosit lucrările elaborate în Transilvania pe care le și amintește. În Moldova începînd din 1804 se inițiază, la seminarul de la Socola, din Iași, un curs de gramatică a limbii române predat de Ion Alboteanu care preia material din lucrările de gramatică elaborate de corifeii Școlii ardelene.

Deoarece nu există cercetări de amănunt, în legătură cu ecoul în străinătate al gramaticilor elaborate de Școala ardeleană, se fac aprecieri contradictorii. Unii cercetători afirmă că *Elementa* a fost cunoscută de Fr. Diez, întemeietorul lingvisticii romanice, care ar fi folosit-o în gramatica sa, iar alții susțin că Diez n-a cunoscut gramatica lui Micu.

În concluzie, se poate afirma că activitatea desfășurată de Școala ardeleană pe linia unei studieri temeinice a structurii gramaticale poate fi considerată ca o etapă importantă a studiului științific al limbii române. Dacă se adaugă la preocupările teoretice și activitatea practică, concretizată în tratate și manuale, se poate afirma că Școala ardeleană pune bazele studierii științifice a gramaticii românești.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI FONETICA. Prin fonetică se înțelege în mod obișnuit, acea ramură a lingvisticii care studiază sunetele unei limbi. Apariția ei ca disciplină științifică propriu-zisă s-a petrecut în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. În țara noastră studiile consacrate foneticii apar și mai tîrziu.

Ținînd seama de organizarea tîrzie a foneticii, datele prezentate sub acest titlu ar putea părea inadecvate, dacă n-am face precizarea că aici ne referim la diversele observații asupra sunetelor vorbite, care apar în lucrările despre gramatică sau ortografie. Deși sunetele unei limbi nu constituie obiect de cercetare pentru gramatică, cercetătorii structurii gramaticale le luau în considerare deoarece ele constituie elementul material al cuvintelor, iar schimbările de formă ale acestora sînt, în ultimă instanță, rezultatul modificărilor de sunete. O legătură mai strînsă decît în cazul gramaticii poate fi constatată între sunete și ortografie care nu este altceva decît redarea în scris a sunetelor.

Cărturarii ardeleni preocupați să realizeze gramatici ale limbii române și să introducă alfabetul latin în scrierea limbii noastre au luat cunoștință de existența sunetelor și le-au folosit în scrierile lor. Toate lucrările de gramatică

din epocă încep de fapt cu un capitol de „fonetică" unde se discută sistemul de scriere a sunetelor. Pe lîngă gramatici pot fi amintite lucrările de ortografie unde se discuta sistemul de scriere a sunetelor. Lucrări consacrate, în mod special, sunetelor nu au fost concepute în perioada Şcolii ardelene pentru motivul că întreaga atenţie le era captată de ortografie prin care se putea argumenta mai bine latinitatea limbii noastre. Nici chiar lucrările în care apare termenul *orthoepie* nu se ocupă decît tot de probleme de ortografie. Acesta este cazul scrierilor lui Paul Iorgovici şi a lui Nicolae Maniu Montan, intitulată *Orthoepia latina, latino-valachica, hungarica, germanica et serbo-valachica*, apărută la Sibiu, în 1826.

Toţi cărturarii Şcolii ardelene confundă sunetul cu litera. De altfel, confuzia poate fi întîlnită şi în studiile lingviştilor străini de pînă la Fr. Diez. Fără să înţeleagă diferenţa dintre imaginea scrisă a sunetului şi sunetul propriu-zis, ei folosesc termenii *literă* sau *slovă* referindu-se la sunet. Uneori alături de *literă* apare *son* dar sînt întrebuinţaţi ca şi cînd ar fi sinonimi. Astfel Micu, în *Acathist* (1801) foloseşte la un loc termenii: *son, glas* pentru „sunet" şi *literă*, fără să facă vreo distincţie între ei:

„Aceste litere, cînd aşa se încheie, cît din doao se face un son sau un glas, ca cum nu doao ci numai o literă ar fi se zic diftongi".

Deşi Budai-Deleanu foloseşte de regulă termenul *litere*, recurge uneori şi la *glas* şi la *sun* pe care-i consideră echivalenţii latinului *vox*.

Confuzia amintită devine şi mai flagrantă şi, în consecinţă, mai surprinzătoare pentru autorii de ortoepii sau care se referă măcar la această disciplină care priveşte *pronunţarea* corectă. Ilustrativ este cazul lui Diaconovici-Loga care o defineşte ca şi cum ar privi literele: „(Grăirea dreaptă) carea ne învaţă a cunoaşte literile, drept a le respunde, în sylabe a le aduna, şi cuvintele de aci întocmite după reguli a le ceti".

Nesesizarea diferenţei de înţeles între literă şi sunet atrage după sine şi întrebuinţarea improprie a verbelor care denumesc acţiunile corespunzătoare, cum ar fi: *a zice, a grăi, a pronunţa* etc.

Confundarea sunetului cu litera a avut repercusiuni asupra scrierii. Dorind să introducă alfabetul latin în scrierea limbii române, ei trebuiau să pună în locul semnelor chirilice literele latinești corespunzătoare. Neînțelegînd că semnele pentru care nu existau litere latinești erau de fapt sunete diferite, ei le-au considerat variante ale sunetelor latinești și, în consecință, au căutat să le noteze cu aceleași semne. Dacă ar fi recunoscut că sînt sunete diferite, ar fi putut născoci litere speciale; dar asta ar fi însemnat știrbirea aspectului latin al scrierii și acceptarea ideii că sistemul sunetelor din limba română nu este identic cu cel latin.

În această situație se găseau sunetele românești: ă, î, č, ğ (c, g urmate de e sau i), k', g' (c, g urmate de h), ţ, ş.

Dorind să păstreze nemodificat numărul literelor luate din alfabetul latin, cărturarii ardeleni au recurs la fel de fel de ipoteze pentru a ieși din încurcătură. S-a ajuns chiar să se nege existența unor asemenea sunete care erau o realitate pentru orice vorbitor de limbă română.

Astfel Budai-Deleanu ajunge să afirme că *ă* și *î*, pe care le numește totuși vocale, nu au o existență reală, ci sînt rodul imaginației noastre: „Eu așa socotesc că s-au băgat la noi acele doao vocale și că în limba noastră nu să află, ci sînt numa închipuite".

Micu începe „să audă" cuvintele și să sesizeze nu numai prezența sunetelor, ci și absența lor: „în grupul *li*, *l* nu se aude dacă într-un cuvînt oarecare *l* se găsește înainte sau după vocalele a, e, i, o, u. Bunăoară cuvîntul *cali* se aude cai".

În lucrările de gramatică și ortografie din perioada Școlii ardelene se folosesc numeroși termeni care apar, mai tîrziu, în terminologia consacrată a foneticii sau, măcar, anunță unii termeni folosiți în fonetică. Cu alte cuvinte, se poate afirma că începuturile terminologiei fonetice trebuie căutate în lucrările cărturarilor ardeleni.

Semnalăm, aici, cîțiva dintre termenii prezenți în scrierile cărturarilor ardeleni. Ca și în cazul termenilor gramaticali, dăm sensul între ghilimele, cînd e nevoie. Am adăugat de asemenea, element de comparație, termenii din gramatica lui Dimitrie Eustatievici pe care-i marcăm cu steluță: *acțent*, Budai; **apăsare grea* „accent grav"; **ascuți* „a accentua cu accent ascuțit"; **ascuțită înalțare* „accent ascuțit";

consoane, Budai; **de doao ori glăsuitoare slovă* „diftong"; *diftongi*, Micu; **dungă lungă* „semnul lungimii"; **dungă scurtă* „semnul scurtimii"; **glas* Micu, Budai; **glasnică* „vocală", Micu, Tempea; **greu apăsa* „accentua cu accent grav"; **împreună glasnică* „consoană", *împreună sunătoare* „consoană" (*Orthografia*, 1784); **înălțare* „accentuare"; **înălțarea cea ascuțită* „accent ascuțit"; *înălțat sau cu oxis* „accentuat", Budai; **lovire* „accentuare"; *neglasnică* „consoană", Tempea; *nesunătoare litără* „consoană", Loga; *pronunție*, Budai; *a rădica* „a accentua", Budai; *silave*, Loga; *slove de sine stătătoare* „vocale" (*Orthografia*, 1784); **slovenire* „silabă", **soglasnică* „consoană"; *son*, Micu, Gergely; **suflare groasă* „spirit aspru"; **suflare supțire* „spirit liber"; *sun* „sunet", Budai; *sunătoare (literă)* „vocală", Loga; *ton*, Loga; *vocală*, Budai; **viers* „glas".

Cercetarea semnelor, de fapt a sunetelor, dă la iveală, uneori, observații de amănunt, care vor alcătui, mai tîrziu, bagajul de cunoștințe obligatorii pentru orice fonetician sau cercetător al limbii. Budai-Deleanu, de exemplu, va încerca să împartă vocalele în raport cu cantitatea lor, fără să țină seama că în felul acesta se mergea către o complicare a scrierii, pe care ortografia românească n-o va accepta niciodată.

Chiar din observațiile prezentate în prima lucrare a Școlii ardelene, *Carte de rogacioni* (1779), tipărită de Micu, se poate constata că în discutarea aspectelor legate de ortografie s-a pornit de la intuirea principalelor legi de evoluție a sunetelor din limba noastră. (651). Faptele nu sînt expuse cu claritatea cu care o face fonetica istorică de astăzi, dar din ele pot fi deduse transformările principalelor sunete. (429).

În ceea ce privește vocalele, semnalăm: trecerea lui *a* latin în *î* (*campus* > cîmp); diftongarea lui *e* și *o* în *oa*, cînd sînt accentuate și urmate în silaba următoare de *e* sau *a*. Pentru a nu schimba forma cuvîntului, apropiată de latină, se încearcă notarea prin *ó* (*porta*); trecerea la *u* a lui *o* neaccentuat (*formica* > *furnică*); transformarea în *i* a lui *e* în poziție nazală (*bene* > *bine*).

Cu privire la consonantism: transformarea consoanelor dentale *t, d, s*, urmate de iod, în *ț, z, ș* (*dies* > *zi*, *tibi* > *ție*, *resina* > *rășină*); trecerea lui *-l-* (intervocalic) în -r- (*gula* > *gură*). În legătură cu grupurile consonantice *ct, cs, gn, cl,*

gl se poate menţiona transformarea lor în *pt, ps, mn, k', g'*, *(lactem > lapte, coxa > coapsă, lignum > lemn, clavem > cheie, glacies > gheaţă)*.

Este uşor de înţeles că observaţiile lor asupra sunetelor nu sînt făcute cu intenţia de a cerceta sistemul fonetic al limbii române, ci numai din dorinţa de a justifica forma mai apropiată de limba latină, pe care o dădeau diverselor litere din cuvintele scrise cu alfabet latin. Dar, chiar dacă observaţiile lor nu au la bază o concepţie fonetică, ele au totuşi meritul de a fi cele dintîi observaţii bazate pe o cunoaştere temeinică a limbii.

O cercetare ştiinţifică şi aprofundată a sunetelor limbii române va fi efectuată abia la începutul secolului următor cînd lingvistica va deţine informaţii detaliate asupra structurii şi evoluţiei sunetelor. Lucrările de fonetică românească de mai tîrziu vor adopta şi criteriul istoric, studiind în amănunt evoluţia sunetelor limbii latine, din momentul în care stăpînirea romană se stabileşte în părţile orientale ale imperiului roman, pînă la constituirea limbii române şi, după aceea, pînă în zilele noastre. Cercetările de fonetică istorică românească vor lua act de afirmaţiile Şcolii ardelene reţinînd observaţiile juste şi corectînd numeroasele erori. Ca şi în alte domenii, greşelile Şcolii ardelene în discutarea sunetelor s-au datorat atît stadiului puţin avansat în care se afla lingvistica noastră, cît şi, mai ales, zelului interesat de a demonstra latinitatea limbii române.

Deşi nu vedeau clar deosebirea dintre sunet şi literă, ceea ce îi ducea la nesesizarea raportului dintre pronunţare şi scriere, cărturarii ardeleni se referă uneori, în diverse feluri, la pronunţie. Astfel, în corespondenţa lui Budai-Deleanu cu Petru Maior este discutată opinia despre cele trei „pronunţii" ale literei *a*, care i se pare foarte firească celui dintîi: „eu nu văd ce greutate văd unii în regula aceasta, ce este cea mai simplă pre lume şi arătată de însuşi limba noastră".

Că nu se puteau rezolva problemele de scriere, fără referire la pronunţare, rezultă şi din discutarea apostrofului, semn ortografic prin care se marca lipsa unei vocale cînd finala şi iniţiala a două cuvinte alăturate începeau şi respectiv, sfîrşeau cu vocale. Iată cum îl defineşte Micu în *Acathist*: „apostrof este cînd un cuvînt se sfîrşeşte cu glasnica şi cel

următor cuvînt începe de la glasnica. La o întîmplare ca aceasta, cuvîntul cel dintîi pierde glasnica cea depre urmă, și în locul ei se pune deasupra semnul acesta ce se zice apostrof".

Budai este convins că ortografia poate influența pronunțarea sau, altfel spus, că este de ajuns să adaugi pe *-re* la infinitiv pentru ca vorbitorii să și înceapă să-l folosească. („La infinitivele verbelor am adaos pretutindene *-re*. [...] Fiind, dară că eu puind-*re* la infinitive, nu am vrut alta, fără să arăt cum că la limba românească îndreptată trebuie să se puie acel *re* la scrisoare, măcar că în deobște nu să grăiește. Iară care nu voiește limba îndreptată pe acela nu oprim să să ție și de aci încolea de stilul psaltirii și a letopiseților".)

Cărturarii ardeleni se referă, uneori, în scrierile lor și la legătura sunetelor cu formele gramaticale și anume în pasajele unde se discută alternanțele vocalice și consonantice. Referirile lor la pronunțare sau la morfologie română sînt însă accidentale deoarece ei nu posedă cunoștințele necesare în legătură cu studiul sunetelor limbii române.

În domeniul foneticii Școala ardeleană are meritul de a fi făcut primele observații într-o disciplină care se va organiza, în mod definitiv, abia mai tîrziu. Chiar dacă terminologia folosită în perioada Școlii ardelene este rudimentară și neadecvată, ea constituie totuși o etapă de început care păstrează, de aceea, o valoare documentară.

În efortul depus pentru a determina valorile sunetelor, cărturarii ardeleni au avut de luptat cu toate dificultățile cauzate de necunoașterea structurii sunetelor, a legilor care determină transformarea sunetelor unei limbi, a funcțiunilor pe care le îndeplinesc ele în limbă.

În domeniul studierii sunetelor, rezultatele lăsate de reprezentanții Școlii ardelene n-au putut fi utilizate de lingvistica românească decît în măsură redusă. A rămas însă de la ei preocuparea de a se acorda o atenție deosebită sunetelor pe care limba română le are în plus față de latină.

ȘCOALA ARDELEANĂ ȘI LIMBA LITERARĂ*. Observațiile privitoare la limba literară în perioada Școlii ardelene sînt

* Pentru problema limbii române literare să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 212, 273, 275, 278, 297, 344, 546 b, 651, 669.

justificate dacă se adoptă punctul de vedere al cercetătorilor care susțin că începuturile limbii române literare se găsesc în primele tipărituri românești realizate de Coresi în secolul al XVI-lea. Dacă adăugăm la traducerile coresiene făcute în sudul Ardealului contribuția textelor rotacizante nord-ardelene care au stat la baza acestor traduceri, trebuie să recunoaștem că, pentru limba literară, Transilvania a îndeplinit, măcar în oarecare măsură, rolul terenului de formare. De altfel teritoriul transilvănean pe care s-a format limba literară este același cu cel care a slujit la nașterea limbii și a poporului român. Spre sfîrșitul secolului al XVIII-lea, în perioada Școlii ardelene, Transilvania aduce în limba română literară o puternică orientare spre latinitate.

Concepută ca un proces în dezvoltare, limba română literară s-a datorat unei vaste sinteze a eforturilor tuturor românilor de pe întreg teritoriul ocupat de ei. Participarea tuturor vorbitorilor de limbă la formarea limbii române literare a făcut posibil procesul de constituire a acelei norme supradialectale literare unice, care se va definitiva în cursul secolului al XIX-lea și care se desăvîrșește în epoca noastră. „Limba literară este definită ca aspectul cel mai îngrijit al limbii naționale unice, caracterizat prin existența unui sistem de norme care îi conferă o anumită stabilitate și unitate." (651).

Toate aceste trăsături definitorii ale limbii literare se găsesc, într-un fel sau altul, în limba utilizată în perioada Școlii ardelene. În vederea realizării aspectului îngrijit, un rol de seamă l-a jucat, în primul rînd introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române și, apoi întocmirea primelor gramatici și dicționare românești. Adoptarea literelor latine pentru scrierea limbii române a contribuit la regularizarea scrisului și a conferit ortografiei un loc în sistemul de norme al limbii noastre literare.

„Corifeii Școlii ardelene au intuit că introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române înseamnă o etapă decisivă în procesul de realizare a unității limbii literare. Chiar dacă punerea în practică a ideilor emise a dat naștere la confuzii și erori care n-au permis preluarea soluțiilor găsite de către normele ortografice ulterioare, preocuparea pentru scrisul românesc a contribuit la formarea conceptului de „scris îngrijit", în sensul de conform cu normele ortografice.

Prin realizarea celor dintîi gramatici ale limbii române se iniția rezolvarea unei alte probleme fundamentale pentru evoluția limbii literare, și anume codificarea ei prin formarea unui sistem de norme gramaticale. Cunoașterea și stăpînirea noțiunilor de gramatică încep să devină condiția esențială a folosirii limbii literare, după cum rezultă și din folosirea termenului „limbă gramaticească". Discutarea diverselor abateri de la regulile gramaticale a avut rolul de a atrage atenția asupra necesității, mai ales la cei ce scriau, a unei exprimări mai îngrijite din punct de vedere gramatical.

În acest domeniu, eroarea gramaticienilor ardeleni a constat în preluarea globală a normelor gramaticale din limba latină, fără să se țină seama că limba română și-a format norme proprii, ca urmare a evoluției firești a limbii, de-a lungul anilor.

O dată cu întocmirea primelor dicționare românești apărea un alt aspect al procesului de formare a normelor limbii române literare, și anume, normarea lexicului. Prin lucrările lexicografice începea să se contureze ideea că lexicul limbii literare trebuie să fie alcătuit din cuvinte generale, adică folosite de toți vorbitorii și lipsite de caracter dialectal.

Se realiza, în felul acesta, una din normele de bază ale lexicului care constă în folosirea cuvintelor din limba comună tuturor românilor. Limba literară se dezvolta pe baza limbii întregului popor, cuvintele folosite aveau un accentuat caracter supradialectal.

Ideea cuvintelor „tocmai românești" luate din ținuturi cu limbă română curată apare la Șincai, în prefața la *Catehismul cel mare* (1783). La principiul formulat de acesta, Maior adaugă necesitatea ca termenii să fie de origine latină, iar Budai-Deleanu aduce în discuție și puterea de circulație a cuvintelor.

Punîndu-și problema normelor, protagoniștii Școlii ardelene se ridicau împotriva cuvintelor, formelor și pronunțărilor regionale, convinși că acestea nu-și justifică existența într-o limbă literară unitară. Și aici, ca în atîtea alte împrejurări unde intervenea eliminarea sau reținerea unor elemente, selecția se făcea în funcție de originea latină a acestora. Cercetarea regionalismelor înlăturate de ei arată, astăzi, că eliminarea unora a fost îndreptățită de evoluția ulterioară

a limbii literare, deşi altele au fost totuşi admise de limba artistică.

Atitudinea Şcolii ardelene faţă de cuvintele străine este cunoscută, în general, dar am greşi dacă n-am recunoaşte că pentru îmbogăţirea lexicului literar se mai recurge în afară de cele latineşti şi la cuvinte din alte limbi străine. La Budai-Deleanu pot fi întîlnite chiar primele semnalări ale caracterului internaţional pe care îl aveau unele neologisme introduse în vocabularul limbii române literare. Dorim să subliniem şi aici că îndepărtarea din lexicul limbii române literare a unor cuvinte slave bisericeşti, maghiare sau regionale nu poate fi considerată „purism", deoarece în evoluţia ulterioară a limbii multe cuvinte din categoriile semnalate au ieşit în mod tacit din lexicul literar.

Contribuţia Şcolii ardelene la formarea unei concepţii asupra limbii normate, ca una din condiţiile de bază ale limbii literare, este rezultatul colaborării multor cărturari ardeleni. Astfel se pot cita cuvintele lui Şincai. („În care muncă a mea m-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele şi vorbele cele tocma româneşti nicicum să nu mă abat şi depărtez, ci să le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc româneşte decît pre altele; precum am şi făcut, nu pentru altă ceva fără numai, ca prin normă, prin care după prea înalta voie a chesaro-crăiescului Maiestat trebuie să se sporească şi limba noastră, precum şi a altor neamuri"). Şi Paul Iorgovici acordă multă atenţie normelor limbii care trebuie deduse din cunoaşterea temeinică a limbii. („Limba noastră se aduce la regulele fixe, luate din însa proprietate a limbii noastre").

În perioada Şcolii ardelene apar semne tot mai clare ale unei înţelegeri mai adînci a utilităţii pe care o aveau cele trei domenii importante ale limbii: ortografia, dicţionarul şi gramatica, în procesul complex al formării unei limbi literare. Semnificative sînt în această privinţă cuvintele lui C. Diaconovici-Loga formulate în gramatica sa din 1822. („Şi aşa mai departe păşind după toate Literele şi adunînd cuvintele limbii într-o carte ce se zice Dicţionariu; prin manuducerea acestuia şi a Gramaticii vom aduce limba noastră la întregime ca aceia, cît limba cea gramaticească sau învăţată să fie mai bine întocmită decît cea proastă; că acesta este scopul a toată limba cu Gramatica sa").

Din toate lucrările reprezentanților Școlii ardelene și în special din cele consacrate gramaticii se desprinde grija pentru *cultivarea* limbii române*. Convinși că limba poate fi îndreptată și constatînd decăderea limbii române față de strălucirea de altădată, ei fac efortul de a găsi reguli cu ajutorul cărora îșI propun să „corecteze" limba. Îndreptarea limbii este considerată de Iorgovici drept o datorie patriotică: „eu ca un fiu a nații acestia din ardoarea către neamu meu am pus osteneala a îndrepta limba".

Și Budai-Deleanu este de părere că limba poate fi schimbată și corectată. El nu o concepe însă ca pe o acțiune de îndreptare a erorilor potrivit ideii de cultivare a limbii, ca în zilele noastre, ci în sensul introducerii sau mai bine zis, a reintroducerii unor elemente la care limba renunțase. Se știe că forma lungă a verbelor s-a păstrat numai cînd acestea au devenit substantive. Or, Budai-Deleanu propunea, în prefața *Lexiconului* său, reintroducerea acestui *-re* în scriere, fiind convins că în felul acesta va pătrunde și în vorbire. Comentariul său se termină cu o ironie la adresa celor care nu admit că limba poate fi corectată: „Iară care nu voiește limba îndreptată pe acela nu oprim să să ție și de aci încolea de stilul psaltirii și a letopisețelor".

Grija pentru îndreptarea limbii române se întîlnește în mai toate lucrările cărturarilor Școlii ardelene ca urmare a concepției raționaliste care-i făcea să creadă în posibilitatea de a dirija limba vie a unui popor cu ajutorul scrierilor.

Ideea cultivării limbii este adoptată de Ioan Molnar-Piuariu în sens pedagogic. El redactează manuale pentru ca populația din Transilvania și în special cei care nu aveau limba română ca limbă maternă să o învețe corect și fără dificultăți. Molnar redactează și o *Retorică*, după modelul unor lucrări similare străine, în care nu se mulțumește cu discuții teoretice și cu exemple de vorbire frumoasă, ci dorește „să insufle românilor iubire și căldură către limba lor și silința spre a îmbrățișa cultura ei".

Constatînd că între limba vorbită și limba scrierilor există o evidentă opoziție, cărturarii ardeleni ajung să acorde o considerație deosebită limbii cărților bisericești pe care, pe

* Pentru cultivarea limbii să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 212, 275, 344, 450, 483, 486, 546 b, 559, 651, 756.

bună dreptate, o consideră o etapă superioară a limbii române vechi. Atitudinea de prețuire deosebită a acestui aspect motivează concesia pe care o fac mulți dintre ei acceptînd ca alfabetul chirilic să fie folosit mai departe în scrierea lucrărilor religioase.

De altfel limba scrisă în cărți a fost un izvor important de îmbogățire a lexicului literar. Budai-Deleanu desfășoară o susținută activitate de dezgropare, din cărți, a cuvintelor vechi. Este adevărat că termenii aduși la viață erau latini sau considerați ca atare — ceea ce este același lucru pentru ilustrarea tendinței latiniste.

În legătură cu preocupările pentru cultivarea limbii, Școlii ardelene trebuie să i se acorde și meritul de a fi situat grija pentru limba română deasupra preocupărilor strict cărturărești. Conștienți de drepturile lor ca națiune, ei sînt preocupați să facă totul pentru a ridica limba lor maternă la nivelul celorlalte limbi naționale ale popoarelor din jurul lor. Cărturarii ardeleni intuiesc, în felul acesta, calea spre dezvoltarea conștiinței naționale, care își are punctul de plecare și în cultivarea limbii naționale.

Deși, în general, Școala ardeleană manifestă tendințe către artificializarea limbii, trebuie să se menționeze că limba populară rămîne un izvor important al lexicului limbii române literare din această perioadă.

Încrederea în capacitatea de perfecționare a limbii apare, în grade diferite, la fiecare dintre reprezentanții Școlii ardelene. Paul Iorgovici, de exemplu, crede în cultivarea limbii, cu toate că nu e convins că se va mai ajunge la strălucirea de altădată. („Noi ne-am schimosit, apoi și limba s-au stricat, așa cît limba aceasta nici cînd nu se poate aduce la aceia de unde au căzut; ci numai limba cea veche poate sluji spre îndreptarea acestiia").

Acțiunea de cultivare a limbii literare întreprinsă de Școala ardeleană a fost deformată prin intervențiile artificiale efectuate asupra scrierii, structurii gramaticale și lexicului. Plecînd de la ideea justă că greșelile de exprimare scrisă sau orală pot fi îndreptate, ei ajung să creadă că limba poate fi schimbată în funcție de concepția savanților.

Deși preocupări privind limba literară apar în scrierile protagoniștilor Școlii ardelene, nu se poate distinge o concepție unitară și nici nu poate fi semnalată întrebuințarea

termenului „limbă literară". Pentru a denumi noțiunea de limbă literară, se folosesc perifraze în care cuvintele folosite se încadrează în două serii semantice în jurul noțiunilor de „știință" sau „gramatică". Astfel pot fi întîlnite perifrazele: *„limbă pentru cei învățați"* ori *„limba noastră pentru științe"* (P. Iorgovici), *„limba acea gramaticească sau învățată"* (C. Diaconovici-Loga), *„limba cea din cărți"* (Petru Maior), *„limbă de obște pentru învățături"*, *„vorba sau limba muselor"*, *„limba întru care se învață științele"* ori *„limba învățată"* (I. Budai-Deleanu).

Identificarea aspectelor sub care se putea prezenta limba română literară le-a fost facilitată de contactul cu limba latină unde puteau fi întîlnite ușor asemenea varietăți. Iată cîteva perifraze folosite de Petru Maior în *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* (sublinierea termenilor ne aparține): „Cum că alta au fost limba lătinească cea *îndreptată* au *corectă* și alta cea ce răsună în gura poporului lătinesc și cum că aceea fu născută din ceasta și direpт aceia limba lătinească cea *proastă* sau a *poporului* cu dreptul se zice mamă limbei lătinești cei *corecte* însăși natura sau firea corecției destul de chiar arată". Din rîndurile citate rezultă cu claritate că Maior distingea diversele aspecte pe care le avea limba latină și încerca să găsească termenii cei mai potriviți pentru a le denumi.

Cu mai multă siguranță folosește termeni similari în *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi*: „Limba latină cea din cărți, născută din *limba latină poporană*, adică din *limba poporului* fu prefăcută, precum orice *limbă cultivată* din limba poporului au luat începutul său... *limba latină cea gramaticească*" Dintre toți reprezentanții Școlii ardelene, cel care a stăruit în mod deosebit asupra noțiunii de limbă literară a fost Ion Budai-Deleanu. Folosind formula „limba muselor", autorul *Țiganiadei* încearcă să lămurească noțiunea în *Dascălul românesc*: „Vorba sau limba muselor nu este altă, fără limba întru care să învață științele; această limbă să află la toate neamurile politice, la care floresc învățăturile și este în sine tot aceeași limbă a norodului de obște numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce să află la limba de obște, a gloatei; cu un cuvînt este limba lămurită și adusă la regule gramaticești apoi și înavu-

ţită cu cuvinte obicinuite la învăţături care nu se află la vorba de obşte".

Pentru Budai-Deleanu „limba literară" este o noţiune complexă în componenţa căreia intră unele din trăsăturile la care ne referim şi astăzi. Importantă este identitatea dintre natura limbii literare şi limba naţională, cea dintîi fiind considerată numai ca un aspect al limbii naţionale. În această privinţă formularea lui Budai-Deleanu este atît de precisă, încît nu lasă loc pentru nici un fel de îndoială: „această limbă... este în sine tot aceeaşi limbă a norodului de obşte".

Altă trăsătură a limbii literare o constituie caracterul normat. Şi în această privinţă, cuvintele lui Budai-Deleanu, reproduse în citatul de mai sus, sînt edificatoare.

Comparînd limba română literară cu limbile cultivate ale altor neamuri, Budai-Deleanu subliniază avansul acestora, care sînt posesoare ale unor culturi artistice cu tradiţie, în timp ce el nu avea o limbă potrivită pentru a compune o operă de înaltă factură, ci o „jucăreauă". El sesizează, de asemenea, situaţia favorabilă a limbii române literare care nu se diferenţiază de limba comună şi nici de limba vorbită la ţară. În felul acesta, încă o dată, un cărturar ardelean observă — asemenea lui Simion Ştefan — unitatea deosebită a limbii române, aceeaşi pentru românii de pretutindeni.

Deşi nu au o concepţie bine delimitată şi unitară asupra limbii literare, corifeii Şcolii ardelene formulează, în paginile scrise, păreri în legătură cu cele mai diverse aspecte. Poate fi semnalată astfel opinia înaintată în legătură cu exprimarea frumoasă. I. Corneli, într-o scrisoare din 1815 către episcopul Vulcan, susţine că lexiconul trebuie îmbogăţit şi cu „nişte cuvinte, pîn-acum adevărat numai la cei literaţi şi învăţaţi români cunoscute". Prin „termeni espresivi", cum denumeşte el aceste cuvinte, nu înţelege neologismele obişnuite, ci cuvintele care pot contribui la realizarea unei exprimări deosebite, alese. („Grăiesc despre alte cuvinte de care a fost lipsă pîn-acum în limba noastră, ca să ne putem răspica bine şi frumos; că precum ne bucurăm noi, dacă găsim în vreun unghi a ţărei sau în vreun dialect a limbei noastre ceva cuvînt rumos şi curat românesc, aşa şi celor viitori şi de cultura naţiei iubitori nepoţi fără prigonire încă le va părea bine

aflînd în Lexicon spre folosirea cea de comun și deșteptarea nației spre cuviosul trai, de cei iubitori de polirea limbei puse iscusite și spre esplicarea a tot obiectul frumoase, lămurite și espresive cuvinte").

Din prezentarea faptelor de pînă aici rezultă că Școala ardeleană a formulat opinii și în legătură cu problemele referitoare la limba română literară. În ce măsură au fost juste sau eronate va reieși din discuțiile ample, purtate pe măsură ce lingvistica românească se va dezvolta iar limba română literară se va consolida prin aportul marilor scriitori.

În privința complexului și îndelungatului proces concret de unificare a limbii române literare, Școala ardeleană are meritul de a fi contribuit la realizarea ortografiei, gramaticii și dicționarului, auxiliare indispensabile ale aspectului normat al limbii literare.

Deși multe din soluțiile date de ei au fost respinse de evoluția limbii române literare de mai tîrziu, corifeii Școlii ardelene rămîn inițiatorii preocupărilor pentru cultivarea limbii române. Datorită lor se deschide șirul nesfîrșit al discuțiilor și controverselor lingvistice în legătură cu „corect" și „incorect" în limba română. Activitatea lor de modernizare și unificare a limbii române literare va avea un ecou puternic în concepția oamenilor de cultură de după 1830. Pentru Școala ardeleană, unificarea și dezvoltarea limbii române literare au fost procese strîns legate de unitatea limbii și poporului român.

CONCLUZII

Şcoala ardeleană ne apare astăzi ca un fenomen cultural complex, alcătuit din elemente pozitive şi negative.

În domeniul limbii române, meritele Şcolii ardelene privesc domeniile fundamentale de cercetare, faţă de care joacă rolul de deschizătoare de drumuri.

În scrierea limbii române, Şcoala ardeleană a susţinut introducerea literelor latine şi înlocuirea alfabetului chirilic. Dorinţa de a demonstra latinitatea limbii române prin scris a determinat adoptarea principiului etimologic, preluat şi folosit de Curentul latinist într-un sistem plin de exagerări.

În ceea ce priveşte gramatica, Şcoala ardeleană, a realizat primele studii privitoare la structura gramaticală a limbii române, deschizînd calea unor cercetări fructuoase care vor reuşi să înlăture deformările latiniste ale începutului.

În privinţa vocabularului, Şcoala ardeleană a realizat cele dintîi lucrări lexicografice de ţinută ştiinţifică prin care s-a realizat o amplă acţiune de îmbogăţire a lexicului. Preferinţa pentru cuvintele de origine latină a pregătit terenul pentru etapa următoare a secolului al XIX-lea, cînd se vor împrumuta tot cuvinte latine dar preluate din limbile franceză şi italiană. Predilecţia pentru elementul latin, continuată de Curentul latinist, a dus la exagerări care ar fi putut pune în primejdie unitatea de veacuri a limbii române.

În general se poate afirma că prin eforturile Şcolii ardelene s-a realizat fundamentarea teoretică în demonstrarea originii

latine a limbii române și s-au pus, în felul acesta, bazele lingvisticii românești acum aproape două veacuri.

/Cu toate erorile strecurate în formularea unor principii și în interpretarea unor fapte, Școala ardeleană merită să fie prețuită ca un moment de seamă în dezvoltarea culturii românești. Școlii ardelene i se atribuie, uneori, idei și atitudini greșite care aparțin de fapt Curentului latinist. Școala ardeleană nu poate fi învinuită de „latinism" și „purism" deoarece niciodată n-a falsificat cu bună credință adevărul științific. Exagerările latiniste și puriste, în adevăratul sens al cuvîntului, au apărut mai tîrziu cînd, deși era cunoscută realitatea, se modifica prezentarea ei./

Ideile și lucrările Școlii ardelene privitoare la limba română au avut un răsunet deosebit, provocînd o creștere a interesului pentru problemele limbii. Ecoul activității desfășurate de Școala ardeleană s-a întins, în spațiu, în toate provinciile locuite de români, iar în timp, pînă în zilele noastre. Legăturile de veacuri dintre Transilvania și celelalte provincii locuite de români, pe de o parte, identitatea de aspirații pe plan lingvistic, pe de alta, sînt rezultatul unității limbii și a poporului român și explică răspîndirea ideilor Școlii ardelene.

Activitatea desfășurată de Școala ardeleană a fost prețuită de figuri proeminente ale culturii românești: D. Popovici, Ov. Densusianu, N. Iorga, S. Pușcariu, L. Blaga ș.a.

Ovid Densusianu arată (212) că, datorită ideilor Școlii ardelene, noi am ajuns să înțelegem mai bine caracterul romanic al limbii noastre, iar străinii și-au dat seama cu mai multă claritate de valoarea culturii românești.

Sextil Pușcariu a susținut (624) că renașterea spirituală și literară a poporului român a izvorît din scrierile de tot felul ale școlii ardelene.

Despre aceste scrieri a notat N. Iorga (330) următoarele rînduri cu care încheiem: [prin] „aceste cărțulii urîte, păstrate astăzi, în puținele exemplare ferfenițoase, prin găurile cărora se plimbă cariul, s-a întemeiat ceva neprețuit pentru orice popor, căci cuprind în sine ceea ce va da formă gîndului și simțirii generațiilor care vor urma".

ÎNCHEIERE

În încheierea lucrării, subliniem, încă o dată, bogăția și complexitatea problemelor cuprinse în activitatea Școlii ardelene, impunătoare manifestare a gîndirii românești din trecut.

Încercarea de a restrînge obiectul cercetării numai la domeniul limbii a ușurat schițarea problemelor, dar fără să reușească să le epuizeze.

Rămîne ca cercetările viitoare să realizeze o monografie cuprinzătoare pe care cultura românească are dreptul s-o pretindă. Viitoarea monografie închinată Școlii ardelene va trebui să fie rodul muncii unui colectiv care ar urma să cerceteze exhaustiv domeniile cele mai variate: istorie literară, filologie, lingvistică, istorie, sociologie etc.

Monografia închinată Școlii ardelene va reprezenta una din realizările majore ale efortului de valorificare a contribuțiilor aduse de înaintași în făurirea unei culturi românești.

ANEXE

NOTE BIOBIBLIOGRAFICE
TEXTE
BIBLIOGRAFIE
INDICE DE NUME

NOTE BIOBIBLIOGRAFICE

DAMASCHIN T. BOJÎNCĂ
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1802 Se naște la Gîrliște. Școala primară o face mai întîi la Oravița și apoi la Vîrșeț. Liceul îl urmează la Timișoara.
Se înscrie la seminarul teologic din Vîrșeț, la care însă renunță curînd. Urmează filozofia și apoi dreptul în centrele școlare Seghedin, Oradea, Budapesta.

1824 Este numit, mai întîi „jurasor" (candidat de avocat) iar apoi „jurat advocat în Crăimea Ungariei și alăturatele ei părți".

1827 Publică în latinește un răspuns la lucrarea publicată de sîrbul Sava Tököli, în 1823, la Halle, *Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind.*

1828 Tipărește la Buda, în românește, cu unele modificări răspunsul publicat cu un an înainte.

1829—1830 În calitate de redactor la „Biblioteca românească" editată de Zaharia Carcalechi, Bojîncă publică în primele patru părți, lucrări istorice traduse privind *Istoria romanilor*; *Istoria lumii pe scurt* precum și trei portrete de domnitori.

1830 Tipărește la Buda *Diregătorul bunei creștere,* manual de pedagogie cu istorioare moralizatoare, destinat pentru „bun folosul tinerimei române".

1832 Tipărește la Buda *Anticile romanilor,* în două volume, în care adună datini și credințe ale poporului român.

1833 Se stabilește definitiv în Moldova îndeplinind funcția permanentă de jurisconsult și concomitent rector al Seminarului din Socola și profesor la Academia Mihăileană.

* Pentru viața și activitatea lui Damaschin T. Bojîncă să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: **84, 267, 329, 344, 734, 744.**

La Iaşi îl cunoaşte pe Iordache Mălinescu, secretar la Arhiva Statului, care, în 1834, reeditează lucrarea lui Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* împreună cu *Dialogul pentru începutul limbii române între nepot şi unchi*, precum şi cele trei articole polemice împotriva lui B. Kopitar, traduse de Damaschin Bojîncă.
După anul 1834, colaborează şi la tălmăcirea din neogreacă în româneşte a *Codului lui Calimah*.

1844 Propune spre publicare două cursuri destinate învăţămîntului superior: *Dritul ţivil roman* şi *Dritul ţivil al Moldovei*.

1860 Este numit ministru al justiţiei.

1861 Se retrage din viaţa politică.

1869 Moare.

LUCRĂRI

TIPĂRITE

1827 *Animadversio in dissertationem Hallensem sub titulo:Erweis dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind*, von K. Rath von XXX 1823 editam. Cui adnectitur fidedignis Scriptoribus fulta Probatio, Valachos esse veros Posteros Romanorum. Authore Damascena Th. Bozsinka. 1827, Pestini

1828 *Răspundere dezgurzătoare la cîrtirea cea din Halle în anul 1823* sub titulo:
Erweiss dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind (adecă Arătare cum că românii nu sînt de viţă romani) de K. consiliar de... Făcută. La carea Se adausă Arătarea cu scriptori vrednici de credinţă întărită, cum că românii sînt adevăraţi strănepoţi a romanilor. Întăi latineşte ţesută, iar acuma în limba dacoromanească preîntoarsă, tot de acelaşi autor Damaschin Th. Bojincă în inalta tablă a Ungarii jurat notaroş. Buda, 1828.

1829—1830 *Istoria romanilor*, în „Biblioteca românească" I, 1829, II, 1829, III, 1830 şi IV, 1830.

Istoria lumii pe scurt, de la zidirea ei pînă în anul acesta. Istoria popoarelor şi a staturilor. Istoria culturii. Scurtă cuprindere şi arătare hronologhice (după ani), în „Biblioteca românească" II, 1829, III, 1830 şi IV, 1830.

Viaţa lui Dimitrie Cantemir, domnului Moldovei şi prinţip în Împărăţia Rusească, în „Biblioteca românească" I, 1829 (nesemnat).

Istoria lui Radu Şerban, prinţipului Ţării Româneşti, din familia Basarabilor, carele au domnit de la anul 1602 pînă la 1610, în „Biblioteca românească" II, 1829.

Vestitele fapte și perirea lui Mihai Viteazul, principul Țării Românești, în „Biblioteca românească" III, 1830 și IV, 1830.

O istoriuță care este tipărită în limba nemțească în calendariul de la Casovia în anul 1828..., în „Biblioteca românească" II, 1829.

1830 *Diregătoriul bunei-creștere, spre îndreptarea multor părinți și bun folosul tinerimei române* țesut de... Buda, 1830.

1830 *Descrierea nașterii și a eroicestilor fapte a mult vestitului și de toată Europa minunatului erou Ioan Corvin de Huniad.* Buda, 1830.

1832—1833 *Anticele romanilor, acum întîia oară românește scrise.* Vol. I—II, Buda, 1832 și 1833.

ION BUDAI-DELEANU
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1760 Se naște la Cigmău, din partea Hunedoarei, ca primul din cei zece copii ai preotului Solomon Budai. Școala primară o face în localitatea natală.

1772 Începe să studieze la seminarul din Blaj.

1777 Urmează Facultatea de filozofie din Viena, timp de 2 ani.

1779 Trece la Facultatea catolică de teologie unde stă patru ani ca bursier al Colegiului Sfînta Barbara, în calitate de „student extraordinar".

1783 Își ia doctoratul în teologie și lucrează mai întîi ca psalt, apoi ca ajutor de cantor.

1785 La 1 februarie funcționează ca sacristan al bisericii Colegiului Sfînta Barbara, fiind — în același timp — și copist cu ziua la Ministerul de Război. În acest an copiază o traducere românească care ar putea fi chiar a lui intitulată *Indreptătoriu al învățăturilor întru a formarisi pe tinerii școlari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli.*

1786 În octombrie, participă și reușește la un concurs de magistrați.

1787 Părăsește Blajul pentru totdeauna și se instalează în Galiția, la Liov, unde ocupă — în urma concursului — postul de secretar al tribunalului provincial. Tipărește, în acest an, la Viena, o lucrare de drept intitulată *Rînduiala judecătorească de obște.*

Pentru viața și activitatea lui I. Budai-Deleanu să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 20, 38, 39, 40, 70, 73, 85, 133, 145, 168, 171, 172, 179, 189, 214, 224, 245, 245a, 246, 247, 273, 275, 290, 291, 291a, 291b, 314, 315, 358, 384, 439, 441, 479, 479a, 501, 502, 509. 512, 524, 539, 540, 541, 542, 586, 588, 588a, 598, 608, 610, 612, 613, 614, 615, 616, 632, 633, 666, 667, 668, 671, 680, 703, 712.

1788 Traduce și adaptează lucrarea *Pravila de obște asupra faptelor răle și a pedepsiriilor* care apare la Viena.

1790—1791 Timp de cinci luni lipsește din Liov fără să se cunoască motivul.

1972 Începe să lucreze la prima variantă a *Țiganiadei* pe care o va sfîrși după opt ani.

1793 Se căsătorește la Liov.

1796 Este avansat „sfetnic chesaro-crăiesc" (consilier) la Curtea de apel.

1806 Pe lîngă funcția de consilier este numit și asesor de tribunal pentru judecarea cauzelor din sectorul minier.
În această perioadă lucrează și la cea de-a doua variantă a *Țiganiadei*.

1807 Apare la Cernăuți o lucrare juridică, în două volume, al cărui traducător este considerat tot Deleanu: *I Carte de pravilă ce cuprinde legele asupra faptelor răle și a călcărilor grele de politie și II Carte de pravilă asupra grelilor călcări a politicești lor orînduieli atingătoare de politie.*

1812 Termină studiul de gramatică redactat în latinește.
Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata.
Tot în 1812 a terminat de pus la punct varianta ultimă a *Țiganiadei*.
Într-o perioadă delimitată între 1812 și 1820 a lucrat și la traducerea primelor trei scene din actul I din *Temistocle* de Metastasio.

1815 Mitropolitul Moldovei Veniamin Costache încearcă, fără succes, să-l aducă profesor la Seminarul din Iași.

1819 I. Budai-Deleanu solicită ridicarea în rangul nobilimii urmînd să se numească Ion Budai de Cigmău. Cererea este rezolvată favorabil abia la 9 iulie 1820.

1820 La 24 august moare în capitala Galiției.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

1785 *Indreptătoriu al învățăturilor întru a formarisi pe tinerii școlari* sau *Carte trebuincioasă pentru dascăli.*

ms. **2634** *Țiganiada sau tabăra țiganilor* (varianta I).

ms. **2429** *Țiganiada.* Varianta a II-a.

ms. **2427** *Trei viteji.*

ms. **2427** *Temistoclu* — dramă izvodită întîi de Petru Metastas în limba italienească, tălmăcită pe limba românească, ca o probă cu care se arată că limba noastră prin cultură se poate cu vremea alătura ceii italienești.

ms. **5200** (**1812**) *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata.*

ms. **2425** şi **2426** *Temeiurile gramaticii româneşti.*

ms. **2427** *Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii româneşti. Teoria ortografiei româneşti, cu litere latineşti.*

ms. **3728-3731** *Lexicon românesc-nemţesc*: 4 volume.

Lexicon nemţesc-românesc.

Lexicon latino-romaenicum seu valachicum; fragmente.

Lexicon frîncesc şi românesc — numai 4 file.

Lexicon român-latin-german (23 de file).

Lexicon pentru cărturari (41 de file).

Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina.

TIPĂRITE

ANTUME

1787 (nesemnată) *Rînduiala judecătorească de obşte.* Viena, 1787.

1788 (nesemnată) *Pravila de obşte asupra faptelor răle şi a pedepsirii lor.* Viena, 1788.

1807 (nesemnată) *Cartea de pravilă ce cuprinde legele asupra faptelor răle şi a călcărilor grele de politie.* Vol. I.

Carte de pravilă asupra grelilor călcări a politiceştilor orănduieli atingătoare de politie. Cernăuţi, 1807.

1812 *Fundamenta grammatices linguae romaenicae seu ita dictae valachicae, usui tam domesticorum quam extraneorum accomodata.* Lwow, 1812.

POSTUME

1875 *Ţiganiada sau tabăra ţiganilor.* I (Prologul şi Epistolie închinătoare), în „Buciumul Român", Iaşi, 1875 (de Th. Codrescu).

1877 II (Textul şi notele) în „Buciumul Român", Iaşi, 1877 (de Th. Codrescu).

1894 *Kurzgefasste Bemerkungen über Bukowina.* Traducere în limba română de G. Bogdan-Duică în „Gazeta Bucovinei" 4 (1894): 8—9, 13—14 şi 17—23.

Textul a apărut şi în lucrarea lui I. Nistor, *Românii şi rutenii în Bucovina*, Bucureşti, 1915, p. 168—200.

1900 *Țiganiada* sau *Alexandria ai' țigănească*. Brașov, 1900
Republicată după „Buciumul Român", cu modificări, de V. Oniț.

1905 *Țiganiada* sau *Tabăra Țiganilor*. „Munca" (Piatra-Neamț) I (1905). Reprodusă după „Buciumul Român".

1916 *Temistocle*.
Fragment tradus de I. B. Deleanu și publicat de Ramiro Ortiz în *Per la storia della cultura italiana in Rumania*. București, 1916.

1925 *Țiganiada*. Varianta a II-a, publicată de Gh. Cardaș. București, 1925.

1927 *Trei viteji*. Publicat de Gh. Cardaș. București, 1927.

1928 *Țiganiada*. Ediția a II-a, cu textul „modernizat" publicată de Gh. Cardaș. București, 1927.

1928 *Trei viteji*. București, 1928. Publicat de M. C. Grigoraș cu o introducere.

1930 *Țiganiada* sau *Alexandria ai' țigănească*. Sibiu, 1930.
Republicată după varianta lui V. Oniț cu o introducere de G. Bogdan-Duică.

1943 *Poezii*. București, 1943. Editate de M. G. Grigoraș.

1943 *Țiganiada*. București, 1943. Ediție publicată de Gh. Cardaș cu studiu introductiv despre biografia și opera scriitorului.

1944 *Lexiconul românesc-nemțesc*.
Cele două prefețe. Publicate de Ion Sîn-Giorgiu în RFR 11 (1944): 2.

1944 *Poezii-Balade*. București, 1944. Editate de M. C. Grigoraș.

1950 *Țiganiada*. București, 1950. Cu un studiu de I. Manole.

1953 *Țiganiada* (Varianta a II-a). Ediție îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Ion Oana. București, 1953.

1956 *Țiganiada*. București, 1956. (2. vol. în „Biblioteca pentru toți").

1956 *Trei viteji*. Ediție îngrijită de J. Byck. Prefață de Ion Oana. București, 1956.

1957 *Dascălul românesc pentru temeiurile gramaticii românești*. (Fragment). Reprodus de Gh. Bulgăr în „Scriitori români despre limbă și stil". București, 1957.

1958 *Țiganiada*. (Varianta a II-a) Ediția a III-a îngrijită de J. Byck. Studiu introductiv de Paul Cornea. București, 1958.

1958 *Trei viteji*. Ediția a II-a îngrijită de J. Byck. București, 1958.

1960 *Lexiconul românesc-nemțesc*. Prefață. Reprodusă și comentată de Elena Stîngaciu în LR 9 (1960): 2. 35—46.

1962 *Țiganiada*. Antologie, prefață și note finale de Romul Munteanu. Ediție îngrijită de J. Byck. București, 1962.

ŞTEFAN CRIŞAN (KÖRÖSI)
VIAŢA ŞI ACTIVITATEA*

1780 Reprezintă data aproximativă a naşterii. S-a născut în familia unui preot român dintr-un sat aparţinînd comunei Lacul Negru (= magh. Körös-Feketetö) din ţinuturile Clujului.

1796 Figurează printre studenţii înscrişi la Colegiul reformat din Cluj, unde desfăşoară o activitate remarcabilă.

1802 Adresează o cerere episcopului Ioan Bobb solicitîndu-i sprijinul în vederea publicării unui dicţionar român-latin-maghiar.

1803 Repetă cererea precedentă. La 1 iulie începe să funcţioneze ca profesor la Colegiul reformat din Cluj predînd greaca şi logica.

La 2 august, Consiliul locumtenţial din Ungaria înaintează dicţionarul lui Şt. Crişan spre a fi tipărit în Tipografia Universităţii din Buda.

1804 La 21 noiembrie dicţionarul îi este încredinţat pentru revizie lui Samuil Micu. La 3 decembrie referatul lui Micu este terminat. La 12 decembrie răspunde Consiliului locumtenţial că nu se poate angaja să publice, pe cont propriu, o operă care nu pare a fi rentabilă. Dacă autorul doreşte, va putea tipări lucrarea pe contul şi riscul său. La 24 decembrie, Consiliul hotărăşte să restituie dicţionarul în conformitate cu propunerea tipografiei.

1805 Îşi încheie activitatea de profesor la Colegiul reformat din Cluj. La 24 aprilie, Crişan primeşte dicţionarul înapoi.

1805 Traduce din Gessner ** *Luntrea de antea* (Luntrea cea dintîi), pe care o dă ca anexă a lucrării sale despre ortografie, constituind şi o exemplificare a regulilor preconizate.

1806 La sfîrşitul lui aprilie este numit rector (director) la Şcoala reformată din Dej.

1808 Părăseşte învăţămîntul şi pleacă la episcopul Ioan Bobb. Se pare că a intrat în administraţie, devenind funcţionar de stat.

1810—1820 Figurează printre funcţionarii publici ardeleni.

1810 Se află la registratura şi expeditura vistieriei.

1811 Se află la Partoş, în calitate de cîntăritor la Oficiul de transportat sare.

1812 Este administrator adjunct în acelaşi oficiu, la Remetea.

---

* Pentru viaţa şi activitatea lui Şt. Crişan (Körösi) să se vadă şi următoarele lucrări din bibliografie: 65, 67, 329, 344, 689.

** Să se vadă şi: G. Bogdan-Duică, *Salomon Gessner în literatura română*. CL 35 (1901). 162—173.

Prefaţa traducerii lui Crişan a fost reprodusă de Cipariu, *Principia* p. 321 şi *Archivu* 745 şi de Bogdan Duică, I. Barac p. 166—167.

1820 Moare în ziua de 2 martie în vîrstă de aproximativ 40 de ani.

Data morții este confirmată și de Gh. Asachi venit în Ardeal în 1820 ca să găsească profesori pentru Seminarul din Iași. Cu acest prilej află de la văduva lui Crișan că a murit nu de mult și cumpără manuscrisul dicționarului român-latin-maghiar.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

1802—1803 Biblioteca Centrală — Iași *Dicționar român-latin-maghiar.*

TIPĂRITE

1805 *Ortographia latino valachica.* Cluj, 1805.

Lucrarea cuprinde și o traducere din Gessner, ca ilustrare a principiilor sale ortografice.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1770 Se naște la Caransebeș la 1 noiembrie, tatăl său fiind pictor de biserici.

Școala o urmează mai întîi la Caransebeș și apoi la gimnaziul din Lugoj. La Pesta urmează dreptul.

După terminarea studiilor de drept petrece un timp în Banat și apoi se întoarce în Buda unde îndeplinește funcția de revizor și corector al cărților românești.

1808 În toamnă organizează Școala coloniei române din Pesta unde el predă „din învățătura limbii românești, din limba nemțească și ungurească, din Cartea de mînă către cinste, Socoata, scrierea românească și a altor limbi".

*Pentru viața și activitatea lui C. Diaconovici-Loga să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 213, 279, 329 344, 487, 733a, 781.

1812 O dată cu înființarea Preparandiei (școală pedagogică) din Arad este numit profesor și predă gramatica română, stilistica, cîntarea bisericească, tipicul și limba sîrbă, timp de 18 ani.

1818 Tipărește la Buda *Ortografia sau dreapta scrisoare...* cu un adaos *Învățături despre creștere, despre darurile naturii și despre îndreptarea tînărului.*

1821 Activitatea consacrată instrucției și educației tineretului se concretizează în apelul pe care-l tipărește la Buda: *Chemarea la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor.*

1822 În anul următor scoate, tot la Buda, lucrarea de gramatică după care predase ani de zile: *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor.*

1826 Tipărește la Buda un *Octoih cu Catavasieriu* care se bucură de prețuire deoarece este reeditat încă de două ori: 1829 și 1846.

1830 Este numit director al școlilor românești și sîrbești de pe teritoriul regimentelor bănățene de graniță.

1831 Tot în cadrul activității sale didactice tipărește la Buda *Viața domnului nostru Isus Hristos* pe care o însoțește de o serie de „învățături moralicești" care constituie un adevărat tratat de educație.

1835 Tipărește la Buda *Tîlcuiala Evangheliilor din dumineci și sărbători.*

1836 Trece la școala din Biserica albă unde organizează cursuri pentru candidații de învățători.

1838 Încearcă să-și redediteze gramatica din 1822.

1841 Redactează și tipărește, la Buda, pentru uzul elevilor și al tuturor compatrioților săi, *Epistolariul românesc.*

1842 Se adresează compatrioților săi în „Foaie pentru minte inimă și literatură" informîndu-i despre lucrările tipărite și mai ales despre unele manuscrise care „așteaptă ajutoriul de la mărițiipatrioți".
În același an lansează prin tipar *Chemarea națională de a ajutora tipărirea cărții Istoria Românilor.*

1850 Moare la 12 noiembrie în vîrstă de 80 de ani, în plină activitate.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

(pierdute)

Istoria Bibliei.
Istoria românilor de la întemeierea Romei pînă în vremea sa.
Pentru creșterea pruncilor (Traducere din Plutarh).
Bélisarie de Marmontel (Traducere).

TIPĂRITE

1818 *Ortografia sau dreapta scrisoare pentru îndreptarea scriitorilor limbii românești.* Buda, 1818.

1821 *Chemarea la tipărirea cărților românești și versuri pentru îndreptarea tinerilor.* Buda, 1821.

1822 *Gramatica românească pentru îndreptarea tinerilor.* Buda, 1822. A încercat s-o reediteze în 1838.

1826 *Octoih cu Catavasieriu.* Buda, 1826. (Reeditat în 1829 și 1846).

1831 *Viața domnului nostru Isus Hristos mîntuitorul lumii pentru îndreptarea creșterii tinerilor către faptele cele bune și ale creștinătății. Acum întîia oară din Sfînta Scriptură tradusă și cu învățături moralicești întocmită.* Buda, 1831.

1835 *Tîlcuiala Evangheliilor din dumineci și sărbători.* Buda, 1835.

1841 *Epistolariul românesc pentru facerea a tot feliul de scrisori ce sînt în viața soțietății omenești de lipsă,* Buda, 1841.

1842 *Insemnarea despre cărțile care se află la cel din jos iscălit tipărite și iarăși care se află în manuscript netipărite și așteaptă ajutoriul de la măriții patrioți,* în FMIL 5 (1842): 45.

1842 *Chemarea națională de a ajutora tipărirea cărții Istoria Românilor.* Buda, 1842.

PAUL IORGOVICI

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1764 Se naște la 28 aprilie în Vărădia din Banat. Tatăl său, preot, venise de cîțiva ani din Oltenia.

Învățătura și-o face mai întîi în casă, apoi la Vîrșet, unde învață nemțește și sîrbește.

Urmează 6 clase gimnaziale la Seghedin; trece apoi la Pozson unde, studiază filozofia 2 ani și la Pesta, 3 ani, dreptul.

1787 Merge la Viena unde își întregește studiile urmînd dreptul politic austriac.

În același an pleacă la Roma, unde deși ortodox reușește să cerceteze bibliotecile, strîngînd documente și date, timp de trei ani.

---

* Pentru viața și activitatea lui Paul Iorgovici să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 17, 84, 274 359, 484, 736, 760.

1790 Pleacă de la Roma spre Paris asistînd la desfăşurarea revoluţiei franceze. După căderea lui Ludovic al XVI-lea părăseşte Parisul şi se îndreaptă spre Londra.

1793 Spre sfîrşitul anului pleacă din Anglia şi se întoarce în Viena unde este numit „cancelist imperial" şi spoi „Hofconcepist" şi corector la tipografia „ilirică" (sîrbească şi românească).

1794 Scoate un calendar literar pe seama „norodului slovenosîrbesc şi rumânesc" în care publică o traducere literară „Cei doi excessuri a amerii".

1796 Cedînd ofertei episcopului Iosif Şacabeul şi insistenţelor tatălui său se înapoiază la Vîrşet ocupînd postul de avocat al diecezei. În acest timp lucrează la alcătuirea unui glosar în patru limbi şi a unei gramatici.

1799 Termină de redactat şi tipăreşte la Buda *Observaţii de limbă rumânească.*
Ideile cuprinse în carte dezlănţuie asupra lui Iorgovici un lanţ de asupriri care culminează cu închiderea sa.
Judecata îl găseşte nevinovat şi-l eliberează dar nu-i asigură recăpătarea postului.

1806 După ce trăise din profesarea avocaţiei private şi a unor ore de educator, este numit profesor de latină la gimnaziul din Vîrşet.

1808 Moare subit la 21 martie, în vîrstă de 44 de ani, neajungînd să îndeplinească funcţiunea de director al Şcolilor naţionale grănicereşti din Caransebeş în care abia fusese numit.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

(pierdute)

Scurtă istorie a românilor din Dachia.
Descrierea celor mai faimoşi împăraţi, filozofi şi bărbaţi ai antichităţei.
Glosar în patru limbi.

TIPĂRITE

1794 *Calendariu la anul de la naşterea lui Hristos* 1794, *cari e prost, cuprinzînd în sine* 365 *de zile, făcut spre întrebuinţarea norodului slovenosîrbesc şi rumânesc cari se află în ţinuturile chesariu-creeşti a legii Răsăritului.* Calendarul cuprinde o singură traducere beletristică aparţinînd desigur lui Iorgovici: *Cei doi excessuri a amerii. O istoriolă adevărată supra cele doauă ieşiri din măsură a iubirii, tradusă de pre alte limbi.*

1799 *Observaţii de limba rumânească.* Buda, 1799.
I. Heliade Rădulescu le reeditează în „Curier de ambe sexe" periodul II, 1838—1840, nr. 6, p. 82—118.

PETRU MAIOR

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1760—1761 Reprezintă data probabilă a nașterii, la Căpușul de Cîmpie.

1774 După ce învățase la școli din Tg. Mureș, Cluj, Sibiu, și Blaj, este trimis la colegiul „De propaganda fide" din Roma pentru a studia filozofia și teologia.

1779 După terminarea studiilor la Roma și după ce trece doctoratul în filozofie și teologie, pleacă la Viena unde, timp de un an studiază dreptul canonic.

1780 Funcționează ca profesor de logică, de metafizică și de dreptul firii, în Blaj.
În acest an este hirotonisit.

1783 Redactează „Procanon", la Blaj, în care discută pe ton polemic unirea românilor și teza infailibilității papale.

1784 Iese din călugărie, părăsește Blajul și se stabilește la Reghin ca preot. Deoarece Bobb îi promisese că-l va numi protopop, poartă cu acesta un schimb de scrisori (4, 10 august) pînă ce la 15 august îi sosește numirea, iar la 20 septembrie are loc festivitatea instalării.
Timp de 15 ani cît a îndeplinit această funcțiune a desfășurat o activitate de apostolat.

1789 Participă la instalarea episcopului neunit Gherasim Adamovici, la Sibiu.

1790 Redactează și iscălește una din primele petiții care vor duce la apariția Supplex-ului.

1792 După desființarea Seminarului din Lemberg unde se mutase institutul Sf. Barbara din Viena, Maior este chemat la Blaj să predea dreptul canonic.

1795 Redactează *Protopapadichia, adecă puterea, drepturile sau privileghioanele protopopilor celor românești din Ardeal* în care susține ideea sinodalității.

1805 Bobb îi oferă lui Petru Maior locul de vicar al Hațegului, rămas vacant, dar acesta refuză.

1808 La 2 septembrie este numit cenzor la tipografia din Buda în urma unei cereri personale și a recomandării lui Samuil Vulcan, episcopul Oradiei.

1809 Părăsește Transilvania plecînd spre Buda unde își ia în primire, la 8 martie, funcția de „crăiesc revizor" al cărților pe care o deținuse Clain pînă la moarte și după acesta, Șincai.
La Buda, în acest an, apar: *Didahii* ... și *Propovedanii* ...

---

* Pentru viața și activitatea lui Petru Maior să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 1, 4, 5, 75, 76, 78, 130, 151, 182, 199, 218, 226, 261, **282**, 335, 366, 372, 373, 410, 419, 429, 442, 447, 456, 464, 468, 497, 504, 528, 561, 575, 578, 609, 628, 633, 652, 715, 718, 726, 752.

1810—1811 Apare, la Buda, *Predicile*, în trei părți.

1812 Maior publică la Buda lucrarea sa istorică fundamentală, *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* însoțită de două anexe de mare preț: *Disertație pentru începutul limbii românești* și *Disertație pentru literatura cea veche a românilor.*

1813 Apare, la Buda, *Istoria bisericii românilor.* Episcopul Bobb intervine și oprește difuzarea cărții care va sta în depozitele tipografiei pînă la moartea autorului.

1814 Maior publică la Buda, fără s-o semneze, broșura polemică prin care îi răspunde slavistului Kopitar: *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior.*

În același an publică o a doua broșură: *Animadversiones in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia.*

1815 Publică, în cadrul polemicii desfășurate: *Reflexiones in responsum Domini recensentis Vienensis ad Animadversionis in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia.*

1816 Publică la Buda ultima din broșurile polemice: *Contemplatio Recensionis in valachicam anticriticam Literaris Ephemeridibus Viennensibus.* Preocupat de toate aspectele prin care se putea asigura dezvoltarea culturii românești, Maior se îngrijește de tipărirea Calendarelor.

În *Calendariu pe anul de la Hristos 1816* apare un anunț în legătură cu cărțile românești ce se află de vînzare: „Aceste următoare cărți se află la sălașul autorului lor, Petru Maior, revizorul cărților". Anunțul se repetă în calendarele pe anii: 1817 și 1821.

1818 Apare, la Buda, *Întîmplările lui Telemah, fiului lui Ulise, întocmite de Fenelon.* Traducerea e făcută de Maior după o versiune italiană.

1819 Tipărește la Buda *Orthographia romana sive latino-valachica* și *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi.*

Ambele lucrări sînt legate direct de studiile filologice anexate la *Istoria* sa.

1821 La 14 februarie moare, la Buda.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

1783 *Procanon, ce cuprinde în sine cele ce sînt de lipsă spre înțelesul cel deplin și desăvîrșit al canoanelor și a toată tocmeala bisericească spre folosul mai cu seamă al românilor 1783.*

Manuscris lacunar spre sfîrșit după care C. Erbiceanu l-a tipărit la 1894. O a doua ediție a apărut la Sibiu în 1948 îngrijită de Gr. Marcu.

1795 *Protopapadichia, adecă puterea, drepturile sau privileghioanele protopopilor celor românești din Ardeal*
Publicat fragmentar în „Sionulu romanescu" al lui Gr. Silași, Viena, 1865—1866.
Scrisoare către Dr. Vasile Popp.
A fost publicată de T. Cipariu în „Archivu" ...
Despre gramatica limbii române, în românește și latinește, fragmente publicate de T. Cipariu în „Archivu" 27, 297, 338, 355, 380 și urm.
Testamentul lui Petru Maior.
A fost publicat de T. Cipariu în „Archivu" ... p. 390—393.

TIPĂRITE

1809 *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morți* culese de ... Buda, 1809.

1809 *Didahii, adică învățături pentru creșterea fiilor la îngropăciunea pruncilor morți* culese de ... Buda, 1809.

1810—1811 *Prediche sau învățături la toate duminecile și sărbătorile anului* culese de ...
I—III, Buda (Partea I, 1810; partea a II-a și a III-a, 1811).

1812 *Istoria pentru începutul românilor în Dachia* întocmită de ... Buda, 1812.
Cuprinde și *Disertație pentru începutul limbei românești* și *Disertație pentru literatura ceu veche a românilor.*
S-a retipărit în 1834 de I. Mălinescu și la 1883 de „Societatea Petru Maior".
Fragmente din *Istoria* ... ediția 1812 au fost date în E. Boldan, *Școala ardeleană,* unde apar și fragmente din cele două *Disertații.*

1813 Istoria bisericei românilor atît a acestor dincoace, precum și a celor dincolo de Dunăre. Buda, 1813. Tipărită numai parțial de Maior în 1813. Restul materialului inedit a fost publicat de T. Cipariu în *Acte și fragmente,* Blaj, 1855, p. 129—137, 145 și urm.
Fragmente au fost date în E. Boldan, *Școala ardeleană,* București 1964

1814 *Răspunsul la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior autorul Istoriei ceii pt. începutul românilor în Dachia.* Buda, 1814.
Cîrtirea la care Maior răspunde în 1814 a fost considerată pierdută P. Teodor a descoperit recent manuscrisul original.

1814 *Animadversiones in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia.* Buda, 1814.

1815 *Reflexiones in responsum Domini recensentis Vienensis al Animadversionis in Recensionem Historiae De origine Valachorum in Dacia* Pest, 1815.

1816 *Contemplatio Recensionis in valachicam anticriticam Literaris Ephemeridibus Viennensibus.* Buda, 1816.

1818 *Întîmplările lui Telemah, fiului lui Ulise, întocmite de Fenelon.* I, Buda, 1818.

1819 *Ortographia romana sive latino-valachica una cum clavi, qua penetralia originationis vocum reserantur.* Buda, 1819.
(reprodusă în *Lexiconul de la Buda*).

1819 *Dialog pentru începutul limbii române între nepot și unchi.* Buda, 1819.
A fost publicat în 1819 împreună cu *Orthographia* ... după cum se arată în *Istoria* ..., ed. 1834, p. 262.
A fost republicat tot împreună cu *Orthographia* ... la începutul *Lexiconului de la Buda*, 1825.
Fragmente au fost date și în E. Boldan, *Școala ardeleană.*

SAMUIL MICU

(Samoil Clain sau Klein)

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1745 Se naște la Sad (Ardeal) cu numele de botez Maniu, în timpul cînd unchiul său Inochentie Micu își începuse exilul la Roma (Schimbarea numelui Micu în Klein ori Clain fusese efectuată de tatăl său Samuil).

1762 După ce învățase la școlile din Sad și Blaj se călugărește schimbîndu-și numele în Samuil și intră la Mănăstirea Buna-Vestire din Blaj.

1766 Trece la mănăstirea Sf. Treime și în același an, la 1 august, este propus să plece la Viena, împreună cu Alexandru Aron, pentru continuarea studiilor la Colegiul Pazmanian.

1772 După ce terminase, obținînd „nota primă", filozofia și teologia și se instruise paralel și „în științele mai înalte, mai ales în fizică, chiar și în cea experimentală, în mecanică și aritmetică, în germană" se întoarce la Blaj, unde este numit profesor de etică și matematică, în vremea episcopatului lui Grigore Maior.

1773 Îl întovărășește, la Viena, pe episcopul său Grigore Maior chemat să discute reducerea sărbătorilor.

1773—1778 Perioadă despre care nu se cunosc amănunte.

1778 Spre toamnă se află la Alba Iulia unde traduce *Omiliile lui Vasile cel Mare.* Cipariu arată că în același an a locuit și la Sibiu.

*Pentru viața și activitatea lui Samuil Micu (Klein, Clain) să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 55, 83, 122, 127, 157, 159, 160, 173, 199, 218, 240, 252, 253, 266, 317, 378, 383, 386, 397, 423, 430, 463, 465, 467, 469, 472, 474, 475, 477, 490, 514, 528, 550, 560, 561, 568, 638, 644, 676, 713, 716, 717, 719, 720, 765, 768.

1779 Se află la Viena ca „vice-ephemerius" — prefect sau director de studii — la Colegiul Sf. Barbara.

Aici se întîlneşte cu Gheorghe Şincai, întors de la Roma unde îşi terminase studiile.

Tipăreşte la Viena *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin* cu litere latine.

1780 Se tipăreşte, la Viena, *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*, rod al colaborării cu Gh. Şincai.

1781 Tipăreşte, la Viena, *Dissertatio canonica de matrimonio juxta disciplinam graecae orientalis ecclesiae.*

1782 Episcopul Grigore Maior abdică şi Clain se întoarce la Blaj în perioada alegerii noului episcop. Clain îl susţine pe Ignatie Darabant dar e numit Ioan Bobb.

Tipăreşte, la Viena, *Dissertatio de jejunüs graecae orientalis ecclesiae.*

1783 Începe să lucreze la traducerea Bibliei la îndemnul lui Darabant.

1784 Tipăreşte, la Blaj, *Propovedanii la îngropăciunea oamenilor morţi.* Încearcă să părăsească starea călugărească dar episcopul Bobb nu-i permite să lepede haina monahală.

1785 Termină traducerea Bibliei. Caută să părăsească Blajul adresîndu-se guvernului ardelean căruia îi solicită numirea ca paroh la Sibiu.

În 23 august cererea este transmisă episcopului Bobb care o respinge. În octombrie solicită, de la guvern, un împrumut de 4000 florini pentru a o tipări, dar este refuzat.

1787—1789 Încearcă să tipărească Biblia pe contul său. În acest scop tipăreşte o coală de probă încercînd să obţină abonamente anticipate.

Nu reuşeşte să obţină suma pretinsă de tipografie şi atunci îi propune episcopului ortodox, Gherasim Adamovici, din Sibiu, s-o tipărească. Acesta acceptă şi pentru a procura banii necesari trimite liste de subscripţie preoţilor.

1790 În timpul verii, locuieşte la vărul său, Efrem unde termină *Istoria bisericească după Fleury.*

La 2 decembrie episcopul Gherasim Adamovici, cere guvernului autorizaţia de a tipări Biblia la Sibiu.

La 14 decembrie episcopul Bobb aflînd ceea ce se plănuieşte trimite guvernului o plîngere amănunţită împotriva lui Clain.

1791 La 24 septembrie s-a convocat „soborul de obşte" în care preoţii să depună jurămîntul de credinţă faţă de împăratul Leopold al II-lea. Cu acest prilej Şincai este determinat să vîndă Biblia tipografiei din Blaj, pentru 600 de florini.

1792 Episcopul Bobb cere la Viena aprobarea de a tipări Biblia şi capătă răspuns favorabil.

1793 La 1 noiembrie începe tipărirea Bibliei.

1794 Termină *Teologhia dogmatică și moralicească* și în mai o înaintează consiliului locumtențial al Ungariei pentru a obține autorizația de tipărire. Manuscrisul este transmis spre cenzurare episcopului Bobb la 12 iunie. Acesta, supărat de faptul că Samuil Clain îl dedicase, în termeni deosebit de călduroși, lui Darabant, îl trimite Consistoriului pentru a aviza dacă dedicația poate fi tipărită. Avizul acestuia, din 15 iulie, precizează că „Dedicațiunea nici decum să nu se tipărească".

La 24 iulie guvernul îi trimite lui Bobb pentru cenzurare o altă lucrare de-a lui Clain, pe care o terminase încă din 1790, *Istoria bisericească* prelucrată după Fleury.

La 8 noiembrie Clain, care aflase că la sfîrșitul Bibliei urma să se arate că „greșelile de tipar, pe care cititorii le vor descoperi trebuiesc atribuite lui Clain", îi trimite lui Bobb o scrisoare de protest. În acest an atît de zbuciumat și pentru Clain, s-a petrecut arestarea lui Șincai, învinuit de conspirație împotriva episcopului și a țării.

1795 La 15 noiembrie se terminase de tipărit Biblia.

1796 La 12 ianuarie, Clain îi scrie lui Bobb în legătură cu refuzul de a i se da exemplare din Biblia tradusă de el și despre faptul că nu i s-a trimis să revadă manuscrisul lucrării *Theologhia dogmatică și moralicească*, aflată sub tipar și care, de altfel, avea să apară, în cursul anului, cu „Dedicațiunea" înlocuită printr-un *Cuvînt înainte*, cu elogii la adresa lui Bobb.

1797 La 3 martie Bobb trimite Consistoriului o adresă în legătură cu *Istoria bisericească* predată de Micu din 1794.

La 29 noiembrie Bobb trimite un denunț acuzîndu-l că încă din 1784 Micu a voit să treacă la ortodoxie.

1798 La 24 mai în fața Consistoriului mănăstirii din Blaj citește apărarea sa prin care va face să i se recunoască nevinovăția.

Înaintează guvernului în vederea cenzurării prelucrarea *Filosofia morală*. În 14 august manuscrisul este trimis, după obicei, episcopului Bobb, care aduce lucrării obiecții metodologice.

Spre toamnă se află la Oradea la Ignatie Darabant, unde traduce *Canoanele sfintelor soboare*.

1799 Tipograful Petru Barth înaintează, la 25 februarie, guvernului, spre a aproba tipărirea, *Filosofia morală*, într-o formă revăzută.

La 4 martie, guvernatorul Banffy o înaintează lui Bobb pentru a o aviza. Acesta o transmite în 14 mai aceleiași Comisii care o cercetase și prima dată și care o consideră publicabilă.

La 27 iunie Bobb răspunde guvernului că-i de acord cu tipărirea.

Se tipărește la Buda *„Logica"* (traducere).

1800 Termină de scris *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor.*

Tipărește la Sibiu *Legile firei. Itica și Politica sau filosofia cea lucrătoare.*

1801 La 10 martie termină de redactat *Dictionarium Valachico-Latinum* pe care intenționează să-l tipărească în tipografia universității din Buda. Tipărește la Sibiu *Acathistul.*

1804 La 59 de ani părăsește Blajul ajutat de episcopul Darabant de la Oradea și se stabilește la Buda în calitate de cenzor al cărților românești tipărite la tipografia Universității din Buda.
La 3 decembrie semnează un referat privitor la dicționarul înaintat spre tipărire de Ștefan Körösi (Crișan).

1805 Într-o scrisoare din 14 iulie se referă la *Calendarul românesc* ce se va tipări în curînd.
Spre sfîrșitul anului apare *Calendariu* ... unde se publică prima parte din *Istoria* ...

1806 La 1(13) mai moare la Buda.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

NEDATATE

ms. **23** *Introducere (cuvînt înainte) în proorocii cei mici și în unele din cărțile N. T. de Sfinții Părinți : Chiril Alex, Ioan Gură de Aur, Vasile cel Mare și Ioan Damaschinul.*

ms. **47** *Istorie adevărată* de Lucian Samosateanul (publicată în 1942).

ms. **57** *Cartea despre descoperirea dumnezeiască.*

ms. **66.** *Cuvîntări bisericești* sau *Predice.*

ms. **78** *Istoria împărecherii întră biserica răsăritului și a apusului carea s-au făcut pe vremea lui Mihail Celularie patriarchul Țarigradului și a săborului de la Florența.* Acum întîi românește făcută.

ms. **89** *Dictionarium Valachico-Latinum.*

ms. **94** *Etica și Învățătura politicească.*

ms. **115** *Puneri din prolegomenele Sfintei Scripturi de descoperirea cea dumnezeiască.*

ms. **116** *De detoriile cinurilor călugărești.*

ms. **119** Această *Loghică* și *Etică* mai ales și mai pe înțeles și cu cuvinte bune și mai pe larg s-au scris a doua oară tot de mine.

ms. **124** *În sfînta și marea Sîmbătă.* (Poem religios în versuri neregulate).

ms. **126** *Istorie cum au luat turcii Țeligradul și cum au picat și au răsipit grecii din împărăția lor.* Scrisă înainte de aceasta la Anul de la mîntuirea lumii 1620. Iar acum întoarsă în limba românească.

ms. **155** *Acelui dintre Sfinți Părintelui nostru Ioan Gură de Aur Archiepiscopul Cetății cei împărătești tîlcuirea Sf. Evanghelii de la Matei.*

ms. **158** *Despre Sfînta Scriptură.*

ms. **159** *Istoria Noului Testament.*

ms. **163** b *Scurtă cunoștință a istorii românilor* [Mai există încă trei copii: 71 (Blaj), 1307 (București), 3056 (București), ultima din 1825].

Publicată fragmentar în: Cipariu, *Acte* 139—140; *Lupaș, Cronicari* ... ed. II, 103—118. E. Boldan, *Școala ardeleană*. Tipărit în 1963.

ms. **173** *Prolegomene la Sfînta Scriptură.* (Considerat începutul ms. 115).

ms. **179** 1. *Hotărîri lungi care sînt „Regulae fusius tractatie" ale Sf. Vasile cel Mare.*

2. *Eptimia sau Pedepse asupra călugărilor care păcătuiesc.*

3. *Traducerea epistolelor* 22, 23 și 173 *ale Sf. Vasile cel Mare.*

ms. **182** *Acelui între Sfinți Părintelui nostru Ioan Gură Arhiepiscopului Țarigradului. De preoție, cărție șase.* (Conține numai cartea I și începutul cărții a doua).

ms. **223** (**1768**) 1. *Acelui dintru Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare archiepiscopul Cesariei Capadochiei. Rînduiala către cei ce împreună sau pustnicește viețuiesc.*

2. Șase epistole ale aceluiași.

3. Alte epistole.

ms. **225** *Viața și scrierile Sfinților Părinți Clemente Romanul, Erma, Apostolul Barnabà, Ignație din Antiochia și Policarp din Smirna.*

În plus două predici ale lui Micu: una pentru Duminica Floriilor, alta cu tema: Nu fura.

ms. **226** *Învățătura Metafizicei.*

ms. **600** *Responsum ad crisim I.C.E. (deri) in Supplicem Libellum Valachorum Transilvanorum, juxta numeros al ipso positos.* (Are o copie în ms. 967).

DATATE

1774—1776 *De ortu, progressu conversione Valachorum Episcopis item Arhiepiscopis eorum.*

(Publicată și comentată de T. Cipariu, Acte ... p. 1—20; mai sînt trei copii).

1778 *Brevis historica notitia originis et progressu nationis Daco Romanae seu ut quidam barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad seculum XVIII.* Authore Samuele Klein de Szád Anno Domini MDCCLXXVIII (Publicată fragmentar sub titlul *Historia daco-romanorum sive valachorum* de A. T. Laurian în „Instrucțiunea publică" 1861, p. 67—118).

1780 ms. 14 *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasile cel Mare, Arhiepiscopul Kezariei Kapadochiei rînduialile celor ce pustnicește sau sînguri sau împreună de obște petrec.* Tomul III. Samoil Clain de la Sad întoarse pe românie, și scrise 1780.

Revisum et correctum per me eundem Samuelem Klein.

La sfîrșit = Acestea s-au pus pe rumânie de mine cel mai mic Samoil Clain Ieromonah de la Ardeal în anul 1768 iar acum 1780 a doua oară s-au scris.

1780 ms. 19 b *Îndreptarea păcătosului,* Acum scrisă și culeasă, și între acest chip așezată și rînduită pentru folosul creștinilor cum să cade să-și mărturisească preotul păcatele. Cu nevoința și osteneala Părintelui Ieromonah Samoil Clain de la Sad. Scrisă în Beciu anul de la mîntuirea lumii 1780.

1781 ms. 13 *Istoria și hronica țării Moldovei culese și scrise mai întîi de Constantin Miron logofătul, la anul* 1708. Acum scrisă iarăși de Samoil Clain în Viena Austriei anul Crăciunului 1781.

1781 ms. 119 *Loghică* acum întîi pre limba românească prefăcută de Samoil Clain, ieromonah de la Blaj. Anul Domnului 1781. Scrisă în Viena Austriei.

(Reprezintă prima încercare de a traduce cartea lui Baumeister.)

1781 ms. 119 *Dreptul firei și Etica* Acum întîi pre limba românească făcută de Samoil Clain de Sad, călugăr din Blajiu, Ordinis Basilii Monachus.

În Viena Austriei.

Anul învierii Domnului 1871.

1782—1786 ms. 119 și 70 *Filosofia morală.*

(A doua variantă reprezintă o prelucrare. Varianta a preluat-o în 1786 în ms. 94 I și II.)

1782 ms. 21 *Despre căsătorie.*

(Destinat tiparului după cum rezultă din viza cenzurii „Admititur") Viena, 1782.

1782 ms. 123 *Carte pentru posturile grecești a răsăritului.*

(Corespunde tipăriturii din același an Dissertatio de Iejunûs Orientalis Eclesia.)

1782 ms. 124 (Blaj) și ms. 72 (Oradea) *Istoria eclesiastică* a lui Claude Fleury.

(Între paragrafele 17—18 se află capitolul *Războaiele lui Traian cu Dachii,* care-i aparține lui Micu.)

cca. 1783 Traducerea legiuirii lui M. Fronius, *Statata iurium municipalium Saxonum in Transylvania.*

1784—1794 ms. 62 *A sfinților Părinți Grigorie Bogoslav, Iona Zlataust, Epifanie, Anastasie Sinaitul, Andrei Criteanul, Ioan Damaschin, cuvinte (Homiliae s.s. Patrium) și una epistolă a s. Teodor Studitul.*

1785 1. *Viața cuviosului Părintelui nostru Pavel Tiveul, carele au fost întîi Pustnic.*
2. *Din cartea Părinților multe fealuri de pilde: De sfîntul Carion.*
3. *Viața Sfîntului Dosotei scrisă de Paladie Epsiscopul Nicopoliei care însuș au văzut Din viețile Sfinților cap.* 8.
4. *Viața Sfîntului Dositeiu.*
5. *Acelui întru sfinți Părintelui nostru Alba Dorotei învățeturi de multe fealuri pentru ucenicii săi.*

1786 ms. **120** *Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filozofiei.* Făcută și scrisă pre limba românească de ieromonahul Samoil Clain de la Sad. Văzută și îndreptată 1787.
(Pe ultima foaie a mss.: „Sfîrșitul filozofiei cei cuvîntătoare, adecă a loghicii, scrisă întîi pre limba românească de mine, cel între ieromonahii (!) mai mic, Samoil Clain din mănăstirea Sf. Troiță din Blaj în anul 1781. Iar acum a doua oară tot de mine Samoil Clain scrisă în anul 1786").

1786 ms. **70** *Filozofia etică sau morală* (identică cu „Dreptul firii, ithica și politica").

1787 ms. **94** I—II *Dreptul firii sau Legile firești Ithica și Politica.*

1787—1790 *Învățătura metafizicii.*
(După lucrarea lui Baumeister: „Metaphysicae pars prima. Ontologia sive philosophia prima).

1788 ms. **58** *A celui între Sfinți Părintelui nostru Chiril Arhiepiscopul Ierusalimului Catihises, sau învățături cătră cei ce vin la Botez.* Tălmăcite acum întîi pe limba românească de Ieromonahul Samoil Clain de la Sad în anul 1788.

1788 ms., **63** a *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare Arhiepiscopul de la Chesarea cea din Capadochia cuvinte.* Acum întîi tălmăcite pre românie de Samoil cel mic de la Sad. În anul 1788 în ziua dintîi a lui Noiemvrie s-au început a să scrie în Bălgrad în mănăstire de mai sus pomenitul Samoil Clain de la Sad Ieromonah.

1789 ms. **110** *Tractat despre moral preste tot și despre moralul creștinesc în deosebi.* (se face legătura cu Teologia morală de Venceslau Schanza).

1790 ms. **71—73** *Istoria bisericească* 3 volume.
Tom I Istoria bisericească pe scurt pentru folosul iubitorilor de învățătură, acum întîi așa tocmită de Ieromonahul Samoil Clain de la Sad.
Tom II Cunoștința scurtă a istoriei bisericești — partea b care cuprinde vremea de la anul 308 pînă la anul 800.
Tom III (continuarea t. II).

1791 ms. Blaj *Istoria românilor cu întrebări și răspunsuri.*
Fragmente publicate de Gabriel Pop Laslo în „Sionul românesc" III (1867) nr. 10, 113—115, 11. 126—128.

1794 ms. **162** 1. *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Grigorie Teolog, cuvînt cu care răspunde și spune pricina pentru care au fugit în Pont.*
1794 1 mai. În Mănăstirea Blajului de Samoil Clain Ieromonahul tălmăcită.
2. *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Grigorie Teolog pentru bătaia grindinii cuvînt.*

1794 ms. **227** 1. *Patru cuvinte (Orationes) ale celui întru sfinți Părintelui nostru Grigorie Naziazeanul sau Teologul*

2. ... *Anastasie Sinaitul*

3. ... *Părinte Andrei Criteanul*

4. ... *Efrem Sirul*

5. ... *Ioan Damaschinul*

6. ... *Epifanie, Episcopul Kiprului*

1796 ms. **186** *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Dorotei, Învățături foarte de mare folos omului cucernic.*
Acum întîi pe românie întoarse de Monachul Samoil Clain. Anul domnului 1796.

1798 ms. **56** *Canoanele Săbarelor a toată lumea și a celor nameajnice și ale Sfinților Părinți, celea primite în biserica răsăritului.* Acum întîi tălmăcite și a doua oară întru acest chip scrise de Ieromonahul Samoil Clain de la Sad în mănăstirea Sfintei Troiță din Blaj la anul Domnului 1798.

1801 ms. Oradea **67—70** *Istoria și lucrurile și întîmplările românilor.*
Acum într-acest chip așezată și din mulți vechi și noi scriitori culeasă și scrisă de Samuil Clain de Sadu, ieromonahul din SSS Troiță din Blaj.
Fragmente publicate în: George Șincai, *Cronica ...*, E. Boldan, *Școala ardeleană.*

1802 ms. **184** *Statuta sau legile scaonelor săsești din Ardeal care în toate ju(de)cățile și rînduielile politicești să țin în Scaonele săsești.*
Acum pe românie pentru mai mare folosul de obște și al românilor din Scăunie tălmăcită și tipărită (sic) în Sibiu la Ioan Bart 1802. (Există indicații că a fost prezentat la cenzură).

1803 ms. **59** *A Tomei de la Kempis De urmarea lui Xs. cărți pentru foarte de folos sufletului cucernic.*
Acum întîi tălmăcite pre limba românească de Samoil Clain de la Sad Ieromonahul din mănăstirea Sfintei Troiță de la Blaj.
[La sfîrșit: Scrisam eu întru monași zmerit Samoil Clain de la Sad Ieromonah din mănăstirea din Blaj (1803)].

1803 ms. **74** a, b—**77** *Istoria bisericească* (**5** tomuri).
„Această istorie besericească dintr-a lui Abas Claudie Fleury o am tălmăcit. Unele paragrafuri de ale mucenicilor mucenicii le-am lăsat dintr-această carte, ca să nu să facă prea mare. Locurile pe de laturi nu le-am pus că gîndeam că voi avea privilegiu a le pune, dară cum văz mă apucă moartea mai înainte."
În cartea a șasea multe greșeli pot fi că nu-i scrisă de mine, dară să pot îndrepta din cea scrisă de mine ad impurum.
Samuel Clain de Sad 1803.

1803 1. *A celor întru Sfinți cuviosilor Părinților noștri Pahomie, Efrem Sirul, Ioan de la Scară, Aba Isaie, Aba Amon, Teodor Studit și Aba Maxim învățături aschiticești.* Și acele acum întîi tălmăcite pe limba

românească de Părintele Samoil Clain de la Sad, Ieromonahul din Mănăstirea Sfintei Troițe din Blaj.
2. *Din cartea bătrînilor.*
3. *Sentențiile preafericitului nostru și sfințitului mucenic Nil.*
Această carte s-au tălmăcit și s-au scos de mine păcătosul Samoil Clain de la Sad Ieromonahul din Mănăstirea Sfintei Troiță de la Blaj țara Ardealului.

1804 ms. **224** *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel mare Arhiepiscopul Cesariei Capadochiei.* Hotărîri scurte cu întrebări și cu răspunsuri.
Aceste s-au tălmăcit pre limba românească de mine păcătosul Ieromonach Samoil Clain de Sad din țara Ardealului din Scaunul Sibiului, și acum îndreptate a treia oară s-au scris în Blaj în Mănăsirea Sf. Troiță 1804 iunie 17.

1804 ms. **220** *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archiepiscopul Chesarie Capadochiei, învățături ashiticești.* 1804 din I-ma Augusti.
Acestea de mine Ieromonahul Samoil Clain sînt tălmăcite și scrise.

1805 ms. **221** *A celui dintre Sfinți Părintelui nostru Vasilie cel Mare Archie piscopul Cesariei din Capadochia cuvinte către norod zise.*
S-au tălmăcit și acuma a doua oară s-au scris de mine Samoil Clain de la Sad 1805.

TIPĂRITE

ANTUME

1779 *Carte de rogacioni pentru evlavia homului chrestin.* Viena, 1779.
Fragmente în BR V II 229—230 și Boldan ...

1780 *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae composita* ab Samuel Klein de Szad ...
Locupletata vero, et in hunc ordinem redacta a Giorgio Gabriele Sinca ... Vindobonae, 1780.

1781 *Dissertatio canonica de Matrimonio justa disciplinam Graecae Orientalis Ecclesiae* ab Samuele Klein de Szad. Vindobonae, 1781.

1782 *Dissertatio de jejuniis Graecae Orientalis Ecclesiae* conscripta ab Samuele Klein de Szad. Viennae, 1782.

1784 *Propovedanie sau învățături la îngropăciunea oamenilor morți.* Acum de preotul Samoilă Clain de Sad făcute. Blaj, 1784.

1795 *Biblia* adecă dumnezeiasca Scriptură a legii vechi și a ceii noao toate ... Blaj, 1795.

1796 *Theologhiia moralicească sau bogoslaviia* (de Vecenslau Schanza) (Traducere), Blaj, 1796.

1799 *Loghica, adecă partea cea cuvîntătoare a filosofiei.* Buda, 1799.

1800 *Legile firei, ithica şi politica sau filosofia cea lucrătoare.* Partea întîia şi Partea a doua. Sibiu, 1800.

1801 *Acathist sau carte cu multe rugatsuni pentru evlavia fiestequarui crestin.* Acum într-acest chip ashezată de părintele Samuil Klain de la Szad. Sibiu, 1801.

1806 *Calendariu pe anul de la Hristos* 1806, care să cuprinde 365 de zile, întocmit pe gradurile şi clima Ţării Ungureşti şi a Principatului Ardealului, Ţării Româneşti şi a Moldovei. Arată zilele, duminecile, sărbătorile şi săptămînile calendariului vechi şi a celui nou, timpurile anului, schimbarea şi plinirea Lunii şi tîrgurile, la care să adaogă şi neşte pilde, mai pre urmă cîtva din Istoria Românilor care în tot anul aşa în rînd mai nainte va urma.
În *Calendariu* se publică prima parte din *Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor pre scurt.* Aşezată şi din mulţi vechi şi noi scriitori culeasă şi scrisă de părintele Samuil Clain, de Sad ... (Primele 3 f şi 34 p.)
Lucianus, *De veris narrationibus* (traducere).
Seguerus, *Instruction poenitentis* (traducere).

POSTUME

1812 Kempis, *Imitatio Christi*
Istoria, lucrurile şi întîmplările românilor.
I Colonizarea Daciei şi viaţa românilor în evul mediu
II Istoria Munteniei pînă la 1724
III Istoria Moldovei pînă la 1759
IV Istoria episcopiei româneşti din Transilvania.
Fragmente în: *Calendariu* ... 1806, Gh. Şincai, *Cronica* ...
T. Cipariu, *Acte şi fragmente* p. 79—129, BRV II, 479—480.

1842 *Propovedanie sau învăţături la îngropăciunea oamenilor morţi.* Ediţia a II-a.
Fragment biografic românesc despre episcopii uniţi începînd de la Athanasie I pînă la al II-lea (Dintr-o lucrare mai mare nepăstrată)
T. Cipariu, Acte şi fragmente, 137—138.

1861 *Historia daco-romanorum sive valachorum* (= Brevis historica notitia ...) publicată fragmentar de A.T. Laurian în „Instrucţiunea publică" 1861, p. 67—118.

1907 *Propovedanie sau învăţături la Ingropăciunea oamenilor morţi.* ed. III Arad 1907.

1942 *A lui Lucian Samosateanul a Istoriei ceii adevărate* traducere de Samuil Micu text publicat după manuscrisul de la Oradea şi precedat de o notiţă introductivă de N. Lascu, în Cultura creştină 22 (1942): 1—6.

1944 Samuelis Klein, *Dictionarium valachico-latinum*, Budapesta, 1944.

1963 S. Micu-Klein, *Scurtă cunoștință a istorii românilor* (Introducere și îngrijirea ediției de C. Cîmpeanu) București, 1963.

1966 Samuil Micu, *Scrieri filozofice*. Studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, București, 1966.

DIMITRIE EUSTATIEVICI

(Eusthatiadis, Dumitru Eustatu)

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

Nu se cunoaște data nașterii (probabil în cel de-al doilea deceniu al secolului al XVIII-lea).

S-a născut la Brașov ca fiu al preotului Eustație Grid sau Gridovici. După terminarea școlii a fost trimis de tatăl său la Academia teologică din Kiev unde studiază cîțiva ani.

1753 Termină Academia teologică și în aprilie i se eliberează certificatul de absolvire unde este caracterizat ca un element cinstit, integru și modest.

Reîntors la Brașov funcționează ca dascăl și profesor în Școlii Brașovului. În activitatea sa de profesor își dă seama de necesitatea unei gramatici românești și luînd ca model *Dreapta alcătuire a gramaticii slovenești* a lui Meletie Smotrițki începe munca de elaborare.

1757 Termină de redactat manuscrisul gramaticii sale pe care o dedică voievodului Ungro-Vlahiei, Nicolae Mavrocordat, considerînd că acesta va dispune „a se da tipăririi".

1759—1761 Participă la mișcarea „norodului rumânesc" condusă de Sofronie, convins că prin supunerea față de mitropolitul din Carlovitz românii vor obține privilegiile acordate sîrbilor și se vor elibera din servituțile de veacuri.

1765 Tipărește la Timișoara *Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndețelor* (în sîrbește și românește).

1774 Lucrează din nou la gramatica sa fără să se cunoască însă motivul. Manuscrisul datat din acest an nu este complet.

1794 Se îmbolnăvește grav și-și redactează testamentul.

1796 Moare.

---

* Pentru viața și activitatea lui D. Eustatievici să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 111, 329, 340, 344, 488c, 537, 755, 758.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

Onconomia lui Florin cel Mare dein frînceşte în ruseşte şi dein ruseşte în româneşte. (ms. nedatat atribuit lui Eustatievici)
Analie besericeşti a lui Baronie (Soranus Baronius, Annales ecclesiasitici). (ms. nedatat atribuit lui Eustatievici)

1757 ms. **583** *Gramatica românească* afierothisită prea blagocestivului, prea luminatului şi prea înălţatului domn şi oblăduitor a toată Ungrovlahia, domnului Io Costandin Nicolae voevod, acum întîi izvodită prin Dimitrie Eustatiev Braşoveanul, methodos prea folositori şi prea trebuincios, întărit cu pilde prea folositoare, aşezat cu rînduială dreaptă şi izvodit în Bolgaria Braşovului. Anul 1757

1774 ms. **1716** Manuscris incomplet al gramaticii.

TIPĂRITE

I se atribuie lui Eustatievici o traducere din sîrbeşte după lucrarea lui Petru Grimovschi, *Îndreptarea păcătosului cu duhul blîndeţelor* (în sîrbeşte şi româneşte) Timişoara, 1765

1792 *Scurte izvode pentru lucruri de obşte şi de chilin în scrisori de multe chipuri, despre limba slovenească pre limba rumânească* scos şi întocmit spre folosul pruncilor neuniţi prin Dimitrie Eustatievici, directorul Şcoalelor neunite naţionalicesti în Mare-Prinţipatul Ardealului.

1796 *Alexăndrie.*

IOAN MOLNAR-PIUARIU
VIAŢA ŞI ACTIVITATEA*

1749 Se naşte la Sad din judeţul Sibiu, dintr-o familie de preoţi.
Îşi face studiile la Sibiu şi le continuă la Cluj. Pleacă la Viena unde urmează medicina şi se specializează în oftalmologie obţinînd diploma de „magister chirurgiae".
Din Viena pleacă în Banat ca medic al regimentului de grăniceri.

---

* Pentru viaţa şi activitatea lui I. Molnar-Piuariu să se vadă şi următoarele lucrări din bibliografie: **44, 48, 84, 87, 90, 91, 92, 93 215, 288, 352, 353, 391, 394a, 396, 398, 399, 401. 407, 493, 494, 534, 544, 650, 771, 777**

1777 Este numit în postul de medic oculist al Transilvaniei cu 500 de florini anual. Se instalează la Sibiu și devine curînd cunoscut pentru priceperea sa profesională.

1782 Preocupat de problemele învățămîntului, adresează guberniului din Transilvania un memoriu prin care cerea sporirea numărului de școli populare românești

1783 La 34 de ani, se căsătorește cu o văduvă bogată din Sibiu, Ana Regina Sebastian.

1784—1785 În timpul răscoalei lui Horia, întîlnește, în calitate de mijlocitor al stăpînirii, pe Crișan la Valea Bradului încheind un armistițiu de 15 zile.

1785 Tipărește la Viena *Economia stupilor.*

1787 Tipărește la Viena o gramatică germano-română *Deutsch-wallachische Sprachlehre.*

1789 Încearcă să înființeze o gazetă „Foaia română pentru econom" destinată românilor din Transilvania. Deși încercarea va fi reluată în anii următori 1790, 1793—94, 1795, el nu va reuși să scoată o gazetă românească.

1790—1791 Participă la frămîntările politice din care rezultă redactarea *Supplexul.*

1791 În 21 ianuarie devine profesor la Lyceum Medico-Chirurgicum, o adevărată academie funcționînd încă din 1775 la Cluj.
Numai la cîteva zile după această numire, printr-un decret se cere ca toți medicii să urmeze și cursuri despre „Știința vindecării ochilor".

1792 Cererea sa de înnobilare a fost rezolvată favorabil și la 21 martie i se acordă titlul de nobil: „von Müllersheim". Din act reiese clar că nobilitarea se datorește, în primul rînd, atitudinii din timpul răscoalei lui Horia.

1793 Publică la Cluj cuvîntarea pe care o rostise la deschiderea cursurilor.

1794 Încă din anul precedent se întovărășise cu Paul Iorgovici încercînd să scoată un ziar românesc la Viena.

1795 Proiectează revista „Vestiri filosofești și moralicești" și o anunță printr-o *Înștiințare.*

1798 Tipărește la Buda o *Retorică.*

În cursul lunii mai se află în Iași pentru operație de ochi făcută vistierului Balș.

1800 Tipărește la tipografia universității din Pesta o traducere a istoriei universale a istoricului Claude François Millot.

Intră în conflict cu breasla țesătorilor din Sibiu-Cisnădie ca urmare a înființării unei fabrici de stofe în Sadu.

1801 La 23 martie magistratul din Sibiu cere guberniului transilvănean să oprească inițiativa lui Molnar.

La 30 aprilie guberniul din Cluj ia atitudine în favoarea lui Molnar.

1802 La 21 ianuarie guberniul ia din nou atitudine în favoarea manufacturii de postav din Sad.

1804 I se acordă privilegiul de a tipări un *Minei* pentru Țara Românească, fiind sprijinit în această acțiune de episcopul Iosif al Argeșului.

1808 Reeditează la Sibiu *Economia stupilor* sub titlul *Povățuire cu praxis către sporirea stupilor.*

1810 Tipărește la Buda un *Octoih*, tradus de Iosif, episcop al Argeșului. Scoate la Sibiu ediția a II-a a gramaticii germano-române.

1812 Moare.

LUCRĂRI

TIPĂRITE

ANTUME

1785 *Economia stupilor.* Viena, 1785
A fost reeditată la Sibiu în 1808 cu titlul schimbat.

1788 *Deutsch-walachische Sprachlehre.* Viena, 1788
Lucrarea a mai avut două ediții, una în timpul vieții în 1810, la Sibiu, ultima după moartea sa, în 1823, tot la Sibiu.

1791 Repraesentatio et humillimae preces universae in Transylvania valachicae nationis se pro regnicolari natione qualis fuit, authoritate regia declarari, seque ad usum omnium iurium civilium, ex quo non lege, non iure, sed temporum duntaxat in iuria cum initio praeserim superioris saeculi est, reponi de genu supplicantis, Martio MDCCLXXXXI. Jassy 1791

1793 Paraenesis ad audytores chyrurgiae in Lyceo Regio Academico Claudiopolitano, habita a Ioanne Molnar de Müllersheim, de morbis medicina oculorum professore publico, quam primum sua collegia ordiretur Anno MDCCXCI mense Novembri.
A fost publicată la Cluj în 1793.

1798 *Retorică, adecă învățătură și întocmirea frumoasei cuvîntări.* Buda, 1798

1800 *Istoria Universală adecă de obște, care cuprinde în sine întîmplările veacurilor vechi*, întocmită prin signor Millot, comembrul Academiei Frînceștí din Lyon. t I Buda 1800

1808 *Povățuire cu praxis către sporirea stupilor.* Sibiu, 1808
(Reprezintă reeditarea lucrării *Economia stupilor* tipărită la Viena în 1785)

1810 *Deutsch-walachische Sprachlehre.* Sibiu, 1810
(Reprezintă ediția a II-a a gramaticii cu același titlu, tipărită la Viena în 1788).

1822 *Wörterbüchlein deutsch und walachisches* (Vocabularium nemțesc și românesc). Sibiu, 1822

POSTUME

1823 *Deutsch-walachische Sprachlehre.* Sibiu, 1823
(Reprezintă ediția a III-a a gramaticii apărută inițial la Viena, în 1788).

IOAN MONORAI
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1756 Se naște la Mănărade. Din puținele informații despre viața acestui cărturar se știe că și-a făcut studiile teologice la Universitatea din Liov, devenind preot unit.

1784 În timpul răscoalei lui Horia călătorește de la Oradea la Arad văzînd cu ochii săi aspecte impresionante pe care le va descrie mai tîrziu în lucrarea sa.

1820 Termină de redactat o lucrare despre istoria românilor din cele mai vechi timpuri pînă în zilele lui care rămîne în manuscris: *Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei și mai ales a Ardealului și ale altor mișcări care în zilele ceste mai de curînd se întîmplară în Europa — culese și puse în rînd prin un patriot român în anu 1820.*

1822 Sfîrșește traducerea în latinește a propriei sale lucrări istorice. Versiunea latinească prezintă toate atributele unei lucrări științifice pregătite pentru tipar. Și sub această formă lucrarea rămîne însă în manuscris. *Brevis notitia rerum dacicarum aliorumque motuum et revolutionum quae recentioribus temporibus Europam infestarunt.*

1836 Moare la Cengăul Mare.

VASILE POPP
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA

1789 Se naște în satul Chimitelnic (Cipăieni) din Cîmpia Transilvaniei, într-o familie de preoți.
Școala o face mai întîi la Tîrgu-Mureș și apoi trece la piariștii din Cluj.

1808—1810 Publică în limba latină patru elegii.

1811 Studiază la Viena filozofia și medicina.

---

* Pentru viața și activitatea lui Ioan Monorai să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 259, 260, 329, 344.

1813 Scrie, la Viena, o elegie.

1814 O altă elegie este scrisă la Viena.

1816 Pregătește doctoratul în filozofie și medicină.

1817 Susține, la Viena, doctoratul cu o teză intitulată *Dissertatio inauguralis historicomedica de funeribus plebejis daco-romanorum sive hodiernorum valachorum.*

1818 Se stabilește la Brașov, după obținerea diplomei de doctor în medicină.

1820 Acceptă oferta lui Asachi de a funcționa ca profesor și director la noul seminar de la Iași (Socola) unde predă filozofia și „filologia sau comparațiunea limbii române cu derivațiunile ei cu limba latină-mumă".

1821 Se reîntoarce, din cauza evenimentelor, la Brașov unde tipărește broșura *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna* considerată „cea dintîi lucrare științifică scrisă de un medic român din Transilvania în limba maternă".

1827 Semnează prefața la *Psaltirea* lui Ioan Prale, apărută la Brașov.

1829 Începe activitatea desfășurată ca medic, la Zlatna, în Munții Apuseni.

1838 Publică o lucrare de istorie a literaturii române *Disertație despre tipografiile românești.*

1839 Tălmăcește *Bucolicele* (I—X) de Virgiliu care vor fi tipărite însă abia după moartea lui Pop

1842 Moare.

LUCRĂRI

TIPĂRITE

ANTUME

1817 *Dissertatio inauguralis historicomedica de funeribus plebejis daco-romanorum sive hodiernorum valachorum.* Viena, 1817

1821 *Despre apele minerale de la Arpătac, Bodoc și Covasna.* Sibiu, 1821

1827 *Prefață* la Psaltirea lui Pralea. Brașov, 1827 (A fost reprodusă în BRV III, 549).

1838 *Disertație despre tipografiile românești.* Sibiu, 1838

POSTUME

1853 *Egloga I* de Virgiliu. Traducere. Publicată în FMIL 16 (1853): 3
Egloga II de Virgiliu. Traducere. Publicată în FMIL 16 (1853): 48
Egloga III de Virgiliu. Traducere. Publicată în FMIL 16 (1853): 49

ANTONIU PRAEDETIS NASODY

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA

1762 Se naște la Năsăud din părinți grăniceri. Numele de familie este scris în multe feluri: Predetits (cel mai des), Predetisch, Bretetisch alias Farkas, Naszodi alias Praeditisch alias Farkas, Predentitz, Predentits, Predetich, Priedetits von Naszodi, Praedetits, Praedetich, Praedetitz, Praedetisch.

1781 Este student în drept și face o cerere pentru a fi angajat la regimentul românesc de grăniceri ca ofițer ori să i se dea o bursă pentru continuarea studiilor.

1783—1784 Este candidat de auditor militar la regimentul al II-lea grăniceresc român, cu o practică de 2 ani la Militar-Stabs Stockhaus din Viena.

1785 Auditor în Corpul de armată din Banat la regimentul prim săcuesc.

1786 Cere să fie eliberat din armată și să intre în magistratura civilă din Bucovina.

1791 La 24 august, după 9 ani și 10 luni de serviciu militar intră în magistratura civilă.

1792 Se află în Iași unde redactează dicționarul său.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

ms. **86—83** Oradea *Dictionarii Trium Lingvarum Pars* I, III, III/ *Germano-Latino et D. Romana ab Aurelio Antonino Praedetis Nasody*, U. L. emerito Caes. Regio Primario Locumtenentis auditore in hunc ordinem compilata, inchoata ab anno U.C.M.M. XLVI Cal. Martii et nunc primam in lucem edita.

GHEORGHE ȘINCAI
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1754 La 28 februarie (stil vechi) se naște la Rîciul de Cîmpie, în comitatul Turdei, ca fiu al lui Ioan Șincai, administrator al moșiei nobilului Veer, originar din comuna Șinca, județul Brașov. La Samșud se stabilește abia pe la 8—10 ani.

1766 Merge la Colegiul reformat din Tîrgu-Mureș după ce mai întîi a deprins limba maghiară din Sabed și apoi la Samșud.

1768 Trece la Seminarul iezuit din Cluj unde învață cu pasiune.

1772 Se mută la Gimnaziul piarist din Bistrița unde se perfecționează, între altele, în limba germană, absolvind și clasa de retorică.

1774 La Blaj, la 20 de ani, se călugărește și este numit profesor de retorică și poetică la gimnaziul unde erau profesori Micu și Ștefan Pop, întorși de la Viena.
În același an, pe baza recomandării episcopului Grigore Maior este trimis împreună cu Ioachim Pop și Petru Maior, la Colegiul *De propaganda fide* din Roma. La Roma se pregătește temeinic în domeniul filozofiei și teologiei în așa fel încît la sfîrșit, după 5 ani, obține titlul de doctor pentru ambele discipline. Datorită rîvnei sale deosebite obține sprijinul cardinalului Ștefan Borgia, secretarul Colegiului, frecventînd toate bibliotecile și colecțiile de cărți de unde își extrage cele mai variate informații referitoare la poporul român.

1779 Cu diploma de doctor în filozofie și teologie se îndreaptă spre casă oprindu-se însă la Viena pentru studii de dreptul naturii, al popoarelor și de drept eclesiastic la Colegiul Sf. Barbara (unde Clain era „prefect de studii").

1780 Se tipărește la Viena *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* cu material adunat de Clain, dar „completată" și „alcătuită" de Șincai, care redactează singur prefața gramaticii.

1781 Se află în Blaj unde primește o scrisoare de la Ștefan Borgia și unde începuse să lucreze, din însărcinarea guvernului, la diverse manuale școlare.

1782 La 9 aprilie este numit catihet al școlii naționale (nou înființată în locul școlii de obște, iar la 15 octombrie, guvernul din Sibiu îl numește și director al școlilor naționale românești greco-catolice din Transilvania.
Numirea este urmarea activității sale didactice și a pregătirii sale deosebite. Rămîne în această funcție 12 ani consacrîndu-se cu pasiune dez-

---

* Pentru viața și activitatea lui Gheorghe Șincai să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 16, 34, 58, 59, 71, 79, 98, 99, 100, 107, 131, 146, 154, 166, 191, 192, 193, 194, 199, 218, 230, 258a, 261, 280, 281, 292, 293, 307, 337, 346, 361, 380, 382, 421, 425, 426, 427, 444, 467, 470, 471, 476, 482, 499, 503, 520, 522, 525, 528, 548, 549, 556, 557, 561, 572, 574, 576, 577, 580, 595, 602, 606, 611, 625, 638, 673, 687, 721, 733, 742, 766, 775, 785.

voltării școlii. Activitatea sa, constînd din cunoașterea temeinică a învățămîntului prin călătorii în toată țara, înființarea celor 376 de școli și redactarea de manuale școlare, îl impun ca unul din întemeietorii învățămîntului de limbă română în Transilvania.

1783 Tipărește la Blaj *Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri.*

1783—1785 Tipărește *Alphavit* la Blaj și *ABC sau Bucoavnă* la Sibiu, *Gramatică latino-română*, Blaj, 1783, *Îndreptare către aritmetică*, 1785

1784 În 18 iunie primește învoirea să părăsească viața călugărească.
(1784 este și anul cînd are loc răscoala lui Horia, Cloșca și Crișan.)

1788 Într-o petiție adresată guvernului la 7 martie solicită restituirea cheltuielilor făcute cu prilejul drumurilor prin țară impuse de funcția sa de director.

1791 Apare *Supplex libellus Valachorum Transylvaniae* redactat de Ștefan Mehes, consilier al Curții Imperiale de care Șincai va fi fost legat poate nu numai prin idei.

Îndată ce Eder combate memorandumul prin broșura *Notae historico-criticae ad Supplicem libellum Valachorum* Șincai răspunde prompt prin *Responsum ad crisim Caroli I. Eder in supplicem libellum Valachorum Transilvaniae.*

1794 Fiind implicat în chestiuni unde se întîlneau interese și pasiuni politice, Șincai stîrnește și dușmănia lui Bobb care în 24 iunie cere guvernului să ancheteze faptele acestuia.

La 15 iulie ancheta este efectuată de prefectul jud. Alba, Anton Vajna, iar la 13 septembrie este destituit din funcția de director, încredințată protopopului din Băiuța, Gheorghe Tatu.

Este întemnițat la Aiud sub acuzația de trădare și conspirație împotriva statului.

1795 Se judecă procesul unde se dă la iveală falsitatea acuzațiilor.
Șincai este eliberat la 23 iunie, după 10 luni de închisoare, dar nu mai este integrat în funcția de director.
Încercînd să obțină satisfacții pentru toate umilirile îndurate, în octombrie solicită anchetarea condițiilor în care a fost arestat.

1796 Se refugiază la Oradea Mare la episcopul Darabant care-l ajută să plece la Viena unde înaintează zadarnic memorii, la curtea imperială, pentru a obține reintegrarea ca director.

1797—1803 Se retrage la curtea comitelui Daniel Vass de Țaga unde îndeplinește funcția de inspector economic al moșiilor, ocupîndu-se în același timp de instruirea celor trei copii ai nobilului maghiar.
În această perioadă reia lucrul la cronica sa.

1803 Se întoarce la Oradea, de unde cu ajutorul episcopului Darabant ajunge la Buda care reprezenta pentru el mediul cel mai favorabil pentru cercetarea istorică.

Aici ajunge colaboratorul istoricului maghiar Martin Gheorghe Kovachich pe care-l ajută la aranjarea unei colecții de manuscrise, la descrierea căreia se pare că a și colaborat.

Scrie, în versuri latinești, *Elegia* în care dă interesante date autobiografice.

1804 La 15 mai este numit corector la tipografia din Buda și lucrează alături de S. Clain după ce acesta e numit revizor al cărților românești.

Din acest an datează și o autobiografie legată prin geneză de *Elegia* redactată în limba latină.

1805 Tipărește la Buda ediția a II-a a gramaticii: *Elementa Linguae Daco-Romanae sive Valachicae Emendata, facilitata, et in meliorem ordinem redacta per Georgium Sinkay de Eadem, AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctorem Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum atque emeritum Directorem nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi correctorem.*

Budae, Typis Regiae Universitatis Pestanae, 1805.

1806 Tipărește la Buda: *Povățuire către economia de cîmp.*

1806 Cînd în mai moare Clain, Șincai îndeplinește provizoriu obligațiile acestuia pînă în 7 iulie 1807.

1807 Pînă la 7 iulie girase postul de cenzor al cărților românești pe care-l deținuse S. Clain înainte de a muri.

Numirea de revizor definitiv la care nădăjduise n-o obține, deoarece postul îi este încredințat lui Petru Maior.

1808 Începe să-și publice Cronica în Calendarul de Buda pe 1808 („cîtva din Hronica Românilor, care în tot anul așa în rînd mai nainte va urma"). Se publică partea privitoare la anii 86—169 de la paginile 1 la 40.

1809 Continuă publicarea Cronicei în Calendarul de Buda pe anul 1809 de la p. 41—80 (perioada anilor 174—264). Nevoit să părăsească tipografia din Buda, reia drumul pribegiei îndreptîndu-se spre Oradea-Mare unde se oprește pentru cîtva timp în casa episcopului Samuil Vulcan.

Despre perioada zbuciumată și grea care urmează se cunosc puține lucruri. Petru Maior notează în *Istorie* că „prea învățatul, ci nenorocitul Georgie Șincai" cutreieră Ardealul pe jos, cu toiagul în mînă purtîndu-și în spate desagii în care păstra manuscrisul Cronicii sale. Întrebat de ce poartă „atîta sarcină în spate" a răspuns: „Acesta e fătul meu în care voi fi glorificat după moarte. Dacă nu mi-a fost rușine a-l face, pentru ce să-mi fie rușine a-l purta".

1812 După repetate încercări obține la 6 mai aprobarea cenzurii pentru tipărirea în Ungaria a versiunii în limba latină.

Trecînd în Transilvania pentru a o supune cenzurii lucrarea îi este stigmatizată prin formula: „opus igne, author patibulo dignus" (operă bună de foc iar autorul de spînzurat).

1816 În ziua de 2 noiembrie, în vîrstă de 62 de ani, moare la curtea comiților Vass la Șinca, din comitatul unguresc Abnuivar.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

ms. **38—39** *Învățătură firească spre stricarea superstiții norodului.* (2 volume) Fragmente publicate în *Texte...* p. 85—90 și în Boldan *Școala ardeleană.* Tipărită la București, 1964.

ms. **40** *Istoria naturei sau a firei.*

ms. **90—92** *Rerum spectantium ad Universam gentem Daco-Romanam seu Valachicam summaria collectio ex diversis authoribus* facta a Georgio Gabriele Sinkai de Eadem Secundum ordinem chronologicum. 3 volume (I = 88—1329, II = 1330—1351, și 1684—1724, III = 1552—1683) (Conține extrase și însemnări din diferiți autori, acte oficiale și documente culese de prin arhive. Organizarea se bazează pe colecția de 27 de tomuri — cf. ms. 239—241)

ms. **125** *Vocabularium pertinens ad Tria Regna Naturae* și *Vocabulariu ce se ține de Istoria Naturii* (latin-român-unguresc-nemțesc și român-latin-unguresc-nemțesc). Publicat parțial de prof. Al. Borza

ms. **150** Fragmente: 1. Domnia lui Petru Vodă cellui poreklit Schiopul (cu litere latine)
2. Statul românilor din Ardeal (copie după ms. 163 al lui S. Clain)

ms. Cluj *Hronica românilor și a mai multor neamuri*
3 volume (I = 86—1439, II = 1440—1613, III = 1614—1739)

ms. Cluj *Chronicon Daco-Romanorum sive Valachorum et Plurium aliarum Nationum in quantum eae ita commixtae vixerunt, ut fata, et res gestae uniuns absque alterius fatis, et rebus gestis rite deduci et exarari nequeant, intra multorum annorum curricula magno cum labore et fatigio e pluribus Auctoribus editis, Diplomatibus, Manuscriptis, et Inscriptionibus collectum, et ad annos Aerae chrestianae digestum, per Georgium Sinkai de Eadem AA. LL. Philosophiae et SS. Theologiae Doctorem, emeritum primumque per Magnum Transylvaniae Principatum Scholarum Nationalium Graeco-Catholicarum Directorem, emeritumque in Regie Universitatis Hungaricae Typographia Typi correctoreum et interimalem Censorem valachicum.*

Manuscrisul reprezintă versiunea latină a volumului I al *Hronicii* (anii 86—1152) și este chiar exemplarul înaintat cenzurii din Oradea cu aprobarea de tipărire pentru Ungaria, datată 6 mai 1812.

ms. **169** 1. *Index in tomum I Cronici Daco-Romani seu Valachici.*
2. *Scara I sau arătarea numelor și a lucrurilor care se află în Cronica Românilor,* ce începe de la anul 86 și merge pînă la anul 1439.

ms. **235** 1. *Continuatio Chronici Daco-Romanorum* (Fragmente din cronica latină 1440—1448).
2. *Documente extrase de la diferiți autori.*

ms. 239—241 *Colecțiuni de documente în 26 tomuri sau mai bine fascicule.* (Dintr-o însemnare rezultă că a început colecția la Roma: alte însemnări sînt datate Viena, 1770 și Viena, 1780).

TIPĂRITE

ANTUME

1780 *Elementa linguae daco-romanae sive valachicae* composita ad Samuele Klein de Szad... et in lume ordinem redacta a Georgio Gabriele Sinkai. Viena, 1780

1783 *Catehismul cel mare cu întrebări și răspunsuri,* alcătuit și întocmit pentru folosul și procopsala tuturor școalelor normălești a Neamului Românesc de Gheorghie Gavriil Șincai, Directorul și Catehetul Școalei cei Normălești din Blaj și cell.

În Blaj. Cu Typariul Seminariului. 1783

1783 *A.B.C. sau Alphavit pentru folosul și procopseala școalelor celor normălești a neamului românesc. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der Walachischen National-Schulen.* Blasendorf. Gedruckt mit den Buchstaben des S[eminars]. 1783

1783 *ABC* sáu *bucavnă spre folosul școalelor niamului romanesc. ABC oder Namenbüchlein zum Gebrauche der National-Schulen in dem Grossfürstenthum. S*iebenbürgen. Mit ihrer Röm. Kail. Königl. apost. Majestät allergnädigster Freyheit. Hermannstadt. Gedrückt bey Martin Hochmeister Kail. Königl. priv. Buchdrücker und Buchhändler, 1783

1783 *Prima principia latinae gramatices* quae ad usum scholarum valachiconationaliam. Propter majorem incipientium puerorum facilitatem, adjecta valachica lingua, in hunc ordinem redegit, ac typis edi curavit GEORGIUS GABRIEL ŞINKAI de EADEM AA. LL. Philosophiae & SS. Theologiae Doctor, ac Primariae Scholae Nationalis Balasfalvensis Director & Catecheta. BALASFALVAE. Typis Seminarii Diocesani. MDCCLXXXIII

1785 *Îndreptare cătră aritmetică,* întâia alcătuită și întocmită pentru parte, folosul și procopseala tuturor Școalelor Normălești a Neamului Românesc de GHEORGHE ȘINCAI din ȘINCA, directorul și catehetul numitelor școale, & In, BLAJ, Cu Typariul Seminariului. 1785

1804 *Elegia Nobilis Trasilvani,*

Georgii Sinkai de Eadem, AA. LL. Philos. et SS. Theol. Doctoris Romani, in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico-Catolicharum Emeriti Directoris, data ad Auctorem Orodiadis, Magno-Varadino ipso Festo die S. Michaelis Archangeli A. 1803 *ex episcopali Darabanthiano Tusculano.*

În „Ladislai Nagy de Peretsen... Orodias", M. Varadini, 1804

A fost publicată parțial de T. Cipariu în FMIL 4 (1841): 42.329—334.

T. Cipariu o publică în *Acte...* (1855) p. 273—277 și mai tîrziu în Arh FI 2(1868): 13.251

Papiu Ilarian o reeditează în *Viața...* (1869) p. 106—126

T. Naum o traduce și o publică în Gînd Românesc 8 (1940): 1—4.54—59

1804 EPISTOLA GEORGII SINKAY *de* EADEM *ad Spectabilem et Clarissimum virum* IOANNEM de LIPSZKY Capitaneum Caesareo-Regii Regiminis Eqvestris Hungarici, qvondam Vécseyani, nunc Hasso — Homburgensis, MAPPAE-GEOGRAPHICAE Provinciarum ad S. Coronam Regni Hungariae pertinentium elucubratorem.

BUDAE. Typis Regiae Universitatis Pestanae 1804

1805 ELEMENTA LINGVAE DACO-ROMANAE *sive* VALACHICAE *emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per* GEORGIUM SINKAY de EADEM AA. LL. Philosophiae & SS. Theologiae Doctorem, Scholarum Nationalium Valachicarum in Magno Transylvaniae Principatu primum atque emeritum Directorem, nunc penes Regiam Universitatis Pestanae Typographiam Typi Correctorem.

BUDAE. Typis Regiae Universitatis Pestanae 1805

1805 *Onomasticon Serenissimi Principis Regii Archi-Ducis Austriae et Regni Hungariae Palatini Iosephi.*

Pesthini Anno MDCCCV.

Budae, Typis Regiae Universitatis Pesthanae.

(Un ciclu de șapte poezii ocazionale și un dialog între Oprea și Bucur, în limba română cu litere latine).

1806 Păvățuire *către* **economia de cîmp** *pentru folosul școalelor românești celor din Țeara Ungurească și din părțile ei împreunate cu milostiva* îngăduință a împărăteștii și chesaro crăeștii și apostolicești măriri. Nelegată cu 30 creițari. La Buda, în Crăiasca typografie a Universității Ungurești, 1806.

1806 ADPLAUSUS quo Illustrissimo ac Reverendissimo **Domino Domino Samueli Vulcan** Graeco-Catholico Episcopo Magno-Varadinensi etc. etc., in exordio Pastoralis suae dignitatis omnigenam felicitatem precautur SUI *Tribus linguis Valachica Hungarica* et Latina. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1806

1808 Hronica românilor și a mai multor neamuri

în cît au fost iale așa de amestecate, cu românii, cît lucrurile, întîmplările și faptele unora, fără de ale altora nu se pot scrie pre înțeles, din mai multe mii de avtori, în cursul de 34 de ani culeasă și după anii de la nașterea Domnului nostru Is. Hs. alcătuită de GHEORGHIE ȘINCAI *din* ȘINCA, doctorul filosofiei și al teologiei, fostul director al școalelor naționalnice în toată Țeara Ardealului și diortositoriul cărților în crăiasca typografie a Universității ungurești. În Buda. În aceaiaș crăiască typografie, începută a se tipări la anul 1808.

Se publică în Calendarul de Buda pe 1808, partea privitoare la anii 86—169 de la p. 1—40.

1809 Se continuă publicarea *Cronicii* în Calendarul de Buda pe 1809 de la p. 41—80, și anume partea referitoare la anii 174—264.

După moartea lui Șincai a fost tipărită în mai multe rînduri: 1843, 1844, 1853—1854, 1886, 1967 (vezi tipărituri postume).

POSTUME

1843 *Hronica românilor și a mai multor neamuri...* Iași, 1843
(Reproduce manuscrisul-copie Mărcuțiu)

1844 *Hronica românilor și a mai multor neamuri...* Buda, 1844
(Îngrijită de profesorul Gavra)

1853—1854 *Cronica românilor*, 3 volume, Iași, 1853—1854
(Ediție de August Treboniu Laurian, Anastase Panu și M. Kogălniceanu)

1886 *Hronica românilor*, 3 volume. București, 1886
(Ediție îngrijită de Gr. Tocilescu)

1964 *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, București, 1964

RADU TEMPEA

VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1768 Se naște la Brașov în familia preotului Radu Tempea. Școala o face în Brașov.

1783 Se află printre elevii gimnaziului luteran din Brașov.

1785 La 22 de ani pleacă la Buda pentru a urma studii teologice. Cheltuielile le suportă biserica Sf. Nicolae din Șchei, Tempea luîndu-și obligația de a sluji la această biserică după terminarea studiilor.

1796 Este numit director al „Școalelor neunite naționalicești" din Ardeal, după moartea lui Dimitrie Eustatievici care-l precedase în această funcție.

1797 La un an după începerea directoratului, publică la Sibiu, în tipografia lui Petru Bart, *Gramatica românească.*

1802 Traduce, în colaborare, *Acaftistul Sf. Cruci.*

1806 (sau) **1808** Renunță la funcția de director al școlii pentru a deveni protopop al Brașovului.

---

* Pentru viața și activitatea lui Radu Tempea să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 84, 329, 344, 347, 455, 582.

1817 În urma unor neînțelegeri cu epitropii bisericii Sf. Nicolae este destituit din protopopiat.

1818 Trece pentru scurt timp în Moldova.

1820 Redevine protopop, după cum apare într-un document.

1824 Moare la] Brașov.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

Istoria besericei Șchiilor Brașovului.

TIPĂRITE

1797 *Gramatică românească*, Sibiu, 1797

DIMITRIE ȚICHINDEAL
VIAȚA ȘI ACTIVITATEA*

1775—1776 Se naște în Becicherecul Mic, lîngă Timișoara, unde tatăl său era preot.

Urmează mai întîi școala sîrbă din Becicherec și apoi școala germană din Timișoara.

1794 Devine învățător la început în satul Belinți, apoi la Berecsău. După cîtva timp este numit revizor școlar.

1801 Urmează cursul teologic din Timișoara.

1802 Devine „învățător național" în Becicherec.

Traduce și tipărește la Buda lucrarea lui Obradovici: *Sfaturile înțelegerii cei sănătoase prin bine înțeleptul Dosithei Obradovici întocmite.*

1805 Ajunge preot.

1807 Adresează împăratului o petiție prin care solicită numirea unui director român al școlilor naționale din Banat.

---

* Pentru viața și activitatea lui Dimitrie Țichindeal să se vadă și următoarele lucrări din bibliografie: 188, 238, 302, 485, 583, 656, 735, 745, 780, 783, 784

1808 Traduce din sîrbește și tipărește la Buda o altă lucrare a lui Obradovici: *Adunare de lucruri moralicești, de folos și spre veselie, prin Dositheĭ Obradovici întocmită.*

În același an, tot la Buda publică încă o traducere din sîrbește, de astă dată cu conținut religios dar fără menționarea autorului sau a traducătorului: *Epitomul sau scurte arătări pentru sînta biserică pentru vesmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie.*

1812 Se înființează școala pedagogică românească din Arad. Pentru înființarea ei militase de mai mulți ani și Ţichindeal. La propunerea episcopului Samuil Vulcan el este numit profesor de „învățătura legei sau catecheta" și desfășoară o activitate susținută alături de C. Diaconovici-Loga pentru îmbunătățirea condițiilor de învățămînt.

1813 Desfășoară mai departe o muncă susținută după cum rezultă din corespondența cu episcopul Vulcan și, mai ales, din apelul cald, tipărit la Buda, pe care îl adresează tuturor românilor în primul anuar școlar: *Arătare despre starea acestor noao introduse scholasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești.*

1814 Încă din anul precedent, împreună cu Moise Nicoară, începuse o campanie pentru numirea unui episcop ortodox român în Banat. Acțiunea nu era, însă, văzută cu ochi buni de autoritățile sîrbești. Tipărește la Buda o culegere de fabule:

Filosoficești și politicești prîn fabule moralnice învățături. Acum întîia oară culese și întru acest chip pre limba românească.

Tipăritura este socotită periculoasă și este confiscată, nu înainte de a fi fost difuzată, parțial.

În plus, Ţichindeal este destituit din învățămîntul arădean.

Cu toate încercările repetate de a obține, „dreptul sfînt al apărării și dreptul de a nu fi pedepsit fără a fi ascultat", Ţichindeal nu reușește să obțină reintegrarea în învățămînt și de aceea se retrage în satul său natal, Becicherecul Mic rămînînd mai departe paroh.

1818 La 20 ianuarie moare în spitalul Misericordienilor din Timișoara.

LUCRĂRI

MANUSCRISE

(pierdute)

Istorie bisericească, sau povești a bisericii de mărturisirea răsăritului. (Traducere destinată a fi prefață la *Epitomul*).

Teologia dogmatică și pastorală. (Traducere)

Despre sărbători de I. Mușcatirovici. (Traducere)

TIPĂRITE

ANTUME

1802 *Sfaturile a înțelegerii cei sănătoase prin bine înțeleptul Dosithei Obradovici întocmite, iară acum întîia dată întoarse de pre limba serbiască și întru acest chip în limba daco-romanească așezate.* Buda, 1802

1808 *Adunare de lucruri moralicești de folos și spre veselie prin Dosithei Obradovici întocmite, iar acum* în limba daco-românească. Partea I, Buda, 1808

Epitomul sau scurte arătări pentru sînta biserică, pentru vesmintele ei și pentru dumnezeiasca liturghie, care se sevîrșește într-însa, așijderea și pentru preotul și slujitoriul lui Dumnezeu, prin scurte întrebări și răspunsuri, de folos și de trebuințe slujitorilor de cele sfinte, preoților și diaconilor și tuturor celor ce gîndesc acestea deregătorii pre sine a lua și partea întîi dintr-o Adunare de lucrări moralicești prin Dosithei Obradovici întocmită. Buda, 1808

1813 *Arătare despre starea acestor noao scolasticești instituturi ale nației românești, sîrbești și grecești.* Buda, 1813

1814 *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături. Acum întîia oară culese și întru acest chip pre limba românească.* Buda, 1814
Cartea a cunoscut și o a II-a ediție.

POSTUME

1838 *Filosoficești și politicești prin fabule moralnice învățături.*
Ediția a II-a îngrijită și prefațată de I. Heliade Rădulescu. București, 1838

TEXTE*

GHEORGHE ŞINCAI

CATEHISMUL CEL MARE

cu Întrebări şi Respunsuri Alcătuit, şi întocmit pentru folosul şi procopsala tuturor Şcoalelor Normaleşti a Neamului Rumânesc de Gheorghe Gavriil Şincai Directorul şi Katehetul Şcoalei cei Normaleşti din Blaj, şi cell. In Blaj Cu tipariul Seminariului

Cuvînt înainte

După ce s-au îndurat în anii trecuţi Pré înălţatul şi de Dumnezeu Incoronatul Împăratul nostru Domnul Iosiv II, a porunci Crăiescului său Guberniu din Marele Prinţipat al Ardealului ca, precum la alte Neamuri, aşa şi la români se se rădice Şcoale, în care se înveţe toţi Pruncii în limba sa a ceti, a scrie, a numera, sau Arithmetica, şi învăţătura Creştinească, ca se poată fieştecarii dintră dînşii fi nu numai buni fii ai patriei sale, ci şi adevăraţi Creştini, şi s-ar fi şi rădicat în anul mai de curînd trecut 1782 Şcoală Normălească în Blaj, a căria Director fui însuşi orînduit de la Înălţatul Crăiescul Guberniu, alta nu era înapoi, fără numai să mă apuc, şi se typăresc Cărţile cele poruncite pentru folosul, şi procopsala numitelor Şcoale. Drept aceia iată m-am apucat, şi am şi făcut Catehismul acesta, în care, cît mi-au fost cu putinţă, am cuprins, sau de zis aşa, am strîns, şi am grămădit pe scurt la olaltă toate Dogmele şi închieturile Credinţei cei adevărate, toate Deregătoriile Creştineşti, şi toate obiceiurile Besearicei Resăritului, care mi s-au văzut a fi Pruncilor

* Redarea textelor s-a făcut în ordine cronologică şi, pe cît posibil, s-a păstrat ortografia originală. În felul acesta cititorii vor avea o imagine reală a scrisului folosit în perioada Şcolii ardelene. Nu am dat texte din scrierile lui I. Budai-Deleanu deoarece ele au apărut în lucrarea I o n B u d a i-D e l e a n u, *Scrieri lingvistice*, de Ion Gheţie. şi Mirela Teodorescu.

(pentru care s-au și făcut această Carte) mai de lipsă a le învăța, și a le ști; căci toate a le îmbulzi nu le-am putut, mai vîrtos pentru aceia, ca nu cumva făcîndu-se Cartea mai mare, prețul încă se i se suie, și dintr-aceia se se nască pricină, pentru care cei seraci, de cari mai mulți se află în Neamul nostru, decît bogați, se nu ș-o poată cumpăra. În care muncă a me m-am sîrguit, cît am putut, ca de la cuvintele și vorbele cele tocma Românești nici cum se nu mă abat, și depărtez, ci se le aleg, după cum pre unele locuri mai bine vorbesc Românește de cît pre altele; precum am și făcut, nu pentru altă ceva, fără numai, ca prin Normă, prin care după Prea înalta voie a Chesaro — Crăiescului Maiestat trebuie să se sporească și limba noastră, precum și a altor Neamuri. Drept aceea tu carele vei ceti Cartea aceasta, nu ne judeca pentru cuvintele și vorbele, care doară ți s-or vedea noao sau streine, precum au făcut, fac, și vor face unii, cari în viața lor nici atîta n-au făcut pentru binele de obște; ci numai au zăcut și au cîrtit pre alții, pizmuindu-le numele și lauda, care pe dreptate le-au căpătat prin, lucrurile cele bune, cele făcute pentru obște ci o ia, o cetește și dacă vei afla într-însa vr-o smentelă, care să fie adevărată o iartă, aducîndu-ți aminte, că tu poți în multe sminti Fii sănătos.

RADU TEMPEA

GRAMATICĂ ROMÂNEASCĂ

alcătuită
de...
Directorul Școalelor Neunite
Naționalicești prin Marele
Prințipat al Ardealului
Cu slobozenia celor mai Mari
Sibii
in Tipografia lui Petru Bart
1797

Cuvîntare înainte

Vrînd cineva o măiestrie a învăța, are mai întîi trebuință a să chivernisi de unéltele acelea prin care să pótă aduce lucrul său la buna săvîrșire. Toate științele așa sînt unele

cu altele legate, cît una fără de alta, buna și temeinicioasa săvîrșire nici într-un chip nu póte da. Știința astronomicească fără de cea mathematicească, nici într-un chip nu să póte învăța cu adevăr întemeiat; atît și cea mathematicească fără de cea arithmeticească. Știința doftorii fără de Fysică, și Fysica fără de învățătura firească, iarăși nu póte lua dreapta ei săvîrșire. Învățătura filosoficească fără de retorică, și retorica fără de măiestria grammaticească a să învăța nu să póte. De unde vezi, iubite cetitoriule! precum măiestria grammaticească este începerea și povețuirea spre tóte célelalte măiestrii și științe înalte. Aceasta dirept aceea este cheia care dintru întunerecul necunoștinții ne deschide ușa prin care venim la lumina înțelepciunii, spre care de mult am fi avut trebuință de a veni. Însă mâhnire întru adevăr! căci lipsindu-ne această mai întîi trebuincioasă măiestrie, ce au putut alta a naște fără decît dezrădăcinarea mai întîi a limbii nóstre românești (care au fost cea veche rîmlenească), după aceea lipsa cărților de măiestriile și științele céle înalte, apoi înbeznirea minții, înecarea de tot în prostie și neștiință; și iată acum sîntem ce ne vedem cu ochii, și ne simțim pre noi înșine!

Pricina însă a scăderii nóstre au fost și nestatornicia stăpînirii. Pînă cînd au stat Dachia (cu leghiónele rîmlenești care Înpăratorul Troian le-au adus în Dachia) supt țeptrul Înpărății rîmlenești, Românii romanește sau rîmlenește au vorbit. Iară îndată ce Înpăratul Constandin Pogonat pre la anul de la Hs. 669, au supus țara stăpînirii lui, am început a ne nevoi a ști limba bulgărească (ca una ce era mai de trebuință pre vremea aceia) și așa limba nóstră s-au amestecat cu a Bulgarilor.

Adevărul pricinii aceștia prin noi înșine românii carii ne aflăm acum prin Ardeal, Bînat și Ugroflahia, adecă Țara Românească, și prin alte țări lămurit să descopere. În Ardeal fiind românii amestecați cu unguri și nemți, cei de prin Varmeghii au amestecat limba lor mai mult cu cea ungurească, zicînd: *tistaș*, în loc de *curat*, *chedveș* în loc de *voios*, *duhan* în loc de *tabac*; și iară unde sînt amestecați cu nemții, în Scaunele săsești, au amestecat limba cu cea nemțească zicînd: *șlofmiță* în loc de *căciulă de nó(a)pte* (Schlafmütze), *halțbindel* în loc de *năframă de grumaz* (Halsband) și altele.

În Ţara Românească, unde sînt amestecaţi cu grecii şi învecinaţi cu turcii, amestecă limba românească cu grecească, zicînd: nu mă *piraxi* în loc de nu mă *năcăji* sau *supăra*, să mă *pliroforiseşti* în loc de *să mă faci cunoscut* sau *luminat*; s-au luat la *ipolipsis* în loc de s-au luat la *mare cinste* sau, *tare înainte*. În ţara Bînatului fiind amestecaţi cu sîrbii, au amestecat-o cu sîrbească, zicînd: *istina* în loc de *adevărat*, *bogda proste* în loc de *Dumnezeu să-ţi priimească* (богдати прости), *pohvală* în loc de *pompă* şi altele.

După pomenitul Constandin Copronim, la 800 de ani creştinîndu-se la Ţarigrad Inpăratorul Mihail, fiiul Inpăratorului Theofil, s-au tălmăcit şi cărţile bisericeşti de pre limba grecească în slovenească; şi avînd noi în limba noastră lipsă de cărţi bisericeşti, am căutat a priimi céle slovenești; de unde lămurit să vede că din pricina aceasta ne-au căutat a priimi şi slovele slovenești. Şi aşa limba nóstră stricîndu-să, ba mai de tot înţelenindu-să, au pierdut şi măiestria grăirii, care neavînd părinţii noştrii grijă de a o iscusi, tótă neştiinţa şi varvaria au cuprins pre neamul nostru şi au căzut în mare prostie.

Tîrziu după aceea am avut norocire de unii înţeleptţi omeni spre fericirea nóstră rîvnitori, care au început a deştepta limba românească, măcar că de nu cu măiestria grammaticii, încă tot cu întórcerea oreşcărora cărţi bisericeşti în limba nóstră. După cum am putut afla pînă acum, cel mai vechi au fost *Ghenadie*, Metropolitul românesc al Prinţipatului Ardealului care la anul 1580 au tipărit în limba românească întîi în *Braşov Cazanii*. După aceea mai găsim Cărţile lui Moysii Prorocul: Facerea, Apoc. şi alt. la anul 1583, în *Orăştie*.

La anul 1675 prin săbornicească poruncă a Sawei Metropolitului românesc al Pr: Ard: s-au poruncit preoţilor a înceta de a mai sluji sfintele taini în limba străină slovenească, ci în limba părintească românească. Îndată după acéia Molitvelnicul şi Ceaslovul s-au tipărit româneşte. Iară la anul 1651, în zilele lui Symeon Ştefan Metropolitului românesc al Pr: Ard: s-au tipărit Psaltirea de pre jidovie pre românie în *Bălgrad*. La anul 1642 s-au tipărit Cazanii la *Govora*. La anul 1652, Pravila în *Tîrgovişte*. La anul 1668 în Tîrgovişte Biblia românească. Iară cea mai mare parte a cărţilor bisericeşti s-au tipărit de Damaschin Episcopul Rîmnicului la

1730, cu stil și grai fórte luminat, dar amestecate cu multe cuvinte slovenești, puind *vreme* în loc de *timp*, *slugă* în loc de *serv*, *pricină* în loc de *cauză*, și altele.

Urmînd dară după stilul acesta și vestitul Chesarie Episcopul Rîmnicului și următoriul lui Filaret în întoarcerea celor douăsprezece Minee, s-au obicinuit până în zioa de astăz atît în tóte cărțile bisericești cît și în vorba nóstră de obște a să întrebuința.

Cu greu este și va fi direpț aceea a aduce limba aceasta în curățenia și orighinalul ei, adecă în limba veche romanească sau rîmlenească, căci de ar aduce-o cineva în curățenie ar fi tocma latineasca și italienească; și cel ce ar învăța românește așa limpede, care nu este român, cărțile bisericești nu le-ar putéa înțelege, nici vorba obștească de acum obicinuită. Românul neînvățat încă socotesc că ar zice că-i schimosești limba părintească. Măcar că Parimieriul românește typărit în Moldova la anul de la zidirea lumii 7191 și Viața Sfinților Apostoli, iar în Moldova la annul de la Hs. 1682 de Dosothei Metropolitul Moldovii, mai mult sînt întocmite întru asemănarea orighinalului limbii nóstre de cît célelalte cărți bisericești, cum au urmat și dumnealui Ienacă Văcărescul aceia cu Observațiile grammaticești.

Domnul Ioan Molnar, Doftor și Professor de tămăduirea luminii ochilor, în cartea sa Economia stupilor și în Grammatica nemțească românească, iară mai vîrtos dintru a sa Retorică ce cît de curînd va ieși din typari, și C. Păr. Samuil Clain de la Sad cu dezslușirea Biblii românești, cu Theologhia Moralicească, cu Ius Nature (direptatea firii) cu Grammatica Daco-Romană, în Vienna; sînt aceia carii au adus și aduc acuma róde și mlădițe limbii românești; curățind prin multele cărți, care le-au dat și le dau la lumină, tótă neghina ce cuprinsese limba nostră, silindu-să și de acum înainte, din cît va fi putința a o apropia de orighinalul ei. Însă așa ca și cărțile bisericești bine să le înțelegem. Dumnezeu după direptatea sa să-i întărească! spre a putea aduce și Lexiconul românesc care l-au început (cu multă stradanie) la deplina săvîrșire, din ale cărora izvoră mult m-am adăpat și eu întru alcătuirea Măiestriei grăirii românești.

Vedea-vei, iubite cetitoriule, chipul împărțirii acestii grammatici. Am întocmit-o după systema normalicească, din care pre lesne tótă cuprinderea ei în tabellă pre o față în scurt

să póte arăta ucenicilor, din care mai multă deslușire și înlesnire la alte învățături le va veni. Așijderea după chipul întocmirii aceștia, după ce ucenicii în scurtă vreme vor dobîndi temeinica măiestrie, ori grammatica latinească, ori ghermanicească (nemțească) cu aleasă deșteptare vor putea a o pricepe, și folosința spre care sfîrșit o învață a o dobîndi, fiind că la fiește care parte și cap al aceștii Grammatici am adăogat și terminurile latinești, ca cînd ar începe ori ce român a învăța limba latinească mai bine și mai cu lesnire să pótă pricepe și învăța.

Nici să te miri, iubite cetitoriule, căci am schimbat sau scurtat unile cuvinte, care pînă acum într-alt chip s-au răspuns, căci în orighinalul limbii nostre mai întîi așa s-au răspuns, trăgîndu-să de la Latin: în 1: d: pild: *sore* (latin: Sol) în loc de *soare*, *omeni* (lat: homines) nu *oameni: duo* (lat:duo) nu *doao*, și alt.

Nu pot zice tocma precum această alcătuire ar avea deplina ei săvîrșire, ci aflîndu-se vre un rîvnitoriu de binele neamului său a adăoga céle ce încă ar lipsi sau ce va fi greșit, cu sănătóasă luare aminte a îndirepta, să va odihni sufletul al mieu!

După ce dară veți învăța fundamentum cetirii din Bucóvnă, priimiți această osteneală a mea și vă folosiți, spre mai mari învățături gătindu-vă.

Și așa după ce veți ieși de la întunerec la lumină, veți vedea și raiul.

Sibii în 4 zile a lui Dechemvrie 1797.

Radul Témpe.

§ 1

Ce să înțelége prin Măestria grăirii românești sau Grammatică?

Măestria a pricépe Limba Românească, a scrie și a grăi bine, să numește Grammatică, sau învățătura grăirii.

Însemnare: Grammatică sau Γραμματῖκη este nume grecesc care să trage de la Γραμμα ce să zice slovă, iară τεχνη Măestrie; așadară atît cît Măestria grăirii sau a vorbirii.

.....

§ 6

Împărțirea gramaticii Românești

Graiurile din care să cuprinde vorbirea pot a să lua de osebit, sau cu alte graiuri încheiate; și din pricina aceasta duo părți de căpătenie sînt ale Grammaticii.

Învățătura de feliurile cuvintelor celor de osebi să numește Etimologhia (a) sau Iscodirea cuvintelor dar.

Învățătura cum să poată neștine cuvintele céle osebite, a le încheia întru o grăire, să numește Sintaxis (b) sau Alcătuirea Cuvintelor.

Învățătura ridicării sau a apăsării glasului la syllabe sau la cuvinte învață Prosodia. Însă știința a scrie cuvintele direpț să numește Orthografia, sau dreapta scrisoare. Acéste științe pentru mai bună orînduială să vor pune la părțile céle mai de pre urmă ale Grammaticii.

PARTEA ÎNTÎI

ETIMOLOGIA SAU ÎNVĂȚĂTURA CUVINTELOR DE OSEBI.

§ 7

Pentru părțile vorbirii de obște

Vorba în limba romînească precum și în cea grecească, și talienească are noao părți; adecă: Articulul, Numele, Pronumele, Verbumul, Partițipiumul, Prepoziția, Adverbiumul, Coniuncția și Interiecția.

PARTEA A TREIA

DE ORTHOGRAFIE SAU DREAPTA SCRISÓRE

Ce este ortografia sau dreapta scrisóre?

Orthografia (care vine de la cuvîntul grecesc ορθος drept și γραφη scrisóre) este o învățătură a scrie cuvintele drept, și céle scrise bine a le răspunde, a le despărți și prin cuvincioasele semne a le despărți.

(a) Numele Etimologhia este cuvînt grecesc, alcătuit din το Στυμον ce să zice chiar ivire a unuia lucru, și λογου cuvînt.

(b) Syntaxis vine de la συντασεîν, ce să zice alcătuire la o laltă dar.

PAUL IORGOVICI

OBSERVAȚII DE LIMBA RUMÂNEASCĂ PRIN PAUL IORGOVICI FECUTE.

În Buda. S-au tipărit la Crăiasca Universității Tipografie. 1799

La cetitoriu

În cărticica aceasta, Cetitoriule binevoitor! vei vedea cuvintele limbii nostre Romanesci, ca neşte remeşiţe a limbii unei Naţii, care au numerat cândva mulţi puternici Împeraţii: dintre care pre Iuliiu Chesariu şi Avgust Împeratu, şi acuma prin lunele de pre nomele lor aşa numite Iiulie, Avgust în toate Calendarele Romanesci, precum şi în mineiu Romanesc de tote lunele, adeche mineiu de obşte, spre vecinica laude pomenim.

Precum cuvintele care vorbim, şi nomele care portem, ne merturisesc pre noi a fi urmetorii Naţii Romanesci; aşa şi starea noastre a rumânilor de acuma ne arate chiar, că aşa departe au cazut din florea Sciinţelor şi a limbii, cât acuma cuvintele de Sciinţe, care s-au întrebuinţat în redecina limbii care noi o vorbim, se par noo în starea aceasta a fi streine.

Iar tu cetitoriule binevoitor, dache vei deschide ochii minţi tale şi vei strebate la redecina cuvintelor a limbii nostre, adeche de vei judeca de limba nostre nu dope parere, ci dope fiinţa limbii, te vei încredinţa, că cuvintele cele de lipse în limba nostre pentru Sciinţe, se cuprind înveluite în redecina cuvintelor a limbii nostre, şi pentru aceia s-au zeuitat din limba nostre, pentru că sciinţele cu pricina a cuvintelor acelora s-au vescezit în limba nostre una cu starea Naţii.

Deci dache te attinge cîtva lauda nomelui Romanesc, stă cu dedinsul de cultura limbii Romanesci, scuture a tot cuvîntului redecina, şi de acolo trage atîtea cuvinte, pre cît se pote întinge poterea vorbei de redecină. Spre aşa sverşit dacă va potea ţie sluji ecsemplurile de mine în cartea aceasta

alcătuite, me voi socoti omul cel mai fericit în lumea aceasta.

Calea către lucru, la care eu te îndemn, e ne umblată și e pline de spini și de rugi împlicați; îns ia duce la o cîmpie lată înfrumusețată cu multe feliuri de flori, din care albinele serguitoare sug sucu și fac dintr-însu așa gătiture, care trece preste poteriile minții omenesci. Acestora Serguințe și tu urméze, și din cuvintele limbii Romanesci ceii de redecină suge cu acu minții tale ca albina din flori Cuvinte spre înfrumusețarea limbii nostre.

La aceasta eu ca un fiiu a Nații pre toții iubitori de Nație învit, și comunicînd cu toți cugetele mele de spre înfrumusețarea limbii, rog pre toți ca ce nu s-au potut doplini din neagiungerea minții mele spre capetarea pornirii, să facă bine a adaoge din ceia lor, și lipsele ce le vor descoperi în opul (cartea) meu să nu le respandeasche spre împedecarea folosului Nații, care este pornirea me, ci să mi le communice cu mine: eu nu numai me voi sergui a le îndrepta așa lipse, dache le voi conosce adevarate, ci încă voi mulțemi aceluia care m-au îndreptat.

Tot însul să aduche cît poate la folosu commune: îns pentru a agiunge la așa svărșit, se cuvine a lesa la o parte toate împedecherile: Căci sunt unii oameni care fiind învețați a scri, a vorbi într-un feliu, nu vreiau să creade, că într-aceiași limbe și altmintrelea să poate scriia și vorbi bine: sunt unii și de acela neam, care toată Sciința sa o înteresc cu Auctoritatea altuia de la care ei au învețat: și nu vreu să creade că altu într-alt mod aceiași învețînd, și acelaș pote învața ceva adevărat; ci mai necletiți într-acela cuget fer temeiu stau, că ce altu adevărat, sau bine reau spune, aceia cu dedinsul reau trebui să purcéde din gura, sau scriptura învețetoriului lor. La acestia cred a fi destul a spune din regula aceia [a] filosofiei: în judecarea ori de fie ce adevăr a nu se uita, numai la caracteru acelui se scrie adevărul acela, ci la pricinele care scrietoriu urméze în descoperirea aceluiaș adevăr. Iar mai vîrtos în materia aciasta, la care eu învit, să se pune înaintea ochilor pornirea care eu am, adeche folosul tuturor, de la care să nu cumva abată pre cineva vro deșertăciune sau vro invidie.

OBSERVAȚII DE LIMBA RUMÂNEASCĂ

Dumnezeu Părintele a toate fepturelor, prin nimica alta n-au mai ales pre om de către cele lalte dobitoace, mai vîrtos de cît prin minte și potința de a cuvînta. Căci vedem precum cele mute sînt și mai tare la trup, mai multe rabdă, și mai tare fug; Apoi nici n-au atîta lipse de ajutoriu cel din afară. Ele mai curînd încep a umbla, a pasce, a înnota preste ape făr niciun învețetoriu , încă Natura le învațe. Mai toate de către frig sunt îmbrecate cu vesminte din singur trupul lor, și au nește arme loruș înnescute; dar hrana capet mai fie de unde, pentru care toate omului multe grije este. Așa dar noo ne-au dat *Rație:* adeche minte precepătoare, prin care au vrut să fim pertași celor ceresci. Ci mai însa Rație nici nu ne reau ajuta atîta, nici nu se reau putea așa areta în noi, de ce percepem cu mintea, nu ream putea descoperi prin cuvinte. Quintilianus. *

Măcar că prin pecatul stremoșesc firea omenească s-au schimbat, pentru că de toate dulcețile Raiului ne-am departat: dar tot au mai remas ceva seminție în firea noastră cea mutată din firea cea dintîi; între care dorul cel ce cu nici un fel de bunetate a lumii acestiia se poate stempera, și tendențiia (tinderea) către starea bucuriei cei de pururea, și către Rîndul; Prin simțirea cea din leuntru conoscem.

Că de vom întra cu mintea la cele ce fac întru noi, vom percepe că ne îndemnem cu o potere ne oprită a face o re, de ce nu scim pricina faptelor acelea, la care ne duc îndemnerile ne percepute sau *Înstincturii Naturalii*, le conoscem prin simțiri, adeche prin Ecsperienție au că sunt noo bune au ba. Dar fiece bine capetem, cu care se poate îndulci trupu, dar tot sufletul, carele prin binele trupesc în atîtea se îndestuleaze încît poterile lui închise în trup pot lucra fer mare împedecare în Organele trupului sănătos; în cele lalte dorul la un bine mai mare ca la Izvoru Domnezeesc, de unde s-au și insuflat în trup, nu poate stinge. De unde se nasc întru noi multe feliuri de lipse, la care fiecine om dopă rînduiala lui Domnezeu, are trebuințe de ajutoriul altora. Dar pentru

* Cu litere latine

a face conoscute la alții așa trebuințe, este dată la fiece om potința de a cuvînta. Cu care și cei muți se nasc, ci întrinșii e numai împedecată prin Organele cele imperfecte (nesăvîrșite) a trupului. Precum vedem în copii sugători, care ne avînd încă Organele trupului cuprinzetore de cuvinte, putința de areta lipsa sa, o face cunoscută prin alte semne, și auzind dese ori aceleași cuvinte, le începe a spune de jumătate.

Fiind că Natura omului se cuprinde în suflet și în trup, iar lipsele aceste zise așijderea de acolo purced, și pentru aceia trebuințele Naturale se chiamă, pentru că din Natura unuia firește căruia om nascut se trag; așa dar la tot omul, fer discriminare, care e prin însa Nascere suppus la lipsele aceste, este dată și Putința de a le descoperi prin Cuvinte: îns cuvintele și modu de a descoperi perceptul minții prin cuvinte, nu sunt la toate Națiile într-o formă. Nici într-aceiași Nație nu vorbesc toți cu același mod. Căci încă de la început au fost unii oameni mai aleși la minte, deci întrinșii și cuvintele ca semnele a perceptului minții au fost mai alese. De unde s-au aflat alții care au semnat modu de cuvîntare a oamenilor a celor aleși; Mai alții din modu acel semnat au fecut regulele, dopă care cuvintele a limbii aceia se așaze întru înțelegerea lor, se alchetuesc și se greesc. Regulele acestea mai întîiu au fost numai resfirate prin cuvinte, pănă cînd cineva din Nație au dat sie osteneală de aduce regulele acelea într-o Systemă, adeche precum ele din Natura lor una după alta urmeaze: De aici s-au nescut la toată Nația modu ales de a cuvînta între omenii cei învețați.

Pentru aceasta Tinerii a Națielor celor culte (alese) per lîngă altere Sciințe, învațe în Școalele cele bine rînduite Gramatica Limbii Materne, sau cartea, care învațe regulele de a scriia, a pronunțiia, a liga mai multe cuvinte, sau a face *Construcciuni* dopă proprietatea și osebirea limbii, așa ca tot ce cuprind cu mintea să poate descoperi prin cuvinte cuviincioase, la aceasta se cere o mulțime a cuvintelor, care tinerii o agonisesc din cărțile oamenilor celor învețați într-așa mod: adeche, Profesorii și învețetorii așa feliu de cărți cetind pruncilor în Școlă, înțellegerea, uniia fieste căriia vorbe, cu care Auktoru au ligat cugetul seu, o ecsplică dopă toată cuprinderea ei, care vorbe tinerii din rînduiala Profesorului le întrebuințaze în Occupațiele care sînt îndelet-

niciile scrise a cas, cînd e recreație. Din așa rînduiala a Școalelor tinerii nu numai se folosesc cu agonisirea vorbelor de multe feliuri, ci încă prin regulele limbii, ce o știe din sugere, se desvelue într-inșii putința de a grei, și se întinde la agiungerea înțellegerii a oamenilor celor aleși la minte, prin care și mintea lor se frumusețaze.

Dache atting tinerii la annii cei de percepere adînche, ei între atunci în Școlele cele mai în alte: unde învațe detoriile cătră Domnezeu, sine și apropele, într-așa mod, ca ei însuși cu mintea lor să perceapă adevărul detoriilor acestora. Spre aceasta se trag tinerilor învețeturi înainte gătitore: precum e Loghica, sau modu de agiunge prin cugetare la acea lumină a minții, cu care să potem conosce ce e adevărat a judeca și a încheia de toate cele ce cad sub simțurile nostre. Care operație (lucrare) a minții o aretem prin cuvinte; de unde a Loghichei este a învița în ce se cuprinde virtutea cuvintelor, care spre acela svîrșit se întrebuințaze ca nește semne a perceputului minții, ca tot însul auzind cuvîntul să înțeleagă și perceputul minții ce e ligat cu cuvîntul acela.

Din Loghica păsesc Fyzica, sau la aceia parte a Filosofiei în care învațe a conosce puterile, proprietețile (osebirile) unuia fiește căruia trup ce cade sub simțirile nostre. Prin acestea conoscem ce se face în lume, și conosciința aceasta fiecare om o poate ave; îns pricina de ce o faptă se întîmplă așa, și nu amintrelea, aceasta e fundată în poterile unuia fiește căruia trup de la Domnezeu însemnate. La aceasta conosciințe se cere de la om osteneală și crescere omenească ca să o poată agonisi, prin învețetura Fyzichei. Spre Ecsemplu: tot omu cunosce cînd ploie, fulgeră ș.a. îns pricina aceia nu scie tot omul. Așijderea și rîndul cel de mirare și necletit în curgerea Stelelor, distanția lor una de cătră alta: precum și cursu lumii în ocolu pămîntului. Schimbarea Aerului primavara, Vara, Tomna și Iarna, care ne schimbat într-aceiași vreme se face una spre ajutoriu altiia; aceste toate la toți sînt conoscute. Numai Filosofii din Conosciința fepturelor acestora, păsesc la conosciința poterilor cele ce sunt înnăscute într-acestea, care toate dopo îndreptarea puterilor acelora ce fac. Și așa din poterile cele înnascute în om dopă care el lucră, și întru care Natura lui se cuprinde, trag și detoriile lui spre acela principiiu așezate; precum toate fepturile prin puterile lor înnescute la acelaș svîrșit

spre binele tuturor aleargă, așa și omu feptura înțelegătore e detori faptele sale după voia lui Domnezeu la binele tuturor a îndrepta. De unde urmeaze detoria către Domnezeu, către sine, și Apropele. Care detorii din însele fepturi, prin care Domnezeu voia sa o arată, și prin însa minte omenească conoscute, se chiame detoriile naturale, pentru că omului sunt înnascute, de la care nici o întîmplare poate pre om desliga.

La fiește care din sciințele aceste se cer cuvinte alese, care altmintrelea nu se întrebuințaze în cuvintele cele de toate zilele; pentru a nu le zeuita, omenii cei aleși le au așezat în cărți typerite, cu adevărata a lor înțelegere puse între vorbele cele proste după rîndul literelor prin care încep. Cărțile de așa feliu se numesc Dicționare, iar cartea ce cuprinde în sine regulele învețetore cum trebue să se întrebuințeze așa covinte după proprietatea limbii, se numesce Grammatica. Dache într-o Nație se aflu mai mulți omeni învețați, cuvintele acele învețate mai deseori se aud, pîn din zi în zi le încep a vorbi mai toți și cei proști, și așa iese limba înmulțită cu multe feliuri de vorbe. Spre Ecsemplu cei ce cetesc acuma Novellele, sau novinele cîte cuvinte noi dintr-însele întrebuințaze în cuvîntarea cu aceia la care spune ceva nou.

Aceasta dacă vom appleca la starea Nații nostre unde nici Sciințele nu floresc, prin care limba și Nația împreune se înformsețaze; nici Dicționare, nici Grammatica pân' de curînd n-au fost, vom percepe lesni pricina pentru ce din limba nostră atîtea cuvinte s-au zeuitat; și acesta e punctul spre care eu întind observațiile mele. Și fiind că starea limbii și a Nații într-același paș umblu, deci spre mai mare înțellegere acelora ce se ating de limbă, ce cere o scurtă conoscințe de Istoria Romanilor sau Rumânilor. De unde se trage nomele acesta Românii? Unde au fost capetenia impereții Românilor? Sub care împerat Romanesc s-au așezat Romanii în Dachia? De unde se trag Rumânii cei de acuma?

Romanii precum este cunoscut din toate Istoriele, se nomesc așa de la cetatea care au o redicat-o Romulus și după nomele seu au numit-o Roma. Aceasta cetate e pusă în Italia în locul ce se chiamă Lațiiul. Lațium *, unde-au

* Cu litere latine.

fost capetenia împereții ceii mult stepănitoare Romanesci. Care cetate pentru Mărirea împereții, a căriia capetenie ia era, o numiră Romanii Curtea toatei Evropii. De pre numele cetății lăcuitorii se numire Romanii; iar de la locul in care ia fu redicată adeche de la Latiio, aceiași Romani se numire Latini. Sub Troian imperatul Romanilor: Ţara Romanească, Moldavia, Ardealu, Banatu se chiama cu un nome Dachia. Acesta e Imperatu Troian (Truia) care birui pre Craiu Dachiei, și așeze aci Colonii Romanesci, care multă vreme stepănire sub Acoperemîntul împereții lor. Dopă aceia venire norode armate de la miezu nopții, și stricare împereţiia Romanilor la apus. Iar cea de la Reserit a căriia Scamnu fu Ţari Gradu au mai treit, pînă cînd o stricare Turcii. Preste Coloniele Romanesci în Dachia venire Slavi; care se împreunare cu Romanii întru împereție, a căriia împereții împreunate se află spre Document o scrisoare în București, scrise romanește și sîrbește. De acolo vine că în Ţara Romanească mai toate cuvintele Domnilor sunt sîrbesci precum: Voda, Ispravnicu, Sudu, ș.a. Slavii acestia numire pre Romani mai întîiu Vlah, care dopă limba lor semna Talian, de unde au remas nomele la Romani Valah, așa i chiama alte Nații, numai Rumănii țin nomele lor. Preste Slavi venire Ungurii, cu carii Romanii multe resboie au avut, mai pre urma o parte a Nații se deau Turcilor, iar alta Ungurilor. Ce s-au întîmplat mai de parte, aceia se cuvine la Istorie; aceasta am pus aici nu pentru a areta adevărul Istorii acestiia, ci ca un adevăr cunoscut la mulți am premis sau pus înainte spre înțelegerea celor urmetoare.

Dopă atîtea schimberi, dintre care numai una ar fi fost prea mare lovitură a perderii împereții Romanesci, n-au fost cu potințe altmintrelea ca să nu se schimbe și limba în mai rău. Deci eu din ardorea cătră Nația mea n-am pestrat osteneala pentru a aduce limba aceasta în stare mai bună. Mulți multe feliuri de mijlociri spun a fi cuvincioase spre așa svîrșit, dintre care aceia nu mi se vede a fi folositoare, prin care ne ream depărta de la redecina în Istoria ici mai sus aduse. Măcar că Romanii au fost mestecați cu Slavenii, și și acum sînt cu Sîrbii, de la care multe cuvinte au luat, dar tot așa mestecuș nu se vede mie a fi pricina din destul a zice, că Romanii cei de acuma sunt jumetate de Sîrbi Aceasta repugnă ecsperienției, prin care conoscem că nic

o limbă nici o Naţie nu e ne mestecată. La aceasta eu dopă regulele Istoricesci nu caut, ci me uit numai la redecina Naţii şi a limbii, care ne îndoit vine de la cea Latinească, şi din vorbele de redecină a limbii de acuma, care se trag şi tocma acelea sunt în limba cea veche, am aflat că se poate deriva mai multe cuvinte dopă regulele din însa limba cea de acuma trase, dopă modu cu carele acuma numai unele cîteva aşa derivate se ved mie a fi tocma ale nostre, pentru că în limba nostră sunt fundate din vorbele nostre dopă regulele şi proprieteţiele a însei limbii deduse, precum se va areta din Observaţiele urmetoare.

1. Am observat în limba nostră multe vorbe, a cărora redecina e împreunată cu unele din particulele acestea: a, ad, de, des, dis, ecs, sau, eş, con, sau cu ob, u, per, pre, pro, acuma, pur, re, sub, tri, trans, în, înter. Cu aceste particule sunt împreunate cuvintele şi în limba veche, îns cu aceasta deschilinare: 1. Vorbele de redecină care şi noi le întrebuinţem în limba nostră, în limba veche sunt cu toate particulele aceste împreunate, iar în limba nostră numai cu cîtă vruna. 2. Vorbele împreunate cu vreuna din particulele aceste, le întrebuinţem noi în locul vorbelor de redecină, prin care întrebuinţare redecina vorbei, care e împreunată în limba veche cu mai multe particule, s-au zeuitat din limba nostră; spre ecsemplu vorbelor celor sub dischilinarea 1. pot sluji vorbele aceste: precum din vorba de redecine: ducere împreunate numai cu particula ad- zicem ad-ducere, în limba de redecine vorba aceasta e împreunată cu toate particulele; aşijderea din vorba chidere ce vine de la *claudere* * claudere la Talieni *chiudere* * chiudere, zicem des-chidere, din ire, ire *, şi ecs sau eş zicem eşire *exire* * din vorba legere *legere* * şi din con, unde n. se mută în litera prin care se începe vorba la care se adaoge, zicem cullegere, alegere, înţellegere: din cedere, *cedere* * şi pro sau pur zicem pur-cedere: din cidere *coedere* * şi ob, unde litera b. *b.* *. schimbate în litera prin care începe cidere adeche în *c* * la noi c. Zicem ucidere *occidere* *. Din vorba capere *capere* *, şi particula per, litera a în e, şi c: sau *c* * în ţe la noi ce, zicem per-cepere pricepere. Din manere, *manere* * şi re- zice, re-manere. Din vorba punere *ponere* şi sub, zicem sup-

* Cu litere latine

punere. Din vorba mitere și trans, sau tri, zicem tri-mitere. Din capere, sau cepere, zicem în-cepere. Din aceasta proprietate a limbii am tras aceasta regula, dopă care toată vorba de redecina care e în limba cea veche de unde noi o tragem, cu toate particulele aceste îmmulțită, și în limba nostră să se îmmulțasche cu toate particulele, care le întrebuințem numai într-unele vorbe. Puterea particulelor acestora se cuprinde în Grammatică.

2. În limba nostră din vorbe facem nomine (nume) de multe feliuri de pronunție, din nomine, vorbe și așa mai de parte mergem. Acesta mod l-am tras iar din limba cea veche, precum din vorba noscere, *noscere* *, de unde zicem cunoscere avem nomele. Nume, Nome, *nomen* *. Din lucire *lucere* *, lume, *lumen* *, din nascere, *nasci* *. Zicem Nație, *Natio* *. Din movire *movere* *, avem molle *mollis* *. Din avere, avut zicem *avuție* *, din rogare *rogare* *, zicem rogacione, *rogatione* *. Din bun zicem bunătate; din bucurie zicem bucuros; din voire, voințe, volenție, *volentia* *, din restare, restanție. Acesta e modu de a deriva tras din limba cea veche unde preste terminațiele aceste, și altele se aflu, precum se va vedea la locul său.

3. Pronunția de acuma cere, ca dintr-unele vorbe care le avem din limba cea veche, litera *l* cînd urmeaze dopă *l* litera vocale, să se lase afară, ca și în limba Talienească, care așijderea de la cea Latinească purcede, în care *l.* din toate cuvintele se omite (lasă afară) în ceia nostră numai dintr-unele, precum din vorba clamare *clamare* *, zicem chiamare, din clar *clarus* *, chiar. Dar Talienii nu zic flore de la *flos-ris-re* * ci *fiore* * fiore. Dopă aceasta pronunție se reau cuvina a zice prochiamație, dechiarație; îns fiind că aceste cuvinte sunt în limbele streine întrebuințate cu *l.* așa dar și eu am judecat a me depărta în cuvintele aceste derivate de la pronunția de redecină și a zice proclamație, declarație, ș.a.

4. Am descoperit că într-unele vorbe înveluite cu grosa negură a necunosciinței regulelor Grammaticesci, s-au schimbat unele litere mai noi în mai aspre, precum în loc de sole, *sol-is-le* * zicem sore, pentru sale, sare, pentru salire sărire. Care schimbare o judec a fi stricătoare limbii nostre: 1. pentru că așa schimbare a literelor e în protiva Normei. a 2. prin

* Cu litere latine

așa schimbare limba s-au mai micutelat la cuvinte, spre ecsemplu, prin schimbarea literei f. în loc de v. în vorba ferire pentru verire, se veri de ceva, s-au îngropat vorbele cele composite de la salire zicem saltare iar nu sartare, de unde însă pronunția nostră nu rabdă schimbarea sărire din salire.

5. Nu numai cuvinte cu cîtă o literă, ci cu întreagă înțellegere schimbată de la limba de redecină le întrebuințem. La care n-am aflat altă pricină, ci numai aceasta că prin asemănarea literelor (slovelor) cu care mai multe cuvinte încep, din mai multe așa cuvinte puținel schimbate, s-au fecut numai una; spre ecsemplu: Pentru înțellegerea nomelui alteru, zicem nome cu asemine litere altu, a căruia nome înțellegerea cea dreaptă o întrebuințem într-acesteași litere, ci numai împreunate cu particula în — altu. Iar numele alteru cu toate cele de la el derivate, au trecut prin asemenarea slovelor în nomele aseminea la litere, ci chilin la înțellegere, adeche in altu. Așijderea pentru ad-simile zicem asemine, pentru levare zicem luare, iar lavare, luere sau luire au trecut în luare, și din cele derivate din fie ce vorbă dintr-aceste, numai unele avem, precum din luere zicem luta *lutum* *, perluire, din lavare laut, loturile. Pentru lucubrare zicem lucrare, pentru afluere zicem aflare, ș.a. Cine nu vede cît s-au scurtat limba nostră; fiind că în toată limba în cît este mie cunoscută n-avem cuvînt care ne-au cuprinde înțellegerea nomelui ecale *aequalis* *, *gleich* *. Ci în locul acestuia întrebuințem numele cel de la înțelegerea numelui assimile. Și zicem aseminea și pentru *gleich* *, și pentru *änlich* *. Prin așa schimbare toate vorbele din simile *simile* * s-au zeuitat precum se va arăta la locul seu.

Din Loghica se scie că vorbele sunt semnele perceputului minții: de unde urmează că cu tot cuvîntul este legată percepere a minții nostre. Apoi vedem că chiline Nații chiline au cuvinte, macar că acelaș perceput au, așa dar cuvintele sunt semnele arbitrarie: adeche în voia omenilor stă a numi ore ceva într-așa sau altmintrelea chip. Numai dache odată s-au însemnat ore ce cu un Cuvînt, și i-au interit într-aceia semnare prin întrebuințare a mai multora, au ieșit numele acela așa cunoscut, ca de cîte ori s-au spus numele acela,

* Cu litere latine

s-au înțelles și lucrul cu care e legat numele acela. Acestea cuvinte se numesc vorbe uzitate prin întrebuințare întărite. Ins la însemnarea unuia fiește căruia nome, începătorii Limbii Românesci aceasta mai vîrtos au grijat, ca nomele cu care se însemneaze un lucru, să se cuvine cu natura lucrului aceluia; Așijderea și vorbelor așa înțellegere au dat care să poată areta de plin puterea faptei la care se întrebuințaze vorba aceia.

.....

Deci eu aflu a fi spre folosul limbii nostre a întroduce în limba nostră în locul cuvintelor acestora așa cuvinte, care sunt în limba cea veche așezate de oamenii cei aleși. Care cuvinte eu le-am pus în Dicționariu meu ce-l voi da în tipari cu ajutoriul Patronilor mei. În Dicționariu acela care va fi înscris Glosariu adeche carte scurtă de cuvinte în care se tîlcuiesc nominele și vorbele cele de acuma după poterea redecinei din limba cea veche, de unde vorbele sunt luate. Din tot numele așa tîlcuit se derivaze alte nomine și vorbe, prin care derivație și îmmulțire limba nostră se aduce la regulele ficse, luate din însa proprietate a limbii nostre, și în locul multora vorbe streine se nasc de acele a nostre. Care se vor părea la mulți că sunt noi, dar în faptă ale nostre sunt, ci mai s-au zeuitat din limba nostră din multe pricini, iar mai vîrtos din neaverea Dicționariului și a Grammatichei. De unde au urmat că și regulele Grammatichei s-au acoperit cu negura ne cunoscinței. Spre Ecsemplu în cuvîntul acesta: *oreceva* n-am cunoscut pîn acuma că după regulele Grammatichii nostre litera *o.* e articulu a ghenului feminin și în cazu nominativu articului definitu se pune la svîrșitu cuvîntului: precum o zi în nomin: zio, o ste, steo. Așa dar după regulele acestea de le ream fi cunoscut ream zice — reo, precum zicem o re. Ci în locul nomelui acestuia reo întrebuințem nomele lucrul și relele, în loc de reutățile.

Tote acestea se pot îndrepta dache ne vom sîrgui și vom apleca la inimă folosul ce pote urma din îndreptarea limbii nostre după redecina ei. Ponîndu-ne pururea înaintea ochilor minții înelțimea, și mărirea a limbii și a Nații, de unde am chezut. Dache vom simți înche în vînele nostre sîngele cel Romanesc și de mari fecătoriu. Să lesem dar la o parte ce zic unii și alții. Cîți omeni atîtea gînduri, noi se cautem ce nume portem, și ce limba vorbim. Măcar că limba nostră

e siracă la cuvinte, mestecată cu cuvinte streine. Dar ia tot are așa cuvinte, așa regule, așa proprietăți prin care ia se dă de sine a cunosce că vine din cea veche Romanească și e ca o ape care e curată, de o vom lua-o din izvorul seu, de unde cure ia dopă natura sa.

Fi-vor mulți, sciiu, și dintre Romanii nostrii, care au prin nesciințe, au prin alte pricini vor mai voi a se deperta în cuvinte de la redecina limbii nostre. Tot însul e slobod a gîndi de fie ce lucru cum se percepe. Ce se attinge de mine, eu ca un fiiu a Nații acestiia, din ardorea cătră neamu meu am pus osteneala a îndrepta limba me dopă cum ia cuprinde în sine regule și proprietăți, și am alcătuit spre așa svîrșit o carte de Cuvinte luate una dintr-alta cu întreaga tîlcuirea lor. La așa lucrare n-am urmat pre nime, nici nu m-am lesat a duce nici prin auctoritatea (vredniciia, Domniia) a multora care altmintrelea gîndesc, ci m-am uitat numai la regulele și proprietețele ce am descoperit în însa limba nostră, și dopă acestea, ca dopă pricini din destule m-am îndreptat în lucrarea me. Despre care am aflat a fi de preț a aduce cîteva ecsempluri ca cei ce vor vrea să judece de opul (lucru) meu să nu se uite la Domniia ce nu o am, ci să pune în Compănă socotinței ecsemplurile, ca pricinile prin care eu m-am adus la așa opu. De la care nume voiu de porta pîn cînd nu voiu vedea pricini învingătoare de altmintrelea.

Secția II

ECSEMPLURILE

Nominelor și vorbelor Romanesci a cărora redecină e în limba cea latinească de unde noi Rumânii acum le întrebuințem sub oțiră mutată pronunție: așijderea și nominelor și vorbelor celor derivate din aceliaș nomine, și din aceliaș vorbe, dopă modu limbii de redecină cei Latinesci; ci din redecina vorbelor nostre dopă proprietatea limbii, și a pronunții nostre; prin puținea schimbare a literelor, care în vorba de redecine, dopă regulele Grammatichei nostre și așa se schimbă. La care se cuvine a sci.

I. Tote nominele Romanesci cele ce vin din limba veche Romanească și sunt a 3-lea Declinație, se pronunție în limba

nostră în cazu nominativ,** ca în limba cea veche cum se pronunție în cazu ablativu: spre ecsemplu, bunetate de la *bonitas-tis-te* *, bonitas; sanitate de la *sanitas* * ș.a. Pricina acestiia este că în limba Latinească și articulu și nomele se decline iar în limba nostră ca și în cea Franțuzasche și Talienească articulu numai se decline, prin care ne deportam o țiră de limba Latinească, ca de o limbă moartă.

II. Nominele cele ce se fac din vorbe, ies în limba Latinească de la suppinum, unde la litera *t* *, t se adaoge sillaba, adeche o literă sau mai multe împreune luate, precum *io* *, și se zice *tio* *, țio: spre ecsemplu: de la rogare *rogare* *, *rogatum* *, în loc de *um*, se adaoge *io*, se face *rogatio* *, rogațio, în cazu ablativu *rogatione* *, după pronunția nostră rogăcione; și altele acestora asemine.

III. Cele ce în limba Latinească se termină în *entia* *, enție, la noi se zice *iințe*, precum binevoiințe, *benevolentia*, buna coviințe, *bona convenientia* * ș.a.

IV. În locul pronunții *bilis* *, *bile* *, bile, zicem bie, biia precum în nomele de abie, care vine de la avere abile, noi zicem abiia, de abile *quasi dehabilis* *, de abiia.

V. În limba Latinească se fac unele nome adiective care din vorbe, nu de la supinu es în *ax* *, acs. Așa nomine am fecut și eu din aceliaș vorbe care și noi le întrebuințem, din tempu precente în loc de ere am pus ace: spre ecsemplu, capere, chepare, am fecut capace, tenere ținere, tenace ș.a. Sunt și alte terminații, în me, precum: lucire, lume; în mentul, acoperementul: în os, bucuros, ș.a. care de sine se înțeleg.

VI. Dopă aceste terminații, din însele cuvintele nostre trase, am format iar din vorbele și nominele nostre mai multe nomine, de care pîn acum n-am avut.

VII. Vorbele de redecine, care în limba Latinească cu toate particulele a, ab, ad, des, con, ș.c.l. sunt împreunate, iar la noi aceliaș vorbe numai cu cîtă una sau doo din aceliaș particule sunt împreunate; așijderea cu toate particulele le-am împreunat din limba nostră. Și de ce nu? fiindcă și particulele sunt din vorbele nostre trase, și însele vorbele de redecine ale nostre sunt, precum: ducere, aducere, deducere, educere ș.a. Capere, începere, mai întîiu cu accepere, începere, per-

** Cei ce nu sciu Grammatica nu vor înțellege, ce e cazu Nominativu și ablativu; îns aicia nu e loc spre ecsplicațiia aceia. *(N. A.)*

cepere ş.a. La care se cuvine a sci că dopă aceliaşi regule a Grammatichei au a se întrebuinţa toate vorbele împreunate, dopă care se întrebuinţaze cele din limba nostră: spre ecsemplu, de la ducere zicem în tempu preteritu am dus, aşa de la reducere, redus, iar nu reduţiruit, aşa vorbesc cei streini, care iau de la noi vorba aceasta. Aşijderea de la reportare, se cuvine a zice reportat, iar nu reportiruit, de la accepere acceput, ca şi de la în-cepere, început, aşa şi cu cele lalte împreunate.

[Urmează lista cuvintelor grupate alfabetic şi la fiecare cuvînt se dau derivatele (reale sau presupuse).]

Mai multe ecsempluri de aşa vorbe compozite şi derivate am pus într-aceia carte ce am alcătuit spre acela svîrşit. Acestea le-am tras numai de acolo pentru a areta 1. că limba Românească vine de la cea Latinească; îns în limba care noi o vorbim multe cuvinte s-au zeuitat din limba cea veche a Românească, mai vîrtos acele care se cer la sciinţele cele alese, de care limba noastră e lipsită. 2. Dache vom cauta în redecina vorbelor drept Romanesci, acelea au aceiaş potere, aceiaş proprietate, ca în limba de redecină; îns prin atîtea schimberi la care fu supuse Naţia Romanească, n-au potut fi ca să nu se schimbe şi limba, şi să nu se amestece cuvintele mele cu altele, cele ce au între sine vre o apropiere sau a înţelegerii, sau a literelor prin care încep. 3. Din cele pîn ici zise, prin Ecsemplurile aduse: se arată că limba nostră are lipse de îndreptare şi de îmmulţire; aceasta se poate face de vom aduce-o numai la regule ficse. Regulele care eu am observat, şi dopă care am păşit în Ecsemplurile acestea sunt luate din însa limba nostră; aşa dar de vom urma dopă ele, aflu, că vom păşi dopă proprietatea limbii nostre. Căci dache limba nostră are lipse de îndreptare, cum se va ia îndrepta, de nu se va adaoge nimica nou la ia? şi adaogerea vorbelor sau regulelor de unde o putem împromuta mai bine, de nu din redecina limbii şi a cuvintelor nostre?

Macar că aceste se arată de sine înse la cei ce vor cauta la dînsele aşa precum sunt, şi nu le vor întorce într-altă parte, dar tot se vor afla unii de vor zice că vorbele cele împreunate cu particulele a, ab, ad, ş.a. sunt vorbe Latinesci şi limba Românească nu cuprinde în sine aşa vorbe, fiind că aceia limba este mortă. R. Adevărat este că limba Latinească e mortă, pentru că şi omenii care au vorbit-o aşa precum ia

se cuprinde în cherţile scrise: şi sciinţele prin care aceia au florit sunt morte acuma la noi urmetorii aceia Naţii; îns nime dintre ce înţeleg limba Latinească nu se va îndoi că redecinele vorbelor celor de mine aduse în ecsemplurile mai sus, nu sunt din limba Latinească. Iar particulele cu carele sunt împreunate vorbele acelea, sunt resfirate în însele vorbele noastre, şi eu n-am fecut alta, fer numai am adus particulele acestea la rînd, dopă cum urmeaze ele din natura lor, şi cu ele am îmmulţit vorbele ale nostre de redecină dopă proprietatea şi pronunţia vorbelor nostre. Prin aşa îmmulţire s-au mai adaos limba nostră cu cuvinte alese în locul a cărora întrebuinţem au altele streine, au doo sau trei de cele a nostre, în locul uniia de cele împreunate, care întrebuinţare este în protiva regulei generale a tuturor limbelor, care cu atîta se socotesc mai alese, cu cît mai cu scurte cuvinte mai mare înţellegere se arată. La care regula, accede (se apropie) şi natura omenească, care în vorbire se bucură de scurtarea cuvintelor, precum este cunoscut din ecsperienţie. Acuma au mai scurt e a zice *duce iar înapoi* au reduce? Aicea macar care va vedea cum e mai bine.

În limba Romanească, vor zice alţii, se pot scriia cherţi de tot feliul: aşa dar nu e de lipse a adaoge în limba nostră cuvinte noi: au dache e de lipse, acelea cuvinte să le închipuim din închipuirea cugetului nostru, au să le luom de la o Naţie vie, cu care treim, mai bine decît din redecina limbii nostre, fiind că aceia e mortă. La aceasta se cuvine a sci că în toată Naţia se cunosce deschilinare între omenii cei prosti şi între cei învеţaţi prin sciinţele cele înalte; altmintrelea vorbescu şi gîndesc cei prosti, altmintrelea cei învеţaţi. Deci cel ce trebuie să scrie ceva, trebuie să aleagă aşa cuvinte care sunt spre înţelegerea materii ce scrie. Dache materia aceia e spre învеţetura omenilor celor proşti, atunci scriitoriu trebuie să întrebuinţeze aşa cuvinte, cu care vorbind să-l înţeleagă aceia pentru care scrie. Cei ce au scris pîn acuma în limba nostră într-aceia au pus osteneala lor, pentru a comunica cugetele sale, cu omenii cei ce trebuesc învеţetură, n-au cautat cu ce feliu de vorbe vor areta cugetele sale şi pentru aceia ostenala lor au respuns pornirii. A me pornire este a aduce limba nostră la aceia stare a cuvintelor, în care să se înceapă odată a scriia pentru omenii cei învеţaţi, ca printr-înşii să se nasche dorul sciinţelor celor înalte. La aceasta

se cer cuvinte învețate care acuma în limba nostră, în care nici o învățătură nu floresce, nu se cuprind, și dopă județul meu mai bine este a împromuta așa cuvinte din limba nostră cea de redecină decît deaiurea. Dache o dată se vor introduce în limba nostră între cei învețați cuvinte învețate, de la aceștia vor lua și cei prosti, și așa se chitesce fiecare limbă, ca cei prosti de la cei învețați, iar nu acestia de la cei prosti să ia învețetură. Apoi și cărțile spre învețetura celor prosti în limba nostra scrise sunt pline au de cuvinte streine, au de așa feliu de cuvinte, care prin apropierea ce o are un cuvînt din gradu cel mai de pre urmă, cu altul din gradu cel mai de pre sus unul în locul altuia se întrebuințaze, precum am aretat mai sus.

Să nu gîndească cineva că eu umblu să laped din limba nostră cuvintele cele streine; căci mie bine este cunoscut că nici o limbă nu e să nu fie mestecată cu Cuvinte streine. Eu am perceput, precum la toți este cunoscut că limba nostră este forte scurtă de cuvinte; Deci eu doresc a înmulți limba nostră cu cuvinte luate din vorbele de redecină a limbii nostre, și așezate dopă regulele și proprietețile din însa limba nostră trase. Apoi dache se poate într-așa mod trage așa cuvinte, în locul a cărora noi întrebuințem cuvinte streine, eu judec a fi mai bine de a întrebuința de ici în colo cele a nostre, precum eu le socot dopă redecina lor; fiind că cele streine nici o redecină n-au în limba nostră: pentru aceia nu se pot întrebuința nici în Dicționariu scris dopă redecina cuvintelor nostre, nici într-alte sciințe, la care se cer cuvinte învețate; căci cele a nostre curr una din alta precum curre apa limpede din izvorul seu cel neturburat; iar la cele streine ne vedem siluiți.

Mai preurme slobod este la fiecare a vorbi cum lui place, mie m-au mai plăcut cuvintele Romanesci, care se trag iar din cuvinte Romanesci, decît cele streine și me voiu ținea de aceste a nostre, în tote scrisorile mele. Dache nu vor plăcea Romanilor de acuma, am nădejde că se vor afla între urmetorii nostrii la care vor plăcea ce e a Nații nostre, și se vor sergui a mai adaoge la folosul Nații.

Cuvintele cele cu literele schimbate nu se pot socoti ca stricate, vor mai zice alții: fiind că ce e corupcione pentru limba Latinească, aceia pote fi perfecione pentru limba Romanească: spre adeverirea cuvînterii lor pot aduce în ecsemplu

pre Anglezi, care dintru o limbă mestecată au înfrumusețat așa limba lor. R. nu e așa:
De la Anglezii nu se lua paritate la Nația nostră. Căci Anglezii macar mestecați cu alte Nații, au în limba lor vorbe depertate de la redecina lor. Dar ei tot sunt Nație nesupuse la alta: e de sine stepănitore. La ei înfloresc sciințele, cu acestea floresce și limba. La ei sunt omeni învețați în sciințele cele mai înalte, prin sciințele acestora s-au mai îmmulțit limba, din redecina ei. Toate acestea sunt contrarii la Romani. Carea dopă starea Nații, au schimbat și limba în mai rău. De ream fi fost noi pîn acuma tot în starea aceia, în care am perdut florea, și noi ream fi schimbat limba nostră ei în mai bine, nu în mai rău. Că multe Domnii, multe meșteșuguri, s-au descoperit de atuncea în coci, la care și alte cuvinte multe se cer. Îns noi ne-am schimosit, apoi și limba s-au stricat, așa cît limba aceasta nici cînd nu se poate aduce la aceia de unde au cazut; ci numai limba cea veche poate sluji spre îndreptarea acestiia.

SAMUIL MICU

ACATHIST

sau cárte
cu múulte rugatsúni pentru
evlaviea fiesteqvarui crestin
Acum
într'acest chip ashezata de la Parintele
Sàmuil Klain delá Szád,
Jeromonach din Monastirea SSS Tróitze
din Bláju
Sibii
cu Typariul lui Martin Hochmeister
Typograful Chaes. Craiesco-Dicast. 1801

Catra cetitoriu

Ce Romanii chiama litere, slovénnii zic slove. Literele dára, sau slovele, cu qvare dela o vreme incoace se slujesc Romanii cei din Dachia, sint slovenesti: Iar cele vechi parintesti litere ale Romanilor din Dáchia precum ale Romanilor celor din Itáliea, sint cele latinésti. Deci voind a urma mai

bine pre Parintzii, shi pre mai marii neamului nostru, de qvat pre cei straini, shi cu bun adever cunoscend, qve mare shi intru invatzatura sporiu shi intru politie folos, shi intra alte neamuri invatzate lauda vom dobandi dintru aceasta, qve earesh vom luoa literele noastre céle vechi shi parintesti, cu qvare toate neamurile (macar straine de neamul Romanilor) cele iscussite, shi invatzate se folosesc, am judecat, qva noi cei ce sintem Romani se punem intra ceasta carticica literele noastre cele vechi, shi parintesti. Shi socotim, qve fiesteqvarui adeverat Roman intzelept shi cu minte buna, mai placei-va cele parintesti deqvat cele străine, qvare pre neamul nostru la mare barbarie l-au adus./

Poate, qve vor fi unii prosti, shi qvarii mai voesc a se tavali in gunoiu, deqvat a se ridica la frumoase shi polite, qvárii vor zice, qve sau nici decum, sau anevoe se poate cu slove latinesti exprimalui cuvintele romanesti qvum acum le pronuntzeluim: Ci unii ca acestea se puna pre un om, qvat de invatzat, qvarele nu au invatzat a ceti ungurește, shi va vedea qvum acela va ceti carte unguréscă, sau pre un ungur, qvarele nu au invatzat latineste sel faca se ceteasca latineste, shi sel asculte. Ci va zice, qve ungurii, macar de scriu cu slove latinesti, dar dau neste indreptari, shi reguli, cum fiesteqvarea litera se pronuntzie: Asha zic shi eu, pentru aceea shi eu aici púiu inainte neste indreptari, shi regule, qvare arata puterea, shi pronuntiatiéa fiesteqvarii litere, qvare reguli de le va lua bine aminte, fieste cine lesne shi ushor va putea ceti. Dreptacea aici mai anteiu puiu literele latinesti, shi supt ele cele slovenesti, qvare la cei mai multzi Romani de ai nostri sint cunoscute: Asha fie:

A, a. B, b. C, c. D, d. E, e, F, f. G, g. H, h. I, i. L, l- M, m.
А, а. Б, б. К, к, ч. Д, д. Ѳ, ѳ. Ф, ф. Г, ґ. Х, χ. Ї, н. Л, л. М, м,
N, n. O, o. P, p. Qv, qv. R, r. S, s. T, t. U, u. X, x. Z, z.
Н, н. О, о. П, п. К, к. Р, р. Ѳ, с. Т, т. Оу, оу. Ѯ, ѯ. З, з.
J, j. V, v. Sh, sh. Sht, st. Sc.
Ж, ж. Ѣ, ѣ. Ш, ш. Щ, щ.

Diftongi sint:

Aa. Au. Ea. Ei. Eo. Ia. Ie. Ii. Io. Oa. Ua.
Аа. Ав, ѡ. Ѣ, ѧ. Ѳи, їи, Ѳо, ѿ. Іа. Іе. Їи. Іо. Ѳа. Уа.

BIBLIOTECA "GHEORGHE LAZĂR" SIBIU

Aceste litere, qvand asha se încheie, qvat din doao se face un son, sau un glas, qva cum nu doao: ci numai o litera ar fi, se zic Diftongi: *Au tu, au el:* лȣ тȣ аȣ ел саȣ ѡтȣ, ѡед. *Umblaa,* оȣмбла, *Lunaa,* лȣна, *Muiere,* мȣѫре, *Aleargă,* алѣргъ *Doamnei,* доамнеи sau доамнїи· Tei duce, ти дȣче. *Te oi vedea,* те ои ведѣ, sau саȣ, eo se zice qva cum zic ungurii ö. *Iar,* ıар, *Ieu,* їеȣ. *Io fac* Їѡ фак. *Iute,* ıȣте. *Oameni,* оамений. *Cu alui,* кȣалȣи,, саȣ кȣ алȣи.

Luari aminte despre pronuntiatiea unor litere.

A. Trei sonuri, sau glasuri are I-mo qva а, 2do qva ъ, 3tio qva ѫ.

La începutul cuventului totdeauna se zice qva *a*. Iar la misloc shi în sfarshit numai qvand are accentul cél ascutzit, sau Apostroful.

Iar de urmeaza dupa *a n*, atunci *an* se zice qva ѫн totdeuna, numai atunci nu, qvand an are accentul, adeqve án, sau sint doi *n*, adeqve ann. Iar de este *a* la mijlocul sau in sfarshitul cuventului, shi nici accent, nici Apostrof nu are, se zice qva ъ. *Ara,* аръ. *Mancatura,* мънкътȣръ. *Arátami cása' angerului,* аратъми каса ѧгерȣлȣй. *An,* ан. *Cana,* канъ. *Pannura,* пънȣръ. *Lance,* ланче. *Lantz,* ланц

aa. Sau doi *a* totdeuna se zic qva á. *Umblaa,* оȣмбла. *Araa,* ара. *Caraa,* къра. *Lunaa,* аȣна. *Doamnaa,* доамна.

Cum am zis de *an* asha tzine shi de *en*, qve se zice qva ѫн *Fen,* фѫн. *Sent,* сѧит. *Venat,* вѫнат. *Cuvent,* кȣвѫнт *Pament,* пъмѫнт. Dar de urmeaza dupa *e* doi *n* sau *nn*, se zice qva EN. *Vennin,* венин. *Sennin,* сенин.

In, Imb, Imp la inceputul cuventului totdeauna se zice qvá ѧ. *Imbarbatat,* ѧбърбътат. *Imbatare,* ѧбътаре. *Imperat,* ѧпърат. *Impacare,* ѧпъкаре. *Intra,* ѧтръ. *Incep* ѧнчеп *Indata,* ѧдатъ. Altadata se zice qva ї, Н. *Parintele,* пъбинтеле. *Lin,* лин. Anca shi la inceputul cuventului se zice: ин, N, adeqva qvand doi *n* urmeaza, *Inn,* ин

I. dupa r, aorea se zice qva, ѫ, shi atunci bine se poate *i* insemna cu circumflex, adeqve cu semnul acesta ^, î. *Rîe.* рѫе. *Urît,* оȣрѫт. *Rîs,* рѫс. *Rîu,* рѫȣ. *Rîma,* рѫмъ. Anca shi *a* shi *e* inainte de r aore se zice qva ѫ ci shi atunci, *a* sau *e* se se insamne cu circumflex. *Sfêrshit,* сфѫршит. *Cârma,* кѫрмъ. *Pêra,* пѫръ.

C. Se zice tocma cumul zic Talieanii. Inainte de *e i* qva ч altadata qva K. *Cine ce face,* чине че фаче. Chiar cum caută,

кіар кѫм кѧстъ. *Cruce,* крѫче. Shi inainte de *en* se zice qva Кж v.g. *Facend,* фъкжнд. *Zicend,* зикжнд.

Qv totdeauna se ceteste qva k. qvare quand, карє, кжнд

G. Se zice cumul zic shi Talieanii. Inainte de *e, i* qva џ, altadata qva г adeque: *Ger,* жер. *Diamen,* жїамънъ. *Geme,* жемє. *Ginere,* жинерє. *Gingée,* жинџєє. *Gard,* гард. *Gorun,* горѫн. *Gura,* гѫръ. *Glas,* гласс. *Grindine,* гриндинє. *Ghinde,* гиндє.

Qvand după *e* urmeaza alta silaba cu *e* atunci *e* cel din taiu, de este lung se zice qva ъ, ы, ѧ. *Este,* ыстє. *Muere,* мѫыаре. *Vedere,* вєдѣрє, *Mergere,* мѣрџеръ, *Mestec,* мѣстєк.

Ti dupa Regula de obste se ceteste qva ци. *Tinde, patima, cetit, gatit, a pofti, a plati*: циндє, пацимъ, чєцит, гъцит, а пофци, а плъци,

Iar de va mai urma o glasnica se zice qva ци. *tie, fratie, Imperatie.*

Inse de va fi inainte de *tie* S atunci tzine sunetul cel firesc. *Stie, Vistierie.* цїє, вистїєрїє.

Sau de va fi ti pe urma cuventului ori in Declinatii in Nro plurali, ori in Conjugatii in a doa persona. Amenduror numerilor, atunci pentru ushurarea invatzaturei Declinatiilor shi a Conjugatiilor ar trebui se se cetească ци. *Drept, drepti.* дрепт, дрепци. Iar pentru ushurarea cetirei se poate adauga shi z. *Dreptzi, cantatzi,* дрепци, кантаци.

Me Particeoa, sau Pronomen ori la inceputul, ori la sfarshitul cuventului fie, se zice qva Мъ. *me rog,* мъ рог. Rogume, рогѫмъ. *Auzime, shi me milueste.* ѧзимъ шн мъ милѫщє.

Este, esti se scrie ori este, ori eshte, cum cui place. *Milueste* sau *milueshte.* милѫыцє. *Omeneste* sau *omeneshte,* омењцє. *Numesti* sau *numeshti,* нѫмеци.

Şi macar qve in cuvintele, qvare vin din latinie de sau scris latineste cu si, romaneste se zice ш. Ci pentru qve de multe ori *si* se zice ca qva сн, mai bine ш se se scrie cu *shi.* Si inainte de *n* in cuvintele, qvare vin din latinie mai dupa regula sar scrie cu *é. Pe sene, sengur, senul* qve cum sau zis *en* se zice qva жн shi asha sar zice пе сжне, сжнгѫр, сжнѧл. Ci qva se nu fie confuzie scriese ori *singur pre sine* ori *sengur pe sene* tot bine va fi, noi aici numai pentru oare ce stiintza insemnam.

Sh. Totdeuna se zice qva ш.v.g. *Shatra,* шатръ. *Shopêrla,* шопжрлъ. *Sherpe,* шарпє. *Shoarece,* шоарече. Inse sar putea scrie shi *siatra, sioarece, serpe.*

Sce, sci se pot foarte bine shi dupa regula ase zice, qva *ste, shti* sau ще, щи. *Sciintza, shtiintza,* щїинцъ. *Miluesce milueshte,* милꙋѩще. Asha dar qvand vei afla scris: *mareste,* sau *mareshte, se shtii* sau *se scii,* qve tot atata este.

J se zice qva ж cumul zic shi Francii. *Joi,* жой *Jude,* жꙋде. *Jertva,* жертвъ. *Jivina,* живинъ. *Jupan,* жꙋпѫн *Joc,* жок. *Jug,* жꙋг,

I, shi u, in sfîrshitul cuventului qvare nu este numai de o silabă abiea se aude ceva, de nu este insemnat cu accent. v.g. *Oameni buni faceti mari lucruri,* ѡамени бꙋнй фачецй марй лꙋкрꙋрй.
M'au adusu se moriu, маꙋ адꙋсꙋ съ морю.

Iar de cumva *i* sau *u* are accent, se zice cu glasul întreg. *Facu,* факꙋ. *Dormi,* дорми. Asha shi qvand cuventul este numai de o sillaba. *Nu, fu,* иꙋ, фꙋ. *Zi,* зи.

De Apostróf

Apostrof este, qvand un cuvent se sfarshaste cu glasnica shi cel urmatoriu cuvent incepe dela glasnica. *Nu am fost.*

La o intemplare qva aceasta cuventul cel dintêiu perde glasnica cea depre urma, shi in locul ei se pune deasupra semnul acesta qvare se zice Apóstrof. Asha in loc de *nu am fost* se scrie *n'am fost.* Asha nomina, sau numele, qvare se sfarshesc cu *a. Doamnaa Lunaa, Vitaa:* iar cu Apostrof se scriu Doamna' Luna' vita'. Shi *a'* la qvare este pus Apostroful se zice qva *a,* pentru qva Apóstroful face qva ancha un *a.*

Iar qvand cuventul cel dintêiu se sfarshashte cu glasnica dar cel indata urmatoriu incepe cu in, atunci nu glasnica' cea de pre urma din cuventul cel dintêiu ci *i* cel dinnainte dela cuventul cel dupa acéea se perde, shi langa *n* dinainte se pune Apostroful. *Delá inceput, se se indrepteze* cu Apostrof ashal vei scrie: *Delá'nceput sese'ndrepteze, ne'ntinat, nu'ntra* in loc de ne intinat, nu intra.

Iar de se sfarsheste cuventul cel din taiu cu *e,* sau cu *i,* shi cel urmatoriu incepe cu *a,* atunci din *e* sau din *i,* a cuventului celui dinnainte, shi din *a* a cuventului celui urmatoriu se face diftong. *Neudat,* in loc de *ne audat. Neaspune,* in loc de *ne a spune,* неꙋдат, неспꙋне.

Iar de se sfarsheste cuventul cel din taiu cu *e*, shi cel alalt incepe cu *o*, atunci din *e*, shi din *o* se face diftongul *eo*, shi se zice, cum zic ungurii *ö*. *Te oi bate*, se scrie *Teoi bate*, sau cum scriu Ungurii *Töibate*.

Ea aminte, qve Apostroful poate să fie, sau se nu fie, shi ori cu Apostrof, ori farde Apostrof se se scrie, shi se se cetesca, tot bine este, ori se zici: *nu am*, ori n'am tot bine este. Inse in vorba foarte mare loc are Apostroful.

Am zis, qve *a* farde accentul cel ascutzit la mislocul cuventului se zice qva ъ. Ci ori cu (') accent insemnat, ori farde accent cel ce este bun Roman shtie qvand *a* se zice *qva* a, sau qva ъ sau qva ѫ.

Asha se shtie shi Ti, qvand se zice тн, shi qvand цн, ori cum fie scris. Ci despre aceste altadáta mái multe.

SAMUIL MICU

ISTORIA ŞI LUCRURILE ŞI ÎNTÎMPLĂRILE ROMÂNILOR

1806

PARTEA A DOA

BĂTĂILE ROMANILOR CU DACHII. DESCĂLECĂTURA ŞI AŞEZAREA ROMANILOR ÎN DACHIA

§ 8

Şcoalele Blajului

După ce bine şi-au aşezat Aaron lucrurile la împărăţie şi s-au întors la Blajiu, fiind iubitoriu de învăţătură, împreună cu preacinstiţii părinţi ieromonaşii din mînăstirea Sfintei Troiţe cu totdeadinsul s-au apucat ca să ridice şcoalele şi săminariul, în care, cum am văzut în fundaţia mînăstirei şi a episcopiei, 20 de prunci trebuia să fie.

Deci întîia dată s-au rînduit prefect sau mai mare Grigorie Maer, care nu să poate spune cîtă nevoinţă au pus spre înte-

meiarea școalelor, că umbla prin sate și aduna prunci la școală și singur îi învăța; ca el și Atanasie au fost mai întîi profesori în Blajiu, că două școale au fost atunci în Blajiu. După aceaia, făcîndu-se și unchiul meu Meletie Neagoe din Broșteni, al popii Gheorghie fecior, călugăr, după ce mai înainte teologia în Țara Ungurească la Sîmbăta Mare o au isprăvit, s-au adaos și sintaxiul. Era în seminariumul crăiesc 20 de prunci. Apiscopul Aaron dintr-a său ținea seminarium, întru care la început 12, apoi în tot anul adăogîndu-să au ținut 24 de prunci în seminariumul său, cărora mîncare, lumină, casă de învățătură și de dormit le da, și la mulți dintre aceștea și haine. Acest vlădică dintr-a său plătea cîntăreț la besearică, și afară de cîntăreți și dascăl românesc, ca și școale românești ținea. Acesta avea datorie în toată zioa la utrenie și la vecernie a veni la besearică și toată slujba besericească, după cum scrie tipicul, a o cînta și a o isprăvi. Și dascălul cel românesc să învețe școalele ceale românești cîntările și altele. Era în școalele Blajiului atunci diaci latinești și românești mai mult de trei sute, cărora episcopul Aaron din venitul său le da pită trei țipăi în zi, la cei ce mai lesne să purta la învățătură doi țipăi în zi le da, și în toată zioa trebuia colceariul să ducă la masa vlădicului și un țipău de a diacilor, ca să guste și să vază ce pîne să dea la diaci, ca nu cumva colceariul să facă vicleșug și să dea pîne rea la diaci. De multe ori, mai ales la praznice, și fiertură încă și cîte o groștiță da la diaci. Si în besearică să uita peste diaci și de vedea pe vreunul desculț sau cu haine reale întreba pe profesor, pe dascăl cum se poartă acela, și de zicea dascălul că învață și să poartă bine, încălțăminte și haine după cumu-i era lipsa îi făcea. La Paști și la vacanție, celor ce era primi, secundi și terți le da premiumuri, cărți sau încălțăminte sau altă haină, cum vedea că are lipsă. Adeseori mergea în școală și ședea aorea și cîte o jumătate de cias, în carea vreame profesorul trăbuia să explicăluiască, să auză el cum explicăluiește. În toată săptămîna, cînd era acasă, sîmbăta trebuia profesorii să-i trimiță care au avut și care peste săptămînă n-au avut loc și poruncea să-i trimiță ocupațiile diacilor, încă aorea sîmbăta să ducea prin școale să auză pe diaci cum să întreabă și să dișputăluiesc. Acești profesori cu toți părinții mînăstirei mare rîvnă avea și mare nevoință punea ca să facă pe diaci să sporească mai ales în evlavie și în limba

latinească, carea, pentru ca mai lesne să o înveațe, nu-i cuprindea cu istorii și cu gheografii, învăța ei limba latinească, cît peste tot locul școalelor Blajiului pentru limba latinească era vestită. Acest metod s-au ținut pururea pînă cînd părinții ieromanași au învățat școalele. Peste seminariul vlădicului Aaron prefectușiu era părintele Atanasie; acest seminarium era ridicat și închinat în cinstea născătoarei de Dumnezeu; întru acesta și eu în doi ani am fost, scrisease vlădicul Clain de la Roma cum că bucuros ar avea dacă vreunul din nepoții lui și anume au fratele meu cel mai mare au eu s-ar face călugăr. Deci vlădicul Aaron înțelegînd aceasta, m-au luoat în seminarium, și nu numai mîncare, ci și haine îmi făcea, și toată lipsa-mi plinea, că m-au chemat la sine părintele Atanasie și mi-au spus cum vlădica Clain au scris pentru mine vlădicului Aaron, și pururea mă îndemna la viața călugărească. Iar vlădicul Aaron mi-au zis să știu că eu sînt fiul lui și să mă port bine. Aceastea le-am spus, ca să arăt că ceale ce șe-am zis de școala și de grija vlădicului Aaron și a părinților ieromonași nu din auzite ci din văzute cu ochii mei le ltiu și le scriu. Peste seminariumul crăiesc, care și al Sfintei Troiță și al mînăstirei să zicea, mai mare era prepositul mînăstirei împreună cu capitulul. Aceasta era fața școalelor Blajiului pe aceale vremi. Pe acea vreme profesor la o școală latinească era Vulcan din Blajiu de loc, om învățat, ci curînd au trecut din această lume. Al acestuia nepot pe la anul 1800 era canonic la Oradea Mare, om foarte învățat și harnic.

PETRU MAIOR

DISERTAȚIE
PENTRU LITERATURA CEA VECHE A ROMÂNILOR

1812

§ 1

Românii mai de mult s-au întrebuințat cu slovele cele lătinești

Nu e îndoială că romanii, strămoșii românilor, cînd au venit de la Roma în Dachia și s-au așezat de moșie a lăcui aci, cu aceale litere sau slove au trăit în trebile sale, cu care se

întrăbuința ceialalți romani rămași în Roma și în toată Italia. Aceasta și din cele multe inscripții în marmuri tăiate ale romanilor celor vechi din Dachia, care s-au aflat și pînă astăzi se sapă din pămînt în Dachia, mai vîrtos, în Ardeal și în Banat, toate cu slove lătinești scrise, se vede.

După ce au scăpat împărații romanilor de a mînă Dachia această vechie și au început a o stăpîni mai ghintă varvară, mai alta, cum am arătat la cap. IV în Istorie, nu numai toată împărtășirea romanilor celor din Dachia cu ceilalți romani s-au rătezat, ci și cursul învățăturei și al științelor cu domnia varvarilor nu puțin s-au împiedecat. De aceea iaste că nici un monument nu aflăm din carele anume să vedem cu ce feliu de slove s-au întrăbuințat romanii cei din Dachia vechie după ce au început acolo a stăpîni varvarii.

Totuși, nu poate fi îndoială că romanii aceștia și după năvălirea varvarelor ghinte au urmat a trăi cu slovele ceale lătinești, care strămoșii lor le-au fost adus cu sine de la Roma, deoarăce despre o parte nu se poate crede, romanii aceia, măcar că era apăsați de varvari, într-atîta să se fi ovilit, cît necum de alte științe, ci pînă și însăși de slovele sale să-și uite; și aceasta cu atîta mai vîrtos nu se poate crede, că nici o ghintă varvară de acele ce au fost în Dachia, nu cetim să fi sculat război tocma asupra slovelor; despre altă parte, cum voi arăta în istoria cea besericească a românilor, carea, custînd cu ajutoriul lui Dumnezeu, cuget a o aduna din răsîpiri, românii cei din Dachia și în zilele varvarilor acelora au fost creștini, au avut preoții săi, carii slujea sfînta liturghie și alte taine sfinte. Așadară au avut cărțile sale, de unde se împlinesc acele. Aceste cărți nu au putut să fie scrise fără sau cu slove lătinești sau cu slove grecești; că slovele acele, cu care se întrebuințează astăzi rușii, sîrbii și românii în besearecă, tîrziu, adecă a suta a noao de la Hs., cînd neamurile slovene întîi se feaceră creștine, fură iscrășite de Chiril, pentru carea să și cheamă chiriliane. Ci să fi fost scrise cărțile romanilor pre acele vremi cu slove grecești, de nicăiri nici măcar umbră de prepus nu se ivește. Așadară au fost scrise cu acele slove, care și mai nainte le avusese romanii aceștia, adecă cu lătinești.

.....

§ 3

Asemenea adevărului iaste că romînii cei preste Dunăre în suta XI de la Hs. au lepădat slovele cele lătinești

Precum din cele de mai sus (§ 1) am cuvîntat, adeverit iaste că românii cei preste Dunăre în suta V de la Hs. încă ținea slovele cele lătinești, așa cînd anume au vrut ei a le lăpăda acele, nicăiri nu aflăm scris. Ci socotind cauza cea mai sus spusă, pentru care fură îndemnați românii cei dincoace de Dunăre, a scoate dintră dînșii slovele cele lătinești în suta XV, prea asemene adevărului iaste că românii cei dincolo de Dunăre mai nainte de acești în suta XI au făcut aceasta. Din cele mai sus (§ 2) arătate, adeverit iaste că lăpădarea slovelor lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre au izvorît din urgia ce o aveau grecii asupra romanilor, carea precum nenorocitul românilor acest rod nu l-au putut naște întră românii cei dincoace de Dunăre până după săborul de la Florența, așa iaste a crede că cum s-au tăiat pre la mijlocul sutei a unsprăzece de la Hs. Mihail Cherularie, patriarhul Țarigradului, de cătră împărtășirea romanilor, și cu aceea întră neunirea, întră românii cei dincolo de Dunăre îl răsădi. Se știe aceasta, despre carea spune și Le Quien în cartea ce se chiamă „Oriens Christianus", tom. I, că Leon arhiepiscopul Bulgariei de la Ahrida au fost cel mai credincios prietin și prea sîrguitoriu ajutoriu lui Mihail Cherularie spre a urzi neunirea întră besearica Răsăritului și întră besearica Apusului. Aceea însă se știe că românii cei dincolo de Dunăre era supuși arhiepiscopului de la Ahrida. Nu poate fi dară îndoială că, cum se dede început neunirei aceștia, ahrideanul arhiepiscop cu toată puterea s-au nevoit a trage pre supuși săi la noaoa neunire atît pre bulgari, cît și pre români. Deci, precum au fost temere, ca nu românii cei dincoace de Dunăre, ținînd slovele cele lătinești, să aibă mai puțină urgie asupra romanilor decît grecii și sîrbii, și pentru aceea să se plece a se uni cu romanii, ahrideanul arhiepiscop în tot chipul bătîndu-și capul, ca în supușii săi români să înrădăcineze urgia asupra romanilor și a tuturor italianilor; tot prilejul, cu carele putea românii aceștia să se aplece cătră romani, au vrut din rădăcină a-l smulge. De unde asemenea adevărului iaste că, socotind că pot sluji spre prilej de unire românilor slovele cele

lătinești, precum după aceea Teoctist bulgarul pentru aceasta cauză au stat să se lapede slovele cele lătinești dintră românii cei dincoace de Dunăre, așa mai nainte ahrideanul arhiepiscop, soțul lui Mihail Cherularie, cu puterea carea o avea, a alungat dintră românii cei preste Dunăre slovele cele lătinești. Ba poate de acolo că se știa din ce cauză și cît de lesne cu acea cauză fură lăpădate slovele cele lătinești dintră românii cei preste Dunăre, s-au împulpat și Teoctist a sta de Alexandru Vodă, aducînd poate și pilda celor preste Dunăre români, ca să se lapede și din Moldova și pre urmă dintră toți românii și cei dincoace de Dunăre să se șteargă pomenirea slovelor lătinești.

§ 4

Românii cei din Ardeal au început întîi a scoate din besearică limba cea slavonească și au băgat iarăși cea românească

După săborul cel de la Florența, toți românii cei dincoace de Dunăre nu numai cu slovele cele chiriliane se întrăbuința, ci și slujbele cele sfinte în limba slovenească le împlinea pînă în zilele lui Racoți Gheorghie celui întîi cu numele acesta prințip al Ardealului. Drept o căzanie și astăzi se vede din anul 1580 în limba românească tipărită la Brașov în Ardeal; iară a scoate limba slovenească și a sluji liturghia și alte slujbe sfinte în limba românească a le împlini întîi și întîi, au început românii în zilele mai sus lăudatului prințip: carea așa s-au întîmplat. După ce eresul lui Luther și a lui Calvin, răvîrsîndu-se prin toată Țeara Ardealului, s-au întărit, cela îmbrățoșîndu-l tot neamul săsesc, cesta partea cea mai mare a ungurilor, cît popistași foarte puțini au rămas, ba și episcopul lor fu lipsit din țeară, Racoți, prințipul Ardealului, fiind calvin și mare patron eresului acestuia, vru ca și românii să se facă calvini; și după multă ispită, neputînd vîna pre români, socoti că pentru aceea nu se lasă românii de credința cea pravoslavnică, că sînt proști, neînvățați și pentru aceea nu price doveadele cele arătate de calvini spre îmbrățoșarea eresului calvinesc; despre altă parte nu rău vedea, că toată prostia românilor de acolo atîrnă că nu au cărți românești prin besea

ricile lor, ci slovenești, din care nu pricep nemica. Drept aceea, porunci ca nice vlădicului, nice altor preoți mai mult să nu le fie slobod a sluji lucrurile cele sfinte fără în limba românească. Vede-se aceasta și din hrisovul cel din anul 1643, în 10 zile a lunei lui octombrie, de la prințipul Gheorghie Racoți lui Simon Stefan, alesului vlădică românesc în Ardeal, pentru întărirea alegerei, cu chip de grai calvinesc dat, la numărul 1. Și feace tipografie noao românească în Bălgrad, carea fiind supt puterea calvinilor, mai prin toate cărțile românești ce se tipărea acolo se sămăna eresul calvinesc, ca, cetind românii în limba sa, să se alunece către calvini.

Cu această fericire întrec românii pre toate neamurile creștine: greci, ruși, sîrbi și ordece limbă popistașe, pentru că nici unii aceștia nu înțeleg cele ce se cetesc în sfînta liturghie și întru alte cărți besericești, deoarăce alta e limba lor în cărțile besericești, alta în gura poporului; iară la români care limba o grăiaște mulțimea, aceaiași iaste și în cărțile besericești, și pentru aceaia tot poporul românesc pricepe cele ce aude cetindu-se în sfintele cărți. Pentru aceea mulți dintră alte neamuri, carii știu limba românească, mai bucuroși merg la besearica românilor decît la besearica neamului său, pentru că în besearica românilor se îndulcesc de înțelesul cuvintelor celor sfinte, iară în besearica neamului lor numai cît sunetul cuvintelor le bat urechile.

PETRU MAIOR

DISERTAȚIE
PENTRU ÎNCEPUTUL LIMBII ROMÂNEȘTI

1812

Fiindcă limba cea românească e lătinească, celui ce va să cerce începutul limbei românești îi iaste de lipsă mai nainte să aibă cunoscute întîmplările limbei lătinești.

După cum ne învață Eutropius în cartea 1, limba Latiului, întru a căruia hotar sta Roma, o au îndreptat și o au polit Latinus, craiul Țării Latiului, și pre latini de pre numele său i-au numit: carea către anii de la începutul lumei 4018, nainte de urzirea Romei către anii 304 s-au întîmplat. Urmea-

ză că și limba lătinească de la craiul Latinus au luat început
a se chiema așa.

Iară ce schimbare anume cu îndreptarea aceea au făcut cra-
iul Latinus în limba lătinească, ce au lăpădat din limba cea
de obște a poporului lătinesc și ce au adaos la această limbă
îndreptată, ce să nu fi avut limba cea de obște nimene din
cei vechi nu ne lăsă scris. Însă, cum că alta au fost limba
lătinească cea îndreptată au corectă și alta cea ce răsuna în
gura poporului lătinesc și cum că aceea fu născută din ceasta
și diript aceea limba lătinească cea proastă, sau a poporului
cu dreptul se zice mamă limbei lătinești cei corecte, însăș
natura sau firea corecției destul de chiar arată. Asemenea
din natura corecției urmează cum că limba lătinească cea
corectă nu se sugea împreună cu laptele de la mame, precum
limba cea de obște, ci cu gramatica trăbuia să se învețe, ș
pentru aceaia alta au fost a grăi lătinește gramaticește, alta
a grăi lătinește de obște. Dintru aceste se vede că și înainte de
urzirea Romei de daoa plase au fost limba cea lătinească
adecă: gramaticească și de obște, sau a învățaților și a popo-
rului. Nice nu se poate arăta nici un veac, întru carele să nu
fi fost lipsă de gramatică spre a învăța limba lătinească cea
corectă.

.....

Pentru aceea cu de adins romanii cei învățați scria cărți
și da regule spre abaterea cuvintelor celor streine de la limba
lătinească cea corectă, precum și spre polirea sintaxei limbe
aceiași. Diript aceea, pre pruncii săi îi silea a merge la școală
și a se învăța gramatica lătinească. Aceasta e ceea ce zice
Tullius, în cartea 3 „De oratore", că preceptele de a vorbi
lătinește le dă învățătura cea pruncească. Și Quintilian, în
cartea 1, cap. 10, mărturisește că alta e a grăi lătinește, alta
a grăi gramaticește, adecă alta e a grăi în limba lătinească cea
comună sau de obște, carea împreună cu laptele se sugea de
la mamă, alta a grăi în limba lătinească cea corectă, carea
se învață la școală din gramatică. Vezi mai sus lăudata
disertație 32 a lui Muratorie, întru carea pre larg se cuvîntă
despre lucrul acesta.

Mult schimbîndu-se limba lătinească cea de obște prin acee
că fu împărtășită tuturor ghintelor Italiei celor de deosebit
limbi, multe dialecte a limbei aceștia preste toată Italia s
aflară, în fiștecare parte a Italiei, după feliul limbei neamulu

ce lăcuia în ţinutul acela. Drept aceea, osebite cuvinte de la toate neamurile acele au căutat să priimească în sînul său limba lătinească cea de obşte; şi fiindcă ea stăpînea, precum şi astăzi, în toată Italia, au început mai de obşte a se chiema limbă italienească. Răzbătînd în Italia, şi lungă vreme domnind acolo goţii, longobarzii şi alte ghinte nemţeşti, cu mult mai vîrtos se schimosi limba lătinească cea de obşte, sau italienească; ba, după veacuri, şi însuşi italianii îşi prefăcură limba altmintrea, şi o aduseră la statul acela, întru carele e astăzi. Din cele pînă aci despre limba lătinească cea comună zise lesne se poate afla începutul limbei româneşti. Aceea se ştie că mulţimea cea nemărginită a romanilor, a cărora rămăşiţe sînt romînii, pre la începutul sutei a doao de la Hs. în zilele împăratului Traian, au venit din Italia în Dacia; şi au venit cu acea limbă lătinească, carea în vremea aceea stăpînea în Italia. Aşadară limba românească e acea limbă lătinească comună, carea pre la începutul sutei a doao era în gura romanilor şi a tuturor italianilor.

Deoarăce dară, cum mai sus am însămnat, limba lătinească cea comună, după vremea ieşirei romanilor din Italia a Dachia, cumplite schimbări au mai suferit în Italia, urmează că limba românească e mai curată limbă lătinească a poporului roman celui vechi decît limba italienească cea de acum; şi mai cu cădere iaste a judeca din limba cea românească cum au fost limba romanilor celor vechi decît din limba italienească cea de acum. Măcar că aceea nu putem tăgădui că în limba românească sînt vîrîte cuvinte de ale slovenilor, cu carii au petrecut împreună, carea cum s-au întîmplat, am spus în istoria cea despre începutul românilor în Dachia. Însă slovenii de ţesetura limbei româneşti cea din lontru nicecum nu s-au atins, ci aceea au rămas întreagă, precum era cînd întîi au venit romanii, strămoşii românilor în Dachia. Şi şi cuvintele, care sînt de la sloveni vîrîte în limba românească, pre lesne se cunosc, şi uşor ar fi, de s-ar învoi românii pre aceea a le scoate şi a le face curată limba românească.

Aceea încă se pricepe, căci între români sînt mai multe dialecte. Fiind adecă că şi atunci cînd au venit coloniile romane în Dachia, mai multe dialecte ale limbii lătineşti carii de obşte era în Italia; şi fiindcă coloniile acele din toate părţile Italiei au fost adunate, urmează că mai multe dialecte au adus cu sine. Însă, măcar că limba românilor e împărţită

în mai multe dialecte, a căror osebire mai vîrtos stă în pronunţiaţia sau răspunderea unor slove, totuşi românii cei dincoace de Dunăre toţi se înţeleg laolaltă; ba în cărţi nice nu au fără o dialectă singură: desclinirea dialectelor numai în vorbă se aude, iară dialecta românilor celor dincoace de Dunăre atîta e înstreinată de limba românilor celor dincoace de Dunăre, pentru copia sau mulţimea cuvintelor celor greceşti, cu carea e acoperită, cît românii cei dincoace de Dunăre, pănă nu se dedau cu dînşii, puţin îi pot pricepe ce vorbesc. Însă aceea se cade a li se da lor că multe cuvinte lătineşti pănă astăzi le ţin, care la românii cei dincoace de Dunăre cu totul sînt date uitării, precum şi la românii cei dincoace de Dunăre asemenea multe cuvinte lătineşti se află, care întră românii cei dincolo de Dunăre în deşert le vei căuta.

. . . . . .

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

ORTHOGRAFIA SAU DREAPTA SCRISOARE

1818

Prefaţă

Pentru unele împedecări neputînd tipări Gramatica românească ce o dusesem cu mine la Buda, de a o da la lumină, ca să nu mă întorc acasă deşert, am tras dintr-însa numai Orthografia şi o pusei sub tip/ar/; la care mai vîrtos m-am îndemnat, văzînd cum că pentru lipsa Orthografiei, cîţi scriitori pănă acum au tipărit vreo carte românească, întru atîtea feliuri, după care cum s-au priceput au luat a scrie, mulţi cu destule sminte.

Deci, pentru ca să se împedece odată smintele acestea, nu putui a mai întîrzia cu Orthografia. Acum, deşi dreapta scrisoare a tuturor părţilor grăirii, de la întreaga cunoştinţă a toată gramatica atîrnă, totuşi mare parte a smintelor şi cu aciasta numai se poate îndrepta, ca să ştie de acum înainte scriptorii unde trebuie scrise literile ceale mari şi unde cele mici; unde iarăşi se cuvinte despărţirea silavelor să se facă

și semnele cele desbinătoare cum să se întrebuințeze; despre care toate acestea, reguli întru aciastă Orthografie vor afla.

Aicea am adaos și Theoria periodurilor, carea estă mai îndemînatecă îndreptare către întocmirea stilului în tot feliul de scrisori. După aceasta am alăturat și nește exemple pentru explicare la regulele Gramaticii, dimpreună și oraţii înainte și după examen. Mai pe urmă am dat să se taie literile după regulele caligrafiei, păzind tresurile după modul anglicesc, ca întru una formă p/r/etutindinea de acum înainte să se scrie, precum tabela de margine pusă arată. Aceasta ca o pîrgă din studiile ce se leagă de cathedra mea, cu aceaia dorire trimit iubitorilor de limba romanească, ca și eu să mai ajung a da la tip/ar/ și cetitorii să se mai înmulțească și să se îndemne a cetire cărțile, sporind întru luminarea minții și îmbunătățirea inimii.

La Buda 10 octomvrie 1818. Constantin Diaconovici-Loga, profesorul sholelor preparande a naţii romanești din Arad.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

CHIEMARE LA TIPĂRIREA CĂRȚILOR ROMÂNEȘTI ȘI VERSURI PENTRU ÎNDREPTAREA TINERILOR

Făcute de Al Scoalelor Preperande Românești din Arad ! rofesor. În Buda Cu typariul Crăeștii Universităţi a Ungariei, 1821

Înștiințare

Al* an curge, de cînd s-au îndurat prea milostivul Împăratul nostru Franțișc întîiu de ne-au deschis Școli Preparande aici în Arad pentru luminarea neamului Romanesc, unde tineri nostrii de la optsprezece ani în sus pentru diregătoriia Dăscăliei se gătesc întru învățeturi și sciințele de lipsă către această treaptă: dintră carii apoi, spre mîngîiarea Sfintelor Bisérici, și în ceata Preoțească mulți sînt primiți; (pînă cu vréme osebite Școli se vor redica pentru învățarea celor ce voiesc să se preoțească) ba unii încă

* În locul anului a rămas loc gol

dintre Preparanzii nostri şi în diregătoriile céle cetăţeneşti cu laudă împlinesc datorinţele sale.

În Şcoalele aceste Preparande următorele învăţeturi se propun ; precum:

Întîiu: Din învăţetura Legii creştineşti

1. Theologia dogmatică şi morală
2. Istoria vechiului şi a noului Testament
3. Tîlcuiala S. Evanghelii în tote Duminecile şi Serbătorile
4. Cîntarea Bisericii cu tipicul
5. Grammatica Romanească
6. Epistolografia: sau învăţetura cum se fac tot feliul de scrisori şi zapisuri în trebile vieţii omeneşti forte de lipsă.
7. Pedagoghia şi Methodica, sau: învăţetura de a desvăli în Şcolari puterile céle sufleteşti şi trupeşti: Modul cum trebuie a li se împărtăşi învăţeturile.
8. Arithmetica pînă la sfîrşit
9. Gheografia Matematică, Fysică, şi Politică.
10. Cetania şi scrisorea limbii Sloveneşti, Nemţeşti şi Ungureşti din preună cu regulele Grammaticeşti.

Aceste învăţeturi le învaţă tinerii doi ani de la patru Învăţetori, dintre carii unul este Preot, adecă Catihet, carele învăţeturile Legii propune. Iară ceialalţi se numesc Profesori, şi propun celelalte mai sus zise învăţeturi.

Acum, ca să se uşuréze tinerilor greotatea scrisorii, am căpătat poruncă de la Măria sa Domnul Urosie Nestorovici Crăiescul Svétnic, şi al Şcoalelor Preparande Director, ca fieşte Carele Profesor cu manuscriptele învăţeturilor sale să fie gata a le da la typariu.

Iată eu cel subscris de astă dată cu aceste următoare sînt gata a le da la typ, precum:

1. Grammatica; 2. Epistolografia; 3. Typicul cu cîntările céle de lipsă, pentru îndreptarea Preparanzilor şi a Clericilor; a decă: acelor ce se gătesc spre treapta Dăscăliei şi a Preoţiei; 4. Plutarhu pentru creşterea pruncilor; 5. Viiaţa marelui viteaz Belizarie.

Aceste temeiuri, în mai sus zisa carte puse, sînt pentru tineri forte de lipsă. Deci, ca să se potă typări, mă întorc către Patronii neamului Românesc rugîndu-mă, ca să dea ajutoriu la typărire, drept văzînd, cîtă folosinţă va aduce această carte tinerimei nostre.

CHIEMARE LA TIPĂRIREA CĂRŢILOR ROMANEŞTI

Fraţilor, şi iubiţi fii ai Neamului Romanesc!

Acum al noosprezécelea veac numărăm, de cînd Mîntuitoriul nostru au pogorît Lumina din ceriu pe negura pămîntului să strălucească aicea jos între fii neamului omenesc, şi totuşi mult am rămas îndepărtaţi de cunoştinţa cea deplinită a învăţăturii lui ceii cereşti, din pricina că nu am avut pretutindenea şcoli trăbuincióse, nu am avut vrédnici Învăţători, nici cărţile cele de lipsă.

Bărbaţi învăţaţi trebuie să aibă neamul cel ce pofteşte să se cunóscă, că este om; după aceasta Şcoli, apoi Cărţi: că numai aceste trei sînt tot capul lucrului, de a se putea lumina neamul. În Şcoli învaţă fireşte carele hotarele sale: adecă: datorinţele cătră Dumnezeu, cătră Împăratul, cătră cel de aprope, şi cătră sine însuşi. Că fără cunoştinţa acestora, tot omul sub lumina sorelui estă orb cu sufletul. Au nu din minile orbului toţi răpesc: şi lupul, şi mîţa, şi cînile. Omul multe le păţeşte din neştiinţă, că nici ştie ce estă el datoriu să facă altuia, nici iar ce alţii lui, adecă el nu cunoşte hotarăle. Deci Tinărul trebuie învăţat nu numai cum să fie el om bun, şi nimănui să nu facă nici un rău, precum îl îndreaptă învăţetura Legii Creştineşti; ci şi cu aşa feliu de învăţeturi trebuie adăpat pruncu, cum are a se purta, ca nici lui să nu-i potă face nimenea vreun rău sau nedreptate, precum se pot învăţa de la bărbaţii cei cu scinţele céle înalte într-armaţi. Omul trăbuie să fie bun, dar şi înţelept; că bunătatea fără înţelepciune este prostietate, pre carea totdeauna o încalecă sărăcia şi mişălătatea. Tote acelea, cum trebuie fieşte carele om să se porte cătră cel deaprope al său cu înţelepciune şi cu dreptate, în Şcoli se învaţă, tote acestea de la omeni învăţaţi, ca şi de la luminătorii neamului le pot auzi; tote acestea în cărţi se află scrisă. Iată acum şcoli avem, unde se cresc Învăţetorii spre luminarea tinerimei şi a Neamului; ci ne mai trebuiesc Şcoli şi prin sate înzăstrite cu tote céle de lipsă spre ţinerea Învăţetoriului. Ne trebuiesc mai departe cărţi, din care se potă ceti şi învăţa pruncii, ca şi cei ce sînt îndepărtaţi de Şcolă. Aşa au făcut şi alte neamuri,

care astăzi strălucesc pre Faţa pămîntului, aşa să facem şi noi acum ; şi să ne îmbărbătăm, că prea departe am rămas apoi zic, tocmai în limba maicii, să ne luminăm, că putem cum au putut şi alte Neamuri, care pînă n-au început aşa, erau şi ele întunecate. Numai cărţi de tot feliul să căutăm a face, a mai scote şi din alte limbi, apoi a le da la typariu să nu întîrziem. Ca aceasta să se potă împlini, se cer a ma multor puteri şi daruri Precum stă scris. Că Duhul Sfînt au împărţit darurile: unuia au dăruit una, altuia alta. Pre unul l-au hotărît a fi împărat, pe altul ostaş armat ; pre unul Învăţetoriu, pre altul Neguţitoriu; pre unul plugariu, pre altul păcurariu: apoi toţi aceştea pentru a fi vrednici de diregătoriile sale, în Şcole de la omeni învăţaţi şi din cărţ au trebuit să ia îndreptare. Pentru aceasta cei ce se învaţă trebuie ajutaţi, şi la typărirea cărţilor tot însul e îndatora după puterile sale să dea mînă de ajutoriu: că aşa se zidéşt oltariul Neamului, şi din darurile a mai multora se aduc jertvele luminării, de unde totă fericirea soţietăţii omeneşt atîrnă. Deci jărtvele céle mai plăcute înaintea lui Dumnezeu şi înaintea omenilor sînt acelea care le face cineva, ajutînd pe cei tineri să se luminéze, că în unii ca aceştea se rezimă ferici rea neamului şi a următorilor nostri. Jertvenicul luminării nea mului prin mai a multor ajutorinţe trebuie să se rădice. Au n cînd vrem să facem o casă pentru lăcuinţa unei familii, cît acolo se cer: piatră, var, lemn, fer şi meşteri ; dar la un jertve nic al luminării a unui neam, au nu sînt de lipsă mai mult ajutorinţe: că aci ne trebuiesc Şcoli, aci cărţi, aci Preoţi şi în văţetori luminaţi cu învăţeturi, că cel ce nu are învăţetură cum va şti îndrepta pre altul, aceştea toţi în şcoli se învaţă Deci aceştea trebuie ajutaţi, ca să aibă puteri a se învăţa, c învăţetoriul şi Preotul sînt cei dintîi luminători ai neamului

Spre luminarea neamului sînt de lipsă mai departe cărţi acestea trăbuie typărite, care cu chieltuială se face. Acun cine să dea cheltuiala? Zic: dinpreună să dăm, că toţi l olaltă facem un neam; apoi vedem că neamului e de lips lumina: aşa toţi din puterile sale trebuie să dea daruri, c să ajute neamul: toţi acum să se apuce de lucru, că au sosi primăvara luminii neamului Romanesc, aicea: unii să aduc ajutoriu cu învăţeturi, alţii cu sfătuirea ; alţii cu ajutorinţel cheltuielilor, toţi dintru ale sale puteri să aducă jertve pr altariul neamului, că atuncea va urma strălucire preste to

iiul de Roman, ca să apuce odată calea, care-l va putea pre
l aduce la fericire. Aicea să încetéze aceia: rugina omenilor le
ic: carii nu se rușinează a grăi așa: deacă nici tată-meu n-au
nai știut de acestea, nici au învățat carte, apoi tot au trăit
ine. Eu cred că au mîncat și au trăit bine: aceasta fac și
obitocele, însă omul e îndatorat nu numai trupul, ci și
ufletul să-l arănească: apoi mai de parte nu numai pe sine,
i și pre altul, iar mai vîrtos neamul să-l ajute: că altmintrelea
ogatul se va asemena porcului, care, cînd e viu, nimea nici
n folos de la dînsul nu are, că numai pre sine se îngrașă,
înă cîndu-l ucid, apoi atuncea tote se ung, mesele, cuțitele,
șile, pînă și podele. Bogăția e dar bun, deacă au căzut în
mîinile omului înțelept și milostiv, că are mijlocire de a ajuta
i a face mult bine neamului. Iară deacă au căzut în mîinile
mului lacom și rău, atuncea el cu bogăția lui caută, cum va
duce altuia periciune pînă și pre dînsul, îl sugrumă altul:
ată apoi că ș-eau dat de topor.

Crezi-mă frate! că pînă nu vei semăna, nu vei nici secera,
i după ce ai semănat, trebuie să mai dai cu sapa, deacă vrei
ă aibi seceriș bun. Au nu stă scris în S. Scriptură: Miluiește-
nă, ca să-ți cînt ție; adecă Neamule, dăruiește-mă, ca să te
ot ajuta; dă-mi mijlocirile céle trebuincioasă, ca să pot
ucra pentru cultura și luminarea ta. Aceasta cere Jertvenicul
uminii de la tine, carele și cu acéia capătă puteri, precum am
is: deacă cineva ajută vreo carte, dînd cheltuiala typăririi,
a să potă ieși la lumină, de unde se vor lumina mulți. Un
Patron ca acela se fericește că-și lasă nume bun la următorii
eamului său, cări se va pune numele în carte, ca a unui
ubitori de luminarea neamului, arătînd că cu cheltuiala
ui s-au dat cartea la typariu.

Acum fiind că atare Patron în vremile acestea, cu durere
ice: la noi nu se află, ca la alte neamuri, carele la typărirea
nei sau altei cărți unul singur să dea ajutoriu. Drept aceia
cum ce se atinge de typărirea mai sus numitei cărți: mă
propiiu cu rugăciune de iubitorii luminării Neamului, să
e îndure a se prenumera; adecă: prețul typăririi a-l plăti
nainte, care cu legătură cu tot va fi* știind
ă afară de acest ajutoriu, altă mijlocire nu s-au aflat, ca
ă potă această carte eși la lumină.

* În locul prețului a fost lăsat loc gol.

Cred, că nici unul dintre cinstiții Preoți nu se va trage de la Prenumerațiia acestiia cărți, iară mai vîrtos învățetorii, ba încă și părinții, carii au prunci la Școlă sau doresc de aci înainte a-i da să se învețe; dinpreună cu aceia părinți, carii n-au prunci, toți sîntem datori a pune Jertvele nostre pre altariul luminii și a ajuta Neamul. Că nu-i nici un om așa de selbatec și fără simțire, carele deacă nu are însuși învețătură, nu ar pofti la ai săi a fi învățați; dă oare ce sufletul omului este făcut să luminéze, precum știm, că omenii cei bătrîni jelesc că în tinerețe nimica n-au învățat. Deci ar fi cu nedreptul: ca cei bătrîni acum să nu îndemne și să nu ajute pe cei tineri la învățetură; de unde sfînta dreptate îndatorează pre cei bătrîni, ca din adins să caute tote micilocirile prin care se pot fii neamului lumina, că întru acest chip își vor cîștiga cei tineri cunoștință și lumină, iară bătrînii vor avea laudă și aducere aminte de la cei tineri, și cînd vor fi de ceaia parte de mormînt. Așa mijlocire estă și această carte, la carea se cer acum ajutorințele cheltuielilor, ca să se potă typări.

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA

GRAMATICA ROMÂNEASCĂ PENTRU ÎNDREPTAREA TINERILOR.

Acum întîia oară lucrată prin... al Scoalelor de Preparande Românești din Arad Profesor. La Buda În Crăiasca Tipografie a Universității Ungarii, 1822

GRAMMĂTICA SAU ÎNVĂȚETURA GRĂIRII

Grammatica estă acéia învățetură, carea ne învață bine a ceti, drept a scriia și a vorbi după firea limbei.

Împărţirea Grammaticii în
V. Părţi de căpetenie

I. *Orthoepia:* (Grăirea dreaptă) carea ne învaţă a cunoşte literile, drept a le respunde, în sylabe a le aduna, şi cuvintele de aci întocmite după reguli a le ceti.

II. *Orthografia:* (Scrisórea dreaptă) aceasta ne învaţă cuvinte cu literile céle ce se cuvin lor a le scrie, în sylabe bine a le despărţi, şi semnele céle desbinătóre drept a le întrebuinţa.

III. *Etymologia:* (Deducerea cuvintelor) carea ne învaţă cum se fac, cum se nasc, cum se schimbă, şi ce însuşiri au cuvintele.

IV. *Syntaxa:* (alcătuirea cuvintelor) aceasta ne învaţă cuvintele céle chiline a le alcătui şi spre întregă înţelégere a le aduce.

V. *Prosodia:* (Măsura tonului) carea ne arată măestria redicării şi apăserii tonului la sylabe, la cuvinte, încă şi la ziceri întregi.

Cap. al III-lea

DE
CETIRE

A. *Aretare: Ce estă cetirea*

Cetirea estă, cînd tóte închieturile * periodurile ** şi alte ziceri, care ni se pun înainte a le vădi, cu ton firesc, cuvios, curgătoriu şi pe înţeles le respundem.

* Închietura este vorbă, carea are înţelesul său deplin p.e. Gheorghe crie Grammatica.

** Period se numeşte aceaia zicere, în carea mai multe închieturi cu părticéle aşa legate sînt, cît una fără de alta, nu se pot înţelége p.e. întru cît cineva mai mari daruri au primit; întru atîta mai cu plecată reverinţă să dea mulţămită.

B. *Reguli de chepetenie*

1. La toate literile care se află într-un cuvînt, chiar şi pr rînd să respundem. p.e. Turma, iară nu tuma au truma

2. Tonul în cuvinte la acea sylabă să se rădice, în care cade puterea cuvîntului, după aretarea semnelor p.e. Păs tóriul iară nu păstoriul, Dómnule iar nu Domnúle.

3. Tonul în cetanie să ţinem cel firesc, adecă în care vorbim

V. *Reguli particulate*

1. Céle de cetit cu schimbarea tonului după arătarea sem nelor şi după închipuirea patimilor înţelése să le facem dec

a) în mînie, cu ton puternic, înfocat, şi curînd
b) din dragoste, cu ton umilit şi plăcut
v) din frică, cu ton tremurătoriu şi putérnic
g) din îndrezuire, cu ton puternic şi necurmat
d) din bucurie, cu ton deşteptat şi vionel
e) din întristare cu ton trîndav şi dormitoriu
j) din condorere, cu ton nepripit şi plîngătoriu
z) din urăciune, cu ton supărat sălbatec

G. *Mijlocirile prin care se cîştigă cetirea cea bună*

1. Să luom aminte regulele cetirii, şi după dînsele cu sîr guinţă să ne îndeletnicim.

2. Să ascultăm cu luare de seamă cetania persoanelo învăţate, care după regule cetesc ori vorbesc, şi să urmăm după cetirea lor.

3. Întru acéle ce vrem să le cetim de faţă, mai-naint acasă să ne îndeletnicim, şi la cugetul scriitoriului să luon seama.

Întru urmarea acestii forme, luvînd mai departe oric cuvînt de redăcină, vom deduce alte cuvinte dintr-însu ca şi neşte ramuri ce purced de la redecina sa; care deschi

linită înțeleagere cu sine purtînd, limba se îmbogățește și capătă putére așa, cît se face harnică de a o putea întrebuința ori la ce învățeturi și sciințe înante. De unde limba Romanească, carea acum estă prostă și scurtă, se pote face bogată și învățată.

Aicea în Grammatică numai ce am dat Reguli cum trebuie Învățetoriul și Învățecelul limbii să apuce de la redăcina fieștе căruia cuvînt a păși la alte cuvinte, de aci ca și nește ramuri deduse, apoi pentru ori ce ființă au lucrare, cuvînt amăsurat după firea lucrării ori a ființei să afle. Însă pentru așa întocmire a limbii, pe lîngă Grammatică de lipsă este încă și un Dicționariu Etymologicesc: care de la cuvintele céle de rădăcină, după rîndul Alfaviticesc puse, să ne arete tote cuvintele céle, ce vor fi cu putință tot de la acéiași redăcină a se deduce.

Așa plasa de Dicționariu, atare formă trebuie să aibă, precum este această următóre, unde se arată, cum se deduc cuvintele de la redăcina sa, și în chipul ramurilor se întind în desclinite laturi.

Și așa mai departe pășind după tóte Literile, și adunînd cuvintele limbii într-o carte ce se zice Dicționariu; prin manuducerea acestuia și a Grammaticii vom aduce limba nóstră la întregime ca acéia, cît limba cea grammaticească sau învățată să fie mai bine întocmită de cît cea próstă; că acesta este scopul a tótă limba cu Grammatica sa.

IOAN BOBB

DICȚIONARUL RUMANESC, LATEINESC ȘI UNGURESC

1822—1823

Cuvînt înainte

Acest Lexicon am voit a-l așeza pentru Scolastici, cari se nevoiesc a se procopsi în limba latinească și ungurească cu litere latinești, fiindcă acele le învață în Școale, cu care și

Românii mai de mult au trăit pînă ce au luat literele chirilinești, și sunt mai lesne de citit și învățat. Dintru acesta mult se pot ajuta Scolasticii, că s-au pus și sinonime latinești. Însă măcar că stredanie multă a mai multora au fost întru așezarea acestui Lexicon, dară pentru multe datorii a dregătoriilor noastre, și pentru că acesta este cel dintîi întru această formă și pentru că subțiri sînt începerile lucrurilor nu se poate zice a fi pe deplin așezat, că multe or fi rămas, multe de îndreptat, unele și de lesat afară, ci pînă cînd alți cari avînd timp și voie spre aceia, or veni a-l așeza mai de plin, se pot ajuta Scolasticii cu acesta.

LEXICON ROMÂNO-LATINO-UNGARO-GERMAN BUDA 1825

Lesicon Roma'nescu-La'tinescu-Ungurescu-Nemțescu quare de mai multi autori, în cursul'a trideci, și mai multoru ani s-au lucratu. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est. Budae Typis et Suntibas Typographiae R gine Universitatis Hungariae 1825.

Crâiésca Tipografie din Buda. Binevoitoriului Cetitoriu sănitate! *

Aquestu Lesicon Românescu — Latinescu-Ungurescu-Nemțescu, quare in cursul'a tridec si mai multoru ani Bărbați, in lucrul' scientielor si mai întêiu in cunóscerea Linbei Românesci, bine deprinși; adeche ma întêiu de toți prin reposatul' Cinstitu Párente Samuil Klein odineórâ lónga Tipografia Crâiescei Universitâți, a Cărților Românesci de Légea Greco-Catholică Revisor, si Corector; — aquesta murindu, prin Cinstitul' Domnu Vasilie Kolosy Parochul', si Protopopul' Secărembului (Nagyág) in Ardélu in Eparchia Fagarașului, quare Lesiconul' lui Klein fórt

* Textul cuvîntului înainte este dat cu litere latine în coloana din stînga și cu litere chirilice, în coloana din dreapta. Dăm aici textu din coloana din stînga pentru a se vedea aplicarea principiului etimo logic în scriere.

multu l-au avuțitu, si cu Linba Ungurésca și Nemțéscă l-au adausu, qui de morte mai inainte de tempu răpitu fiendu nu l' putú duce la deplinire; — dopò aquéa, din porunca, si cu spesele Préluminatului, si Précinstitului Domnu Samuil Vulcan, Episcopului Greco-Catholicu a Orădii Mari, prin Précinstitul' Domnu Ioan Corneli a Cathedralei Biserici Greco-Catholice din Oradea Mare Canonicu, a Părților Banatice Archi-Diaconu, si in Districtul' Oradii Mari a Schólelor Naționale Greco-Catholice interimal Directoru, la Socotèlă luatu, de nouu inmulțitu, si scrisu; — aquesta, de mai nomitul' Preluminatul' sŭu Episcopu, si Mecenas, asiè poftindu lipsa Eparchiei, din Buda, unde mai indelongatu au lucratu, la Orade inapoi chiămatu fiendu, prin Cinstitul' Domnu Petru Major, asemene a Eparchiei Fagarașului Preot, si lòngă Tipografia Crăiescei a Scienților Universități aquestei Unguresci, a Cărților Românesci Greco-Catholicu Revisor, quare de odată si Ortografie Romană, séu Latino-Romanéscă, inpreună cu chéa, cu qvare quele asconse a rădicinei covèntelor se deschidu (adeche modu de a conóscere radicina covèntelor Romanesci) cu apriată dovédă despre intemeata sa scièntiă in quela que se țènu de Linba Română, in fruntea questui Lesicon au pusu; quare anchè au reposatu mai inainte de ar fi èspravitu quea mai de pre urmă revisie, si mai vîrtosu pre sène luata cercare a rădicinei covèntelor, qua si se védă a fire asemene altoru covènte in Linba Ităliánéscă, Spanioléscă, si Francéscă, séu din aqueste luate; — mai pre urmă prin Cinstitul' Domnu Ioan Theodorovics Parochul' de aquum Românescu ne unitu din Pesta, si a Săntelor Consistoriumuri din Buda și Versetz Asesor, si prin D. Alesandru Theodori, a Iveților' quelor' fromóse, a Filosifiei si a Medicinei Doctor, in queleque prin mai sus nomiții Bărbați, quarii cu aquestu lucru deprènțèndu se au reposatu, nu furò de ajunsu avutite, incepèndu de la Litera I. cu queà mai de pre urmă stredanie intocmitu, adausu, si indreptatu, si asiè cu mare lucru s-au éspravitu, — Ti se pone inaintea ochilor benevoiitoriule Cetitoriu! si prin serguèntia aquestei Tipografii a Crăiescei Univesități, indelon-

gatei Tale asteptări, pre quarea fatumurile a tântoru Bărbați trebueà si o ostenéscà se face destul.

Que s-au datu Literaturei Românesci, cu aquestu Lesicon, prin Bărbații pentru cinstea mai sus nomiti, quarii in lucrarea lui au asudatu, si șiesi mai nemurire ș'au agonisitu, Tu singuru lesne vi judeca, si de comva vi vedé a lipsire queva in deplinirea, quarea dórà intr'ènsul o ai fi poftitu, aduți amente, comche aquesti Bărbați au intrat intr-o cale greà, prequarea mai inainte nèmène nu àmblase.

Quelor aflate mai lesne vor adauge Următorii. Fii sănitosu. Datu in Buda 30 Augustu 1825.

BIBLIOGRAFIE

Indicații. Bibliografia cuprinde lucrări care privesc în mod special Școala ardeleană dar și lucrări mai puțin legate de această mișcare.

Autorii și lucrările respective s-au dat în ordine alfabetică.

Fiecare „informație bibliografică" are un număr de ordine, care ajută la dispunerea materialului și ușurează utilizarea trimiterilor în carte.

Articolele semnate de doi sau mai mulți autori au fost trecute la cel dintîi, unde primește număr de ordine; la ceilalți nu s-au mai făcut trimiteri speciale deoarece figurează în indicele de nume.

Volumele nesemnate au fost repartizate, alfabetic, după primul cuvînt al titlului.

Indicațiile cuprinse în fiecare informație bibliografică sînt, în ordine, următoarele:

— publicația unde apare (arătată printr-o siglă a cărei explicație detaliată se află în paginile rezervate pentru *sigle* și *abrevieri*);

— cînd „informația bibliografică" se află într-un periodic, după siglă se indică anul de apariție prin cifre arabe urmate de anul calendaristic, în paranteză, numărul sau fasciculul după două puncte și paginile, după punct;

— cînd informația se află într-un volum, titlul acestuia se dă cu litere cursive, urmat de localitatea unde s-a tipărit și, după virgulă, anul tipăririi urmat de virgulă și apoi de indicația paginilor, precedată de abrevierea p.

Excerptarea publicațiilor în vederea întocmirii acestei bibliografii s-a oprit la 1 aprilie 1968.

Bibliografia este însoțită de o listă a periodicelor și volumelor din care s-au extras „informațiile bibliografice".

La sfîrșit am dat un indice de nume și autori prezenți în bibliografie Cu. ajutorul acestuia pot fi cunoscuți autorii studiilor, scriitorii sau personalitățile la care se referă „informațiile bibliografice".

1 AARON Teodor, *Scurt apendice la istoria lui Petru Maior.* Buda, 1828
2 ACSÀDY Ignátz, *A magyar jobbágyság története.* Budapest, 1906
3 ALBU N., *Istoria învățămîntului românesc din Transilvania pînă la* 1800. Blaj, 1944.
4 ALBU N., *Petru Maior.* (Date noi privitoare la viața și activitatea sa). M A 9 (1964): 6—8.429—443
5 ALBU N., *Petru Maior în luptă cu nobilimea transilvană pentru salvarea unei școli românești.* T (9 iunie 1957). 7
6 ALEXICI G., *Date pentru biografia unor scriitori români calvini.* RT 10 (1916): 4—6.76—78
7 ANDREESCU C.I., *Continuitatea românilor în Dacia din nou în discuție.* RFR 5 (1938): 1.180—188
8 ANDRIESCU Al., *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare.* ScSt (Iași) 8 (1957). 97—141
9 ANDRIESCU Al., *Limba și stilul presei românești în perioada 1829—1860.* AF 15 (1964). 49—75
10 ANDRIESCU Al., *Limba și stilul presei în perioada 1860—1900.* AUI 10 (1964): 2. 173—212
11 ANGHEL Dumitru, *Istoria alfabetului românesc.* În 24 (1967) 7100. 2
12 ANTONESCU G., *Adevăratul autor al piesei „Mirtil și Hloe".* T (19.I. 1961)
13 ANTONESCU G., *Probleme de teorie literară la Ion Barac.* BCSt 2 (1956—1957). 184—191
14 APOSTOL Dr. Od., *O încercare nouă de caracterizare a romanității limbii noastre.* Tr (1921). 90
15 ARATÒ Endre, *A nemzetiségi kérdés Magyarországon.* I *1790—1840,* Budapesta, 1960
16 ARDELEANU Ion, *O scrisoare a lui Șincai.* U 11 (1899): 2.
16 a ARDELEANU Ion, *Istoria diecezei române greco-catolice a Oradei Mari.* Blaj, 1888
17 ARDELEANU Vichentie, *Paul Iorgovici. Schiță biografică și cîteva probleme nerezolvate.* Oriz 1 (1964): 4. 81—84
18 ARMEANCA Ernest, *Vasile Coloși, colaborator la Dicționarul de la Buda din 1812.* SdM (1932): 1. 14
19 ARVINTE Vasile, *Formarea limbii și poporului român în lumina cercetării recente.* AnL 17 (1966). 13—33
20 ASACHI Gh., *Notiță despre Ion Budai-Deleanu.* AR (20 februarie 1830)
21 AUERBACH Bertrand, *Les races et les nationalités en Autriche-Hongrie.* Paris, 1898. Ed. II, 1917

22 AUNER Michael, *Zur Geschichte des rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen* 1784. Sibiu, 1935
23 AVRAM Mioara, *Prima gramatică academică a limbii române.* LR 15 (1966): 5. 487—502
24 AVRAMESCU Tiberiu, *Începuturile teatrului românesc. Antologie.* Bucureşti, 1963.
25 BAFFI M., *Le grammatiche della lingua romena.* Cultura neolatina 19 (1959): 1—2. 101—132
26 BAICULESCU G., *Virgiliu în româneşte — Eneida.* ALA 9 (1930): 2: 516
27 BAKOS Ferenc (Seghedin), *Problemele publicării şi prelucrării cîtorva texte ardelene din secolul al XVIII-lea.* Omagiu Petrovici (1958) 65—70
28 BALÁSZ Eva H., *A váradi püspöksëg jobbágyainak megmozdulása a 18. század közepén.* Századok 84 (1950): 1—4. 320—332
29 BALIA Samuel, *Erdélyország Közöséges nemzeti törvényeinek elsö része.* A törvényszerzö hatalomról. Cluj, 1791
30 BARIŢIU Gh., *Ceva despre ortografia latino-românească.* FMIL 10 (1838 3 sept)
31 BARIŢIU Gh., *Dr. E. Murgu — material pentru biografia lui.* Tr (1870) 130—131
32 BARIŢIU Gh., *Dr. Vasile Popp.* Tr. 1 (1868): 7. 129—135, 8. 161—167
33 BARIŢIU Gh., *Părţi alese din istoria Transilvaniei.* I, Sibiu, 1889
34 BARIŢIU Gh., (Răspuns la cuvîntul lui Papiu-Ilarian despre Şincai). în Papiu Ilarian — Viaţa şi operele lui George Şincai din Şinca. Bucureşti, 1869, p. 63—69
35 BARIŢIU Gh., *Vasile Aaron şi operele sale.* Tr 10 (1877): 24
36 BARTOŞ Gheorghe, *Răscoala ţăranilor din Transilvania* 1784—1785.
37 BĂILĂ Ion, *Amestecul limbilor în Ardeal.* ALA 9 (1927): 395.7
38 BĂLAN Teodor, *Data morţii lui Budai-Deleanu.* FFr 9 (1934). 41—44, 82—86
39 BĂLAN Teodor, *Despre Budai-Deleanu.* Codr. Cosm 8 (1934). 462—463
40 BĂLAN Teodor, *O ştire nouă despre Ion Budai.* Codr. Cosm 9 (1935). 285—286
41 BĂRBULESCU Ilie, *Cu privire la etimologia cuvîntului Ardeal.* Arh.I 32 (1925): 2. 10—124
42 BĂRBULESCU Ilie, *Cu privire la polemica despre etimologia cuv. Ardeal.* ArhI 32 (1925): 3—4. 255—258
43 BĂRBULESCU Ilie, *Iarăşi despre etimologia cuvîntului Ardeal.* Arh.I 35 (1928): 3—4. 250—252
44 BELU Dumitru, *Cea dintîi Omiletică în limba română* („Retorica" de la 1798, publicată de Ioan Piuariu Molnar). MA 13 (1963): 9—10. 709—737
45 BENA Augustin, *Limba română la saşii din Ardeal.* Cluj, 1925
46 BENDA Kálmán, *A jozefinizmus és jakobinusság Kérdései a Habsburg-Monarchiában.* Történelmi Szemle (1965). 388—422
47 BENIGNI I. H. Edl. v. Mildenberg, *Handbuch der Statistik und Geographie des Grossfürstentums Siebenbürgen.* Sibiu, 1837.
48 BERARIU P., *Ioan Piuariu-Molnár.* Studiu economic 1747—1815. Cluj, 1939

49 BERLÁSZ Jenö (Eugen), *Az erdélyi úrbérrendezés problémái.* Századok 75 (1941): 1—3. 236—277
50 BERLASZ Jenö (Eugen), *As 1784-iki erdélyi parasztfelkelés és II. József jobbágypolitikája.* Budapesta, 1952
51 BERLASZ Jenö (Eugen), *Seigneur hongrois, paysan roumain en Transylvanie.* Revue d'Histoire Comparée **24** (1946)
52 BEU O., *Răscoala lui Horia în arta epocii.* Bucureşti, 1935
52 a BEZDECHI. Şt., *Cronica inedită de la Blaj a protosinghelului Naum Rîmniceanu* Sibiu, 1944
52 b. BEZDECHI Şt., *Protosinghelul Naum Rîmniceanu despre originea neamului şi limbii noastre.* Tr. 74: 3—4. 231—237 (1943)
53 BEZVICONI G., *Contribuţii la istoria relaţiilor româno-ruse.* Bucureşti, 1962
54 BIANU Ion, *Despre introducerea limbii româneşti în Biserica Românilor.* Discurs rostit la 21 martie (3 aprilie) 1904 în şedinţă solemnă de Dimitrie A. Sturdza. Bucureşti, 1904
55 BIANU Ion, *Viaţa şi activitatea lui Maniu Samuil Micu alias Clain de Sadu.* Bucureşti, 1876
56 BITAY Árpád, *Dicţionarul în zece limbi al lui Calepinus şi filologia românească.* DR 3. 793—794 (1924)
57 BITAY Árpád, *Martin Bolla (1751—1831) şi aşa-numitul Supplex Libellus.* AIIN 2 (1923). 373—374
58 BITAY Árpád, *O poezie românească a lui Gh. Şincai.* DR 2 (1922) 680—681, 3 (1924). 784—786
59 BITAY Árpád, *Sprijinitorul lui Şincai în Roma, cardinalul de mai tîrziu Stefano Borgia* (1731—1804). DF 2 (1922). 681
60 BITAY Árpád, *Sprijinitorul lui Vasile Moga: Gheorghe Bánnffy* (1747—1822). DR 3 (1924). 781—783
61 BÎRSĂNESCU Ştefan, *Academia domnească din Iaşi 1714—1821.* Bucureşti, 1962
62 BÎRSEANU A., *Istoria şcoalelor centrale române greco-ortodoxe din Braşov,* 1902
63 BLAGA Lucian, *Gîndirea românească din Transilvania în secolul al XVIII-lea.* Bucureşti, 1966
64 BLAGA Lucian, *Şcoala ardeleană latinistă.* Vremea 15 (1943): 726—6—7
65 BLÉDY G., *Izvoarele dicţionarului român-latin-maghiar al lui Ştefan Crişan Körösi.* AUI 6 ((1960): 2. 79—100
66 BLÉDY G., *Un dicţionar latin-român din secolul al XVIII-lea printre manuscrisele bibliotecii Brukenthal.* SCL 11 (1960): 3. 377—379
67 BLÉDY G., *Viaţa şi activitatea filologică a lui Ştefan Crişan Körösi.* STUBB (1960). 69—76
68 BODEA Cornelia, *Preocupări economice şi culturale în literatura transilvană dintre anii 1786—1830.* Studii 9 (1956): 1. 87—106
69 BOGDAN-DUICĂ G., *„Cantiani români".* S 3 (1904): 6.
70 BOGDAN-DUICĂ G., *Despre Ţiganiada lui Budai-Deleanu.* CL 35 (1901). 438—461, 483—498
71 BOGDAN-DUICĂ G., *G. Şincai censor interimar.* TrL 9 (1928). 822
72 BOGDAN-DUICĂ G., *Ioan Barac. Studii.* Bucureşti, 1933
73 BOGDAN-DUICĂ G., *Ioan Budai Deleanu — cîteva precizări.* Propilee literare 3 (1928): 2—3. 3—5
74 BOGDAN-DUICĂ G., *Eftimie Murgu.* Bucureşti, 1937

75 BOGDAN-DUICĂ G., *P. Maior*. Un studiu biografic. Cernăuți, 1893.
76 BOGDAN-DUICĂ G., *Petru Maior și Iust. Febronius sau P. Maior ca vrăjmaș al Papei*. Renașterea 11 (1933). 15, 27 și Cluj, 1933
77 BOGDAN-DUICĂ G., *Procesul episcopului Ioan Inochentie Clain*. Caransebeș, 1896
78 BOGDAN-DUICĂ G., *Răspuns la cîrtire de Maior* (Introducere). Alm Maior Cluj (1929). 311—330
78 a BOGDAN-DUICĂ G., *Știri literare din trecutul Ardealului*. Națiunea 1 (1927): 23. 2, 24, 2
79 BOGDAN-DUICĂ G., *Un capitol zbuciumat din viața lui Gh. Șincai*. SdM 1 (1924). 323
80 BOGREA Vasile, *Mărturii despre latinitatea noastră la umaniști italieni*. CgR 2 (1923): 4—5. 369—370
81 BOLDAN Emil, *Patetica luptă a lui Gh. Șincai pentru adevăr și dreptate*. MIPed (1957). 121—133
83 BOLDAN Emil, *Samuil Micu-Clain, un înaintaș al culturii românești*. Scînteia 25 (1956): 3594
84 BOLDAN Emil, *Școala ardeleană. Antologie*. București, 1959
85 BOLDAN Emil, *Un mare erudit și un valoros poet : Ion Budai-Deleanu*. L. (1960): 19.
86 BOLOGA V., *Ardelenii și începuturile medicinii românești*. Tr. 73 (1942): 7—8. 558
87 BOLOGA V., *Cîteva lămuriri și date cu privire la biografia lui Ioan Piuariu-Molnar*. Omagiu Lupaș (1943) 104—112 și extras.
88 BOLOGA V., *Contribuții la istoria medicinii din Ardeal*. Cluj 1927
89 BOLOGA V., *Date nouă despre Ioan Molnar-Piuariu ca medic și ca autor medical*. Tr 57 (1926) 73—78
90 BOLOGA V., *Date nouă pentru biografia lui Ioan Molnar-Piuariu*. CIM (1925) și Cluj, 1925
91 BOLOGA V., *Johann Molnar von Müllersheim recte Ioan Piuariu*. Sonderabdruck aus der Neuburger Festschrift „Internationale Beiträge zur Geschichte der Medizin". Wien, 1928.
92 BOLOGA V., *Ioan Molnar-Piuariu primul medic titrat român, ca autor medical*. CIM 5 (1924): 5—6. 152—158 și Cluj, 1924.
93 BOLOGA V., *Terminologia medicală românească a doctorului Ioan Piuariu (Molnar von Müllersheim)*. DR 4 (1927). 383—393 și Cluj, 1926
94 BORCILĂ M, BULAT V., *Primul lexicon enciclopedic român*. T 11 (1967). 16.6
95 BOROȘ I., *Frica de o răscoală a românilor din Zarand, la 1800*. Tr. (1926) 629—632
96 BOROȘ I., *Rapoartele vechiului județ Caraș și alte informații despre revoluția lui Horia*. AB 4: 1.90
97 BOROȘ I., *Revoluția lui Horia și Comitatul Caraș*. Tr (1922): 1.13
98 BORZA Al., *Note la „Economia de cîmp"*. DR 1 (1921)
98 a BORZA Al., *Numiri românești de plante în vocabulare și dicționare din secolele al XVII-lea—XVIII-lea*. CL 3 (1958). 209—214
99 BORZA Al., *Prima Istorie naturală românească. „Istoria naturei sau a firei" de Gh. Șincai*. Tr 52 (1921): 9—12. 825—836
100 BORZA Al., *Primul dicționar de științe naturale românesc, „Vocabularium pertinens ad tria Regna Naturae" de Gh. Șincai*. DR 5 (1929). 553—563.

101 BOTIŞ Teodor, *Istoria Şcoalei normale (Preparandiei) şi a Institutului teologic ortodox-român din Arad.* Arad, 1922

102 BOZAC Il., *Politica şcolară a Curţii din Viena în domeniul fiscal al Zlatnei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea.* St CI 7 (1956): 1—4. 119—150

103 BÖZÖDI György, *Székely Bánja.* Budapesta, 1939

104 BREAZU I., *Contribuţii la istoria teatrului românesc din Transilvania.* BUBB 1 (1956): 1—2. 299—329

105 BREAZU I., *Gheorghe Barit şi patrimoniul popular.* SCŞt (Cluj) 6 (1955): 3—4. 33—44

105 a BREAZU I., *Literatura Transilvaniei.* Bucureşti, 1944

106 BREAZU I., *Pavel Vasici şi problemele limbii.* CL 10 (1965): 1. 53—65

107 BREZEANU Ion, *Gheorghe Şincai — gînditor iluminist.* 150 *de ani de la moarte.* Viaţa nouă 23 (1967): 6810. 3

108 BRÎNZEU N., *Şcoalele din Blaj.* Sibiu, 1898

109 BUCUR Marin, *Ovid Densusianu despre revirtualizarea ideii de latinitate.* F 2 (1966): 6. 21

110 BUGARIU Vincenţiu, *Foi volante 1806—1866.* ABt 3: 2.49—51 (1930).

111 BULAT T. G., *Testamentul lui Dimitrie Eustatievici (12 feb. 1794).* RI 10 (1924): 4—6. 131—135

112 BULGĂR Gh., *Despre limba documentelor administrative la începutul secolului trecut* (1800—1820). CILL 3 (1962). 74—102

113 BULGĂR Gh., *Despre limba şi stilul primelor periodice româneşti.* CILL 2 (1958). 75—113

114 BULGĂR Gh., *Lexicul limbii literare şi jargonul la 1844.* LR 7 (1958): 1. 37—46

115 BULGĂR Gh., *O contribuţie la dezvoltarea stilului publicistic: ROMÂNIA, primul nostru cotidian (1 ian.—31 dec. 1838).* LL 4 (1960). 27—38

116 BULGĂR Gh., *Problemele limbii literare în concepţia scriitorilor români.* Bucureşti, 1966

117 BULGĂR Gh., *Scriitorii români despre limbă şi stil.* Culegere de texte şi introducere. Bucureşti, 1957

118 BULGĂR Gh., *Scriitorii şi dezvoltarea limbii române literare moderne.* LR 9 (1960): 1.42—56

119 BUNEA Augustin, *Dragoşi Moise.* În Enciclopedia română (editată de C. Diaconovich)

120 BUNEA Augustin, *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici sau Istoria românilor transilvăneni de la* 1751 *pînă la* 1764. Blaj, 1902

121 BUNEA Augustin, *Episcopul Ioan Inochenţiu Clain (1728—1751):* Blaj, 1900

122 BUNEA Augustin, *Klein (alias Clain) Samoilă.* Enciclopedia română (editată de C. Diaconovich) v. III p. 15

123 BUNEA Augustin, *Statistica românilor din Transilvania în anul* 1750. Tr. 32 (1901). 237—292

124 BURLĂ V., *Domnul Paul Hunfalvy şi teoria lui Roesler.* RIAF 1:2. 283—307 (1883)

125 BUŢUREANU Gr. C., *Încă o dovadă la stăruinţa românilor în Dacia Traiană.* ArhI 2 (1890). 470—485

126 BYCK J., *Editarea clasicilor noştri.* GL 7 (1960): 36.1, 5 şi în „Studii şi articole". Bucureşti, 1967, p. 181—199
127 BYCK J., *Samuil Micu-Klein, 150 de ani de la moartea învăţatului ardelean.* GL (1956): 20.2
128 BYCK J., *Vocabularul ştiinţific şi tehnic în limba română din secolul al XVIII-lea* SCL 5(1954). 31—43 şi în „Studii şi articole". Bucureşti, 1957, p. 234—251
129 CANDREA Pr. S, *Limba veche liturgică şi inovaţii introduse în ea de fosta Biserică Unită.* ST 4(1952): 9—10. 531—560
130 CAPIDAN T., *Petru Maior şi aromânii.* JL 12 (1923): 4—5. 63—69
131 CARDAŞ Ch., *Gheorghe Şincai.* UL 42 (1926): 5. 8—9
132 CARDAŞ Gh., *Introducere la Ţiganiada.* 1925, 1928, 1943
133 CARDAŞ Gh., *O poemă inedită a lui Budai Deleanu.* JL 15 (1927): 3—4. 72—77
134 CARDAŞ Gh., *Poeţii şi prozatorii Ardealului pînă la unire.*
135 CARDAŞ Gh., *Teodor Corbea — poet şi traducător al Psaltirii, „vel pisar şi canţelor" al împăratului Petru cel Mare.* MO 19 (1967): 1—2. 28—44
136 CAZACU Boris, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei.* Bucureşti, 1960
137 CĂLIMAN Valeria, *Scrisul românesc cu caractere latine în Braşov şi Ţara Bîrsei în secolul al XVIII-lea.* 11—15 (1967). 151—166.
138 CĂLINESCU Gh., *Ion Barac.* SCILF 9 (1960): 4. 721—722
139 CĂLINESCU Gh., *Vasile Aron.* SCILF 9 (1960): 4. 722
140 CĂPLESCU Dina, *Din istoria terminologiei geografice în limba română.* Omagiu Iorgu Iordan (1958) 871—876
141 CHENDI Ilarie, *Începuturile ziaristicei noastre (1789—1795).* Orăştie, 1900
142 CHERESTEŞIU V., *Luptătorul revoluţionar, Eftimie Murgu.* Studii. 9 (1956): 1. 69—85
143 CIALDEA Lilio, *Per la storia dei Romeni di Transilvania.* EO 10 (1930). 272—280
144 CIOBANU V., *Statistica românilor ardeleni din anii 1760—1762.* AIIN 3 (1924—1925). 616—700
145 CIORĂNESCU Al., *Opera istorică a lui Budai-Deleanu.* CeL 2 (1936) 102—128
146 CIPARIU T., *Biografia lui G. Şincai scrisă de el însuşi.* ArhFI 13. 247, 14. 274—276, 15. 290—297 (1868)
147 CIPARIU T., *Chrestomatia sau Analecte literare.* Blaj, 1858
148 CIPARIU T., *Epistola inedită a Episcopului I. Inoc. Clain.* ArhFI 20 (1868). 398—399
149 CIPARIU T., *Gramatiştii şi ortografiştii români.* ArhFI 36 (1870). 561—570, 587—594, 601—609, 625—628, 644—648, 705—710, 721—726, 745—750, 761—765
150 CIPARIU T., *De latinitatea limbei române.* ArhFI 21. 404—412, 22. 427—433, 23. 444—448, 24. 467—474 (1869)
151 CIPARIU T., *Fragmente inedite de ale lui P. Maior.* ArhFI 2 (1867). 27—33, 15 (1868). 297—299, 17 (1868). 338—343, 18 (1868). 355—357 19 (1868)380—384, 20 (1868). 390—394, 26 (1869) 518—519
153 CIPARIU T., *Principia de limba şi scriptura.* Blaj, 1866
154 CIPARIU T., *Şincai.* FMIL 4 (1841): 42. 329—334

155 CIPARIU T., *Vasile Aron și operele sale.* Tr 10:24
156 CIUCHINDEL C., *Despre începuturile presei românești. Curier de Moldavie.* LL 2 (1956). 349—366
157 CIUHANDU Gh., *Note fugare în legătură cu opera lui Samuil Klein.* RT (1939). 281—294
158 CIUHANDU Gh., *Episcopii Samuil Vulcan și Gherasim Raț.* Arad. 1935
159 CÎMPEANU C., *Considerații bibliografice asupra operelor lui Samuil Clain privitore la istoria românilor.* AIIC 4 (1961). 75—109
160 CÎMPEANU C., *O lucrare necunoscută a lui S. Micu: „Hronologhiia împăraților turcești"* SCi 8 (1957): 1—4. 213—231
162 COLAN, I., *Viața și opera lui Ioan Barac.* ARMSL 3: 4: 1. (1928) și București, 1928
163 COMȘA Gh., *Istoria predicei la români.* București, 1921
164 COMȘA N., *Dascălii Blajului, seria lor cronologică, cu date bibliografice.* Blaj, 1940
165 COMȘA N., *Manuscrisele românești din Biblioteca centrală de la Blaj.* Blaj, 1944
166 CONSTANTINESCU N. A., *Un adaos anonim la „Cronica" lui Șincai.* ArhO 4 (1925): 21—22. 365—377, 493—494
167 CONSTANTINESCU-IAȘI P., *Relațiile culturale româno-ruse din trecut.* București, 1954
168 CONTE Rosetta del, *Limiti e caratteri dell'influenza italiana nella Țiganiada di I. Budai-Deleanu.* Omagiu Iorgu Iordan (1958). 195—202
169 * * *, *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea.* Vol. I, 1956
170 CORNEA Paul, *O gazetă acum 130 ani.* GL (19 și 26 martie 1959)
171 CORNEA Paul, *I. Budai-Deleanu, un scriitor de renaștere timpurie într-o renaștere întîrziată.* Studii de literatură română modernă. București, 1962, 5—78
172 CORNEA Paul, *Țiganiada lui Ion Budai-Deleanu,* VR 11 (1958): 2. 10—114 și 3.
173 COSTEA Filaret, *„Teologia Moralicească" a lui Samuil Micu.* Scurtă prezentare. MA 8 (1963): 4—6. 351—368
173 a COTEANU I., *Prima listă a numelor românești de plante.* București, 1942
174 CRĂCIUN I., *Bibliografia Transilvaniei românești 1916—1936.* RTr 3:4. (1936/37)
175 CRĂCIUN I., *Bibliographie de la Transylvanie roumaine 1916—1936.* Rev. de Tr III (1937): 4. 3—336 și Cluj, 1937
176 CRĂCIUN I., *Cronicile românești ale Transilvaniei și Banatului.* Cluj, 1960.
177 CREȚU Grigore, *Anonymus Caransebesiensis. Cel mai vechi dicționar al limbii române.* După manuscrisul din biblioteca Universității din Pesta. Tin Rom 1 (1898). 320—380 și București 1898.
178 CREȚU Grigore, *Cel mai vechi dicționar latino-românesc de Todor Corbea (manuscript de pe la 1700).* București, 1905
179 CRISTEA C. Const., *Influența italiană în literatura română. Ion Budai Deleanu (Țiganiada).* ALA 5 (1924): 166. 6

181 CUCIUREANU Șt., *Din istoria terminologiei românești privitoare la pictură.* SCȘt (Iași) 12 (1961): 1. 75—85
182 CUCIUREANU Șt., *Italienisme la Petru Maior.* SCSt (Iași) 10 (1959): 1—2. 53—67
183 CUCIUREANU Șt., *Un exemplar al Lexiconului de la Buda adnotat de I. C. Magni.* SCȘt (Iași) 9 (1958): 1—2. 178—181
184 DAICOVICIU Beatrice, *Cărturari din secolul XV—XVIII despre latinitatea și continuitatea românilor.* St 19 (1968): 4. 47—49
185 DAICOVICIU C., *Însemnări despre Dacia. II. Limba română și continuitatea.* St 18 (1967): 7. 111—113
186 DAICOVICIU C., PASCU St., CHERESTEȘIU V. și MORARIU T., *Din istoria Transilvaniei* vol. I. București, 1960
187 DAICOVICIU C., PETROVICI Em. și ȘTEFAN Gh., *La formation du peuple roumain et de sa langue.* Bucarest, 1963
188 DAN M., *Cînd a murit Dimitrie Țichindeal?* StUBB 4 (1958): 1. 183—186
189 DAVID N., *Ion Budai-Deleanu.* București, 1949
190 DAVID N., *Școala ardeleană.* București, 1949
191 DĂIANU Gh., *Gheorghe Șincai de la Șinca Veche.* Oradea, 1939
192 DĂIANU Ilie, *O carte a lui Gh. Șincai.* Gazeta Cărților (1920): 17—20
193 DĂIANU Ilie, *O scrisoare a lui Gheorghe Șincai către Oficiul (magistratura) comitatului Solnocul de mijloc, în Zalău, de la anul 1789.* Blajul 1 (1934). 547—548
194 DĂIANU Ilie, *Supplex Libellus Valachorum 1791.* Text original și traducere românească. Sibiu, 1901
195 DĂIANU Ilie, *Timotei Cipariu.* București, 1937
196 DEJEU Petru, *Biblioteca și arhiva Episcopiei române din Oradea.* Vest 3 (1927): 33—35
197 * * * *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba și stilul scriitorilor. (București), 1958
198 DELEANU N., *Contribuții la istoria presei.* PN (1956): 2, 3, 4, 5, 6, 8
199 DENSUSIANU Ar., *Cauzele persecuțiunilor lui S. Micul, G. Șincai și Petru Maior.* RCrL 2 (1894): 4. 145—161
200 DENSUSIANU Ar., *Din istoria Lexiconului de la Buda.* RCrL 4 (1896): 7—8. 193—206
201 DENSUSIANU Ar., *Țiganiada și Trei viteji.* RCrL 4 (1896): 1. 21—24
202 DENSUSIANU Ar., *O musă-cenușăreasca.* CeL 2 (1881)
203 DENSUSIANU Ar., *Un dictionar vechi.* RCrL 4 (1896). 33—34
204 DENSUSIANU Nic., *Cercetări istorice în archivele și bibliotecile din Ungaria și Transilvania.* Raport înaintat Academiei Române. București, 1880
205 DENSUSIANU Nic., *Independența bisericească a mitropoliei din Alba Iulia.* Brașov, 1893
206 DENSUSIANU Nic., *Revoluțiunea lui Horia în Transilvania și Ungaria 1784—1785.* București, 1884
207 DENSUSIANU Ovid, *Cărți și manuscrise vechi românești (în biblioteca lui B. Kopitar).* RCrL 2 (1894): 5—6. 258—259
208 DENSUSIANU Ovid, *Evoluția estetică a limbii române.* Curs ținut în anii 1924—1925 și 1929—1937
209 DENSUSIANU Ovid, *Histoire de la Langue Roumaine.* I. Bucarest, 1929

210 DENSUSIANU OVID, *Istoria limbii române.* Bucureşti, 1961
211 DENSUSIANU Ovid, *Literatura română modernă. Vol. I Şcoala latinistă.* Bucureşti, 1925
212 DENSUSIANU Ovid., *Literatura română modernă, ed. a IV-a.* Bucureşti, 1943
213 DENSUSIANU Ovid, *Şcoala latinistă în limba şi literatura română. Originea, tendinţele şi influenţa ei. NRR* 1 (1900): 1. 17—25 şi Bucureşti, 1900
214 DENSUSIANU Ovid, *Un presupus manuscris al lui Budai-Deleanu.* RCrL 1 (1938): 8—9. 349—365
215 DIMA L., *Câteva date şi amănunte cu privire la Ioan Piuariu.* AIIN 3 (1941): 375—381 şi Bucureşti, 1941
216 . * . *Din istoria Transilvaniei.* Bucureşti, 1960 vol. I
217 DOBOŞI Al., *Cum descrie stările politice şi economice din Transilvania un nobil ungur la 1744.* AIIN 7. 674—685 (1936—1938)
218 DOMOKOS Samuel, *Istmeretlen adatok S. Micu-Klein, Gh. Şincai és P. Maior működéséről a budai egyetemi nyamdánál.* Filológiai Közlöny. Budapesta, 1963
219 DOSA D., *A szászvárosi ev. ref. Kún-Kollégium története.* Orăştie, 1897
220 DRAGALINA P., *Din istoria Banatului Severin.* Caransebeş, 1902
221 DRAGOMIR Silviu, *Istoria dezrobirei religioase a românilor din Ardeal în sec. XVIII.* I—II, Sibiu, 1920, 1930
222 DRAGOMIR Silviu, *Relaţiile bisericeşti ale românilor din Ardeal cu Rusia în veacul XVIII.* Sibiu, 1914
223 DRAGOMIR Silviu, *Românii din Transilvania si unirea cu Biserica Romei.* BO 80 (1962): 9—10. 863—937
224 DRĂGAN Gabriela, *Ioan Budai-Deleanu.* UL 46 (1930). 259—261
225 DRĂGANU N., *Mihail Halici* (Contribuţie la istoria culturală românească din sec. XVII). DR 4. 77—168 (1927)
226 DUMISTRĂCEL Stelian, *Aspecte ale frazei lui Petru Maior.* SCŞt (Iaşi) 13 (1962): 1. 45—64
226 a DUMITRAŞCU A., *Pe marginea unei recenzii.* GL 1 (1954): 21. 4
227 DUNKER Arno, *Der Grammatiker Bojadzi.* JIRS 2 (1895) 1—146 şi Leipzig, 1895
228 ECKHART Ferenc, *A bécsi udvar jobbágypolitikaja 1761—1790-ig.* Századok 90 (1956): 1—2. 122-
229 E[DER] I. C., *Supplex Libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi madseri postulantium. Cum notis historico-criticis I.I.E. civis transilvani.* Claudiopoli, 1791
230 ELEK Jakab, *Adalék Sinkai György életiratához.* Századok (1881). 680 I şi II
231 ELEK Jakab, *Az erdelyi hirapirodalom története 1949-ig.* Budapest, 1882
232 ELIAN Al., *Primul manual de caligrafie românească. Prima sesiune ştiinţifică de bibliologie şi documentare.* Bucureşti, 1957
233 ELIADE Pompiliu, *De l'influence française sur l'esprit public en Roumanie.* Paris, 1898
234 EMINESCU M., *Despre limba cărturarilor români din Ardeal. „Scrieri politice şi literare".* Bucureşti, 1905, 309—314

235 ENESCU N. C., *Gheorghe Asachi — organizatorul şcolilor naţionale din Moldova*. Bucureşti, 1962
236 ERDÉLYBÖL G., *Észrevételek Tekéntetes Schwartner Márton Úr Magyarország Statisztikájában az Oláhokról tett jegyzésekre*. Pesten, 1812
237 FARAGÓ József, *Egy Moldvai csángo Ludas Maty-mese*. Nyelv-és irodalomtudományi Kozlemények 4 (1960): 3—4
238 FIERĂSCU C., *D. Ţichindeal. Contribuţie documentară*. Familia I (1933): 4. 49 şi Preoc. lit I (1936): 1 : 3.
239 FILOTTI I.C., *Frămîntările politice şi sociale în Principatele Române de la 1821 la 1828*. Bucureşti, 1932
240 FIRU N., *Cu privire la episcopul (Micu) Clain*. RI (1924): 10—2. 293—294
241 FIRU N., *Date şi documente cu privire la istoria şcolilor române din Bihor*. Arad, 1910
242 FLOCA Ioan, *Formarea şi dezvoltarea unitară a limbii şi a poporului român de o parte şi de alta a Carpaţilor*. MB 16 (1966): 7—9. 410—416
243 FRANKII Val., *Origines nationum et praecipue Saxonicae in Transilvania*. Hermstadiae, 1697
244 FRUMA Ioan, *Horia, procesul şi martiriul său*. Sibiu, 1947
245 FRUNZĂ C., *Tabăra ţiganilor. Comedie în 4 acte după Budai-Deleanu*. Bucureşti, 1934.
245 a FUGARU Florea, *Contribuţii la cunoaşterea operei lui Budai-Deleanu. Traiectoria eroilor*. GL 10 (1963): 38. 7
246 FUGARU Florea, *Despre lectura manuscriselor lui Ioan Budai-Deleanu*. LR 7 (1958): 4. 11—42
247 FUGARU Florea, *Influenţa versificaţiei populare asupra poeziei lui I. Budai-Deleanu*. LR 8 (1959): 5. 96—106
248 GÁLDI Ladislau, *Agirus historiája az oláh irodalomban*. Archivum Philologicum 63 (1939). 153—172
249 GÁLDI Ladislau, *Contributo alla storia degli italianismi della lingua romena*. AGI 31. 114—131 (1939)
250 GÁLDI Ladislau, *Contribuţii la cunoaşterea romantismului românesc*. CL 72 (1939): 10—12. 1866—1874
251 GÁLDI Ladislau, *Încă o dată despre metrul Ţiganiadei*. IR 8 (1959): 2 59—67
252 GÁLDI Ladislau, *Le Dictionnaire roumain de Samuel Klein et la géographie linguistique*. Mélanges Roques IV (1952). 113—123
253 GÁLDI Ladislau, *Samuelis Klein, Dictionarium valachico-latinum*. Budapest, 1944
254 GÁLDI Ladislau, *XVIII, szazadi humanizmusunk és a romansag*. Budapest, 1940
255 GARTNER Theodor, **Român şi Rumân**. *Über den Volksnamen der Rumänen*. BuN (1893) şi Czernowitz, 1893
256 GASTER M., *Chrestomatia Română*. 2 vol. Leipzig-Bucureşti, 1891
257 GASTER M., *Cîteva rectificări la etimologiele grece, turce şi maghiare ale lui Rösler*. ColTr (n.s.) 7 (1876): 1. 521—524
258 GASTER M., *Gramatica românească a lui Gheorghe Lazăr*.
258a GAVRA, *Un pseudo-Şincai în românie*. FMIL 49 (1842)

259 GĂVĂNESCU Eduard I., *Ioan Monorai: Scurtă cunoștință a lucrurilor Dachiei, cîteva fragmente precedate de un studiu introductiv.* ARMSI 3 : 21:16 (1939)
260 GĂVĂNESCU Eduard I., *Ioan Monorai — un istoric necunoscut.* Cu patru reproduceri în text. Arad, 1938
261 GĂZDARU D., *Contribuție la relatiile lui Grigore Maior, Gheorghe Șincai și Petru Maior cu Roma.* RCr 7 (1933): 1 și Iași (1933)
262 GĂZDARU D., *Modelul italian al gramaticii lui Văcărescu.* ArhI 43: 1—2. 3—11 (1936) și Iași, 1936
263 GEORGESCU Ioan, *Istoria bisericii creștine universale cu deosebită privire la istoria bisericii românești unite cu Roma.* Blaj, 1921
264 GEORGESCU Ioan, *Școala normală română unită din Oradea.* BG5 (1934) 449—472
265 GEORGESCU Ioan, *Școlile din Blaj.* BG 4 (1933). 334—360
265a GHEORGHIU C., *Doctorul Episcopescu și începuturile scrisului medical românesc.* Cluj 15 (1934). 22—27
266. GHERGARIU L., *Contribuții la biografia lui S. Micu-Klein.* SdM 2 (1925): 45. 796—797
267 GHERGARIU L., *Limba scrierilor lui Damaschin T. Bojîncă.* CL 8 (1963): 1. 125—143
268 GHERGARIU L., *Preocupările etnografice și folcloristice ale lui Damaschin T. Bojîncă.* Cluj, 1963 (Extras din „Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei" 1959—1961)
269 GHERGHEL Ilie, *Cîteva contribuții la cuprinsul noțiunei cuvîntului Vlach.* CL 52 (1920): 5—6. 335—348
270 GHERGHEL Ilie, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen.* Wien, 1910
271 GHEȚIE Ion, *Contribuții la istoricul alfabetului românesc de tranziție. Un precursor al lui I. Heliade Rădulescu.* Omagiu Rosetti (1965). 291—293
272 GHEȚIE Ion, *Glosare de neologisme la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea.* LR 10 (1961): 6. 557—566
273 GHEȚIE Ion, *I. Budai-Deleanu, teoretician al limbii literare.* LR 7 (1958): 2. 23—38
274 GHEȚIE Ion, *O particularitate fonetică bănățeană în opera lui Paul Iorgovici* **ă** > **e** *(viațe „viață").* LR 15 (1966): 4. 367—369.
275 GHEȚIE Ion, *Opera lingvistică a lui Ioan Budai-Deleanu.* București, 1966.
276 GHEȚIE Ion, *Prima gramatică românească modernă.* Omagiu Iorgu Iordan (1958). 333—343
277 GHIBU Onisifor, *Din istoria literaturii didactice românești, I. Bucoavnele.* ARMSL S. II: 38. 35 (1916)
278 GHIBU Onisifor, *Limba noilor cărți bisericești.* Sibiu, 1905
279 GHIBU Onisifor, *Un dascăl bănățean de acum 100 de ani: C. Diaconovici-Loga.* Bn 2 (1927): 4. 29—34. 5. 36—38, 9. 6—9
280 GHIȘE Dum. și TEODOR Pompiliu, *Gheorghe Șincai, gînditor iluminist și mare patriot.* LC s.v., 46 (1966): 11. 55—63
281 GHIȘE Dum. și TEODOR Pompiliu, *Studiu introductiv la Gh. Șincai, Învățătura firească* ... (p. 9—62), București, 1964
282 GIUGLEA Gh., *O scrisoare a lui Petru Maior.* CL 44 (1910): 2. 329—335, 5. 558—564
283 GIUGLEA Gh., *Coresi face cea dintîi apropiere între „romani" și „rumâni".* BOR 53 (1936): 5—6. 226—228

284 GÖBL (= GÁLDI) László, *A magyar szótárirodalom hatása az oláhra.* Nyköz 48 (1932). 4—22 şi Budapest, 1932
284a GÖBL (=GÁLDI) Laszló, *L'influence de la lexicographie hongroise sur la lexicographie roumaine.* REH 11 (1933). 54—58.
284b GOGA D. I., *Şcoala ardeleană în Muntenia şi Moldova.* Arad, 1927
285 GOLOGAN N. G., *Cercetări privitoare la trecutul comerţului românesc din Braşov.* Bucureşti, 1928
286 REVIGA Gh. (=GRAUR, Al.) *Relatinizarea limbii.* Ad 43 (1930): 14309. 2
287 GRAUR Al., *Romanizarea Daciei prin colonişti străini.* RFR 3 (1936): 6. 669—672
288 GRĂMADA Livia, *Istoria lui Millot în tălmăcirea lui Ioan Piuariu Molnar.* STUBB 4 (1960): 2. 161—175
289 GRĂMADA L. şi PROTASE M., *Preocupări de teorie literară la români între 1780—1830.* STUBB 4 (1958): 3: 6. 1
290 GREGORIAN M., *Versurile Ţiganiadei lui I. Budai-Deleanu.* Pre. lit (1939): 7.
291 GRIGORAŞ Em. C., *B. Deleanu poet romantic.* CL 60 (1927). 201—202
291a GRIGORAŞ Em. C., *Budai-Deleanu filolog.* Cuvîntul 8 (1932). 302
291b GRIGORAŞ Em. C., *O nouă satiră a lui Budai-Deleanu: „Cei trei viteji".* Pr L 1 (1927): 21. 18
292 GRIGORAŞ Em. C., *Şincai enciclopedist.* PrL 2 (1927): 19—20. 23—24
293 GRIGORAŞ N., *Gheorghe Şincai* (28 februarie 1754—2 noiembrie 1816). MMS 43 (1967): 1—2. 192—195
294 GUŞETOIU D., *Probleme de istorie naţională. 1. Dovezi despre originea poporului român. 2. Drepturile noastre asupra teritoriilor ce ocupăm.* R. Vîlcii, 1936
295 GUŢU G., *O traducere în versuri din Eneida la 1805.* Orpheus 4 (1928). 82—88
295a HAGIADE Sergiu, *Cercetări despre românii de dincolo de Dunăre.* Craiova, 1867
296 HAIVAS Em., *Limba din „Dacia Literară" şi „Albina Românească".* JL 24 (1933). 100—103
297 HANEŞ P.V., *Dezvoltarea limbii literare române în prima jumătate a secolului al XIX-lea.* Bucureşti, 1904
297a HANEŞ P. V., *Istoria literaturii române.* Bucureşti, 1924
298 HANEŞ P.V., *Latinitatea limbii şi culturii noastre din nou actuală.* Pre Lit 1 (1936): 1:2. 67—72
299 HASDEU B. P., *Anonymus Lugoshiensis. Cel mai vechi dicţionar al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta.* ColTr 4 (1883). 406—429 şi RIAF 6 (1891). 1—48
300 HASDEU B. P., *„Doina" răstoarnă pe Rösler.* ColTr 3 (1882): 10—12. 529—536
301 HELIADE RĂDULESCU I., *Gramatica românească.* Sibiu, 1828
302 HELIADE RĂDULESCU I., *Ţichindeal şi Henriada.* Curierul românesc (1839): 149—150
303 HINŢZ I., *Geschichte des Bisthums der griechisch-nicht-unirten Glaubensgenossen in Siebenbürgen.* Sibiu, 1850

304 HODOŞ N. şi SADI-IONESCU Al., *Publicaţiile periodice româneşti. Descriere bibliografică cu o introducere de I. Bianu.* Bucureşti, 1913
305 HOROVITZ Filip, *Cînd încetează stăpînirea romană în Dacia Traiană?* CI 4 (1928): 2. 52—63
306 HOROVITZ Filip, *Le problème de l'évacuation de la Dacie transdanubienne.* RH 169 (1932). 82—90
307 HUNFALVI Pál, *A roman történetirás. Sinkay György Gergely Krónikája.* Századok, 1878 I, II şi III
308 HUNFALVI Pál, *Le peuple roumain ou valaque; étude sur son origine et celle de la langue, qu'il parle.* Tours, 1881
309 HUNFALVI Pál, *Réflexions sur l'origine des Daco-Roumains.* RH (1895)
310 HURMUZACHI Eurodoxiu, *Fragmente zur Geschichte der Rumänen.* Zweiter Band. Bucureşti, 1881
311 IAROVICI Edith, *Preocupări lingvistice în Anglia epocii luminilor.* RFRG 1 (1957). 187—192
312 IBRĂILEANU G., *Spiritul critic în cultura românească.* Iaşi, 1909
313 ICHIM Traian, *Frămîntări literare cu schimbarea alfabetului (chirilic).* IN 3 (1923). 233
314 ILIESCU Ion, *Elemente locale în creaţia lui Ion Budai-Deleanu.* LL 5 (1961). 181—197
315 ILIEŞ A., *Gh. Asachi şi manuscrisele lui I. Budai-Deleanu.* SCDB 2 (1957). 277—284
316 IOANOVICIU D., *Cum au ajuns Darabant şi Vulcan la Oradea Mare.* Legea românească 3: 41. 6—7, 42. 4—6 (1923)
317 IOANOVICIU D., *O petiţie inedită a lui S. Micu.* Legea românească 3 (1923): 45. 5—6
318 IONAŞCU R., *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi.* Iaşi, 1914
318a IONAŞCU R., *Sistemele ortografiei cu litere latine în limba română.* Focşani, 1889. Ed. II: *Sistemele ortografice cu litere chirilice şi latine în scrierea limbii române.* Bucureşti, 1894
319 IONESCU Ion, *Prima aritmetică tipărită în limba română.* Gazeta matematică 41 (1935). 20—24
320 IORDAN IORGU, *Stilistica limbii române.* Bucureşti, 1944
321 IORGA N., *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri.* Bucureşti, 1905
322 IORGA N., *Ce a primit şi ce a dat Ardealul.* Bucureşti 1929.
323 IORGA N., *Contribuţii la istoria învăţămîntului în ţară şi străinătate 1780—1830.* 1906
324 IORGA N., *Documente privitoare la istoria românilor,* vol. XV. Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardelene (Bistriţa, Braşov, Sibiu), publicate după copiile Academiei de N. Iorga, partea a II-a (1601—1825). Bucureşti, 1913
325 IORGA N., *Etudes Roumaines. I. Influences étrangères sur la nation roumaine. Leçons faites à Sorbonne.* Paris, 1923
326 IORGA N., *Histoire des relations russo-roumaines.* Iaşi, 1917
327 IORGA N., *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie.* Bucarest, 1915—1916 vol. II, 1940
328 IORGA N., *Istoria învăţămîntului românesc.* Bucureşti, 1928
329 IORGA N., *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea.* Vol. II Bucureşti, 1900

330 IORGA N., *Istoria literaturii românești.* III. Partea întîi. Ed. a II-a. București, 1933
331 IORGA N., *Istoria presei românești de la primele începuturi pînă la 1916.* București, 1922
332 IORGA N., *Istoria românilor din Ardeal și Ungaria.* București, 1915
333 IORGA N., *Însemnări de cronică ale clericilor din Șcheii Brașovului.* BCIR 12 (1932). 86—87
334 IORGA N., *La conception de la latinité.* Paris-Bucarest 1 (1923): 12. 7—12
335 IORGA N., *La o sută de ani după moartea lui Petru Maior. Cuvîntare comemorativă ținută la Academia Română.* București, 1921
336 IORGA N., *Le problème de l'abandon de la Dacie par l'empereur Aurelian.* (Communication faite à l'Académie des Inscriptions de Paris.) RH 1 (1924): 1—3. 37—58
337 IORGA N., *Lucruri nouă despre Șincai.* RI (1924). 82—83
338 IORGA N., *Sate și preoți din Ardeal.* București, 1902
339 IORGA N., *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene.* București, 1906
340 IORGA N., *Testamentul lui Dimitrie Eustatievici.* RI 10 (1924). 133
340a IORGA N., *Un poem eroi-comic românesc.* Ramuri 19 (1925). 153—155
341 ISOPESCU Claudio, I *Antiche attestazioni italiene della latinità dei Romeni.* II *Il poeta romeno G. Asachi a Roma 1808—1812.* Atti del I Congresso Nazionale di Studi Romani april 1928 — VI
342 ISOPESCU Claudio, *Contribuții la istoria calendarului.* Codr Cosm 4-5 (1927). 389—397
343 ISTORIA LITERATURII ROMÂNE vol. I alcătuit de Institutul de istorie literară și folclor al Academiei R.P.R. București, 1955
344 ISTORIA LITERATURII ROMÂNE Vol. II. De la Școala ardeleană la Junimea. București, 1968
346 ISTRATE Gh., *Gheorghe Șincai și limba națională.* Cr 1 (1966): 39. 10
347 ISTRATE Gh., *Gramatica lui Radu Tempea.* AUI 6 (1960). 17—34
348 ISTRATE Gh., *Preocupări de limbă în activitatea lui George Barițiu* Omagiu Rosetti (1965). 417—421
349 IVĂNESCU G., *Problemele capitale ale vechii române literare.* Iași, 1947
350 IVĂNESCU G., *Formarea terminologiei filozofice românești moderne.* CILL 1 (1956). 171—204
351 IVĂNESCU G., *Ortografia și limba lui Iancu Văcărescu din „Poezii alese".* (București), 1830. CILL 2 (1958). 55—74
352 IZSAK Samuil, *Adevărata figură a lui Ioan Molnár-Piuariu.* SCSt (Cluj) 1. (1950): 2. 159—171
353 IZSAK Samuil, *Locul lui Ioan Piuariu Molnar (1749—1815) în medicina românească din secolul al XVIII-lea.* Studii și cercetări de istoria medicinii și farmaciei din RPR. București, 1962
354 JAKÓ Sigismund, *Tipografia de la Sibiu și locul ei în istoria tiparului românesc.* AIC 7 (1964). 98—112
355 JANCSÓ E., *A jakobinus mozgalom hazai hagyományai* „Emlékkönyv Kelemen Lajos születésének nyolcvanadik évfordulógára". Cluj, 1957
356 JANCSÓ E., *Az erdélyi magyar nyelv mivellö Társaság iratai.* București, 1955

357 JANCSÓ E., *Erdélyi jakobinusok.* Cluj, 1947
358 JUCAN Grațian, *Ion Budai-Deleanu.* (Contribuții bibliografice). LL 8 (1964). 501—509
359 JURCHESCU Liviu, *Paul Iorgovici.* SB 10 (1959): 11. 84—87
360 KELEMEN Lajos, *Ujabb adattár a vargyasi Daniel család történetéhez.* Cluj, 1913
361 KOGĂLNICEANU M., *Georgie Șincai.* Arh Rom I (1841) 1—5, Arh Rom² I (1860) 1—4, în Dacia literară 217-221 (1840) și FMIL 12 (1841)
362 KOGĂLNICEANU M., *Introducție la Dacia literară.* În *Tainele inimei,* 1964, p. 138—139
363 KOGĂLNICEANU M., *Opere t. I. Scrieri istorice.* București, 1946
364 KOGĂLNICEANU M., *Românische oder wallachische Sprache und Literatur.* Berlin, 1837 și București, 1895
365 KOPITAR Barth., *Eine valachische Antikritik.* WaL (7 febr 1816)
366 KOPITAR Barth., *Geschichte des Ursprungs der Römer von Peter Major.* Wal (7 dec. 1813) 1551—1565
367 KOPITAR Barth., *Kleinere Schriften sprachwissenschaftlichen, geschichtlichen, etnographischen und rechthistorischen Inhalts, herausgegeben von Fr. Miklosich.* Wien, 1857
368. KOVACS I., *Agitații țărănești din Munții Apuseni după răscoala lui Horia, oglindite în documentele arhivei comitatului Turda.* (Traducere după textul maghiar). StCȘt (Cluj) 5 (1954): 3—4. 567—596
369 KÖVÁRY L., *Erdélyország statisztikája.* Cluj, 1847
370 KREJCI K., *Le poème héroï-comique dans les littératures des renaissances nationales du XVIII-e siècle.* CL III (1958) supliment
371 LAPEDATU Al., *Istoriografia română ardeleană în legătură cu desfășurarea vieții politice a neamului românesc de peste Carpați.* București, 1923
372 LAPEDATU Al., *Petru Maior în cadrul vieții naționale și culturale a epocii sale.* AIIN 1 (1921). 79—86 și Craiova, 1921
373 LAPEDATU Al., LUPAȘ I., PUȘCARIU S., *La centenarul morții lui Petru Maior. Cuvîntări.* AIIN 1 (1922) și Cluj, 1921
374 LASCU N., *Ovidiu în România.* În volumul *Ovidius Publius Naso.* București, 1957
375 LASCU N., *Traduceri românești din Vergiliu.* Cluj, 1933
376 LASCU N., *Traduceri românești din Vergiliu.* AICI 2 (1936). 35—36
377 LASCU N., *Vasile Aron și Ovidiu.* Studii literare II (1943). 26—66 și în vol. *Publius Ovidius Naso,* București, 1957, p. 402—437
378 LASLO N., *Samuil Micu, traducător din Lucian.* GâR 5 (1937): 5—7. 337—345 și Cluj, 1937
379 LEBRECHT M., *Geschichte der aborigenen dazischen Völker.* Sibiu, 1791
380 LUCACIU P., *Personalitatea creatoare a lui Gheorghe Șincai* (150 de ani de la moartea lui Gh. Șincai). Argeș 1 (1966): 5. 12
381 LUNGU Ion, *Condițiile istorice ale apariției și dezvoltării Școlii ardelene.* Tr 4 (25 mai 1960) 8
382 LUNGU Ion, *Gheorghe Șincai învățat și gînditor iluminist.* CF 10 (1963) 2. 389—408, 4. 895—911
383 LUNGU Ion, *Gîndirea social-politică și filozofică a lui Samuil Micu* Din istoria filozofiei în România 111—156

384 LUNGU Ion, *Idei iluministe în Ţiganiada* lui *Ion Budai-Deleanu.* Din ist. filoz. în România vol. II, 157—181

385 LUNGU Ion, *Iluminismul românesc şi Şcoala ardeleană.* Tr (1958). 9

386 LUNGU Ion, *Meritele lui Samuil Micu în problema creării terminologiei filozofice româneşti.* CF 3 (1955): 4. 301—310

387 LUNGU Ion, *Şcoala ardeleană, mişcare ideologică iluministă.* I—II Tr 4 (1960) 1 IX p. 9 şi 8 IX p. 6

388 LUPAŞ I., *Cea mai veche revistă literară românească.* AIIN 1 (1921). 120—137

389 LUPAŞ I., *Cea mai veche şcoală normală în România întregită.* Studii, conferinţe şi comunicări istorice Bucureşti, I, 1927, p. 307—311

390 LUPAŞ I., *Chestiunea originii şi continuităţii românilor într-o predică (1792).* RT 18 (1928). 7

391 LUPAŞ I., *Câteva date biografice relative la Doctorul Ioan Molnar Piuariu din Sadu (1749—1815).* AIIN 1 (1922) 342

392 LUPAŞ I., *Contribuţiuni la istoria românilor ardeleni 1780—1792.* Bucureşti, 1915 (Extras din ARMSI s. III, t. I. 33—147)

393 LUPAŞ I., *Contribuţiuni la istoria ziaristicii româneşti ardelene.* Sibiu, 1926

394 LUPAŞ I., *Cronicari şi istorici români din Transilvania. Şcoala ardeleană,* Vol. I.—II. Craiova, 1933, 1934, Ediţia a II-a 1941

394 a LUPAŞ I., *Cum a obţinut doctorul Ioan Piuariu (Molnár) din Sadu titlul de nobil la anul 1792? Tr* 51 (1920). 63—66

395 LUPAŞ I., *Despre foştii elevi ai şcoalelor ortodoxe române din Braşov.* Tr 56. 276—281

396 LUPAŞ I., *Doctorul Ioan Piuariu Molnar, viaţa şi opera lui 1749—1815.* ARMSI 3: 21. 653—697 şi Bucureşti, 1939.

397 LUPAŞ I., *Două manuscrise cu conţinut juridic din activitatea lui Samuil Micu-Clain.* SCILF 6 (1957): 3—4. 667—674.

398 LUPAŞ I., *Informaţii privitoare la activitatea Dr. I. Molnar-Piuariu şi a fiului său.* AIIN 3 (1926) 3. 567—572

399 LUPAŞ I., *Ioan Molnar.* Tr 51 (1920). 63—66.

400 LUPAŞ I., *Iosif al II şi răscoala ţărănească din Transilvania.* Bucureşti, 1935

401 LUPAŞ I., *I. Piuariu Molnar viaţa şi opera lui, 1744—1815, 1749—1819.* Bucureşti, 1939 (Extras ARMSI s. III t. 21: 20)

402 LUPAŞ I., *Istoria bisericească. Studii, conferinţe şi comunicări istorice I.* Bucureşti, 1927, p. 128

403 LUPAŞ I., *Istoria unirii românilor.* 1937

404 LUPAŞ I., *Împăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania.* ARMSI s. III t. XVI. 8 (1934—1935)

405 LUPAŞ I., *Lupta românilor transilvăneni pentru dreptul lor de limbă.* Bucureşti, 1924

406 LUPAŞ I., *O încercare de „reunire" a bisericii româneşti din Ardeal la anul 1798.* Arad, 1913

407 LUPAŞ I., *Părinţii şi bunicii lui Ioan Piuariu Molnar.* Omagiu Bianu (1927)

408 LUPAŞ I., *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.* Cluj, 1934

409 LUPAŞ I., *Rolul tiparului în pregătirea unităţii naţionale.* AGR (1931)

410 LUPAȘ I., *Scrierile istorice ale lui Petru Maior.* AIIN 1 (1922). 87—108
411 LUPAȘ I., *Sibiul ca centru al vieții românești din Ardeal.* AIIN 5 (1928—1930). 45
412 LUPAȘ I., *Studii, conferințe și comunicări istorice.* Vol. I. București 1927
413 LUPAȘ I., *Un amănunt relativ la Vasile Aron.* AIIN 1 (1922). 401—402
414 LUPAȘ V.S., *V. Aron cel dintîi autor al unei lucrări juridice în limb română.* România Nouă 8 (1941): 37.
415 LUPEANU Alex., *Biblioteca Centrală din Blaj.* BG 3 (1932). 613—626.
416 LUPEANU-MELIN Alexandru, *Folkloriștii Blajului.* CS 3 (1925) 1. 1—5
417 LUPȘA Șt., *Contribuțiuni la istoria încercării de reunire a bisericilo românești din Transilvania, la 1798.* Omagiu Lupaș (1943). 505
419 LUPU N., *Corespondență între Petru Maior și episcopul Bob la 1785* Blajul. 1 (1934): 407—410
420 LUPU N., *Episcopul Ioan Bob de la Blaj (1782—1830).* Blajul (1934). 335—352
421 LUPU N., *O scrisoare a lui Gh. Șincai către episcopul Ioan Bob.* Blaju 1 (1934). 73—74
422 LUPU N., *O scrisoare a Episcopului Bob, cu litere latine. Prefața lexi conului româno-latino-maghiar, scrisă de episcopul Ioan Bob la anu 1822.* Blajul 1 (1934). 505
423 LUPU N., *Scrisoarea lui Samoilă Clain către episcopul Bob.* Blajul (1934). 504—505
424 MAAS Ferdinand, *Der Josephinusmus. Quellen zu seiner Geschicht in Österreich 1760—1790.* 3 vol. Viena, 1951—1956
425 MACREA D., *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai.* AnAc 1 (1966). 705—711
426 MACREA D., *Activitatea lingvistică a lui Gheorghe Șincai. La 150 d ani de la moartea sa.* CL 12 (1967): 1. 3—9
427 MACREA D., *Gheorghe Șincai.* LR 3 (1954): 2. 13—18 și *Lingviști ș filologi români.* București, 1959 p. 34—46
428 MACREA D., *Lingviști și filologi români.* București, 1959
429 MACREA D., *Petru Maior,* LR 6 (1957): 4. 5—18 și *Lingviști și filolog români.* București, 1959, p. 46—66
430 MACREA D., *Samuil Micu.* ER LR 5 (1956): 3. 5—16 și *Lingviș și filologi români.* București, 1959
431 MACREA D., *Timotei Cipariu.* LR 4 (1955): 2. 5—13
432 MAIORESCU Ion, *Asupra ortografiei românești.* FMIL 23, 24, 2 (dec. 1838)
433 MAKKAI Ladislas, *Histoire de Transylvanie.* Paris, 1946
434 MÁLYUSZ Elemér, *A türelmi rendelet II. József és a magyar protes tantizmus.* Budapest, 1939
435 MÁLYUSZ Elemér, *Iratok a türelmi rendelet történetéhez.* Budapest 1940
435 a MANCIULEA Șt., *Biblioteca centrală din Blaj.* Blaj, 1939

436 MANCIULEA Şt., *Ctitorii şcolilor din Blaj*, Blaj (f. dată)
437 MANCIULEA Şt., *Transilvania în cărţile româneşti de geografie apărute pînă la 1848*. LIG 7 (1942). 105—128
438 MANIU Vasile, *Studiu asupra scrierii Dr. I. Iung intitulat Romanii şi Românii. Studii istorico, etnografice*. Bucureşti, 1879
439 MARCU Al., *Dante în „Ţiganiada" lui Budai-Deleanu?* CL 71 (1938): 1—5. 29—36
440 MARCU Al., *Romanticii italieni şi latinitatea noastră*. RL 2 (1933): 69. 1—2
441 MARCU Al., *Un motiv din Tasso în Ţiganiada lui Budai-Deleanu*. St It 5 (1938)
442 MARCU Grigorie T., *Lupta lui Petru Maior împotriva papalităţii. Însemnări în legătură cu actualitatea Procanonului său*. O 4 (1952): 3—4. 488—515
443 MARCZALI H., *Magyarország története II. József Korában III*. Budapesta, 1888
444 MARIAN Victor, *Aritmetica lui G. Şincai*. Braşov, 1937
445 MARIENESCU Atanasie, *Arghir şi Elena*. Pesta, 1872
446 MARIENESCU Atanasie M., *Luteranismul, calvinismul şi introducerea limbii române în bisericile din Ardeal*. ARMSI 2 (1902): 24.
447 MARIENESCU Atanasie M., *Viaţa şi operele lui Petru Maior*. Bucureşti, 1883. (Extras din AAR 2: 5. 31—138 (1884)
448 MARINESCU N., *Cea mai veche traducere din limba latină în româneşte*. RCI 4—5 (1932—1933). 292—294
449 MARINO Adrian, *Iluminiştii români şi idealul „luminării"*. IL 16 (1965): 3. 42—52, 4. 29—40
450 MARINO Adrian, *Iluminiştii români şi problema „cultivării" limbii*. LR 13 (1964): 5. 467—482, 6. 571—586
451 MARINO Adrian, *Primii „teoreticieni" români ai dreptului omului*. Lumea 45 (5 XI 1964)
452 MARŢIAN Iulian, *Ardeal nu derivă din ungureşte*. Bistriţa, 1925.
453 MARŢIAN Iulian, *Despre numele Ardealului*. Bistriţa, 1906
453 a MASSIM I. C., *Repede idee de gramatica macedo-românească*. Bucureşti, 1862
454 MASSOFF I., *Teatrul românesc — privire istorică, I*. Bucureşti, 1961
455 MATEESCU C. N., *Întîiul dascăl al seminarului episcopiei Rîmnicului: Protopopul Radu Tempea*. Cr II. 143—148
455 a MATEIU Ioan, *Un vizionar al Unirii*. CTC 22 (1941). 114.
456 MĂGUREANU P., *Petru Maior şi Unirea*. Lugoj, 1923
457 METEŞ Ştefan, *Cronica popei Vasile din Scheii Braşovului* (Cu note şi lămuriri). Drum drept [Văleni] 1 (1913). 167—182, 187—188.
458 METEŞ Ştefan, *Istoria bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria*. Sibiu, 1935
459 METEŞ Ştefan, *Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*. Sibiu, 1933.
460 METEŞ Ştefan, *Relaţiile bisericii româneşti ortodoxe din Ardeal cu Principatele române în veacul XVIII*. TR 15. 107—115, 199—207, 244—252, 311—315
461 METEŞ Ştefan, *Românii din Ţara Bîrsei, a Făgăraşului şi din Trei Scaune — Secuime şi Unirea cu Roma*. (Declaraţiile lor din 1799). MA 8 (1963): 1—3. 109—130

462 METEŞ Ştefan, *Situaţia economică a românilor din Ţara Făgăraşului.* Cluj, vol. I. 1935

463 MICU Emilian, *Calendarul lui Samuel Clain.* Arhiva 17 (1806) 252—256.

464 MICU Emilian, *O scriere necunoscută a lui Petru Maior.* (Răspuns la cîrtirea carea s-au dat asupra persoanei lui Petru Maior). RCrL 2: 2. 68—72, 3. 123—140 (1894) şi Alm. Soc. P. Maior (1929). 311—330

465 MIHAIL Zamfira, *Observaţii asupra vocabularului scrierilor lui Samuil Micu.* AF 16 (1965). 123—134

466 MIHALI Teodor, *Războiul pentru limbă şi cultură din Ungaria.* NRR 6 (1909): 18. 273

467 MINEA I., *Cărţi vechi necunoscute sau rare.* [-Dissertation Canonica-S. Klein — Alphavit de Şincai.] CI5—7 (1929) 378—38

468 MINEA I., *Idei şi fapte din activitatea lui Petru Maior.* Ev 29 (1921): 27. 23

468 a MITROFANOV P., *Iosef II. Seine politische und kulturelle Tätigkeit.* Vienne, 1910

469 MLADIN N., VLAD I. şi MOISIU Al., *Samuil Micu Clain teologul.* Sibiu, 1957

470 MODRIGAN I., *Înlăturarea lui Gheorghe Şincai din directoratul şcoalelor.* Iorga Omagiu (1921). 207—215

471 MODRIGAN I., *Soarta „Cronicii" lui Şincai.* CCr 6 (1916): 1

472 MODRIGAN I. şi PÎCLIŞANU Z., *Cum a apărut Biblia lui Klein?* CCr (1919). 96—102

473 MOGA Ioan, *Politica economică austriacă şi comerţul Transilvaniei în veacul XVIII.* AIIN 7 (1938). 134—136 Bucureşti, 1938

474 MOISESCU I. Gh., *Samuil Micu-Klein — 150 de ani de la moartea sa.* BO 74 (1956): 10—11. 1057—1077

475 MOISIU Al., *Samuil Micu Clain teologul.* Sibiu, 1957

476 MOLDOVANU I. M., *Casa lui Şincai.* RCrL 3: 3. 99—100 (1895)

477 MOLDOVANU I. M., *Documente pentru biografia lui S. Clain.* ArhFI 34. 675—679, 35.700, 36.715—720, 37.736—739 (1870)

478 MOLIN Romulus S., *Afurisirea lui Moisi Nicoară. Trei documente asupra luptelor noastre bisericeşti în Banat.* Oraviţa, 1925

479 MORARIU Leca, *Pentru Budai-Deleanu.* FFr 1 (1926): 1. 24—26

479 a M[ORARIU] V[ictor], *Pentru Budai-Deleanu.* FFr 9 (1934): 2—3, 71

480 MOTOGNA Victor, *„Anonymus" în istoriografia ungurească mai nouă.* RI 13.361—370 (1927)

481 MUNTEANU Romul, *Contribuţia Şcolii ardelene la culturalizarea maselor.* Bucureşti, 1962

482 MUNTEANU Romul, *140 de ani de la moartea lui Gh. Şincai.* Tînărul scriitor 5 (1956): 11.96—97

483 MUNTEANU Ştefan, *Preocupări privitoare la unificarea şi cultivarea limbii în Transilvania la începutul secolului al XX-lea.* AUT 3 (1965), 123—135

484 MUNTEANU Ştefan, *Un vrednic înaintaş al culturii noastre: Paul Iorgovici.* Drapelul roşu 21 (1964): 6029. 3

485 MUREŞANU I., *Însemnări despre activitatea lui Dimitrie Ţichindeal.* SB 9 (1958): 13.

486 MUREȘIANU Aurel A., *Încercări de îndreptarea limbii în Ardeal înainte de Junimea.* Ri 1 (1930): 10. 1—4

487 MUREȘIANU I. B., *Un mare dascăl bănățean Constantin Diaconovici-Loga.* SB 9 (1958): 3, 4, 5

487 a MUREȘAN V., *Rostul lui Ștefan Vasile Episcopescul în începuturile medicinei științifice române.* Cluj, 1934

488 MURGU, D. *Wiederlegung der Abhandlung... Erweis, dass die Walachen der Römer unbezweifelte Nachkömmlinge sind.* Ofen, 1830

488 a MUȘLEA C. C., *Biserica Sf. Nicolae din Scheii Brașovului.* Brașov, 1946

488 b MUȘLEA C. C., *Protopopi de altădată ai Brașovului. Protopopul Gh. Haines (1769—1812).* ȚB 6. 14—31, 99—112, 211—217 (1934)

488 c MUȘLEA C. C., *Protopopul Eustatie Grid.* Brașov, 1933 (Extras din Țara Bîrsei)

488 d MUȘLEA Ion, *Contribuțiuni nouă la viața și opera Doctorului Vasile Popp (1789—1842).* Cluj, 1936

489 MUȘLEA Ion, *Doctorul Vasile Popp. La centenarul morții sale.* Sibiu, 1942

490 MUȘLEA Ion, *Samuil Micu-Klein și folclorul.* REF 1 (1956): 1—2. 249—257

491 MUȘLEA Ion, *Viața și opera Doctorului Vasile Popp (1789—1842).* AIIN 5 (1928—1930), 85—168 și Cluj, 1927

492 NĂDEJDE Ion, [Despre lucrarea lui Xenopol: Teoria lui Roesler]. *Studii asupra stăruinței românilor în Dacia Traiană.* Ct 4: 3. 108—114, 4.148—254 (1884), 5.199—204, 6—7.250—259, 8—9.340—351, 10—12.427—439, 13.497—501, 14.546—550, 16.605—612 (1885)

493 NEAMȚU Al., *Contribuții documentare noi privitoare la oculistul Ioan Piuariu Molnar în istoria medicinii. Studii și cercetări.* București, 1957 p. 88—102 în *Istoria medicinii.* București, 1957

494 NEAMȚU Al., *Date noi privitoare la Ioan Piuariu-Molnar.* Studii 13 (1960): 1.83—90

495 NEGOESCU C. S., *Fabule și fabuliști. Istoricul genului și literaturii lui.* București, 1905

496 NEGREA Ioan, *Gheorghe Asachi,* Piatra, 1882

496 a NEGRESCU I., *Influențele slave asupra fabulei românești în literatura cultă.* Chișinău, 1925

497 NETEA V., *Câteva precizări în legătură cu Petru Maior.* RFR 6 (1941): 6.691—696

498 NETEA V., *Ideile despre limbă ale lui George Barițiu pînă la 1848.* LR 6 (1957): 5.49—63

499 NETEA Vasile, *Un precursor — Șincai.* Sc Tin 23 (1967). 5728. 3

500 NISTOR I., *Românii și Rutenii.* București, 1915

501 OANĂ Ion, *Prefață la I. Budai-Deleanu, Trei viteji.* București, 1956 (ed. BPT)

502 OANĂ Ion, *Studiu introductiv la Ion Budai-Deleanu, Țiganiada.* București, 1953

503 OCTAVIAN G., *Gheorghe Șincai.* DN 19 (1966): 5673. 2

504 ONCIUL D., [*Cuvîntare ocazională la comemorarea lui Petru Maior la Academia Română*] AAR s. II, t. 41, p. 34 (1920—1921)

505 ONCIUL D., *Ideea latinității și a unității naționale.* RI 5 (1919): 8—10

506 ORTIZ Ramiro, *Per la storia della cultura italiana in Rumania.* Bucureşti, 1916
507 OŢETEA A., *Consideraţii asupra trecerii de la feudalism la capitalism în Moldova şi Ţara Românească.* Studii şi materiale de istorie medie (1960) IV.
508 OŢETEA A., *Tudor Vladimirescu şi mişcarea eteristă în ţările româneşti 1821—1822.* Bucureşti, 1945
509 PÁLFFI Endre, *La parenté d'idées de deux poèmes héroï-comiques.* (Le poème épique „Ţiganiada" de Ion Budai-Deleanu et celui de János Arany „Les Tziganes de Nagyvida"). Acta litteraria (Budapest) 6 (1963): 1—4. 91—104
510 PANAITESCU Emil, *Latinità e cristianesimo nell'evoluzione storica del popolo romeno.* Roma, 1923
511 PANAITESCU P. P., *Ctitorul Blajului. Episcopul Inocentie Micu-Klein,* GâR 8, 9 (1936)
512 PANAITESCU-PERPESSICIUS D., *Ion Budai-Deleanu „Trei viteji".* Menţiuni critice II. Bucureşti, 1934
513 PANAITESCU-PERPESSICIUS D., *Iordache Golescu, lexicolog, folclorist şi scriitor.* SCILF 3 (1954). 27—38
514 PANAITESCU-PERPESSICIUS D., *Samuil Micu.* Menţiuni de istoriografie literară şi folclor (1948—1956). Bucureşti, 1957, 502—524
515 PANU G., *Studiul istoriei la români.* CL 8 (1874): 8. 305
516 PAPACOSTEA Şerban, *Les Roumains et la conscience de leur romanité au moyen âge.* RRH 1 (1965). 15—24
516 a PAPAHAGI P., *Gramatica aromână sau macedoromână.* Bucureşti, 1915
517 PAPAHAGI P., *Din trecutul cultural al aromânilor.* Bucureşti, 1912
518 PAPAHAGI P., *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea.* Bucureşti, 1909
520 PAPIU-ILARIAN Al., *Gramatica lui Şincai.* Revista Carpaţilor 2 (1860). 48—61
522 PAPIU-ILARIAN Al., *Gramatica lui Şincai şi epistola lui către Ioan de Lipszky.* TES. MON. IST. I (1862). 87—105
523 PAPIU-ILARIAN Al., *Istoria românilor din Dacia superioară.* Tomul I, Viena, 1781
524 PAPIU-ILARIAN Al., *Relaţiune prezentată în şedinţa plenară a Societăţii Academice Române din 9 septembrie 1870, despre manuscriptele lui Ioan Budai-Deleanu.* AARI (1870): 3: 9.105—116 şi ArhFil (1870). 706—718
525 PAPIU-ILARIAN Al., *Viaţa, operele şi ideile lui Georgiu Şincai din Şinca.* Bucureşti, 1869
526 PAPP Em., PAPP En. şi EMANDI L., *Manuscrise necunoscute ale lui Ion Barac.* Tribuna (19 iulie 1958). 9
527 PASCU George, *Gramatica lui Văcărescu.* CL 56 (1924). 437—445
528 PASCU George, *Istoria literaturii române din secolul al XVIII-lea. III. Epoca lui Clain, Şincai şi Maior.* Iaşi, 1927
529 PASCU Şt., *Aspecte din situaţia şi lupta maselor populare din Maramureş în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.* Studii 10 (1957) 2. 127—136
530 PASCU Şt., *Conscripţia şi revolta românilor din Banat.* AIIN 9 (1943—1944). 374

531 PASCU Șt., *Perioada destrămării feudalismului și începuturile capitalismului.* Din *Istoria Transilvaniei,* I. București, 1960.
532 PĂCĂȚIANU T. V., *Cartea de aur.*
533 PĂCĂȚIANU T. V., *Contribuțiuni la istoria românilor ardeleni în sec. XVIII.* AIIN 3 (1926). 174—178
534 PĂCURARIU Mircea, *Un fost student român la Viena: Ioan Piuariu Molnar.* Almanahul Parohiei ortodoxe române din Viena (1966).
535 PĂDUREANU Leon, *Adevărul asupra „Unirii" religioase de la 1790* O 1 (1949): 4. 47—103
536 PERVAIN Elena, *Un proiect de dicționar din 1759.* StUBB 10 (1965): 1. 128—130
537 PERVAIN Iosif, *Dimitrie Eustatievici.* StUBB 3: 6: 1 (1958). 27—47 1 (1958). 27—47
538 PERVAIN Iosif, *Foaia Duminicii (1837). Contribuții la istoria presei românești din Transilvania.* StUBB 4 (1961): 2. 113—126
539 PERVAIN Iosif, *IoanBudai-Deleanu și Metastasio.* T 4 (1960): 46. 3
540 PERVAIN Iosif, *Introducerea la Lexiconul românesc-nemțesc al lui I. Budai-Deleanu.* CL 12 (1967): 1. 43—51
541 PERVAIN Iosif, *Un manuscris puțin studiat al lui Ioan Budai-Deleanu.* T 4 (1960): 25. 2
542 PERVAIN Iosif, *Versuri inedite din „Țiganiada".* T 4 (1960): 32. 9
543 PESTHINI I. G., *Discussio descriptionis Valachorum Transylvanorum editae Patrioticis Paginis.* Viennae 1811
544 PETCU Stela, *Limba lui I. Molnar-Piuariu în „Economia stupilor" (1785).* StUBB 10 (1965): 1. 105—119
545 PIPOȘ D., *Istoria pedagogiei.* Arad, 1892
546 PIRU Al., *Date și interpretări noi.* GL 10 (1963): 38
546 a PIRU Al., *Literatura română veche.* București, 1961
546 b PIRU Al., *Literatura română premodernă.* București, 1964
547 PISONE D., *Dictionariu romanescu, latinescu, germanescu și francescu. Lucratu după sistemul Lexiconului de Buda cu mai multe adaugeri și modificațiuni de... Prima edițiune.* București, 1865
547 a PÎCLIȘANU Z., *Ceva despre edițiile lui „Supplex libellus Valachorum"* CCr 5 (1915), 24
548 PÎCLIȘANU Z., *Cenzura „Hronicii" lui Gh. Șincai.* Rev. arh 1 (1924): 1. 20—30
549 PÎCLIȘANU Z., *Contribuții la biografia lui Gheorghe Șincai.* Tr 53 (1922). 295—310
550 PÎCLIȘANU Z., *Contribuții la biografia lui Samuil Micu Klein.* Libertatea 2 (1934). 232—234
551 PÎCLIȘANU Z., *Contribuții la introducerea limbii românești în biserica din Ardeal.* CL 66 (1933): 9. 783—786
552 PÎCLIȘANU Z., *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein 1766—1768.* București, 1924
553 PÎCLIȘANU Z., *Din istoria bisericească a românilor ardeleni. „Teologul" vlădicilor uniți.* ARMSI 3 (1923): 1 și București, 1923
554 PÎCLIȘANU Z., *Din istoria Dicționarului de Buda.* Tr 52 (1921). 260—269 și Sibiu, 1921
555 PÎCLIȘANU Z., *Documente privitoare la istoria școlilor din Blaj.* București, 1930

556 PÎCLIȘANU Z., *G. Șincai*. ALA 2 (1922): 60. 3—4, 63.4, 64.4 și Tr 53 (1922): 4.295—310

557 PÎCLIȘANU Z., *Locul morții lui Gh. Șincai*. CCr 16 (1936). 476—478

558 PÎCLIȘANU Z., *Luptele politice ale românilor ardeleni din anii 1790—1792*. București, 1923

559 PÎCLIȘANU Z., *O veche societate pentru cultivarea limbii române*. NRR 16 (1921). 131

560 PÎCLIȘANU Z., *Samuil Klein concurent la episcopia unită a Orăzii Mari*. CCr 8 (1919): 8—10. 194—197

561 PÎCLIȘANU Z., *Un vechi proces literar*. (Relațiile lui I. Bob cu S. Klein, Gh. Șincai și P. Maior). ARMSI 3 (1934): 16. 221—255 și RFR 2 (1935): 7. 87—121

561 a PÎRVU T., *O ediție științifică a Țiganiadei*. GL 1 (1954): 1.2.

562 POMPEIU D., *Din hîrtii vechi: Asachi și firea limbei noastre*. Închinare Iorga (1931). 343—344

563. POMPILIU Eliade, *Histoire de l'esprit public en Roumanie au dix-neuvième siècle I (1821—1828)*. Paris, 1905

564 POP Alexandru, *Dezbinarea în biserica românilor din Ardeal și Ungaria*. București, 1892.

565 POP Dariu, *Din bătrîni. I. II*. (Însemnări pe marginea Bibliei 1795). ȚS 1 (1921). 52, 116—117

566 POP Emil, *Ardelenii în știință*. Tr 73 (1942): 7—8. 567

566 a POP Emil, *Cei dintîi culegători ai numelor românești de plante*. ȚE 2 (1930). 164—174, 234—244

567 POP Emil, *Societatea filosoficească a neamului românesc în mare Principatul Ardealului din 1795*. Tr 77 (1946): 1—4

568 POP Laslo G., *Fragment istoric bisericesc* (decopiat din manuscrise de al lui Samuil Micu). Sionul românesc 3 (1867): 10.113—115, 11.126—128

569 POP Laslo G., *Istoria scurtă a românilor de la Alm povățuitorul ungurilor încoace, scrisă din un fragment de a părintelui Clain și cu însemnări însemnate de...*

570 POP Ștefan, *Colegiul Național Sf. Sava. V Epoca latinistă (1850—1858)*. BG 4 (1932): 385—419

571 POP Ștefan, *Gramatica română a lui Șaguna*. Vârșăț, 1843 FD 38 (1923): 27. 2—3

572 POPA D., *Gheorghe Șincai*. Blaj, 1944

573 POPA N.I., *Școala din Moldova ca instrument de difuzare a științei (1829—1844)*. SCȘt (Iași) 5 (1954): 3—4. 529—564

573 a POPA O., *Un nedreptățit. Episcopul Ioan Bob*. Blajul 2. 341—346 (1935)

574 POPA Tr., *Activitatea școlară a lui Gh. Șincai*. SdM 1 (1924): 22. 435—436

575 POPA Tr., *Contribuțiuni la viața lui Petru Maior*. SdM 5 (1928): 4. 87—88

576 POPA Tr., *Dezbaterea procesului lui Gh. Șincai și sentința de eliberare din închisoare*. Rev. arh 2 (1926): 3. 404—406

577 POPA Tr., *Din viața lui Gh. Șincai*. M (25 ian. 1 feb.)

578 POPA Tr., *Locul nașterii lui Petru Maior*. CCr 16 (1936): 6. 371—374

579 POPA Tr., *Monografia orașului Tg-Mureș*. 1929

580 POPA Tr., *Un capitol zbuciumat din viața lui Gh. Șincai lucrat după documente nouă.* Tîrgu-Mureș, 1924

581 POPEA Nicolae, *Memorialul arhiepiscopului Șaguna.* Sibiu, 1889

582 POPESCU Gh., *Radu Tempea — Grămăticul.* F Sib 23 (1967): 3768. 2

583 POPESCU-APOSTOL A., *Contribuția lui Dimitrie Țichindeal la dezvoltarea învățămîntului și gîndirii pedagogice în Transilvania și Banat.* RPed 11 (1962): 12. 55—64

584 POPESCU-TEIUȘAN Ilie, *Limba cărților didactice din prima jumătate a secolului al XIX-lea.* RPed 7 (1958): 3. 34—49

585 POPESCU Teodor M., *Uniația în lumina adevărului istoric. Cauzele ei sociale și politice.* 0 1 (1949): 4. 19—46

586 POPOVICI D., *Cu prilejul unei noi ediții a Țiganiadei lui I. Budai-Deleanu.* Almanah literar 2 (1951): 3. 94—102

586 a POPOVICI D., *Contribuția românilor din Transilvania la literatura română.* Tr 63: 7—8 (1942) și în „Rasegna culturale della Romania" 2 (1943)

587 POPOVICI D., *Difuzarea ideilor „Luminării" în Țările Române.* Studii literare III. Sibiu, 1944

588 POPOVICI D., *Doctrina literară a „Țiganiadei" lui I. Budai-Deleanu.* Studii literare IV. Cluj, 1948

588 a POPOVICI D., *I. Budai-Deleanu.* SCILF 1 (1952): 1—4. 24—25 (Reprodus în „Literatura română". București, 1952)

589 POPOVICI D., *Ideologia literară a lui I. Heliade Rădulescu.* București, 1935

590 POPOVICI D., *La littérature roumaine a l'époque des Lumières.* Sibiu, 1945

591 POPOVICI D., *La littérature roumaine de Transylvanie au dixneuvième siècle.* Bucarest, 1938

592 POPOVICI D., *Literatura română în epoca „Luminării".* Cluj (1939)

593 POPOVICI D., *Primele manifestări de teorie literară în cultura română.* Studii literare II. Sibiu, 1943

593 a POPOVICI D., *Tendința de integrare în ritmul cultural occidental.* Cluj-Sibiu, 1938—1939 (Curs litografiat)

594 POPOVICI G. Th., *Istoria românilor bănățeni.* Lugoj, 1904

595 POPOVICI P., *Din cronica lui Gh. Șincai.* București, 1933

596 POPOVICI BARCIANU D., *Vasile Aron (1770—1822). O scrisoare necunoscută a lui. A XV-a Programă a Institutului pedagogic teologic al arhidiecezei ortodoxe române transilvane din Sibiu, pe anul școlariu 1898—1899 Sibiu 1899 și a XVI-a Programă (...) 1899—1900.* Sibiu, 1900

597 PRECUP Emil, *O carte veche. Cultum altium, de Tomici Ioan.* Pesta, 1823. An P. Maior (1929) 121—127

598 PRICOPIE Mihail, *Țiganiada lui Budai-Deleanu. Poemă eroi-comică în 12 cînturi.* AnD 12 (1931). 63—208

598 a * * * *Primii gramatici români bănățeni.* FD 37 (1922): 11—25, 50—51; 38 (1923): 1, 3, 2.2—4, 3.2—3, 4.1—2, 5.2—4, 12. 2—4, 14. 3—4, 16.2—3, 17.2—3, 17.2—5, 20.2—3, 21.3—5, 22.1—3, 23. 2—3, 24.3—4

599 PRODAN D., *Date asupra mineritului Transilvaniei în preajma anului revoluționar 1848.* Studii 3 (1950). 65—80

600 PRODAN D., *Din ecourile răscoalei lui Horia în străinătate.* GâR (1935)

601 PRODAN D., *Les migrations des Roumains au delà des Carpathes au XVIII-ème siècle.* Sibiu, 1945

602 PRODAN D., *Prefață (p. 5—7) la Gh. Șincai, Învățătură firească spre surparea superstițiilor norodului.* București, 1964

603 PRODAN D., *Răscoala lui Horea în comitatele Cluj și Turda.* AIIN 7 (1939). 238—

604 PRODAN D., *Supplex libellus Valachorum.* Cluj, 1948, și ediție nouă, refăcută. București, 1967

605 PRODAN D., *Teoria imigrației românilor din Principatele române în Transilvania în veacul al XVIII-lea.* Sibiu, 1944

606 PRODAN D., *Un manuscris al lui Gheorghe Șincai împotriva superstițiilor.* SCȘt (Cluj) 1 (1950): 2. 143—158

607 PRODAN D., *Versuri contemporane despre răscoala lui Horea.* AAF 6 (1952)

608 PROKOPOWITSCH Erich, *Zur Jon Budai-Deleanus Lebensgeschichte.* Südostforschungen internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas (München) 19. 285—299 (1960)

609 PROTASE Maria, *Petru Maior polemist.* SCȘt (Iași) 2 (1961). 149—170

610 PROTASE Maria, *Prețuirea lui Ion Budai-Deleanu în anii regimului nostru democrat-popular.* StUBB (1960). 185—187

611 PROTOPOPESCU Lucia, *Contribuții la biografia lui Gh. Șincai,* LL 6 (1962). 489—495

612 PROTOPOPESCU Lucia, *Contribuții la biografia lui I. Budai-Deleanu.* LL 5 (1961): 155—180

613 PROTOPOPESCU Lucia, *Contribuții la istoria operei lexicografice a lui Ion Budai-Deleanu (1784—1820).* CL 6 (1961): 2. 267—290

614 PROTOPOPESCU Lucia, *Date noi în legătură cu biografia lui Ioan Budai-Deleanu. Izvoare externe inedite.* Studii 13 (1960): 4. 183—192

615 PROTOPOPESCU Lucia, *Din izvoarele biografiei lui I. Budai-Deleanu.* L 3 (1960): 19.11

616 PROTOPOPESCU Lucia, *Noi contribuții la biografia lui Ion Budai-Deleanu. Documente inedite.* București, 1967

617 PUMNUL A., *Lepturariu rumânesc.* Viena, 1863, 1865

619 PUȘCARIU I. Cavaler de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române.* Partea I, Sibiu, 1892

620 PUȘCARIU I. Cavaler de, *Documente pentru limbă și istorie,* Tomul I, Sibiu, 1889

621 PUȘCARIU I. Cavaler de, *Limba maternă în institutele pedagogice și clasele populare române.* Sibiu, 1875

622 PUȘCARIU Ilarion, PREDA Ioan de, BORCIA Lucian, LUPAȘ Ioan, MATEIU Ion. DRAGOMIR Silviu, *Contribuțiuni istorice privitoare la trecutul românilor de pe pământul crăiesc.* Sibiu, 1913

623 PUȘCARIU S., *Calendare și almanahuri.* AGR 95—108 (1927)

624 PUȘCARIU S., *Contribuția Transilvaniei la formarea și evoluția limbii române.* RFR 4 (1937): 5. 296—323

625 PUȘCARIU S., *„Economia" din 1806 de Șincai.* DR 1 (1921). 348

626 PUȘCARIU S., *Le rôle de la Transylvanie dans la formation et l'évolution de la langue roumaine.* ARCR 2 (1938). 37—69 și București, 1938
627 PUȘCARIU S., *Limba română.* Vol. I, București, 1940
628 PUȘCARIU S., *Părerile lui Petru Maior despre limbă.* AIIN 1 (1921). 109—119
629 PUȘCARIU S., *Renașterea noastră română.* Omagiu Ortiz (1929). 147—151.
630 QUINET Edgar, *Les Roumains. „Oeuvres complètes".* Paris, 1857
631 RACOCE T., *Crestomaticul românesc.* Ed, critică de T. Bălan. Cernăuți, 1930.
632 RADU C., *Influența italiană în Țiganiada lui I. Budai-Deleanu.* Cu o pefață de Ramiro Ortiz. Focșani, 1925 (Parțial) apărută în CTC 6 (1925): 9. 124—125.
633 RADU C., *I. Budai-Deleanu și Petru Maior.* ALA 6 (1925): 218. 6
634 RADU C., *Italienismul lui Ioan Heliade Rădulescu.* ALA 6 (1925): 216. 6
635 RADU C., *Însemnătatea culturii neo-elenice ca intermediară între cultura italiană și cea română în veacurile XVII și XVIII.* ALA 6 (1925): 226. 6
636 RADU C., *Originalitatea Țiganiadei.* Căminul (Focșani) 1 (1925): 5—6.
637 RADU Dr. Iacob, *Comori literare în Bihor.* CTC 2. 88—91
638 RADU Dr. Iacob, *Doi luceferi rătăcitori, Gheorghe Șincai și Samoil Micu Clain.* ARMSL 3: 2. 167—287 și București, 1924
639 RADU Dr. Iacob, *Foștii elevi români uniți ai școalelor din Roma.* Beiuș, 1929
640 RADU Dr. Iacob, *Istoria diecezei române-unite a Orăzii Mari.* Oradea, 1930
641 RADU Dr. Iacob, *Manuscriptele bibliotecii episcopiei române din Oradea-Mare.* ARMSI s. III, I și București, 1923
642 RAȚIU I., *Dascălii noștri.* Blaj, 1908
643 RAȚIU I., *Din trecutul ordinului bazilitan.* Anuarul instit. de învățământ din Blaj pe anul școlar 1911—12 p. 55—56
644 RAȚIU I., *Raportul dintre Episcopul Bob și călugărul Samuil Klein.* Rev. polit. și lit. (Blaj, april 1909)
645 RĂUTU N. N., *O însemnată gramatică românească din 1840 „Băgări de seamă asupra canoanelor gramaticești" de D. Vornicul Iordache Golescul.* București. Arh I 24 (1913). 279—287
646 RÉTHY Ladislau, *L'origine de la langue et de la nation roumaine. 1887*
647 REZ H., *Deutsche Zeitungen und Zeitschriften in Ungarn von Beginn bis 1918.* München, 1935
648 REZUȘ Petru, *Revenirea unitilor la Ortodoxie.* 0 1 (1949): 4. 104—115
649 RIMELÝ Carolus, *Historia Colegii Pazmaniani.* Viennae, 1865
650 ROMAN Dim. D., *Ioan Molnar Piuariu.* Ateneu 2 (1965): 12. 16—17
651 ROSETTI Al., și Boris CAZACU, *Istoria limbii române literare I.* București, 1961
652 ROȘU T., *Cenzura și interdicțiunea operei lui P. Maior „Istoria pentru începutul romanilor în Dachia".* U (1892) 45
653 ROȘU T., *Eneida lui Virgiliu tradusă în versuri românești de Vasiliu Aron.* Raport despre gimnaziul gr. cat. din Beiuș pt. anul școlar 1876—1877. Oradea, 1877 (Reprodus de Barițiu în Tr 10 (1877): 24

654 RUFFINI Mario, *La scuola latinista rumena (1780—1871)*. Studio storico-filologico. Roma, 1941
655 RUSSO Alecu, *Cugetări*. Bucureşti, 1957
656 RUSU I., *Fabulele lui Demetriu Cichindeal în traducere nouă din originalul sîrbesc al lui Dosithei Obradovici*. Arad, 1885
657 SABĂU I., *Problema influenţei primei revoluţii burgheze din Franţa asupra agitaţiilor ţărăneşti din Transilvania din anul 1790*. AIC 1—2 (1958—1959). 163—178.
658 SACERDOŢEANU Aurelian, *Consideraţii asupra istoriei românilor în evul mediu. Dovezile continuităţii şi drepturile românilor asupra teritoriilor lor actuale*. Bucureşti, 1936
659 SĂNDULESCU C., *Contribuţia doctorului Creţulescu la formarea limbii medicale româneşti*. SCr 11 (1960): 3. 707—713
660 SBIERA G., *Aron Pumnul. Voci asupra vieţei şi însemnătăţii lui precum şi scrierile lui mărunte şi fragmentare publicate de...* Cernăuţi, 1889
661 SCHIAFFINI A., *Latinità e italianità nell Europa di sud-est* AA Italia 14 (1942) şi CN 3 (1943). 133—148 (Traduzione rumena di S. Pop în RFaR 10 (1943). 483—499.
662 SCHIOPUL Iosif, *Istoriografia săsească şi românii din Ardeal*. SdM 3. 9—12
663 SCHULLER, *Argumentorum pro latinitate linguae valachicae sive romanae epicrisis*. Cibinii, 1831
664 SCHULLER G. A., *Ein Brief des Grafen Iosef Kemény*. Korrespondenzblatt des Vereins für siebenürgische Landeskunde 1927 I, p. 72
665 SCRIBAN August, *Chestiunea dicţionarului limbii româneşti*. Curentul 7 (1934): 2326. 1—2
666 SECHE L. şi SECHE M., *Creaţiile lexicale personale la I. Budai-Deleanu*. LR 7 (1958): 3. 39—47
667 SECHE L. şi SECHE M., *Limba şi stilul lui I. Budai-Deleanu în Ţiganiada*. CILL 3 (1962). 7—74
668 SECHE L. şi SECHE M., *Neologismele în „Ţiganiada" lui I. Budai-Deleanu*. CL 6 (1961): 1. 137—153
669 SECHE Mircea, *Cîteva păreri despre limba literară în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. LR 7 (1958): 2. 93—95; 8 (1959): 1. 102—106
670 SECHE Mircea, *Schiţă de istorie a lexicografiei române. Vol. I. De la origine pînă la 1880*. Bucureşti, 1966
671 SFÎRLEA Lidia, *Observaţii asupra limbii şi stilului „Ţiganiadei" lui I. Budai-Deleanu*. Varlaam-Sadoveanu *(1958)*, 139—182.
672 SIEGESCU I., *A román helyesirás története*. Budapest, 1905
673 SILASI Grigoriu Dr., *Apologie. Discusiuni filologice şi istorice maghiare privitoare la români învederite şi rectificate, carte prima, Paul Hunfalvy, despre Cronica lui Géorg Gabr. Şincai*. Clusiu, 1879.
674 SIMONESCU D., *O latură necunoscută din activitatea lui Vasile Aron*. Arh. rom. 5 (1940).
675 SIMONESCU D., *Primul ziar tipărit pe pămîntul ţării noastre*. Studii şi materiale de istorie medie. 1 (1956)
676 SIMONESCU D., *Proiecte de dicţionare române S. Micu şi V. Kolosi*. Iaşi, 1945
677 SIMONESCU D., *Un calendar de la Buda necunoscut*. Arh. rom. 4 (1940) 355—356.

678 SION G., *Despre Ţiganiada.* Gol. Tr 3 (1872): 19; Rev. Cont (1873): 1; Globul (1878): 23—31
679 SÂN-GIORGIU I., *Deutscher in der rumänischen Literatur.* Deutsche Vierteljahrschrift für Literaturwissenchaft und Geistesgeschichte 17: 4. 463.
680 SÂN-GEORGIU I., *Lexiconul românesc-nemţesc al lui Ion Budai-Deleanu.* RFR 11 (1944): 2. 391—412
682 STANCA Sebastian, *Viaţa şi activitatea episcopului Vasile Moga. 1774—1845.* Cluj, 1938.
683 STANCIU Stoian, *Un aspect al dezvoltării învăţământului românesc în perioada lui de început.* Din istoria pedagogiei româneşti. Bucureşti, 1954
684 STĂNESCU Eugen, *Premisele medievale ale conştiinţei naţionale româneşti. Român-românesc în textele româneşti din veacurile XV—XVII.* Studii 17 (1964): 5. 967—1000
685 STINGHE Şt. *Documente privitoare la trecutul românilor din Şchei.* Vol. I, Braşov, 1901
686 STÎNGACIU Elena, *Prefaţă la Lexiconul românesc-nemţesc.* LR 9: 2. 35—46 (1960)
687 SUCIU Dr. Coriolan, *Episcopul Lemeni şi cronica lui Şincai.* CCr 16 (1925): 11—12. 403—408
688 SUCIU Dr. Coriolan, *Protestul din 1842 al Blajului împotriva limbii maghiare.* CCr 14 (1925). 124—132
689 SUCIU Dr. Coriolan, *Un filolog puţin cunoscut: Ştefan Körösi (Crişan).* „România literară" Aiud (1930): 2. 45—51
690 SULICA Marius N., *Al. Papiu-Ilarian ca student la liceul academic din Cluj.* An Papiu-Ilarian (1930—1931). 105
691 SULZER Fr. J., *Geschichte des transalpinischen Daciens. II.* Viena 1781
692 SULZER Fr. J., *Grammatikalische Abhandlung von der Walachischen Sprache* (1781)
693 SURDU Bujor, *Înfiinţarea graniţei militare bănăţene descrisă de un martor ocular (1768—1773).* AIC 4 (1961). 257—266
694 SURDU Bujor, *Liniile dezvoltării social economice a Transilvaniei în secolul al XVIII-lea pînă la Răscoala lui Horia.* AIIC 3 (1960). 103—170
695 SZABÓ Attila T., *A kalotaszegi nagybirtokok jobbágyságának szolgáltatása és adózása.* Cluj, 1940
696 SZEKFŰ Gy., *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848.* Budapesta, 1926
697 SZENTKIRÁLYI Zsigmond, *Az Erdelyi bányaszat imertetése nemzetgazdasági köz- es magánjogi tekintetben.* Cluj, 1841
698 ŞĂINEANU Lazăr, *Curentul latinist.* RN 5 (1892): 1—2. 41—48
699 ŞĂINEANU Lazăr, *Doi gramatici munteni: Ienăchiţă Văcărăscu şi Iordache Golescu.* RN 4 (1891): 11—12. 446—459
700 ŞĂINEANU Lazăr, *Ioan Eliad Rădulescu ca gramatic şi filolog.* RN 5 (1892): 3—4. 128—146
701 ŞĂINEANU Lazăr, *Istoria filologiei române.* Bucureşti, 1892
702 ŞERBĂNESCU Niculae, *„Unirea cu Roma", înşelăciune şi silnicie pentru românii din Ardeal.* BO 74 (1956): 10—11. 1038—1056

703 ŞERDEANU L., *Numele de persoane în Ţiganiada lui I. Budai-Deleanu.* LR 5 (1956): 1. 52—58

704 ŞORA Gheorghe, *Primul lexicon enciclopedic românesc.* F. 3 (1967): 10. 22

705 ŞORA Gheorghe, *120 de ani de la apariţia primului lexicon enciclopedic românesc.* GI 19 (1967): 897. 4

706 ŞOTROPA V., *Înfiinţarea graniţei militare năsăudene 1762.* Arhiva Someşană 24 (aprilie-sept. 1938)

707 ŞULUŢIU A. Şt., *Istoria Horii şi a poporului românesc din Munţii Apuseni ai Ardealului 1860* (ms. la Cluj)

708 TAGLIAVINI Carlo, *Civiltà italiana nel mondo — in Rumania.*

709 TAGLIAVINI Carlo, *Despre „Lexicon Compendiarium Latino-Valachicum".* ARMSL 3: 6 (1932): 4. 189—194 şi Bucureşti, 1932

709 a TAGLIAVINI Carlo, *Despre „Lexicon Marsilianum". Dicţionar latin-român-maghiar din secolul al XVII-lea.* ARMSL 3: 4 (1929): 7. 343—355 şi Bucureşti, 1929.

709 b TAGLIAVINI Carlo, *Il „Lexicon Marsiglianum" Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII.* Studio filologico e testo. Bucureşti, 1930.

709 c TAGLIAVINI Carlo, *L'influsso ungherese sull'antica lessicografia rumena.* REH 6 (1928). 16—75 şi Paris, 1928

710 TALOŞ I., *Începuturile interesului pentru folclorul românesc în Banat.* Studii de ist. lit. şi folclor. Cluj, 1964.

711 TAMÁS Lajos *Az oláh történetirás régi és ugi arca.* Magyar Szemle 22. 265—271

711 a TCACIUC Dr. Nicolae, *Istoria literaturii române.* Cernăuţi, 1923, 1937

712 TEODOR Pompiliu, *Date noi despre Budai-Deleanu.* T 4 (1960): 32. 9

713 TEODOR Pompiliu, *Despre „istoria românilor cu întrebări şi răspunsuri" a lui Samuil Micu Clain.* Studii 13 (1960): 2. 197—205

714 TEODOR Pompiliu, *Două biblioteci particulare româneşti de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea.* SCDB 2 (1957). 267—269

715 TEODOR Pompiliu, *Două scrisori ale lui Petru Maior din timpul petrecerii sale la Buda (1810).* AIIC 3 (1960). 355—359.

716 TEODOR Pompiliu, *Ideologia revoluţiei din 1848 şi opera istorică a lui Samuil Micu.* StUBB, Historia, fasc. 2 (1965). 57—62

717 TEODOR Pompiliu, *Izvoarele lucrărilor de filozofie traduse şi prelucrate de Samuil Micu.* SCŞt (Iaşi) 11 (1960): 2. 235—244

718 TEODOR Pompiliu, *În jurul unei lucrări istorice a lui Petru Maior. Contribuţie la istoria cărţii româneşti vechi.* AIIC 9 (1966)

719 TEODOR Pompiliu, *O copie din 1794 a manuscrisului lui Samuil Micu Clain „Statuta sau legile scaunelor săseşti din Ardeal".* AIC 4 (1961). 267—271

720 TEODOR Pompiliu, *Ştefan cel Mare în opera istorică a lui Samuil Micu Clain.* St 8 (1957). 8. 121—122

721 TEODOR Pompiliu, *150 de ani de la moartea lui Gh. Şincai „Memoria daco-romanorum".* Ramuri 3 (1966): 7. 16

722 TEODORESCU Ecaterina, *Gramatica lui Ion Eliade Rădulescu.* AUI 1 (1955): 1—2. 127—138

723 TEODORESCU Ecaterina, *Limba în opera lui Costachi Conachi.* AUI 7 (1961). 45—53

724 TEODORESCU Mirela, *Un glosar român-latin de la începutul secolului al XIX-lea.* Omagiu Rosetti (1965), 903—905

725 * * * TEXTE PRIVIND DEZVOLTAREA GÎNDIRII SOCIAL-POLITICE ÎN ROMÂNIA. Vol. I. Ed. Acad. R.P.R., 1954

726 TERENȚIE Părintele (= P. Moruşca), *Petru Maior şi Unirea.* U 31:16 (1921); Alb 2: 147, 154 (1922)

727 THEODOROVICI NICA Ioan, *Cîntare despre începutul şi starea de astăzi a românilor.* Buda, 1813

728 THIRRING G., *Magyarország népessége II. József korában.* Budapesta, 1938

729 TODORAN Romulus, *Contribuții la studiul terminologiei juridico-administrative românești din Transilvania de la începutul secolului al XIX-lea.* CILL III (1962). 103—136

730 TOGAN N., *Documente istorice.* Tr 2 (1920). 475—

731 TOGAN N., *Statistica românilor din Transilvania în 1733.* Tr 29 (1898). 169—213

732 TOMESCU M., *Calendarele românești (1733—1830).* București, 1957

733 TOMUŞ Mircea, *Gheorghe Şincai. Viața şi opera.* București, 1965

733 a TOPLICEANU Traian, *Constantin Diaconovici Loga.* Almanahul Învățătorilor pe anul 1930 şi Lugoj, 1929

734 TOPLICEANU Traian, *Damaschin Bojîncă,* Oravița, 1933

735 TOPLICEANU Traian, *Dimitrie Țichindeal.* Timişoara, 1932

736 TOPLICEANU Traian, *Paul Iorgovici. Viața şi opera lui (1764—1808).* Analale Banatului 4 (1931): 2—4. fasc. 9 şi Timişoara 1932

737 TÓTH Zoltán, *Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790—1848).* Budapesta, 1959

738 TÓTH Zoltán, *Az erdélyi román nacionalizmus elsö száda 1697—1792.* Budapest, 1946

739 TÓTH Zoltán, *Mişcările țărăneşti din Munții Apuseni pînă la 1848.* București, 1955

740 TÓTH Zoltán, *Quelques problèmes de l'état multinational dans la Hongrie d'avant 1848.* Etudes des délégués hongrois au X-e Congrès international des sciences historiques. Budapest, 1955

741 TRAUSCH Iosif, *Bemerkungen über die vom sammelten Landesständen unterlegte Bittschrift.* Braşov, 1844

741 a TRÓCSÁNYI Zs., *Az erdélyi parasztság története 1790—1849.* Budapesta, 1956

742 ȚEPELEA G., *Contribuția lui Gheorghe Şincai la dezvoltarea limbii literare.* Argeş 1 (1966): 5. 13

743 ȚINTA A., *Răsunetul răscoalei conduse de Horia, Cloşca şi Crişan în Banat.* Studii 13 (1960): 4. 221—238

744 UNGUREANU G., *Jurisconsultul Damaschin T. Bojincă 1802—1869.* Iaşi, 1930

745 URECHIA V. A., *Despre fabule în genere şi în special despre Cichindeal.* București, 1866

746 URECHIA V. A., *Istoria Şcoalelor de la 1800—1864, I—IV.* București, 1892—1904

747 URSU Despina, *Din istoria terminologiei românești privitoare la arhitectură şi sculptură.* SCŞt (Iaşi) 12 (1961): 1. 85—97

748 URSU Despina, *Din istoria terminologiei românești privitoare la teatru.* (I) LR 9 (1960): 2. 71—77 şi (II) SCŞt (Iaşi) 11 (1960): 1. 89—100

749 URSU Despina, *Glosare de neologisme din perioada 1830—1860.* LR 13 (1964): 3. 250—

750 URSU Despina, *Încadrarea morfologică a substantivelor neologice, în limba română din perioada 1760—1860.* ALIL 16 (1965), 113—121

752 URSU N. A., *Cărți de popularizare a științei traduse de Petru Maior.* LR 10 (1961): 2—135—143

753 URSU N. A., *Formarea terminologiei geografice în limba română.* Omagiu Iorgu Iordan (1958). 871—876.

754 URSU N. A., *Formarea terminologiei științifice românești.* București, 1962

755 URSU N. A., *Modelul latin al gramaticii lui Dimitrie Eustatievici Brașoveanul.* LR 16 (1967): 5. 423—433.

756 URSU N.A., *Observații asupra adaptării adjectivelor neologice la sistemul morfologic al limbii române, în jurul anului 1800.* LR 13 (1964): 5. 413—422.

757 URSU N.A., *Părerile doctorului Vasilie Popp asupra ortografiei românești cu litere latine.* SCȘt (Iași) 7 (1956): 2. 35—49

758 URSU N. A., *Prima gramatică românească și modelul ei latin.* Cr 2 (1967): 36. 10

759 URSU N. A., *Problema etimologiei neologismelor limbii române.* ALIL 16 (1965). 105—111

760 URSU N. A., *Un calendar istoric-literar publicat de Paul Iorgovici.* LR 12 (1963): 3. 283—291

761 VAIDA Dimitrie, *Cuvîntări în cinstea excelenții sale Ioan Bobb.* Blaj, 1813

762 VALJAVEC Fritz, *Der Josefinismus.* München, 1945.

763 VASICI P., *Școlile din Austria și Ungaria.* Amicul Școalei 1. 143.

764 VERBINA I., (= Pervain) *De la „Pfennig-Magazin" la „Foaia duminecii" „Icoana lumii".* Studii literare I (1942). 208—209.

765 VERBINA I., (= Pervain) *Paternitatea unui text atribuit lui Samuil Micu Clain.* St 11 (1960) 3. 79—80

766 VERBINA I. (= Pervain), *De la Șincai la Gavra.* Studii literare 4 (1948). 135—169 (și extras)

767 VERBINA I. (= Pervain), *Studiul limbii române în Transilvania* GrR 7 (1933): 7 — 9 255.

768 VERBINA I. (= Pervain), *150 de ani de la moartea lui Samuil Micu (Clein).* St 7 (1956): 6. 91—98

769 VERESS Andrei, *Bibliografia româno-ungară,* București, 1931

770 VERESS Andrei, *Cancelarul Wolfgang Kowachoezy despre români* RI 14 (1928). 35

771 VERESS Andrei, *Ceva despre viața și activitatea doctorului Ioan Molnar Piuariu și a fiului său.* AIIN 3 (1926). 569—572

772 VERESS Andrei, *Cronica poeziei vechi.* BG 4 (1933). 115—116

773 VERESS Andrei, *Groff Kemény József.* Erdélyi Muzeum (1933) 156

774 VERESS Andrei, *Istoricul marele serdar Gheorghe Saul (1743—1785),* ARMSL 3 (1930—1931): 5. 83—106

775 VERESS Andrei, *Note și scrisori șincaiene.* ARMSL 3 (1927): 3. 479—505 Tr 59 (1927). 145—147 București, 1927

776 VERESS Andrei, *Tipografia românească din Buda.* BG 3 (1932): 1—2 607

777 VIANU Al., *Ioan Piuariu Molnar în Moldova.* Studii 14 (1961): 4. 935—937

778 VIANU Tudor, *Bibliografia literaturii române ca instrument de valorificare literară.* SCDB 4 (1961). 89—93
779 VIANU Tudor, *Introducere* [la Bibliografia limbii române literare]. CILL 3 (1962). 193—195
780 VINTILESCU Virgil, *Dimitrie Ţichindeal.* Timişoara, 1965
781 VUIA Iuliu, *Constantin Diaconovici Loga.* Vest 4: 928. 1—2, 929. 1—2, 931. 1—2, 937. 1—2, 945. 1—2, 947. 1—2, 949. 1—2, 950. 1—2, 953. 1—2, 971. 1—2, 972. 1—2 (1933)
782 VUIA Iuliu, *Şcoalele româneşti bănăţene în sec. al XVIII-lea* Orăştie, 1896
783 VULCAN Iosif, *Dimitrie Ţichindeal.* AAR s. II, tom XIV. 275—(1891—1892)
784 VULCAN Iosif, *Dimitrie Cichindeal. Date nouă despre viaţa şi activitatea lui.* Bucureşti, 1893
785 WALTER Richard, *Italienisme la Gh. Şincai.* SCŞt (Iaşi) 14 (1963): 2. 283—288
786 ZIEGLAUER F. von, *Die politische Reformbewegung in Siebenbürgen zur Zeit Joseph's II und Leopold's II.* Wiena 1881

SIGLE ŞI ABREVIERI

AAF = *Anuarul Arhivei de Folclor*. Publicat de Ion Muşlea. Cluj, Bucureşti, 1932— 1939 P I 11110

AAR = *Analele Academiei Române*. Bucureşti, 1881— P I.II 10734

ABt = *Analele Banatului*. Buletinul muzeului din Timişoara, 1928—1931 P I 9272

AECO = *Archivum Europae Centro-Orientalis*. Revue de l'Institut d'Histoire de l'Europe Orientale. I—VII Budapest, 1935—1941 P I 14645

AF = *Anuarul de filologie*. Academia Republicii Socialiste România. Filiala Iaşi (continuarea revistei Studii şi cercetări ştiinţifice. Filologie. Academia Republicii Socialiste România. Filiala Iaşi). Iaşi, 1950— P I 22318

AGR = *Almanahul Graficei Române*. Craiova, 1924—1931 P I 7359

AICI = *Anuarul Institutului de Studii Clasice*. Cluj, Sibiu, 1928—1948 P I—II 11515

AIIN = *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*. Publicat de Al. Lapedatu şi Ion Lupaş. Cluj, Sibiu 1921/1922—1945 P I 5929

ALA = *Adevărul Literar şi Artistic*. Bucureşti, 1920—1939 P IV 5517

Alb = *Albina*. Revistă enciclopedică populară. Bucureşti 1897—1916, 1922—1938 P I—III 318

ALIL = *Anuar de lingvistică şi istorie literară*. Iaşi, 1965 P I 30339

Alm Maior = *Almanahul Societăţii academice Petru Maior*. Cluj, 1919 — 1929 P I 9843

An D = *Analele Dobrogei*. Revista Societăţii culturale dobrogene. Constanţa, Cernăuţi, 1920—1938 P I—II 4838

An Papiu-Ilarian = *Anuarul liceului Al. Papiu-Ilarian*. Tg. Mureş, 1930—1931

AR = *Albina românească.* Iași 1829—1858 P II III 50

Argeș = *Argeș.* Revistă politică, socială, culturală, editată de Comitetul pentru cultură și artă al regiunii Argeș. Pitești, 1966—

Arh F I = *Archivu pentru filologia și istoria.* Blaj, 1867—1872 P II 23

ArhO = *Arhivele Olteniei.* Publicație trimestrială. I—XXI. Craiova, 1922—1942 P I 6597

Arh. rom. = *Arhiva românească.* Iași, 1840—1841. 1845. ed. a II-a 1860 P I 1438

ARH ROM = *Archivum Romanicum.* 1917—1941 P II 4756

ARLL = *Académie Roumaine. Langue et Littérature.* Bucarest, 1940—1948 P I 19065

ARMSI = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice.* București, 1900—

ARMSL = *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare.* București, 1889— P I.II 10734

ASlPh = *Archiv für slavische Philologie.* Berlin, 1876—1929 P. I 6477

Ateneu = *Ateneu.* Revistă de cultură. Bacău, 1964— P III 33436

AUI = *Analele Universității din Iași.* Științe sociale. Iași, 1955— P I.II 10984

AUT = *Analele Universității din Timișoara.* Seria științe filologice. Timișoara, 1963— P I 33428

BCIR = *Buletinul Comisiei Istorice a României.* București, 1915—1938 P I 3971

BCȘt = *Buletinul cercurilor științifice studențești.* Științe sociale. Cluj.

BG = *Boabe de grîu.* Revistă de cultură. București, 1930—1935 P II 10190

Bl = *Blajul.* Blaj, 1934—1936 P I 13614

BL = *Bulletin linguistique.* Faculté des lettres de Bucarest. Institut de Linguistique Roumain. I—XI. Copenhague, București, 1933—1948 P I 12051

BUBB = *Buletinul Universităților V. Babeș și Bolyai.* Cluj,

C = *Contemporanul.* Săptămînal politic-social-cultural. București, 1946— P IV 19603

C Cr = *Cultura creștină.* Blaj, 1911—1937 P I 2908

Ce L = *Cercetări literare.* Facultatea de litere din București. Seminarul de istoria literaturii române. București, 1934— P I 12570

CF = *Cercetări filozofice.* Academia Republicii Populare Române. Institutul de filozofie. București, 1954—

Cg R = *Cugetul românesc.* Revistă lunară. București, 1922—1924 P I 5913

C I = *Cercetări istorice.* Buletinul Seminarului de istoria românilor, al Universității din Iași, 1925—1936 P I 7364

CILL = *Contribuții la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea.* I, 1956; II, 1958; III, 1962, București — P II 340301

CL = *Cercetări de lingvistică.* Academia Republicii Socialiste România. Filiala Cluj. Cluj, 1956— — P I 30662

CL = *Convorbiri literare.* I—XLIV. Iași, București, 1867—1940 — P I.II 20

Cl M = *Clujul Medical.* București, Cluj, 1920—1940 — P I.II 4902

Codr Cosm = *Codrul Cosminului.* Buletinul „Institutului de Istorie și Limbă". I—X. Cernăuți, 1924—1939 — P I 7252

Col Tr = *Columna lui Traian.* Revistă mensuală pentru istorie, lingvistică și psihologia poporană. București, 1870—1877, 1882—1883 — PI.II.III.IV 166

Cr = *Cronica.* Săptămînal politic, social, cultural, editat de Comitetul regional pentru cultură și artă. Iași, 1966— — P IV 33758

CR = *Curierul românesc.* București, 1829—1848 — P I.III 6

CS = *Comoara Satelor.* Revistă lunară de folklor. Blaj, 1923—1927 — P I 7297

Ct = *Contemporanul.* Revistă științifică și literară. Iași, 1881—1891 — P I 407

C T C = *Cele trei Crișuri.* Oradea Mare, București, 1920—1929 — P I 6156

Dm = *Dimineața.* București 1904—1916; 1919—1937 — P IV 1557

DR = *Dacoromania.* Buletinul Muzeului limbii române. I—XI. Cluj, București, 1920—1948 — P I 5193

Drapelul roșu = *Drapelul roșu.* Organ al Comitetului regional P.C.R. și al Sfatului regional Banat. Timișoara, 1953— — PIII.IV 18996

EO = *Europa orientale.* Rivista mensile publicata a cura dell'Istituto per l'Europa Orientale. Roma, 1921—1943 — P I 5500

Ev = *Evoluția.* Literatură artistică socială. Revistă ilustrată. Cluj, 1921—1923 — P II 6203

F = *Familia.* Revistă de cultură editată de Comitetul pentru cultură și artă al regiunii Crișana. Oradea, 1965— — P III 33677

F D = *Foaia Diecezană* Caransebeș, 1886— — P II 236

FMIL = *Foaie pentru minte inimă și literatură.* Brașov, 1838—1865 — P I 39

Gaz. Cărț. = *Gazeta cărților.* Supliment bibliografic al revistei „România viitoare" Ploiești, București, 1921—1925, 1934 — P II.IV 6255

GB = *Glasul bisericii.* Revista oficială a Sfintei Mitropolii a Ungro-Valahiei. București, 1942—

GâR = *Gând românesc.* Revistă de cultură editată de „Astra". Cluj, 1933— — P I 12674

GL = *Gazeta literară.* Organ săptămînal al Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România. București, 1948— — P IV 26693

GrR = *Graiul românesc.* Organ al societății „Graiul românesc". București, 1927—1934 P I 8963

IL = *Iașul literar.* Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România. Iași, 1954— P I.IV 20886

Iorga, Omagiu (1921) = *Lui Nicolae Iorga, omagiu.* Craiova, 1921

Închinare Iorga = *Închinare lui N. Iorga.* Sibiu, Cluj, 1931 P I 105.951

JL = *Junimea Literară.* Revistă literară științifică. I—XXIX. Cernăuți, Suceava, 1904—1939 P I.II 1643

KVL = *Korrespondenzblatt des Vereines für siebenbürgische Landeskunde.* Hermannstadt, Jassy, 1878—1930 P I 8636

L = *Luceafărul.* Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România. București, 1958— P IV 28267

LC = ...

Legea r. = *Legea românească.* Oradea Mare, 1921— P II 5811

LIG = *Lucrările Institutului de Geografie al Universității din Cluj.* Cluj, Timișoara, 1922—1929, 1936—1939 P II 6914

LL = *Limbă și literatură.* Societatea de științe istorice și filologice din Republica Socialistă România. București, 1955— P I 30621

LR = *Limba română.* Editura Academiei Republicii Socialiste România. București, 1952— P I 25832

Lumea = *Lumea.* Săptămînal de politică externă editat de Uniunea ziariștilor din Republica Socialistă România. București, 1963—

M = ...

Mélanges Roques = *Mélanges de linguistiques et de littératures romanes offerts à M. Roques.*

MI Ped = *Materiale ale Sesiunii Științifice a Institutului pedagogic București pe anul 1956.* București, 1957

NRR = *Noua Revistă Română,* pentru politică, literatură, știință și artă. București, 1900—1916 P II 609

NyIK = *Nyelv-és irodalomtudományi közlemények.* Editura Academiei Republicii Socialiste România. Cluj, 1957— P I 31337

O = *Ortodoxia.* Revista Patriarhiei române. București, 1949—

Omagiu Iorgu Iordan = *Omagiu lui Iorgu Iordan* cu prilejul împlinirii a 70 de ani. București, 1958 III 378638

Omagiu Lupaș = *Omagiu lui Ioan Lupaș,* București, 1943

Omagiu Ortiz = *Omagiu lui Ramiro Ortiz* cu prilejul a douăzeci de ani de învățămînt în România. București, 1929 II 100241

Omagiu Petrovici = *Mélanges Linguistiques offerts à Emil Petrovici par ses amis étrangers à l'occasion de son soixantième anniversaire.* CL III (1958) Supliment. P I 30362

Omagiu Rosetti = *Omagiu lui Alexandru Rosetti*. Bucureşti, 1965 III 498635

Oriz = *Orizont*. Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România. Bucureşti, 1964— P I 33352

PN = *Presa noastră*. Revista Uniunii Ziariştilor din Republica Socialistă România. Bucureşti, 1956— P I 28982

Preoc. lit. = *Preocupări literare*. Revista Societăţii Prietenii istoriei literare. Bucureşti, 1936—1939, 1943 P I 13577

Pro Lit = *Propilee literare*. Bucureşti, 1926—1930 P II 8295

Ramuri = *Ramuri*. Revistă de cultură. Craiova, 1964—

RCl = *Revista clasică*. Bucureşti, 1929—1942 P I 8282

RCr = *Revista critică*. I—XIII. Iaşi, 1927—1940 P I 8982

RCrL = *Revista critică literară*. Iaşi, 1893—1897 P I 313

R E F = *Revista de etnografie şi folclor*. Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1955— P I 30239

Rev Arh = *Revista Arhivelor*. Publicaţiune semestrială. Bucureşti, 1924—1929, 1936—1946, 1958— P I 8302

Rev. Cont. = *Revista contemporană*. Bucureşti, 1873—1876 P I 24

RFRG = *Revista de filologie romanică şi germanică*. Bucureşti,

R I = *Revista istorică*. Bucureşti, 1915—1946 P I 4189

RIR = *Revista istorică română*. I—XVII. Bucureşti, 1931—1947 P I.II 11022

RL = *România literară*. Gazeta săptămînală de critică şi informaţie literară, artistică şi culturală. Bucureşti, 1932—1934 P IV 12230

RL-Aiud = *România literară*. Aiud-Arad, 1930— P II 10613

RN = *Revista nouă*. Bucureşti, 1888—1895 P II 1337

Rom = *Romania*. Revue trimestrielle consacrée à l'étude des Langues et des Littératures Romanes. Paris, 1872— P I 5410

R Ped = *Revista de pedagogie*. Organ al Institutului de ştiinţe pedagogice. Bucureşti, 1952— P I 25378

R R H = *Revue roumaine d'histoire*. Académie de la République Socialiste de Roumanie. Bucureşti, 1962

RRL = *Revue Roumaine de Linguistique*. Bucarest, 1956— P I 30663

RTr = *Revue de Transylvanie*. Cluj, 1934—

S = *Scînteia*. Organ al Comitetului Central al P.C.R., Bucureşti, 1944— P IV 18541

SB = *Scrisul bănăţean*. Revistă a Uniunii scriitorilor din R.P.R. Timişoara, 1949—1964. Începînd din 1964 apare sub titlul *Orizont*. P I 22507

S C D B = *Studii şi cercetări de documentare şi bibliologie*. Academia Republicii Socialiste România. Centrul de documentare ştiinţifică. Biblioteca Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1959 P I 28459

SCI = *Studii şi cercetări de istorie.* Cluj

S C I L F = *Studii şi cercetări de istorie literară şi folclor.* Academia Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1952— P I 26134

SCL = *Studii şi cercetări lingvistice.* Editura Academiei Republicii Socialiste România. Bucureşti, 1950— P I 22768

SCŞt (Cluj) = *Studii şi cercetări ştiinţifice.* Seria III, Ştiinţe Sociale. Cluj, 1950— P I 22399

SCŞt (Iaşi) = *Studii şi cercetări ştiinţifice.* Filologie. Iaşi, 1950— P I 22318

SdM = *Societatea de mîine.* Cluj-Bucureşti, 1924—1938 P II 7401

Sem = *Semănătorul.* Revistă literară săptămînală. Bucureşti, 1901—1910 P I 1332

St = *Steaua.* Revistă a Uniunii scriitorilor din Republica Socialistă România. Cluj, 1954— P I 21993

StCI SCI = *Studii şi cercetări de istorie.* Cluj

St IT = *Studii italiene.* (Roma), Bucureşti,1934-1942 P I.II 6882

StUBB = *Studia Universitatis Babeş-Bolyai.* Series Philologia, Cluj.1956— P I 30656

Studii = *Studii.* Revistă de istorie. Bucureşti, 1948— P I 19875

T = *Tribuna.* Săptămînal de cultură. Cluj, 1957— P III 30479

TES. MON. IST = *Tezaurul Monumentelor Istorice.* Bucureşti, 1862—1865

Tr = *Transilvania.* Organul Asociaţiunii pentru literatura română şi cultura poporului. Braşov, Sibiu, 1868—1878, 1881—1946 P I.II 67

Tr L = *Tribuna literară.* Supliment la Tribuna. Sibiu, 1900—1902 P III 672

T S = *Tînărul scriitor.* Bucureşti, 1951—1957 P II 23320

Ţ N = *Ţara noastră.* Bucureşti, 1921—1922 P IV 5404

U = *Unirea.* Blaj, 1891—1945 P III 87

U L = *Universul literar.* Săptămînal. Bucureşti, 1888—1916, 1919—1931, 1938—1945 PII.III.IV 735

Varlaam-Sadoveanu = *De la Varlaam la Sadoveanu.* Studii despre limba şi stilul scriitorilor. Bucureşti, 1958 I 380100

Vest = *Vestitorul.* Oradea-Mare, 1925—1940 P II 7513

V R = *Viaţa românească.* Revistă a Uniunii Scriitorilor din Republica Socialistă România. Bucureşti, 1948— P I 19936

ZRPh = *Zeitschrift für romanische Philologie.* Halle, Tübingen, 1877—1939 P I 5409

INDICE DE NUME, AUTORI ŞI OPERE DIN BIBLIOGRAFIE

AARON, Teodor 1 *
AARON, Vasile (35), (139), (155), (413), (414), (596), (653), (674)
ACSÁDY, Ignátz 2
ALBU, N. 3, 4, 5
ALEXICI, G. 6
ANDREESCU, C. I. 7
ANDRIESCU, Al. 8, 9, 10
ANGHEL, Dumitru 11
ANTONESCU, G. 12, 13
APOSTOL, Dr. Od. 14
ARANY, János (509)
ARATÓ, Endre 15
ARDELEANU, Ion 16, 16a
ARDELEANU, Vichentie 17
ARMEANCA, Ernest 18
ARON, Petru Paul (120)
ARON, Vasile vezi Aaron V.
ARVINTE, Vasile 19
ASACHI, Gh. 20, (235), (315), (341), (496), (562)
AUERBACH, B. 21
AUNER, Michael 22
AVRAM, Mioara 23
AVRAMESCU, Tiberiu 24
BAFFI, M. 25
BAICULESCU, G. 26
BAKOS, Ferenc 27
BALÁSZ, Eva, H. 28
BALIA, Samuel 29
BÁNNFFY, Gheorghe (60)
BARAC, Ion (13), (72), (138), (162), (526)
BARIŢIU, Gh. 30, 31, 32, 33, 34, 35, (105), (348), (498), (653)
BARTOŞ, Gheorghe 36
BĂILĂ, Ion 37
BĂLAN, Teodor 38, 39, 40, (631)
BĂRBULESCU, I. 41, 42, 43
BELU, Dumitru 44
BENA, Augustin 45
BENDA, Kálmán 46
BENIGNI, I. H Edl. v. Mildenberg 47
BERARIU, P. 48
BERLÁSZ, Jenö (Eugen) 49, 50, 51
BEU, O. 52
BEZDECHI, Ştefan, 52a, 52b
BEZVICONI, G. 53

* Cifrele trimit la numărul de ordine dat fiecărei informaţii bibliografice (de la 1 la 786). Unele cifre au exponent; altele nu.

Cifrele obişnuite indică autorii studiilor date în bibliografie.

Cifrele date în paranteză rotundă indică scriitori sau nume date în informaţiile bibliografice.

BIANU, I. 54, 55, (304)
BITTAY, Árpád 56, 57, 58, 59, 60
BÎRSĂNESCU, Ştefan 61
BÎRSEANU, A. 62
BLAGA, Lucian 63, 64
BLÉDY, G. 65, 66, 67
BOB, Ioan (419), (420), (421), (422), (423), (561), (573a), (644), (761)
BODEA, Cornelia 68
BOGDAN-DUICĂ, G., 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 78a, 79
BOGREA, Vasile 80
BOJADZI (227)
BOJÎNCĂ, Damaschin, T. (267), (734), (744)
BOLDAN, Emil 81, 83, 84, 85
BOLLA, Martin (57)
BOLOGA, V. 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93
BORCIA, Lucian 622
BORCILĂ, M. 94
BORGIA, Stefano (59)
BOROŞ, I. 95, 96, 97
BORZA, Al. 98, 98a, 99, 100
BOTIŞ, Teodor 101
BOZAC, Il. 102
BÖZÖDI, György 103
BREAZU, I. 104, 105
BREZEANU, Ion 107
BRÎNZEU, N. 108
BUCUR, Marin 109
BUDAI-DELEANU, I. (20), (38), (39), (40), (70), (73), (85), (133), (145), (168), (171), (172), (179), (189), (214), (224), (245), (246), (247), (251), (273), (275), (290), (291), (291a), (291b), (314), (315), (358), (384), (439), (441), (479), (479a), (501), (502), (509), (512), (524), (539), (540), (541), (586), (588), (588a), (598), (608), (610), (612), (613), (614), (615), (616), (632), (633), (666), (667), (668), (671), (680), (703), (712)
BUGARIU, Vincenţiu 110
BULAT T.G. 111
BULAT, V. 94
BULGĂR, Gheorghe 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
BUNEA, Augustin 119, 120, 121, 122, 123
BURLĂ, V. 124
BUŢUREANU, Gr. C. 125
BYCK, J. 126, 127, 128

CALEPINUS (56)
CANDREA, Pr. S. 129
CAPIDAN, T. 130
CARDAŞ, Gh. 131, 132, 133, 134, 135
CAZACU, Boris 136, 651
CĂLIMAN, Valeria 137
CĂLINESCU, Gh. 138, 139
CĂPLESCU, Dina 140
CHENDI, Ilarie 141
CHERESTEŞIU, V. 142, 186
CIALDEA, Lilio 143
CIOBANU, V. 144
CIORĂNESCU, Al. 145
CIPARIU, Timotei 146, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, (195), (431)
CIUCHINDEL, C. 156
CIUHANDU, Gh. 157, 158
CÎMPEANU, C. 159, 160
CLAIN, Ioan Inochentie vezi MICU Ioan Inochentie
CLAIN vezi MICU
CLOŞCA (743)
COLAN, I. 162
COLOŞI, Vasile (18), (676)
COMŞA, Gh. 163
COMŞA, N. 164, 165
CONSTANTINESCU, N. A. 166
CONSTANTINESCU-IAŞI, P. 167
CONTE, Rosetta del 168
CONTRIBUŢII LA ISTORIA LIMBII ROMÂNE LITERARE ÎN SECOLUL AL XIX-lea 169
CORBEA, Teodor (135), (178)
CORESI (283)
CORNEA, Paul 170, 171, 172
COSTEA, Filaret 173
COTEANU, I. 173a
CRĂCIUN, I. 174, 175, 176
CREŢU, Gr. 177, 178
CREŢULESCU, Dr. (659)
CRISTEA, C. Const. 179, 180
CRIŞAN (743)

CRIŞAN Ştefan (Körösi) (65), (67), (689)
CUCIUREANU, Şt. 181, 182, 183

DAICOVICIU, Beatrice 184
DAICOVICIU, C. 185, 186, 187
DAN, M. 188
DANTE (439)
DARABANT (316)
DAVID, N. 189, 190
DĂIANU, Gh. 191
DĂIANU, Ilie 192, 193, 194, 195
DEJEU, Petru 196
DE LA VARLAAM LA SADOVEANU 197
DELEANU, N. 198
DENSUSIANU, Aron 199, 200, 201, 202, 203
DENSUSIANU, Nicolae 204, 205, 206
DENSUSIANU, Ovid (109), 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214
DIACONOVICI LOGA, C. (213), (279), (487), (733a), (781)
DIMA, L. 215
DIN ISTORIA TRANSILVANIEI 216
DOBOŞI, Al. 217
DOMOKOS, Samuel 218
DOSA, D. 219
DRAGALINA, P. 220
DRAGOMIR, Silviu 221, 222, 223
DRĂGAN, Gabriela 224
DRĂGANU, Nicolae 225
DUMISTRĂCEL, Stelian 226
DUMITRAŞCU, A. 226a
DUNKER, Arno 227

ECKHART, Ferenc 228
EDER, I.C. 229
ELEK, Jakab 230, 231
ELIAN, Al. 232
ELIADE, Pompiliu 233
EMANDI, L. 526
EMINESCU, M. 234
ENESCU, N. C. 235
EPISCOPESCU (487a)
ERDÉLYBÖL, G. 236
EUSTATIEVICI, Dimitrie (111), (340), (488c), (537), (755)

FARAGÓ, József 237
FEBRONIUS, Just. (76)
FIERĂSCU, C. 238
FILOTTI, I. C. 239
FIRU, N. 240, 241
FLOCA, Ioan 242
FRANKII, Val. 243
FRUMA, Ioan 244
FRUNZĂ, C. 245
FUGARU, F. 245a, 246, 247

GÁLDI, Laszló 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 284, 284a
GARTNER, Th. 255
GASTER, M. 256, 257, 258
GAVRA 258a
GĂVĂNESCU, Eduard I. 259, 260
GĂZDARU, D. 261, 262
GEORGESCU, Ioan 263, 264, 265
GHEORGHIU, C. 265a
GHERGARIU, L. 266, 267, 268
GHERGHEL, I. 269, 270
GHEŢIE, Ion 271, 272, 273, 274, 275, 276
GHIBU, Onisifor 277, 278, 279
GHIŞE, Dumitru 280, 281
GIUGLEA, Gh. 282, 283
GÖBL (= GÁLDI), Laszló 284, 284a
GOGA, D. I. 284b
GOLESCU, Iordache (513), (645), (699)
GOLOGAN, N. G. 285
GRAUR, Al. (= Reviga Gh.) 286, 287
GRĂMADĂ, Livia 288, 289
GREGORIAN, M. 290
GRID, Eustaţie (488c)
GRIGORAŞ, Em. C. 291, 291a, 291b, 292
GRIGORAŞ, N. 293
GUŞETOIU, D. 294
GUŢU, G. 295

HAGIADE, Sergiu 295a
HAINES, Gh. (488b)
HAIVAS, Em. 296
HALICI, Mihail (225)
HANEŞ, P.V. 297, 297a, 298
HASDEU, B. P. 299, 300

HELIADE RĂDULESCU, I. (271), 301, 302, (589), (634), (700), (722)
HINTZ, I. 303
HODOȘ, N. 304
HORIA (52), (96), (97), (206), (244), (368), (459), (600), (603), (607), (694), (707), (743)
HOROVITZ, Filip 305, 306
HUNFALVI, Pál (124), 307, 308, 309, (673)
HURMUZACHI, Eurodoxiu 310

IAROVICI, Edith 311
IBRĂILEANU, G. 312
ICHIM, Traian 313
ILIESCU, Ion 314
ILIEȘ, A. 315
IOANOVICIU, D. 316, 317
IONAȘCU, R. 318, 318a
IONESCU, Ion 319
IONESCU-SADI, Al. 304
IORDAN, Iorgu 320
IORGA, N. 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 340a
IORGOVICI, Paul (17), (274), (359) (484), (736), (760)
IOSIF II (50), (400), (404), (434), (443), (468a), (728), (786)
ISOPESCU, Cl. 341, 342
ISTORIA LITERATURII ROMÂNE 343, 344
ISTRATE, G. 346, 347, 348
IUNG, I. (438)
IVĂNESCU, Gh. 349, 350, 351
IZSAK, Samuil 352, 353

JAKÓ, Sigismund 354
JANCSÓ, E. 355, 356, 357
JUCAN, Grațian 358
JURCHESCU, Liviu 359

KELEMEN, Lajos 360
KEMENY, Iosef (664), (773)
KLEIN — vezi CLAIN
KOGĂLNICEANU, Mihail 361, 362, 363, 364
KOLOSI, V. (676)
KOPITAR, Barth (207), 365, 366, 367
KÖRÖSI vezi CRIȘAN
KOVACS, I. 368
KÖVÁRY, L. 369
KOWACHOCZY, Wolfgang (770)
KREJCI, K. 370

LAPEDATU, Al. 371, 372, 373
LASCU, N. 374, 375, 376, 377
LASLO, N. 378
LAZĂR, Gheorghe (258)
LEBRECHT, M. 379
LEMENI, Episcop (687)
LEOPOLD II (786)
LIPSZKY, Ioan (522)
LUCACIU, P. 380
LUCIAN (378)
LUNGU, Ion 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387
LUPAȘ, Ioan 373, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 394a, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 622
LUPAȘ, V. S. 414
LUPEANU, Alex. 415
LUPEANU MELIN, Al. 416
LUPȘA, Șt. 417, 418
LUPU, Nicolae 419, 420, 421, 422, 423

MAAS, Ferdinand, 424
MACREA, D. 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431
MAGNI, I. C. (183)
MAIOR, Grigore (261)
MAIOR, Petru (1), (4), (5), (75), (76), (78), (130), (151), (182), (199), (218), (226), (261), (282), (335), (366), (372), (373), (410), (419), (429), (442), (447), (456), (464), (468), (497), (504), (528), (561), (575), (578), (609), (628), (633), (652), (715), (718), (726), (752)
MAIORESCU, Ion 432
MAKKAI, Ladislas 433
MÁLYUSZ, Elemér 434, 435
MANCIULEA, Șt. 435a, 436, 437

MANIU, Vasile 438
MARCU, Al. 439, 440, 441
MARCU, Grigore T. 442
MARCZALI, H. 443
MARIAN. Victor 444
MARIENESCU, Atanasie 445, 446, 447
MARINESCU, N. 448
MARINO, Adrian 449, 450, 451
MARTON (236)
MARŢIAN, Iulian 452, 453
MASSIM, I. C. 453a
MASSOFF, I. 454
MATEESCU, C. N. 455
MATEIU, Ioan 455a
MĂGUREANU, P. 456
METASTASIO (539)
METEŞ, Şt. 457, 458, 459, 460, 461, 462
MICU, Emilian 463, 464
MICU (KLEIN, CLAIN), Samuel, (55), (83), (122), (126), (157), (159), (160), (173), (199), (218), (240), (252), (253), (266), (317), (378), (383), (386), (397), (423), (463), (465), (467), (469), (472), (474), (475), (477), (490), (514), (528), (550), (560), (561), (568), (638), (644), (676), (713), (716), (717), (719), (720), (765), (768)
MICU (KLEIN), Ioan Inochentie (77), (121), (148), (511), (552)
MIHAIL, Zamfira 465
MIHALI, Teodor 466
MIKLOSICH, Fr. (367)
MILLOT (288)
MINEA, I. 467, 468
MITROFANOV, P. 468a
MLADIN, N. 469
MODRIGAN, I. 470, 471, 472
MOGA, Ioan 473
MOGA, Vasile (60), (682)
MOISE, Dragoşi (119)
MOISESCU, I. Gh. 474
MOISIU, Al. 469, 475
MOLDOVANU, I.M. 476, 477
MOLIN, Romulus S. 478
MOLNAR-PIUARIU, Ioan — vezi PIUARIU
MONORAI, Ioan (259), (260)
MORARIU, Leca 479
MORARIU, T. 186
M[ORARIU], V[ictor] 479a
MORUŞCA, P. vezi Terenţie
MOTOGNA, Victor 480
MUNTEANU, Romul 481, 482
MUNTEANU, Ştefan 483, 484
MUREŞAN, V. 487a
MUREŞANU, I. 485
MUREŞIANU, Aurel A. 486
MUREŞIANU, I. B. 487
MURGU, D. 488
MURGU, Eftimie (31), (74), (142)
MUŞLEA, C. C. 488a, 488b, 488c
MUŞLEA, Ion 488d, 489, 490, 491

NĂDEJDE, I. 492
NEAMŢU, Al. 493, 494
NEGOESCU, C. S. 495
NEGREA, Ioan 496
NEGRESCU, I. 496a
NETEA, V. 497, 498, 499
NICOARĂ, Moisi (478)
NISTOR, I. 500
NOVACOVICIU, Dionisiu (120)

OANĂ, Ion 501, 502
OBRADOVICI, Dosithei (656)
OCTAVIAN, G. 503
ONCIUL, Dimitre 504, 505
ORTIZ, Ramiro 506
OŢETEA, A. 507, 508
OVIDIU (374), (377)

PÁLFFI, Endre 509
PANAITESCU, Emil 510
PANAITESCU, P. P. 511
PANAITESCU-PERPESSICIUS, D. 512, 513, 514
PANU, G. 515
PAPACOSTEA, Şerban 516
PAPAHAGI, P. 516a, 517, 518
PAPIU-ILARIAN, Al. (34), 520, 522, 523, 524, 525, (690)
PAPP, Em. 526
PAPP, En. 526
PASCU, Giorge 527, 528
PASCU, Şt. 186, 529, 530, 531
PĂCĂŢIANU, T.V. 532, 533
PĂCURARIU, Mircea 534
PĂDUREANU, Leon 535

PERVAIN, Elena 536
PERVAIN, Iosif 537, 538, 539, 540, 541, 542, 764, 765, 766, 767, 768
PESTHINI, I. H. 543
PETCU, Stela 544
PIPOŞ, D. 545
PIRU, Al. 546, 546a, 546b
PISONE, D. 547
PIUARIU-MOLNAR, I. (44), (48), (87), (90), (91), (92), (93), (215), (288), (352), (353), (391), (394a), (396), (398), (399), (401), (407), (493), (494), (534), (544), (650), (771), (777)
PÎCLIŞANU, Zenovie 472, 547a, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561
PÎRVU, T. 561a
POMPEIU, D. 562
POMPILIU, Eliade 563
POP, Alexandru 564
POP, Dariu 565
POP, E. 566, 566a, 567
POP, Laslo G., 568, 569
POP, Sever (661)
POP, Ştefan 570, 571
POPA, D. 572
POPA, N. I. 573
POPA, O. 573a
POPA, Traian 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580
POPEA, Nicolae 581
POPESCU, Gh. 582
POPESCU-APOSTOL, A. 583
POPESCU-TEIUŞAN, Ilie 584
POPESCU, Teodor M. 585
POPOVICI, D. 586, 586a, 587, 588, 588a, 589, 590, 591, 592, 593, 593a
POPOVICI, G. Th. 594
POPOVICI, P. 595
POPOVICI-BARCIANU, D. 596
POPP, Vasile (32), (488d), (489), (491), (756), (757)
PRECUP, Emil 597
PREDA, Ioan 622
PRICOPIE, Mihail 598
PRIMII GRAMATICI ROMÂNI BĂNĂŢENI 598a
PRÓDAN, D. 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607
PROKOPOWITSCH, Erich 608
PROTASE, Maria 289, 609, 610
PROTOPOPESCU, Lucia 611, 612, 613, 614, 615, 616
PUMNUL, A. 617, (660)
PUŞCARIU, Ilarion 619, 620, 621, 622
PUŞCARIU, Sextil 373, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629

QUINET, Edgar 630

RACOCE, T. 631
RADU, C. 632, 633, 634, 635, 636
RADU, Iacob 637, 638, 639, 640, 641
RAŢ, Gherasim (158)
RAŢIU, I. 642, 643, 644
RĂDULESCU HELIADE, I. vezi HELIADE
RĂUTU, N. N. 645
RÉTHY, Ladislau 646
REVIGA, Gh. vezi GRAUR
REZ, H. 647
REZUŞ, Petru 648
RIMELÝ, Carolus 649
RÎMNICEANU-Naum (52a), (52b)
ROESLER (124), (257), (300), (492)
ROMAN, Dim. D. 650
ROSETTI, Al. 651
ROŞU, T. 652, 653
RUFFINI, Mario 654
RUSSO, Alecu 655
RUSU, I. 656

SABĂU, I. 657
SACERDOŢEANU, Aurelian 658
SADI-IONESCU vezi IONESCU-SADI
SAUL, Gheorghe (774)
SĂNDULESCU, C. 659
SBIERA, G. 660
SCHIAFFINI, A. 661
SCHIOPUL, Iosif 662
SCHULLER 663
SCHULLER, G.A. 664
SCRIBAN, August 665
SECHE, Luiza 666, 667, 668

SECHE, Mircea 666, 667, 668, 669, 670
SFÎRLEA, Liḑia 671
SIEGESCU, I. 672
SILASI, Grigoriu 673
SIMONESCU, Dan 674, 675, 676, 677
SION, G. 678
SÂN-GIORGIU, I. 679, 680
STANCA, Sebastian 682
STANCIU, Stoian 683
STĂNESCU, Eugen 684
STINGHE Șt. 685
STÎNGACIU, Elena 686
SUCIU, Coriolan 687, 688, 689
SULICA, Marius, N. 690
SULZER, Fr. J. 691, 692
SURDU, Bujor 693, 694
SZABÓ, Attila, T. 695
SZEKFÜ, Gy. 696
SZENTKIRÁLLYI, Zsigmond 697

ȘAGUNA, A. (571), (581)
ȘĂINEANU, Lazăr 698, 699, 700, 701
ȘERBĂNESCU, Niculae 702
ȘERDEANU, L. 703
ȘINCAI, Gheorghe (16), (34), (58), (59), (71), (79), (81), (99), (100), (107), (131), (146), (154), (166), (191), (192), (193), (199), (218), (230), (258a), (261), (280), (281), (292), (293), (307), (337), (346), (361), (380), (382), (421), (425), (426), (427), (444), (467), (470), (471), (476), (482), (499), (503), (520), (522), (525), (528), (548), (549), (556), (557), (561), (572), (574), (576), (577), (580), (595), (602), (606), (611), (625), (638), (673), (687), ((721), (733), (742), (766), (775), (785)
ȘORA, Gheorghe 704, 705
ȘOTROPA, V. 706
ȘTEFAN, Gh. 163
ȘTEFAN CEL MARE (720)
ȘULUȚIU, A. Șt. 707

TAGLIAVINI, Carlo 708, 709, 709a, 709b, 709c
TALOȘ, I. 710
TAMÁS, Lajos 711
TASSO, T. (441)
TCACIUC, Dr. Nicolae 711a
TEMPEA, Radu (347), (455), (582)
TEODOR, Pompiliu 280, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 718, 719, 720, 721
TEODORESCU, Ecaterina 722, 723
TEODORESCU, Mirela 724
TERENȚIE, P. 726
TEXTE PRIVIND DEZVOLTAREA GÎNDIRII SOCIAL-POLITICE ÎN ROMÂNIA, vol. I, 1954 725
THEODOROVICI, Nica, Ioan 727
THIRRING, G. 728
TODORAN, Romulus 729
TOGAN, N. 730, 731
TOMESCU, M. 732
TOMICI, Ioan (597)
TOMUȘ, Mircea 733
TOPLICEANU, Tr. 733a, 734, 735, 736
TÓTH, Zoltán 737, 738, 739, 740
TRAUSCH, Iosif 741
TRÓCSÁNYI, Zs. 741a

ȚEPELEA, G. 742
ȚICHINDEAL, (CICHINDEAL) Dimitrie (188), (238), (302), (485), (583), (656), (735), (745), (780), (783), (784)
ȚINTA, A. 743

UNGUREANU, G. 744
URECHIA, V. A. 745, 746
URSU, Despina 747, 748, 749, 750
URSU, N. A. 752, 753, 754, 755, 756, 757, 758, 759, 760

VAIDA, Dimitrie 761
VALJAVEC, Fritz 762
VASICI, P. (106), 763
VĂCĂRESCU, Iancu (351)
VĂCĂRESCU, Ienăchiță (699)
VERBINA, I. vezi PERVAIN, I.
VERESS, Andrei 769, 770, 771, 772, 773, 774, 775, 776

VIANU, Al. 777
VIANU, Tudor 778, 779
VINTILESCU, Virgil 780
VIRGILIU (26), (375), (376) (653)
VLAD, I. 469
VLADIMIRESCU, Tudor (508)
VUIA, Iuliu 781, 782
VULCAN, Iosif 783, 784
VULCAN, Samuil (158), (316)
WALTER, Richard 785
XENOPOL, A. D. 492
ZIEGLAUER, F. von 786

SUMAR

UVÎNT ÎNAINTE 5
NTRODUCERE 7
coala ardeleană şi cultura 8
area „familie" a Şcolii ardelene 11
mba română înainte de Şcoala ardeleană 15
oala. Profesorii. Tipografia. Cartea. Biblioteca. 20
COALA ARDELEANĂ ŞI PĂRŢILE CONSTITUTIVE ALE LIMBII ROMÂNE 33
oala ardeleană şi vocabularul 33
ceputurile lexicografiei în Transilvania 50
xicografia Şcolii ardelene 58
oncepţia" Şcolii ardelene despre lexicografie 85
xicografia din Transilvania după „Lexiconul de la Buda" 93
ala ardeleană şi ortografia 96
ala ardeleană şi gramatica 111
ala ardeleană şi fonetica 130
ala ardeleană şi limba literară 135
NCLUZII 145
HEIERE 147
EXE
TE BIOBIBLIOGRAFICE 151
XTE 193
LIOGRAFIE 243
LE ŞI ABREVIERI 276
ICE DE NUME, AUTORI ŞI OPERE DIN BIBLIO-RAFIE 282

REDACTOR : VIORICA PALENCIUC
TEHNOREDACTOR : ANA SABĂU

COLI DE TIPAR 18,25. INDICI PENTRU CLASIFICAREA ZECIMALĂ : PENTRU BIBLIOTECILE MARI : 459. PENTRU BIBLIOTECILE MICI : 4.

INTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ „13 DECEMBRIE 1918".
BUCUREŞTI
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMANIA
COMANDA NR. I/1013.